

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AKDENİZ DÜNYASI ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

LATİN SEYYAHLARA GÖRE FETİH ÖNCESİ
BİZANS İSTANBUL’U (1400 – 1453)

Didem ERŞAN

2501221080

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Ertan EĞRİBEL

İSTANBUL, 2024

ÖZ

LATİN SEYYAHLARA GÖRE FETİH ÖNCESİ BİZANS İSTANBUL’U (1400-1453)

Didem ERŞAN

Bu tez Bizans İstanbul’unun Türkler tarafından fethedilmeden önceki son yıllarını Latin seyyahların seyahatnameleri aracılığıyla incelemektedir. Böylelikle Roma’nın varisi olduklarını iddia eden Latinlerin IV. Haçlı Seferi sonucunda işgal ederek yağmaladığı ve harabe haline getirdiği İstanbul’un, Türkler tarafından fethedilmesiyle birlikte yeniden bir imparatorluk merkezi konumuna yükseltildiği, Osmanlıların Bizans’ı aşarak Doğu Roma mirasına sahip çıktığı ortaya konmuş olacaktır.

Akdeniz dünyasında Doğu-Batı mücadelesinin merkezi konumunda yer alan İstanbul, Batı için Doğu zenginliğine açılan bir sınır kapısı durumundayken Doğu için Batı’nın son kalesi konumundaydı. Doğu Roma-Bizans İmparatorluğu’nun başkenti olan bu önemli şehir, tarihi boyunca pek çok kez kuşatıldığı halde yalnız Latinler ve Türkler tarafından ele geçirilmiştir. İstanbul’un zenginliğini ele geçirmek isteyen Latinlerin buradaki varlığından sonra şehir köhneleşmiş, küçülmüş, nüfusu azalmış ve görkemli zamanlarından çok uzaklaşmıştır. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Doğu Roma’nın varisi olma ve siyasi mirasına sahip çıkma iddiasıyla başkent İstanbul’u imar ve iskân faaliyetleriyle ihya ederek, eski parlak günlerine yeniden kavuşturmuştur.

Türkler İstanbul’un fethiyle sadece Doğu’nun ana merkezini ele geçirmemiş, küçük bir beylik konumundan hem Doğu’yu hem de Batı’yı kapsayan büyük bir dünya imparatorluğu haline gelmiştir. Bu sebeple İstanbul’un fethi hem Türk hem de dünya tarihini etkileyen temel bir olaydır. Bu tarihi olay bir işgal değil, devrimci bir aşamadır ve günümüzde de önemini devam ettirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Konstantinopolis, Doğu-Batı Çatışması, Latin Seyyahlar, Bizans, Fetih

ABSTRACT

BYZANTINE ISTANBUL BEFORE THE CONQUEST ACCORDING TO LATIN TRAVELLERS (1400-1453)

Didem ERŞAN

This thesis examines the last years of Byzantine Istanbul before its conquest by the Turks through the travelogues of Latin travellers. In this way, it will be revealed that Istanbul, which the Latins, who claimed to be the heir of Rome, occupied, sacked and ruined as a result of the IVth Crusade, was raised to the position of an imperial centre after its conquest by the Turks, and that the Ottomans surpassed Byzantium and claimed the Eastern Roman heritage.

Istanbul, which was the centre of the East-West struggle in the Mediterranean world, was a gateway to the wealth of the East for the West and the last stronghold of the West for the East. This important city, which was the capital of the Eastern Roman-Byzantine Empire, was besieged many times throughout its history, but was captured only by the Latins and Turks. After the presence of the Latins, who wanted to seize the wealth of Istanbul, the city decayed, shrunk, its population decreased and became very far from its glorious times. On the other hand, the Ottoman Empire, with the claim of being the heir of Eastern Rome and claiming its political heritage, restored the capital city of Istanbul with reconstruction and settlement activities and restored it to its former bright days.

With the conquest of Istanbul, the Turks not only captured the main centre of the East, but also transformed from a small principality into a great world empire covering both the East and the West. For this reason, the conquest of Istanbul is a fundamental event affecting both Turkish and world history. This historical event is not an occupation, but a revolutionary stage, which continues to be important today.

Key Words: Constantinople, East-West Conflict, Latin Travellers, Byzantium, Conquest

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Latin seyahatnamelerine göre Bizans İstanbul'unun fetih öncesi son yılları anlatılmaktadır. Latin seyyahların anlatımlarından yola çıkarak İstanbul'un fetih öncesi durumunu doğrulamaya çalışacağız. Seyahatnamelerde aktarılan benzerlikler ve farklılıklar belirlenerek şehrin Bizans idaresi altındaki son yıllarına dair belirli bilgilere ulaşılması amaçlanmaktadır. Latin seyahatnameleri ilk kaynaklar olması nedeniyle önemlidir ve verdiği bilgiler İstanbul ve Bizans'la ilgili gerçek bilgilerdir.

İstanbul'un Türkler tarafından fethiyle birlikte Bizans'ın sona ermesi hem Türk hem de dünya tarihi açısından önemli bir olaydır ve günümüzde de bu önemi devam etmektedir. Fetihle ilgili tartışmalar bugün de sürmektedir. İstanbul'u Bizans yerine Osmanlı'nın ele geçirmesini açıklamak için çeşitli tezler bulunmaktadır. Özellikle bazı tezler İstanbul'un Türkler tarafından fethini yalnız bir din değiştirme hadisesi olarak görmektedir. Bu çalışma fetih olayının, Osmanlı'nın İstanbul'u ele geçirmesinin ötesinde hem Türk hem de dünya tarihi açısından bir aşama olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Nitekim İstanbul, daha önce Latinler tarafından ele geçirilmiş ancak değerlendirilememiştir. Osmanlı ise İstanbul'u değerlendirerek yeni bir dünya imparatorluğunun öncüsü olmuştur.

Tez konusu seçimi, araştırması ve yazılması aşamalarında önerileriyle daima yol gösteren, ufkumu açan ve yüreklendiren değerli danışman hocam Prof. Dr. Ertan Eğribel'e gösterdiği sabır, anlayış, ilgi ve destek için teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim. Kendisinden öğrendiklerim akademik alanla sınırlı kalmamış, yaşama ve insanlığa dair aktardığı değerlerle yolumu aydınlatmıştır. Bu süreçte bana güvendiği, karşılaştığım zorluklarda çıkış yolu gösterdiği için saygıdeğer hocama minnettarım.

Kıymetli bilgi ve tavsiyeleriyle bana katkı sağlayan başta Prof. Dr. İdris Bostan ve Prof. Dr. Zeynep Tarım olmak üzere tüm hocalarıma, bilim dalı başkanımız Doç. Dr. Yusuf Alperen Aydın hocama ve İstanbul'un fethi konulu çalışmalarıyla bu önemli olayın Türk ve dünya tarihi açısından yarattığı sonuçları değerlendirmemi

sağlayan Prof. Dr. Feridun Emecen hocama müteşekkirim. Öte yandan tez jürimde bulunmayı kabul ederek beni onurlandıran Prof. Dr. Hayati Tüfekçioğlu ve Doç. Dr. Yüksel Yıldırım hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

Bu tez çalışması Prof. Dr. Baykan Sezer'in "Doğu-Batı Çatışması" anlayışı içinde açıklanmaya çalışılmıştır. Sorunlara Doğu-Batı mücadelesi temelinde yaklaşan Baykan Sezer'in bu kuramı sadece sosyolojinin değil, başta tarih olmak üzere sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinin de konusu olmuştur. Bu düşünceden hareketle İstanbul'un fethini hem Doğu'nun hem de Batı'nın kaderini değiştiren bir olay olarak ele alırken Baykan Sezer'in teorisi, yazıları ve görüşleri rehberim olmuştur. Prof. Dr. Şerafettin Turan'ın Anadolu'nun Türkleşmesiyle birlikte Selçuklular döneminde başlayan ve giderek kültürel bir etkileşime dönüşen Türk-İtalyan ilişkilerine dair, zengin İtalyan kaynaklarını kullanarak yapmış olduğu çalışmalar tezimin temel kaynaklarından biri olmuştur. Bizans ve İstanbul konulu çalışmalarıyla şehrin tarihine sahip çıkan Prof. Dr. Semavi Eyice'nin kaleme aldığı eserlerin de tezimin meydana gelmesindeki katkısı çok büyüktür. Semavi Eyice'nin imza attığı birçok kitap, makale ve ansiklopedi maddesi İstanbul'un Bizans dönemine ışık tutmuş ve çalışmam için değerli birer kaynak olmuştur. Kıymetli hocalarımızı saygıyla ve minnetle anıyorum.

Araştırmalarım sırasında yararlandığım İSAM Kütüphanesi yetkililerine ve çalışanlarına da teşekkür ederim.

Tez sürecim boyunca dualarını ve desteklerini hiçbir zaman benden esirgemeyen canım annem Günay Vural Erşan'a, canım babam Hasan Erşan'a ve varlıklarıyla bana güç veren ikiz oğullarım Can ve Umut'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Bu tezi üzerimde büyük emekleri olan anneme ve babama, bilhassa da sevgili oğullarıma ithaf ediyorum. Cumhuriyetimizin 100. yılını geride bırakırken yaşamları boyunca cumhuriyetin sağladığı kazanımlardan vazgeçmemelerini, aklın ve bilimin ışığında ilerleyerek çok çalışmalarını ümit ediyorum.

Didem ERŞAN

İstanbul, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FETİH ÖNCESİ BİZANS İSTANBUL’U VE LATİN SEYYAHLAR

1.1. Roma’dan Osmanlı’ya Bir İmparatorluk Başkenti Olarak İstanbul’un Önemi ve Latin Kolonileri.....	16
1.1.1. Doğu Roma-Batı Roma Ayrımında İstanbul’un Rolü ve Önemi.....	17
1.1.2. Batı’nın Doğu Akdeniz’e Açılan Kapısı: İtalyan Denizci Devletleri ve Bizans İstanbul’unda Latin Cemaati.....	20
1.1.3. İstanbul’da Latin İmparatorluğu Dönemi (1204-1261)	26
1.1.4. Bizans İstanbul’unda İtalyanların Yükselişi (1261-1453).....	30
1.2. Seyahatnamelerin Önemi, Bizans İstanbul’una Gelen Latin Seyyahlar ve Seyahat Nedenleri Hakkında.....	33
A. Ruy Gonzales de Clavijo (d.?- ö.1412).....	36
B. Ciriaco de Pizziccolli (d.1391- ö.1453).....	38
C. Cristoforo Buondelmonti (d.1385- ö.1430).....	38
D. Ghillebert de Lannoy (d.1386- ö.1462).....	39
E. Bertrandon de la Broquière (d.1400- ö.1459).....	40
F. Pero Tafur (d.1410- ö.1490).....	41
G. Gilles de Bouvier (d.1386- ö.1455).....	43
H. Niccolo Barbaro (d.1420- ö.1494).....	43

1.3. Bizans İstanbul’una Gelen Latin Seyyahların Seyahatleri Hakkında.....	44
1.3.1. Seyyahların Bizans İstanbul’una Gelirken İzledikleri Yol Güzergâhları..	44
1.3.2. Seyyahlara Bizans İstanbul’unda Eşlik Eden Rehberler ve Konaklama Yerleri.....	50
1.4. Fetih Öncesi Bizans İstanbul’una Genel Bir Bakış: Yangınlar, Depremler ve Seller.....	57

İKİNCİ BÖLÜM

LATİN SEYYAHLARIN SEYAHATNAMELERİNE GÖRE BİZANS İSTANBUL’UNUN GENEL GÖRÜNÜMÜ

2.1. Latin Seyyahların Gözüyle Bizans İstanbul’unda Suriçi.....	69
2.1.1. Bizans Sarayı/ Bizans Siyaseti.....	70
2.1.1.1. Büyük Saray.....	72
2.1.1.2. Blakherna Sarayı.....	74
2.1.2. Kilise ve Manastırlar / Dini İnanç.....	76
2.1.2.1. Ayasofya Kilisesi.....	77
2.1.2.2. Havariyyun Kilisesi.....	82
2.1.2.3. Pantokrator Manastırı Kilisesi.....	83
2.1.2.4. Ioannes Prodomos (Vaftizci Yahya) Manastırı Kilisesi.....	85
2.1.2.5. Panayia Peribleptos Manastırı Kilisesi.....	86
2.1.2.6. Studios Manastırı, Hagios Ioannes Prodromos Kilisesi.....	87
2.1.2.7. Hagios Georgios Mangana Manastırı Kilisesi.....	89
2.1.2.8. Blakherna Meryem Kilisesi.....	90
2.1.2.9. Hodegetria Manastırı Kilisesi (Santa Maria de la Dessetria).....	92
2.1.3. Hipodrom / Sosyal Yaşam.....	93

2.1.4. Meydanlar ve Anıtlar / Kùltürel Miras.....	96
2.1.4.1. Augusteion Meydanı ve Justinianus Sütunu.....	97
2.1.4.2. Hipodrom Meydanı ve Dikilitaşlar.....	102
2.1.4.3. Diğer Meydanlar ve Anıtlar.....	107
2.1.5. Şehir Surları / Güvenlik.....	110
2.1.6. Su Yapıları ve Hamamlar / Temel İhtiyaçlar.....	117
2.2. Latin Seyyahların Gözüyle Bizans İstanbul’unda Latin Kolonileri: Galata, Pera.....	120
2.2.1. Kilise ve Manastırlar / Dini İnanç.....	123
2.2.1.1. San Paolo e San Domenico Kilisesi.....	124
2.2.1.2. San Francesco Manastırı ve Kilisesi.....	125
2.2.1.3. Saint Benoît (San Benedetto) Kilisesi.....	126
2.2.2. Galata Surları / Güvenlik.....	127
2.2.3. Galata Kulesi / Gözetleme.....	130

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LATİN SEYYAHLARIN SEYAHATNAMELERİNE GÖRE BİZANS İSTANBUL’UNDA SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

3.1. Tenhalaşan İstanbul.....	134
3.2. Köhneleşen İstanbul’da Bizans Saray Yaşamı.....	139
3.3. Gündelik Hayat ve Yoksullaşma.....	141
3.3.1. İstanbul’da Yiyecek Sıkıntısı.....	143
3.3.2. İstanbul’un Heyecanı Azalan Eğlenceleri.....	150
3.3.3. İstanbul’da Veba Salgını.....	154
3.3.4. İstanbul’da Son Ayinler.....	157
3.4. Ticaret Merkezlerinin Sönmesi.....	160
3.4.1. Limanlar ve İskeleler.....	167
3.4.2. Çarşı ve Pazarlar.....	175

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LATİN SEYYAHLARIN SEYAHATNAMELERİNE GÖRE OSMANLILAR VE BİZANS İSTANBUL’UNUN FETHİ

4.1. Latin Seyyahların Seyahatnamelerinde Türk İmgesi.....	181
4.2. Latin Seyyahların Fetih Öncesi Tanıklıkları.....	183
4.3. Latin Seyyahların Fetih Sırasındaki Tanıklıkları.....	195
4.4. Fetih Sonrası İstanbul’da İskân Siyaseti.....	203
4.5. Fatih’in İstanbul’unda Bizans’ın Mimari Mirası.....	206
4.5.1. İstanbul Surları.....	208
4.5.2. Kiliseden Dönüştürülen Camiler.....	209
4.5.3. Osmanlı Sarayları.....	217
4.5.4. Meydanlar ve Anıtlar.....	223
4.5.5. Su Yapıları.....	231
4.6. Fetih Sonrası Galata, Pera.....	233
 SONUÇ.....	 239
 KAYNAKÇA.....	 249
 EKLER.....	 282

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
DBİA	: Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
s.	: Sayfa
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu ve Amacı

Çalışmamızda fetih öncesi dönemde, 1400-1453 yılları arasında, Bizans İstanbul’una gelen Latin seyyahlar konusu ele alınacaktır. İstanbul tarihi boyunca her zaman güzelliği ve zenginliğiyle merak edilen bir şehir olma özelliğinin yanı sıra Doğu-Batı ilişkilerinin yürütüldüğü merkez olma konumunu da korumuştur. Akdeniz havzasının en önemli merkezi olan İstanbul’un her ne kadar konum olarak Batı’nın içinde yer alsa da Batı’dan ayrı bir rol üstlendiğini söylemeliyiz. Bu nedenle biz çalışmamızda İstanbul’u Doğu-Batı çatışması içindeki yeri ve rolü açısından değerlendireceğiz. Bu kapsamda Batı’nın çoğunlukla Latin menşeli olması sebebiyle çalışmamızda özellikle İtalyan, Fransız ve İspanyol seyyahları seçmiş bulunmaktayız. Portekizliler de Latin kökenli bir millet olmakla birlikte, çalışmamız kapsamında yaptığımız araştırmalar sonucunda söz konusu dönemde Bizans İstanbul’una gelen herhangi bir Portekizli seyyahın tespit edilememesi nedeniyle çalışma dışında bırakılmıştır.

Latince “orta ülke” anlamına gelen *mediterraneus* kelimesinden hareketle Akdeniz her zaman Latin Batı için Doğu ile doğrudan ilişki kurma noktasında bir merkez ve zorunlu uğrak noktası konumunda olmuştur. Latin kökenli Batı, Doğu’yla bağlantısını Akdeniz havzasının en önemli şehri İstanbul aracılığıyla kurabilmiştir.¹ Bu sebeple Batı dünyası İstanbul’daki etkinliğini arttırmak ve gücünü sağlamlaştırmak amacıyla, IV. Haçlı Seferi’nde yönünü İstanbul’a çevirmiş ve 1204 yılında İstanbul’u zapt etmiş fakat ticari ilişkileri yönetebilmesine rağmen askeri, siyasi ve idari yönetimi sağlayamadığı için 1261 yılında geri çekilmek durumunda kalmıştır.

Akdeniz, her dönemde olduğu gibi çalışmamızın konusunu oluşturan fetih öncesi dönemde de hacılar, tüccarlar, askerler, diplomatlar, elçiler başta olmak üzere

¹ Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, “Roma Dünya Egemenliği: Doğu ile İlişkiler ve İki Merkezlilik”, **Sosyoloji Yıllığı Kitap 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması: Semavi Eyice’ye Saygı**, yay. haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2005, s. 225.

farklı amaca hizmet eden seyyahlara tarihin hiçbir döneminde kopmayan sağlam yol ağları sayesinde ulaşım olanakları sağlamaktaydı. Bu sebeple İstanbul'un, tarihinin her döneminde seyyahların uğrak noktası olması kaçınılmaz olmuştur.

Bu çalışmada yer verdiğimiz Akdeniz havzasının Latin kökenli milletlerine mensup olan seyyahlar, İstanbul'a coğrafi olarak yakınlıkları ve çalıştığımız dönemde özellikle İtalyan şehir devletlerinin denizcilikte ve Akdeniz ticaretinde güçlü durumda olması sebebiyle Bizans İstanbul'unu sıklıkla ziyaret etme imkânı bulmuştur. Söz konusu seyyahların Bizans İstanbul'u hakkında verdikleri bilgiler şehrin sahip olduğu kültürel birikimin aktarılmasında ve geçmişle bugünün karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmesinde büyük önem taşımaktadır. Ayrıca çalışmamız kapsamında yer verdiğimiz seyahatnameler yazıldığı dönemin Bizans İstanbul'una dair izleri taşımaları açısından temel kaynak olarak da önemlidir.

Çalışmanın Kapsamı ve Önemi

İlk Çağ'ın dünyaya egemen olan gücü Roma İmparatorluğu, Akdeniz bölgesinin tamamını kapsayan birçok kıyı bölgesini ele geçirmiş olması neticesinde Akdeniz'e Latince "Bizim Deniz" anlamına gelen *Mare Nostrum* adını vermişti.² İmparatorluğun egemenliği altındaki bu bölgelerde yaşayan halklar farklı kültürel değerlere sahipti; Doğu illeri Latin Batı'ya göre daha yerleşikti ve Makedonya İmparatorluğu tarafından Yunan kültürü altında birleştirilmişti. Yunan Doğu ile Latin Batı arasındaki farklılık sonraki yüzyıllarda çok büyük bir önem arz etmeye ve zaman içinde Doğu-Batı arasında uzaklaşmaya neden olmuştur.

Roma İmparatorluğu'nun yayıldığı geniş araziye tek merkezden denetleme konusunda güçlük yaşaması neticesinde Doğu ile ilişkilerin denetimi için Roma'dan daha uygun bir yerde yeni bir imparatorluk merkezi inşa edilmiştir. Böylelikle İstanbul, "Yeni Roma" adıyla, Doğu'yla sürdürülen askeri, siyasi ve ticari ilişkilerin yönetilmesi açısından daha zengin ve elverişli bir merkez olması sebebiyle, Doğu'yu daha kolaylıkla denetim altında tutabilmek için imparatorluğun ikinci merkezi olarak

² Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, "Roma Dünya Egemenliği: Doğu ile İlişkiler ve İki Merkezlilik", **a.g.e.**, s. 225.

ortaya çıkmıştır. İstanbul Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının birbiriyle bütünleştiği Akdeniz havzasının merkezinde yer alması nedeniyle toplumlar arasındaki ilişkilerin denetiminin sağlanabilmesi açısından çok önemli bir konumdadır. Bu sebeple İstanbul'un Roma'dan sonra yeni bir imparatorluk merkezi olarak seçilmesi şüphesiz rastlantı değildir.

Roma İmparatorluğu, İstanbul'un kuruluşundan bir müddet sonra Doğu ve Batı olarak idari anlamda ikiye ayrılmıştır. Bunun sonucu olarak Roma İmparatorluğu zamanla Yunan Doğu ve Latin Batı olarak ayrışma sürecine girmiştir. Roma İmparatorluğu döneminde imparatorluğun başkenti olan Roma, imparatorluğun bölünmesinden sonra Batı Roma'nın merkezi olma rolünü üstlenmeye devam etmiştir. Batı Roma İmparatorluğu, İstanbul'un kuruluşundan yaklaşık 150 yıl sonra göçebe-barbar istilaları ve İslamiyet'in yükselişi sebebiyle Doğu ile ilişkisinin kesilmesi ve Akdeniz üzerindeki egemenliğini kaybetmesi üzerine çökmüştür. Roma'nın çöküşünden sonra Batı Avrupa kendisini küçük feodal yapılara bölünerek koruma yolunu seçmiştir.³ Doğu Roma ise Arapların ve Türklerin varlığıyla yükselen İslamiyet tehdidi karşısında kendini merkezi bir ordu ve merkezi bir devlet yönetimi ile korumuştur. Bir anlamda Doğu Roma, Roma İmparatorluğu'nun gerçek mirasçısı olma görevini üstlenmiştir.

Bu noktada Roma Katolik kilisesi imparatorluğun tüm itibar ve geleneklerinden faydalanarak göçebe-barbar istilacıları Hristiyanlaştırmış, Batı Avrupa kültürü arasında sağlam bağlar kurmuş ve tüm Hristiyanların öncüsü olma rolünü üstlenmiştir, Böylelikle Batı'daki Hristiyanlık, Latin kökenlere bağlı kalarak Katolik Avrupa coğrafyasını şekillendirmiştir. Buna karşılık İstanbul ise zamanla Yunan-Roma medeniyetini benimseyerek Ayasofya Kilisesi vasıtasıyla Doğu Hristiyanlığının merkezi olmak üzere bulunduğu coğrafyadaki Ortodoks Hristiyanlığı oluşturmuştur. Katolik-Ortodoks ayrışmasının temelinde ve Doğu Roma-Batı Roma ayrımında İstanbul'un yeni bir başkent olarak ortaya çıkışından rahatsız olan Roma'daki siyasi ve dini otoritelerin Roma şehrini İsa'nın on iki

³ Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, "Roma Dünya Egemenliği: Doğu ile İlişkiler ve İki Merkezlilik", **a.g.e.**, s. 231.

havarisinden Petrus'a dayandırırken, İstanbul'un havarilerden bir diğeri Andreas'a dayandırması bulunmaktadır.⁴

Hıristiyanlık İstanbul'un başkent yapılmasıyla birlikte meşrulaşmış ve daha sonra Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olarak kabul edilmiştir. Doğu-Batı ilişkileri tek elden yönetildiği sürece herhangi bir ayırım olmadan Avrupa'da kiliseler birliği kolaylıkla korunabilmiştir. Ancak Doğu-Batı ilişkileri iki merkezden düzenlenmeye başlanınca kiliseler de bölünmüştür.⁵ Doğu Roma her ne kadar Roma devlet geleneklerini sürdürmüş olsa da Latin'den ziyade zaman içinde Yunan kültürü ve Ortodoks Hıristiyan geleneklerine göre şekillenmiştir. Devletin resmi dili olarak Latinceyi değil, Yunancayı benimsemiştir. Doğu Roma, Doğu'nun üstün olduğu koşullarda Doğu ile askeri, siyasi ve ticari ilişkilerini sürdürebilme konusunda kendisini Roma'dan ayırarak zamanla Yunanlılığı benimsemiştir. Bütün bunların sonucu olarak Roma Kilisesi, Ayasofya Kilisesi'ni 1054 yılında tamamen kendisinden ayırmıştır. Kiliselerin Katolik ve Ortodoks olarak ayrılması tarihte bir dönüm noktası niteliğindedir. Nihayetinde İstanbul'un 1204 yılında Latinler tarafından işgal edilerek yağmalanması ve yakılması Bizans halkı tarafından Latinlere karşı duyulan öfke ve düşmanlığın artmasına, Roma Kilisesi-İstanbul Kilisesi ayırımının daha çok derinleşmesine sebep olmuştur.

Bu farklı durum Orta Çağ'da feodalizm-Bizans merkezi devleti, Batı Roma/Latinlik ile Doğu Roma/Yunanlılık ve Katoliklik ile Ortodoksluk ayrımlarıyla ifade edilmiştir. Bir başka ifadeyle, Roma İmparatorluğu'nun son döneminde ortaya çıkan Roma ve İstanbul iki merkezlilik durumu Orta Çağ'da, Roma egemenliğinin yokluğunda da Vatikan ve Bizans İstanbul'u çerçevesinde devam etmiştir.

Bu çalışma Doğu-Batı çatışması kapsamında baktığımızda İstanbul'un fetih öncesi ve sonrası durumunu ilk kaynaklar olan seyahatnameler aracılığıyla değerlendirmemizin yanı sıra Türklerin Anadolu'daki varlığını ve günümüzde sahip çıktığımız mirası anlamamız açısından faydalı olacaktır. Her ne kadar Latin işgali sonrasında başkent İstanbul geri alınmış olsa da Bizans'ın zayıf, Latin Batı'nın ise

⁴ Kürşat Demirci, "Ortodoksluk", **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, c. 33, s. 410.

⁵ Baykan Sezer, **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2011, s. 83.

karışıklıklar içinde bulunması neticesinde Anadolu'nun kuzey kıyısında kurulan küçük bir Türk Beyliği, 1354'te Rumeli'ye geçtikten sonra yüz yıl gibi kısa bir sürede İstanbul'u fethederek bir dünya imparatorluğu haline gelmiştir.

Tarihsel süreklilik çerçevesinden baktığımızda, fetih öncesi dönemde İstanbul'a gelen Latin seyyahların şehrin kültürel ve fiziki yapısına, günlük hayata, ticari ilişkilerine, limanlara, askeri, siyasi ve toplumsal olaylara dair değerlendirmeleri, Latin Batı dünyasının fetih öncesi Bizans ile kurdukları ilişkiyi, fetih sonrasında Osmanlı ile de devam ettirmek istemeleri sebebiyle önemlidir. Böylelikle Bizans İstanbul'unun Osmanlı tarafından fethi karşısında Latin Batı'nın gösterdiği tutum İstanbul'un tarihi boyunca Doğu'nun öncülüğünü ve savunuculuğunu üstlenen bir imparatorluk merkezi olduğunu anlamamıza olanak sağlayacaktır.

Problem Tanımı

Doğu-Batı ilişkileri açısından her ne kadar yukarıda bahsettiğimiz gibi Latinlik/Yunanlılık, Katoliklik/Ortodoksluk ayrımlarından söz edilse de Orta Çağ'da Batı'nın Roma İmparatorluğu benzeri bir dünya üstünlüğünden yoksun olması sebebiyle Doğu Roma önce Araplara sonra da Türklere karşı Batı'nın savunucusu olmuştur. Diğer bir ifadeyle Latin kökenlere bağlı kalarak oluşan Batı, Doğu ile olan ilişkisini Bizans üzerinden kurmaktadır. Bizans'ın yenilgi koşullarında bile askeri görevlerini yerine getirebilmesi neticesinde Akdeniz'de Doğu-Batı ticaret ilişkilerinin sürdürülmesi mümkün olmuştur.

Batı Avrupa tüccar devletleri, Bizans'ın kendini askeri ve siyasi ilişkilerle sınırlı tutması neticesinde Akdeniz ticaretinin önemli bir merkezi konumunda olan İstanbul'un ticaret ilişkileriyle çok ilgilenmişlerdir. Çalışmamızda ele aldığımız dönemde Roma'nın yerini artık askeri, siyasi ve ticari açıdan Venedik ve Ceneviz gibi İtalyan denizci şehir devletlere bıraktığı bir süreç yaşanmaktadır. Latin kökenli Batı içinde İtalyan şehir devletleri Bizans İstanbul'una en yakın konumda olmaları ve söz konusu dönemde denizcilikte çok güçlenmeleri sebebiyle Fransızlara ve İspanyollara göre Doğu ticaretinde daha çok söz sahibi olmuşlardır. İtalyan denizci devletleri tüccar kesimin iktidar gücünü elinde bulundurduğu cumhuriyetler şeklinde

örgütlenmiş, bu sebeple dönemin Akdeniz ticaretine yön vererek Batı'nın Doğu'ya açılmasında ve Doğu ile ilişkilerde büyük rol üstlenmişlerdir. Ancak burada yeniden önemle belirtmeliyiz ki, Batı Bizans'ın askeri ve siyasi olarak görevlerini yerine getirmesi sayesinde Doğu'yla ticari ilişkiler kurabilmiştir. Doğu Roma, Araplara ve Türklere karşı Batı'nın savunucusu haline gelmiştir. Aksi takdirde İtalyan denizci şehir devletlerinin varlığını açıklamamız mümkün olmayacaktır. Nitekim Latin Batı IV. Haçlı Seferi neticesinde 1204 yılında her ne kadar Bizans İstanbul'unu zapt ederek 57 yıl süreyle bir Latin İmparatorluğu kurmuş olsa bile askeri ve siyasi birliği sağlayamadığı için 1261'de yıkılmış, Bizans idaresi şehri yeniden Latinlerden geri almıştır.

Bizans, İstanbul'u her ne kadar Latinlerden geri almış olsa da varlığını ancak 1453 yılında şehrin Osmanlılar tarafından ele geçirilmesine kadar sürdürebilmiştir. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u alarak Doğu Roma İmparatorluğu'na son verdikten sonra Roma İmparatorluğu'nun da mirasçılığını üstlenmiştir. Hem Doğu'yu hem de Batı'yı kapsayan bir cihan hükümdarı olma özelliğinin yanında ayrıca Kayser-i Rum "Roma Hükümdarı" unvanını da önemle kullanmıştır. Fatih Sultan Mehmed Roma İmparatorluğu'nun siyasi, askeri ve idari olarak pek çok düzenlemesini kendine uyarlayarak uygulamaya devam etmiştir. Roma İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'u eski büyük mirası da dâhil olmak üzere yeniden canlandırmayı hedeflemiş ve bunu başarmıştır. Bizans'ın ve Latinlerin yapamadığını Osmanlı yapmış ve zamanın tüm zorluklarına rağmen askeri ve siyasi açıdan İstanbul'u kısa zamanda yeniden imparatorluk payitahtı haline getirmiştir. Osmanlı, Doğu Roma geleneğine farklı bir koruma anlayışı getirerek şehre eski cazibesini yeniden kazandırmış, böylelikle Bizans'ı aşarak İstanbul'a yeniden anlam katmış, bir anlamda devrim yapmıştır.

Bu çalışma fetih öncesi ve sonrası İstanbul'u için bir değerlendirme niteliğinde olarak Bizans İstanbul'unun Osmanlı İstanbul'una dönüşümünü ve Osmanlı'yı anlamamıza olanak sağlayacaktır. Bizans'ın İstanbul'a gerçek önemini ve değerini kazandıramadığı gibi Latinler de İstanbul'a gerçek önemini ve değerini kazandıramamıştır. Bizans, İstanbul'un konumunu, değerini, önemini gereği gibi

değerlendirememiş, İstanbul üzerinde söz sahibi olma hakkını kaybetmiş ve İstanbul'u Osmanlı'ya devretmek zorunda kalmıştır.

Osmanlı'nın İstanbul'u Bizans'tan almasını açıklayan tezler bulunmaktadır. İngiliz tarihçi Edward Gibbon, Türklerin ve Bizanslıların Roma mirasıyla olan ilişkilerinde benzer olduğunu, her ikisinin de bu mirasa sahip çıkamadığını düşünmektedir. Gibbon, Osmanlıların iddia ettikleri gibi kendilerine özgü İslami bir Romalılık kimliğini benimsediklerini ve bu şekilde "Roma erdeminden ilham alan" Konstantin'in çağında başardığı gibi bir ustalığa asla ulaşamayacakları sonucuna varmıştı.⁶ Biz Gibbon'un bu tezine karşılık Osmanlı'nın, Bizans'ın ve Latinlerin yapamadığını başardığını, Latin işgali sonucunda yağmalanan ve harabe haline gelen İstanbul'u yeniden eski parlak günlerine geri döndürdüğünü ileri sürmekteyiz. Bu çalışma bize İstanbul'un Türkler tarafından ele geçirilmesinin salt bir fetih olayı olmasının ötesinde hem Türk hem de dünya tarihi açısından önemli bir aşama, bir devrim olduğunu gösterecektir.

İstanbul'un tarihindeki bu süreklilik Doğu-Batı çatışması içinde Doğu açısından yeri ve rolüyle bir dünya şehri olduğunun göstergesidir. Bizans İstanbul'u her ne kadar köhnemiş ve küçülmüş, eski parlak zamanlarından uzaklaşmış olsa da üzeri örtülmüş güzellikleriyle hala bir imparatorluk merkezi olarak varlığını sürdürmektedir. İstanbul'un bir imparatorluk merkezi olarak Roma İmparatorluğu'nun varisi Bizans'ın elinden alınarak Osmanlılar tarafından Doğu'nun imparatorluk payitahtına dönüştürülmesi önemlidir. Bu kapsamda bu tez çalışmasının temelini oluşturan, muhtelif sebeplerle Bizans İstanbul'una gelen Latin seyyahların yazdıkları seyahat notları, bugünün İstanbul'unu tarihsel bütünlük içinde anlamamıza ışık tutacaktır.

Çalışmanın Sınırları

Çalışmamızın 1400-1453 yılları ile sınırlandırılmasının sebebi Yıldırım Bayezid'in neredeyse bütün Rumeli'yi ele geçirmiş olması üzerine, Bizans

⁶ Larisa Orlov Vilimonovic, "The Fall of Constantinople to the Ottomans in the Eyes of Edward Gibbon: A Case Study in Orientalist Discourse and Post-Colonial Criticism", **Osmanlı İdaresinde Balkanlar II**, Konya, 2020, s. 412.

İmparatorunun yalnız İstanbul şehri sınırları içinde hüküm sürmesi nedeniyle 1400 yılı itibariyle Avrupa krallarının, İstanbul'un her an Türklerin eline geçeceği, Doğu Roma İmparatorluğu'nun yıkılacağı korkusu ile büyük bir endişe içinde yaşamalarıdır. 1403 yılında Timur'un Anadolu'da ilerlemesi ve Osmanlılar ile karşı karşıya gelmesi, İstanbul'un Türklerin eline geçmesinin gecikmesine ve fethin Yıldırım Bayezid tarafından değil, torunu II. Mehmed tarafından gerçekleşmesine sebep olmuştur.

Çalışma Planı

İstanbul'un fethiyle ilgili geçerli açıklamalara ulaşabilmek amacıyla tezimiz giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde tez konumuza yaklaşımımızı ortaya koymaktayız. Bu bölüm genel olarak çalışmamızın konusu, amaç ve kapsamı ile problemin tespitine ve tezin sınırlarının aktarılmasına ayrılmıştır.

Birinci bölümde öncelikle Bizans İstanbul'unun kuruluşundan Türkler tarafından fethedilmesine kadar hangi tarihsel aşamalardan geçtiğine, şehrin önemine, özellikle şehirdeki Latin varlığının temellerine ve IV. Haçlı Seferi'nin etkilerine bakacağız. Sonrasında ise 1400-1453 yılları arasında Bizans İstanbul'una gelen Latin seyyahların kimlikleri ve seyahat amaçları üzerine çalışılacaktır. Seyyahların seyahat amaçlarının bilinmesi, tuttukları seyahat notlarının içeriğini de etkilemesi açısından önemlidir. Bu bölümde ayrıca seyyahların İstanbul'a ne zaman geldikleri, gelirken hangi güzergâhları takip ettikleri ve ne kadar süreyle şehirde kaldıkları incelenecektir. Söz konusu seyahatler gerçekleştikleri dönem itibariyle uzun, tehlikeli ve zorlu yolculuklar yapmayı gerektirdiği için, seyyahlara bu seyahatlerde kimlerin refakat ettiği ve uğradıkları şehirlerde nerelerde konakladıklarını incelemek gerekmektedir. Biz de İstanbul'a gelen Latin seyyahların şehre ulaşmak için kimlerden yardım aldığını ve şehirdeki konaklama yerlerini araştıracağız. Bu bölümde ayrıca şehrin yüzyıllar içinde maruz kaldığı yangınlar, depremler ve seller üzerinde duracağız, bu da bizim Latin seyyahların gözlemlerine geçmeden önce şehrin genel durumuyla ilgili bilgi sahibi olmamızı sağlayacaktır.

İkinci bölümde Latin seyyahların gözüyle İstanbul'un Suriçi ve Galata ayrımında kentsel dokusu üzerinde durarak, seyyahların bu bölgelerin konumu ve kendi rolleri üzerine değerlendirmelerini ele alacağız. Doğu-Batı çatışmasının merkezi konumundaki İstanbul, kendi içinde de benzer bir ayrım yaşamaktadır. Bu dönemde Galata'daki yerleşim alanlarını imparatorluk içindeki azınlık ve batılı nüfus oluştuyordu. Kent tarihine baktığımızda "Altın Boynuz" Haliç ile asıl şehirden ayrılan Galata-Pera bölgesinin her zaman ayrı bir gelişim gösterdiği ve Suriçi İstanbul'undan kopuk olduğu gözlemlenmektedir. Suriçi İstanbul ne kadar Doğulu ise Galata-Pera da o kadar Batılıdır. Suriçi İstanbul, Bizans İmparatorluğu'nun askeri ve siyasi ilişkilerinin örgütlendiği bir merkez olmuştur. Bu sebeple Bizans'ın sarayları, kutsal emanetlere ev sahipliği yapan kiliseleri, Hipodromu, meydanları, antik dönem anıtları, şehri kuşatan güvenli surları ve temel ihtiyaçları karşılamak amacıyla önemli su yapıları burada bulunmaktadır. Buna karşılık İmparatorluğun içindeki yabancı nüfusa ve İtalyan ticaret kolonilerine Galata'da sadece ticari faaliyetleri yürütme ve örgütleme izni verilmiştir. Bu sebeple seyahatnamelerde Galata-Pera bölgesinde bulunan birkaç Latin kilisesinden ve Bizans Devleti'nin içinde bulunduğu kaostan faydalanarak yaptıkları sur duvarlarından ve bir gözetleme kulesinden söz edilmektedir.

Üçüncü bölümde Bizans İstanbul'unun sosyal ve ekonomik hayatına Latin seyyahların gözüyle bakarak, değerlendirmelerde bulunulacaktır. Bizans Devleti İtalyanların İstanbul içinde ticari ilişkilere dayanarak devlet ve siyaset üzerinde etkili olmalarını engellemek istemiş, bu sebeple onları toplumun dışında tutarak, Galata'da ticari faaliyette bulunmalarına imkân sağlamıştır. Ancak fetih öncesi son elli yıla geldiğimizde Suriçi İstanbul'un nüfusundaki azalmaya, gündelik hayatı şekillendiren her türlü oluşumda yaşanan yetersizliklere, yiyecek sıkıntısına, hastalıklara ve ticaret merkezlerinin hızla önemini kaybetmesine karşılık Galata, limanları, iskeleleri, çarşı ve pazarlarındaki ticari faaliyetleriyle Akdeniz havzasının en canlı, hareketli ve önemli ticaret merkezine dönüşmüştü. Böylelikle Galata'nın nüfusu artmaya başlamış ve Galata-Pera bölgesi tam anlamıyla bir Avrupa şehri görünümüne bürünmüştür. Böylelikle bu bölümde Bizans İstanbul'unun günden güne

köhneleşmesine, tenhalaşmasına ve sönmesine karşılık Galata'nın yaşadığı yükselişi gözler önüne sereceğiz.

Dördüncü bölümde ise öncelikle Bizans İstanbul'una gelen Latin seyyahların Osmanlılarla ilgili değerlendirmelerini ele alarak, seyahatnamelerde geçen Türk imgesi üzerinde duracağız. Sonrasında ise Latin seyyahların fetih öncesi ve fetih sonrası kaleme aldıkları değerlendirmeler ile Latin Batı için Osmanlı Devleti'nin ve İstanbul'un fethinin önemini ortaya koymaya çalışacağız. Fethin hemen ardından Fatih'in Bizans mirasına sahip çıkarak, İstanbul'u eski görkemli günlerine yeniden kavuşturmak ve şehri bir Osmanlı payitahtı olarak yeniden inşa etmek amacıyla başlattığı iskân ve imar faaliyetleri üzerinde duracağız. Böylece Osmanlı padişahının Doğu Roma imparatorluk mirasını da üstlenerek, Bizans mirasını Osmanlı ve İslam geleneği ile birleştirerek şehri bir cihan imparatorluğunun başkenti konumuna getirdiğini açıklamış olacağız.

Böylelikle çalışmamızın ana bölümleri tamamlanmaktadır. Sonuç kısmında ise konumuzla ilgili geçerli açıklama ve değerlendirmelere ulaşarak tezimiz amaç ve önemine kavuşturulmaktadır.

Kaynaklara Dair

Yüksek lisans tez çalışmamızın konusunu oluşturan fetih öncesi dönemde Bizans İstanbul'una gelen Latin seyyahları ve seyahatnamelerini tespit etmek amacıyla yararlandığımız esas kaynak Semavi Eyice'nin *“Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u”* isimli eseridir. Semavi Eyice bu eserde Doğu Roma İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü yıllarda çeşitli sebeplerle İstanbul'a gelen seyyahların günümüze kadar ulaşan seyahatnameleri sayesinde 1453'ten önceki İstanbul'u titizlikle aktarmıştır. Bunun yanı sıra Ümit Meriç'in *“Seyyahların Aynasında Şehirlerin Sultanı İstanbul”*, Jean Ebersolt'un *“Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları”* ve Nida Nebahat Nalçacı ve Nazmiye Çetinkaya'nın *“İstanbul'un 100 Seyyahi”* isimli eserlerinden de seyyahların ve seyahatnamelerinin belirlenmesinde herhangi bir eksiklik kalmaması amacıyla destekleyici kaynak olarak yararlanılmıştır.

Tezimizin konusunu oluşturan Latin seyyahlara ait seyahatnameler çalışmamızda birincil kaynak olarak kullanılmaktadır. Ayrıca tarih boyunca pek çok coğrafyadan seyyahı misafir eden İstanbul'un siyasi, askeri, ekonomik, mimari ve toplumsal tarihine ışık tutan ikincil kaynaklardan da faydalanılmıştır. Çalışmamızın temelini oluşturan seyahatnameler genel itibariyle Latince, İtalyanca, İspanyolca ve Fransızca dillerinde yazılmıştır. Türkçe tercümeleri olan seyahat notlarının Türkçe tercüme nüshalarından faydalanılmıştır. Türkçe tercümesi olmayan seyahat notlarının Latince ve Fransızca olanlarının büyük bir kısmının tercümesi bizzat kendimiz tarafından yapılmıştır. Tercümeler yapılırken yine bu seyahatnamelerin kaynak olarak kullanıldığı Türkçe, İtalyanca ve İngilizce makale ve kitaplardan faydalanılmıştır.

Çalışmamızda yer alan İspanyol seyyahlardan Ruy Gonzales de Clavijo'nun seyahatnamesi Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçeye tercüme edilmiş ve tezimizde "*Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*" ismiyle 2016 tarihinde yayımlanan tercümesi kaynak olarak esas alınmıştır. Bir diğer İspanyol seyyah Pero Tafur'un seyahatnamesi ise 2014 yılında Hakan Kılınç tarafından "*Orta Çağ Akdenizi'nde İspanyol bir seyyah: Pero Tafur'un doğu seyahati (Tercüme ve değerlendirme)*" başlığı altında yüksek lisans tezi olarak çalışılmış ve Türkçeye tercüme edilmiştir. Söz konusu tez "*Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438*" adıyla 2016 yılında yayımlanmıştır.

İtalyan seyyah Cristoforo Buondelmonti'nin "*Liber Insularum Archipelagi*" isimli seyahatnamesinin ise Türkçe tercümesi bulunmamaktadır. Eserin Latince tıpkıbasımı ve Almanca tercümesiyle birlikte olmak üzere iki kitap halinde sunulan Düsseldorf Üniversitesi ve Devlet Kütüphanesi nüshasına İSAM kütüphanesinde ulaşmamız mümkündür. Eserin bu versiyonunda yer alan resimler bu nüshanın önemini arttırmaktadır. Buondelmonti'nin söz konusu eserinin aynı zamanda yalnızca metin kısmı 1824 tarihinde Gabr. Rud. Ludovicus de Sinner tarafından Latince olarak yayımlanmıştır. Biz de <https://archive.org/> sitesinde yaptığımız araştırmalar sonucunda ulaştığımız bu nüshayı çalışmamızda kaynak olarak kullandık. Eserin tezimize katkı sağlayacak ilgili bölümlerinin Latineden Türkçeye çevrilmesi konusunda tarafımızca çalışılmıştır. Ancak bu süreçte karşılaştığımız

zorlukları aşabilmek için eserle ilgili Türkçe, İtalyanca ve İngilizce kitap ve makalelerden de ikincil kaynak olarak yararlanılmıştır.

Çalışmamız kapsamında yer alan bir diğer İtalyan seyyah Anconalı Ciriaco de' Pizziccolli'nin ise "*Cyriac of Ancona Later Travels*" ismiyle yayımlanan hatıratlarından faydalanılmıştır. Bu eserin de Türkçe tercümesi bulunmamaktadır. Kitapta Ciriaco'nun yazdığı mektup ve hatıratlar Latince orijinali ve İngilizce tercümeleriyle birlikte karşılıklı olarak verilmektedir. Bu eserin çalışmamız için gerekli olan bölümlerinin Latineden ve İngilizceden Türkçeye tercümeleri tarafımızca yapılmış ve yine ikincil kitap ve makalelerden yararlanılmıştır. Tezimiz kapsamında kaynak olarak kullandığımız üçüncü İtalyan seyyah Niccolo Barbaro'nun günlük olarak kaleme aldığı eserin ise "*Kostantiniye Muhasarası Ruzanamesi*" adıyla Şemseddin Talip Diler tarafından yapılmış Türkçe tercümesi bulunmaktadır. Bizim çalışmamızda eserin 1975 tarihinde yayımlanan baskısı kaynak olarak alınmıştır.

Son olarak Fransız seyyahların seyahatnamelerine baktığımızda ise kaynak olarak kullandığımız Bertrandon de la Broquière'in "*Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*" adlı eseri İlhan Arda tarafından dilimize çevrilmiş ve Semavi Eyice'nin önsözüyle 2000 tarihinde yayımlanmıştır. Diğer Fransız seyyahlar Guillebert de Lannoy ve Gilles le Bouvier'in seyahatnamelerinin ise Türkçe tercümeleri bulunmamaktadır. Guillebert de Lannoy'un seyahatnamesi 1840 tarihinde C. P. Serrure tarafından "*Voyages et Ambassades de Messire Guillebert de Lannoy, 1399-1450*" ismiyle, Gilles le Bouvier'in seyahatnamesi ise 1908 tarihinde E.T. Hamy tarafından "*Le Livre de la Description des Pays de Gilles le Bouvier dit Berry, 1386-1457*" ismiyle yayımlanmıştır. Bu seyahatnameleri <https://archive.org/> sitesi aracılığıyla elde ederek ilgili bölümlerin Fransızcadan Türkçeye tercümeleri için gerekli çalışmaları yine ikincil kaynaklardan yararlanarak bizzat gerçekleştirdik.

Tezimizin konusunu oluşturan seyahatnameler dışında çalışmamıza katkı sağlayan diğer eserlerden de söz etmemiz gerekirse, öncelikle kaynakçada hepsini tek tek belirttiğimiz Semavi Eyice'nin İstanbul konulu çalışmalarını önemle ifade etmemiz gerekir. Semavi Eyice'nin Bizans İstanbul'u konulu eserleri, makaleleri ve

ansiklopedi maddeleri çalışmamıza derinlik kazandırmış ve İstanbul şehrinin ne kadar zengin bir tarihi geçmişe sahip olduğunu yeniden anlamamızı sağlamıştır.

Bunun yanı sıra Şerafettin Turan'ın *“Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine”* adlı eseri İtalyan denizci devletlerinin Bizans ile yaptıkları ticaret anlaşmaları sayesinde Doğu Akdeniz bölgesine yayılmalarını ve Selçukluların Anadolu'ya yerleşmesinden sonra özellikle Venediklilerin Türklerle benzer anlaşmalar yaptıklarını görmemizi sağlamıştır. Rinaldo Marmara'nın *“Bizans'tan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi”* adlı eseri ise İtalyanların 1453'teki fetihten sonra İstanbul'daki varlıklarının ve şehirde elde ettikleri ticari imtiyazların aslında Bizans döneminde X. yüzyılda başladığını göstermiş ve böylelikle şehrin bir imparatorluk merkezi olarak tarihsel sürekliliğini bizlere kanıtlamıştır.

Kuşkusuz ki İstanbul tarihi açısından IV. Haçlı Seferi çok büyük bir önem taşımaktadır. 1203 yılında şehre gelen Haçlılar, İstanbul'u işgal etmiş ve bunun sonucu olarak 57 sene sürecek bir Latin İmparatorluğu kurmuşlardı. İstanbul'un bu en karanlık döneminde şehir acımasızca yağmalanmış ve tahrip edilmişti. Latinlerin İstanbul'a ve İstanbul halkına yaşattıkları vahşetin izlerine Osmanlıların şehri ele geçirdiği 1453 yılında bile rastlanılmış olması olayın vahametini gözler önüne sermektedir. Bu sebeple çalışmamızda bizzat IV. Haçlı Seferi'ne katılmış kişiler tarafından kaleme alınan Latin kaynaklarından da yararlandık. Robert de Clari'nin *“İstanbul'un Zaptı”* ve Geffroi de Villehardouin'in *“IV. Haçlı Seferi Kronikleri”* isimli eserleri Bizans İstanbul'unun Latinler tarafından nasıl görüldüğünü, önemini ve zenginliğini anlamamız açısından faydalı olmuştur. Sadece Latin kaynaklarıyla yetinmeyerek Işın Demirkent'in *“Niketas Khoniates'in Historiası (1195-1206): İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması”* isimli eseri aracılığıyla da Bizans İstanbul'unun Latin işgalini Bizanslı bir tarihçinin gözünden değerlendirerek şehrin Osmanlılar tarafından fethinde *“Konstantinopolis'te Latin külâhı görmektense Türk sarığı görmeyi yeğlerim”* sözünün nasıl ortaya çıktığını daha iyi anlamamızı sağlamıştır.

Yukarıda bahsettiğim eserlerden başka İstanbul'un Osmanlı başkenti olmadan önce, Bizans döneminin son yıllarına dair mimari dokusu ile sosyal ve ekonomik

hayatını kapsayan eserler de çalışmamıza katkıda bulunmuştur. Bu kaynaklar arasında editörlüğünü Annie Pralong'un yaptığı *“Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar”* adlı eser ile Wolfgang Müller-Wiener'in *“İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası”* ve *“Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı”*, Yannis Kordato'nun *“Bizans'ın Son Günleri”*, Nevra Necipoğlu'nun *“Byzantium between the Ottomans and the Latins: politics and society in the late Empire”* ve İlker Kerem Bulunur'un *“Osmanlı Galatası”* adlı eserleri bulunmaktadır.

XV. yüzyılda Bizans İstanbul'una yolu düşen seyyahların kaleme aldıkları seyahatnameler şehrin fetih öncesi son elli yılı hakkında verdiği bilgiler itibarıyla değerli birer Latin kaynağı niteliğindedir. Bu yüzyılın en etkili olayı ise şüphesiz ki Bizans İstanbul'unun Osmanlılar tarafından fethi olmuştur. Agostino Pertusi'nin *“La caduta di Constantinopoli: Le testimonianze dei contemporanei”* isimli eseri de İstanbul'un fethinin Latin Batı'da nasıl karşılandığını gösteren önemli kaynaklardan biridir. Bununla birlikte Bizans'ın tarih sahnesinden silinerek yerini Osmanlılara bıraktığı bu dönemin tanıklarından Bizanslı tarihçiler Kritovulos'un *“Kritovulos Tarihi (1451-1467)”* ve Dukas'ın *“Bizans Tarihi”* isimli eserleri ise Latin işgali ile Türk fethini Bizanslıların gözüyle karşılaştırmamızı ve fetih sonrası Fatih'in İstanbul'u Bizans'tan aldığı mirasla bir Osmanlı payitahtına dönüştürmesinin etkilerini görmemizi sağlamıştır.

İstanbul, tarihi boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapması ve Roma, Bizans, Osmanlı gibi üç büyük imparatorluğun başkenti konumunda olmasından dolayı hakkında ansiklopediler hazırlanan bir şehir olmuştur. Bu sebeple yukarıda belirttiğimiz eserlerin yanı sıra çalışmamıza pek çok katkıda bulunmamızı sağlayan İstanbul'un Ansiklopedilerinden de bahsetmemiz gerekir. Bunların başında Reşat Ekrem Koçu'nun kendi ifadesiyle *“İstanbul'un bir kütüğünü”* meydana getirmek amacıyla kişisel çabaları ve özverili çalışmaları sonucu yayımlanan *“İstanbul Ansiklopedisi”* gelmektedir. İstanbul Ansiklopedisi şehre adanmış çok önemli bir eserdir. Ne yazık ki “G” harfine kadar 11 cilt olarak basılan ancak sonrasında tamamlanamayan ansiklopedi bu haliyle bile İstanbul'a ait tarihi, edebi, mimari ve kültürel konuları ele alan değerli bir kaynaktır. İstanbul konusunda yayımlanmış bir diğer ansiklopedik eser olan *“Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi”* ise en zengin,

en kapsamlı ve en sistematik şehir ansiklopedisi olması bakımından İstanbul konusunda önemli bir kaynaktır. Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı tarafından ortak olarak toplam 8 cilt halinde yayımlanan ansiklopedi İstanbul'un Bizans ve Osmanlı dönemlerine ilişkin konu ve maddelerin ağırlıklı olması sebebiyle tez çalışmamızda çokça yararlandığımız bir kaynak eser olmuştur.

Son olarak İstanbul şehrinin tüm tarihi dönemlerini ele almasıyla bu alandaki en kapsamlı çalışma olma özelliğine sahip olan “*Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*” isimli eserin de çalışmamıza önemli ölçüde kaynaklık ettiğini belirtmek isteriz. İSAM ve İBB Kültür A.Ş. tarafından ortak yayımlanan 10 ciltlik eserde yer alan Bizans ve Osmanlı dönemine ait makaleler bu iki imparatorluğa başkentlik yapan İstanbul'daki gelişmelerin her iki imparatorluğu da derinden etkilediğini görmemiz açısından fayda sağlamıştır.

Özellikle belirtmeliyim ki, tez çalışmamın başından itibaren İstanbul'un Doğu-Batı çatışmasındaki rolünü ve konumunu, önemini sorgulamamda bakış açılarıyla bana yol çizen Prof. Dr. Baykan Sezer'in ve kıymetli hocam, tez danışmanım Prof. Dr. Ertan Eğribel'in kaleme aldıkları değerli eserleri, kuramları çalışmam boyunca her zaman ufkumu ve yolumu açmıştır. Baykan Sezer'in “*Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*” adlı eseriyle Ertan Eğribel'in İstanbul konulu yazıları ve Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan editörlüğünde hazırlanan “*Sosyoloji Yıllığı Kitap 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması: Semavi Eyice'ye Saygı*” başlıklı eser çalışmamın yol haritasını çizmemi sağlayan en önemli kaynaklarım olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

FETİH ÖNCESİ BİZANS İSTANBUL’U VE LATİN SEYYAHLAR

1.1. Roma’dan Osmanlı’ya Bir İmparatorluk Başkenti Olarak İstanbul’un Önemi ve Latin Kolonileri

Dünyanın en eski ve en önemli şehirlerinden biri olan İstanbul, Avrupa ve Asya arasında geçiş yolu üzerinde bulunan eşsiz konumu, zengin tarihi ve kültürel birikimi gibi pek çok özelliği sayesinde tarih öncesi çağlardan itibaren çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Ancak şehrin asıl tarihi serüveni Konstantinopolis-İstanbul adıyla gerçekleşmiştir.

Konstantinopolis, 324 yılında Roma imparatoru Konstantin tarafından Bizantion şehri üzerine, Roma İmparatorluğu’nun başkenti Roma’ya göre daha Doğu’da yer alan yeni bir başkent olarak kurulmuştur. İstanbul kuruluşundan itibaren “Yeni Roma” ve “İkinci Roma” gibi isimlerle anılarak tarihi başkent Roma ile karşılaştırılmıştır. Roma ve İstanbul Akdeniz havzası uygarlıklarının öne çıkan iki merkezi konumunda olmalarına rağmen İstanbul, V. yüzyılda Doğu Akdeniz’in en önemli şehri durumuna gelmiş ve Roma’dan farklı olarak denizle iç içe tek imparatorluk başkenti olma ayrıcalığını yüzyıllar boyunca korumuştur. Doğu Roma-Bizans İmparatorluğu’nun bin yılı aşkın süren egemenliği süresince hâkimiyetindeki toprakları değişmiş olsa da İstanbul, imparatorluğun askeri, siyasi, dini ve ticari merkezi olmaya devam etmiştir.⁷

İstanbul kısa süreli Latin egemenliği dışında sırasıyla Roma İmparatorluğu’na, Doğu Roma-Bizans İmparatorluğu’na ve Osmanlı İmparatorluğu’na başkentlik yapmıştır. Doğu Roma-Bizans Batı cephesinin öncüsü kabul edilirken Osmanlı Doğu cephesinin öncüsü olmuştur. İstanbul’un tarih içinde karşıt özelliklere sahip imparatorluklara başkentlik yapması kimliğinin sürekliliğine, bütünlüğüne engel olmamış, tam tersine sürekliliğinin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. İstanbul Doğu-Batı ilişkilerinde kendisine önem kazandıran koşullar ve üstlendiği rol

⁷ Elif Keser Kayaalp, “Bizans İstanbul’u Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, İstanbul, 2010, c. 8, sayı 16, s. 9.

sayesinde temel niteliklerinde bir değişime gerek duymadan merkez olma konumunu korumuştur. İstanbul hem Eski Çağ'da hem Orta Çağ'da hem de modern çağlarda bir imparatorluk payitahtı olma özelliğine sahip tek şehirdir.⁸

1.1.1. Doğu Roma-Batı Roma Ayrımında İstanbul'un Rolü ve Önemi

III. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nda başlayan taht kavgaları, iç savaşlar ve bu fırsattan yararlanmak isteyen dış düşmanların saldırıları nedeniyle Roma, iyi bir başkent olma özelliğini kaybetmişti. Tuna ve Fırat boylarından gelen dış tehditler imparatorların, Roma'ya göre daha doğuda, söz konusu iki cepheye de hükmedebilecek konumda olan, yeni bir başkent arayışına girmelerine sebep olmuştu. Roma İmparatoru Konstantin bu amaca en uygun yer olarak Asya ile Avrupa'nın birleşme noktasında, askeri, siyasi ve ticari olarak Akdeniz havzasının önemli bir merkezi olma konumunda bulunan İstanbul'u seçmiştir.

Yeni başkent in yapımına 324 yılında başlanmıştır. İmparatorluk sarayı, senato binası, hipodrom ve kiliseler başta olmak üzere sanat eserleriyle bezenmiş meydanlar yapılmış ve İstanbul, kara tarafından gelmesi muhtemel düşman saldırılarına karşı Marmara'dan Haliç'e kadar uzanan surlarla çevrilmiştir. 11 Mayıs 330 tarihinde şehrin resmî açılışı törenlerle kutlanmış ve Yeni Roma veya kurucusu imparator Konstantin'in adıyla Konstantinopolis olarak tanınmıştır.⁹

Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis, kuruluşundan itibaren istikrarlı, zengin ve kuvvetli bir imparatorluk merkezi olarak eski Roma'yı gölgede bırakmıştı. Eski Roma çöktükçe, fakirleştikçe, dağıldıkça Marmara kıyısındaki Yeni Roma onun aksine konumu, iklimi, doğal limanları ve başka pek çok özelliğiyle genişlemeye başlamıştı. Orta Çağ boyunca Batı'da, Konstantinopolis'ten daha büyük ve parlak bir şehrin varlığı düşünülemezdi.¹⁰

⁸ Ertan Eğribel, "İstanbul'un Kimliği: İmparatorluk Merkezi", **Sosyoloji Yıllığı Kitap 20: Türk Sosyologları ve Eserleri II: Genel Eğilimler ve Kurumsallaşma**, yay. haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul, Kitabevi, 2010, s. 309-315.

⁹ Işın Demirke, "Bizans", **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, c. 6, s. 230.

¹⁰ İlber Ortaylı, "İstanbul'da Tarihi Yaşamak", **Şehir ve Kültür: İstanbul**, ed. Ahmet Emre Bilgili, İstanbul, İstanbul Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü, 2010, s. 65-66.

Hristiyanlık başlangıçtan itibaren Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki topraklarda ve Yunan kültürünün yaygın olduğu bölgelerde gelişme göstermiştir. Yaklaşık 300 yıl boyunca Roma idaresinin baskısı altında yaşamak zorunda kalan Hristiyanlar, Konstantin'in 313 yılında Hristiyanlığı yasal hale getiren Milano Fermanı'nı imzalaması üzerine dini özgürlüklerine kavuşmuşlardır. 11 Mayıs 330'da Yeni Roma adıyla imparatorluğun yeni başkenti olan Konstantinopolis, aynı zamanda Hristiyanlığın da merkezi haline geldi. Hristiyanlığın 380'de Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olmasıyla birlikte Yeni Roma Kilisesi'nin piskoposunun Roma Kilisesi piskoposu ile eşit statüye sahip olduğu kabul edildi.¹¹

İlk Çağ dünyasının neredeyse bütününe hâkim olan Roma İmparatorluğu toprakları, 395 yılında, idari bakımdan Batı ve Doğu Roma olarak ikiye ayrılmıştır. Roma İmparatorluğu'nun başkenti Roma, imparatorluğun bölünmesinden sonra Batı Roma'nın merkezi olma rolünü üstlenmeyi sürdürmüştür. Ancak Batı Roma'nın, Barbar kavimlerin saldırıları karşısında kendisini küçük feodal birimlere bölerek koruyabilmesine karşılık Doğu Roma varlığını merkezi bir ordu ve merkezi devlet örgütlenmesi ile koruma yolunu seçmiştir. Bu sebeple İstanbul'un kuruluşundan yaklaşık 150 yıl sonra Batı Roma çökmüş, İstanbul merkezli Doğu Roma ise Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir.¹² Batı'da güçlerin bölünmesiyle ortaya çıkan feodalizme karşılık Doğu'da merkezi Bizans Devleti kurulmuştur.¹³

Doğu Roma İmparatorluğu her ne kadar Roma geleneğinden oluşsa da zaman içinde Yunan kültürünün benimsendiği, Yunancanın hâkim olduğu ve Hristiyanlığın resmen kabul edildiği bir devlet olarak bütün Orta Çağ boyunca tarihte yerini almıştır. Modern tarih biliminin Bizans İmparatorluğu olarak isimlendirdiği bu

¹¹ M. Süreyya Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, c. 12, s. 342.

¹² Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, "Roma Dünya Egemenliği: Doğu ile İlişkiler ve İki Merkezlilik", **Sosyoloji Yıllığı Kitap 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması: Semavi Eyice'ye Saygı**, yay. haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2005, s. 229-231.

¹³ Baykan Sezer, **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2011, s. 92.

devlet, büyük bir güç olarak uzun yüzyıllar boyunca varlığını sürdürmüş ve XI. yüzyıl başlarında Akdeniz dünyasının en kudretli devleti olmuştur.¹⁴

Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Batı içinde birlik bilinci Hristiyanlıkla ifade edilmiştir. Roma, bir imparatorluk merkezi olarak oynayamadığı rolü Orta Çağ boyunca Hristiyanlığın merkezi olarak oynamak istemiş, böylelikle Batı'daki Hristiyanlık, Latin¹⁵ kökenlere bağlı kalarak Batı Avrupa coğrafyasını şekillendirmiştir. İstanbul merkez olmak üzere Anadolu ve Balkanlar arasında konumlanan Doğu Roma ise giderek Batı Avrupa'dan daha çok kopmuş ve kendisini Yunanlılık ayrımıyla ifade etmiştir.¹⁶ Roma-Bizans ayrımı neticesinde Doğu-Batı ilişkilerinin birden çok merkezden düzenlenmeye başlaması üzerine kiliseler de bölünmüştür. Roma'yla Bizans'ın ayrıldığı gibi Katolik Kilisesiyle Ortodoks Kilisesi de ayrılmışlardır.¹⁷ Katolik Roma Kilisesi'ne karşılık Ortodoks İstanbul Kilisesi'nin temeli Yunan kültürünün Hristiyanlaşmasına dayanmaktadır. Böylelikle Antik/Latin Roma düşüncesi üzerinden gelişim gösteren Katoliklik ile Ortodoksluğun arasındaki ayrışmanın zeminini de bu farklılık oluşturmaktadır.¹⁸

Batı Roma'nın çöküşünden sonra ortaya çıkan siyasi ve idari boşluktan faydalanmak isteyen Roma Kilisesi, kısa bir süre içerisinde dinin yanı sıra siyasal bir güç olarak da hâkimiyet kurmanın yollarını aramıştır. Roma Kilisesi ve Papalık mevcut otorite boşluğunda lehine gelişen bu durumdan yararlanarak dini ve siyasi bir iktidar olarak da ortaya çıkmış, dini siyasallaştırarak büyük bir güç elde etmişti. Hristiyan inanç ve öğretilerini siyasi bir söylem olarak kabul etmiş ve Latin kökenli Batı halklarına bu inancı gerektiğinde zor kullanarak benimsetme yoluna giderek birliği sağlamayı ve siyasi varlığını korumayı amaçlamıştır. Ancak Roma Kilisesinin bu tutumu, Hristiyanlık dünyasında yaşanan ayrılık hareketlerini de beraberinde

¹⁴ Semavi Eyice, "Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşünün Başlangıcı", **Dîvân: İlmî Araştırmalar**, İstanbul, 2004, c. 9, sayı 16, s. 196.

¹⁵ Latin, İtalya'nın Latium bölgesi halkından olan kimseye verilen isimdir. Latium, bugünkü adıyla Lazio, Roma İmparatorluğu'na başkentlik yapmış olan Roma'nın kurulduğu bölgedir. Bkz. Nicola Zingarelli, "Latino", **Il Nuovo Zingarelli, Vocabolario Della Lingua Italiana**, Undicesima edizione, ed. Miro Dogniotti e Luigi Rosiello, Milano, Zanichelli, 1990, s. 1023.

¹⁶ Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, "Roma Dünya Egemenliği: Doğu ile İlişkiler ve İki Merkezlilik", **a.g.e.**, s. 231.

¹⁷ Baykan Sezer, **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, s. 83, 93.

¹⁸ Kürşat Demirci, "Ortodoksluk", **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, c. 33, s. 410.

getirmiştir. Doğu Roma-Bizans'ın resmi din anlayışını temsil eden İstanbul Kilisesi, Roma Kilisesi'nin bu politikasına karşı çıkmış ve mücadele etmiştir. Roma ile İstanbul arasındaki bu önemli çekişme ve karşıtlık Roma İmparatorluğu'nun mirasına sahip çıkan Hristiyan dünyası içinde Katolik ve Ortodoks Kiliseleri ayrımına neden olmuştur. Bu ayrım aynı zamanda Latin Batı ve Yunan Doğu olmak üzere iki büyük ve birbirine düşman akımın ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁹

Doğu-Batı ilişkileri kapsamında Latin Batı-Yunan Doğu ve Katolik Avrupa-Ortodoks Bizans ayrımlarının varlığından söz etsek de Doğu Roma-Bizans, önce Arapların sonra da Anadolu Türklerinin karşısında Doğu'nun savunucusu ve askeri gücü haline gelerek Batı kimliğinin savunucusu olmuştur. Latin köklere bağlı kalarak oluşan Batı Avrupa, Doğu ile olan ilişkisini Bizans üzerinden kurmuştur.²⁰ Bizans'ın askeri ve siyasi ilişkilerini sürdürebilmesinin bir sonucu olarak Batı Avrupalı tüccar devletlerin Akdeniz ticaretini sürdürebilmeleri mümkün olmuştur. Bu nedenle Akdeniz ticaretinin önemli bir merkezi olan İstanbul, Latin kökenli Batı Avrupalı tüccar devletlerin her zaman ilgisini çekmiştir.

1.1.2. Batı'nın Doğu Akdeniz'e Açılan Kapısı: İtalyan Denizci Devletleri ve Bizans İstanbul'unda Latin Cemaati

İstanbul her ne kadar Ortodoks Hristiyanlığın merkezi idi ise de tarih boyunca şehirde diğer Hristiyan gruplar da her zaman olagelmıştır. Bunların en önemlisi Katolik Latin Cemaatidir. Bu topluluğa aynı zamanda Levanten adı verilmektedir. Levanten, İtalya'nın doğusunda yer alan Akdeniz topraklarını ifade etmek için kullanılan Fransızca Levant tabirinden gelmekte ve doğuda yaşayan Avrupalıları ifade etmektedir.²¹

İstanbul önemli bir başkenttir, ancak şehirdeki Latin yerleşkelerinin de Bizans İstanbul'u içinde ayrı bir önemi bulunmaktadır. Bu nedenle çalışmamızın konusunu

¹⁹ Şinasi Gündüz, "Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerler", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2002, c. 2, sayı 1, s. 6-7.

²⁰ Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, "Roma Dünya Egemenliği: Doğu ile İlişkiler ve İki Merkezlilik", **a.g.e.**, s. 233.

²¹ Ömer Faruk Harman, "İstanbul'daki Katolikler", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c. 5, s. 121-123.

oluşturan Latin seyyahlara geçmeden önce Katolik Latinlerin Bizans İstanbul’undaki varlığı, konumu ve rolüne dair tarihsel süreçle ilgili bir bilgilendirme yapmayı uygun görmekteyiz.

İstanbul, Akdeniz ve Karadeniz arasındaki su yolu üzerinde yer alması ve denizle iç içe olmasıyla birlikte kıyı ticaretinin merkezi olma özelliğini her zaman korumuştur. Bu sebeple Orta Çağ’ın önde gelen İtalyan denizci devletlerinin halkları olan Amalfililer, Venedikliler, Pisalılar ve Cenevizliler Akdeniz’de egemenlikleri altındaki ticaret yollarını korumak ve genişletmek amacıyla X. yüzyıl itibarıyla İstanbul’a akın etmişler ve Bizans Devleti’nden şehirde serbest ticaret izni alma girişiminde bulunmaya başlamışlardır.²²

Amalfililer

Levante denilen Doğu Akdeniz ticaretine ilk yönelen ve Bizans idaresinden İstanbul’da ticari imtiyaz elde eden, Napoli’nin güneyinde Salerno körfezi kıyısında küçük bir İtalyan şehir devleti olan Amalfi olmuştur. Büyük Roma İmparatorluğu’nu yeniden canlandırmak isteyen Bizans için Sicilya, askeri ve siyasi olarak çok önemli bir noktadaydı. İmparator Justinianus’un 552’de Sicilya’yı Bizans’a bağlamasıyla Sicilya Bizans’ın idari bölgelerinden biri (thema) oldu. Böylece Amalfililerin Bizans tebaası olmaları onların Doğu Akdeniz limanlarına gidip gelmelerini kolaylaştırmıştı. Ayrıca IX. yüzyılda Sicilya’yı fetheden Araplar sayesinde Amalfililere Arap limanlarının da kapıları açılmıştı. Böylelikle Bizans toprakları ve Mısır’la ticaret yapma imkânı bulan Amalfi, Doğu ve Batı mallarının ticaretinin yapıldığı önemli bir merkez konumuna gelmişti.²³

Amalfililer elde ettikleri imtiyazlarla Avrupa’da çok talep edilen ecza sanayiinde ve boyacılıkta kullanılan hammaddelerle ipekli kumaşları İstanbul’dan Avrupa’ya taşımaya başladılar. Aynı zamanda İskenderiye ve Kahire’den de Asya’nın baharatını ve ipeklilerini getirmeye başlamışlardı. Amalfililer yalnızca

²² Rinaldo Marmara, **Bizans’tan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi**, çev. Saadet Özen, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s. 11.

²³ Mahmut H. Şakiroğlu, “Sicilya”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, c. 37, s. 138-139, Şerafettin Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklulardan Bizans’ın Sona Erişine**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020, s. 20-21.

Levante'den İtalya'ya mal getirmekle kalmayıp aynı zamanda İtalya'nın Doğu'da aranan ürünlerini de Doğu limanlarına götürüp satıyorlardı. Bu ticaretin sonucu olarak Bizans İstanbul'una yerleşen Amalfili tüccarların sayısı artmış, bir mahalle oluşturmaya yetecek kadar çok sayıda koloniye sahip olmuşlar ve kendilerine ayrılmış bir iskeleyi kullanmışlardır. Amalfililerin ayrıca İstanbul'da bir manastırları ve en az iki kiliseleri bulunmaktaydı.²⁴ Her ne kadar ana şehir Amalfi'nin 1073 yılında Normanların Güney İtalya'ya istilasını sonucunda bağımsızlığını yitirmesi nedeniyle 1082 tarihi itibarıyla İstanbul'daki Amalfililer üstünlüklerini kaybetmiş olsalar da ticaret alanındaki etkinliklerini Latin istilasına kadar devam ettirmişlerdir.²⁵

Venedikliler

İtalya yarımadasının kuzeyinde yer alan Venedik, İtalya'nın adeta Doğu'ya açılan kapısı olmuştur. Coğrafi konumu ve tarihsel gelişimi Venedik'i Latin kökenli Avrupalılarla, Doğu arasında bağlantı kurmaya yöneltmiş ve bu görevi yüzyıllar boyunca artırarak sürdürmesine olanak sağlamıştır. Venedik, Doğu ile bağlantısını ticaret vasıtasıyla kurmuş ve güçlendirmiştir. Orta Çağ kentlerinin özelliklerini inceleyen tarihçi Henri Pirenne, Batı Avrupa'da ticaretin Venedik'in sayesinde yayıldığını, Venediklilerin VI. yüzyıldan itibaren denizci-tüccar bir halk nitelendirildiğini söylemektedir:

*"Bu bataklıklarda varlıklarını koruyabilmek için yaratıcı güçlerini sonuna kadar korumak, doğa ile savaşmak zorunda idiler. Her şey eksikti, su bile yoktu... Balıkçılık ve tuz üretimi onlar için hemen bir geçim kaynağı sağladı. Komşu kıyılarda yaşayanlarla ürünlerini değiş tokuş edip buğday sağlayabiliyorlardı."*²⁶

Bu sebeple, Venedik Cumhuriyeti de çok geçmeden Adriyatik üzerinden Doğu Akdeniz'e açılarak ve Amalfililer gibi Levante ticaretine katılmıştır. X. yüzyıl sonunda Bizans İmparatorluğu'yla yaptıkları bir anlaşma neticesinde Venediklilere Bizans'ta serbest ticaret hakkı tanınmış ve İstanbul'a gelecek Venedik gemilerine

²⁴ Bizans İstanbul'unda Amalfililere ait kiliseler, San Salvatore ve Sancta Maria Latina'dır. Bkz. Rinaldo Marmara, **Bizans'tan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi**, s. 13.

²⁵ Şerafettin Turan, "Levant", **DİA**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, c. 27, s. 145, Şerafettin Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine**, s. 20-22.

²⁶ Henri Pirenne, **Ortaçağ Kentleri**, çev. Şadan Karadeniz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 67,85.

uygulanacak gümrük vergisi de belirlenmişti. Ayrıca Venedikli tüccarlar imparatorluğun hâkim olduğu topraklarda alınan bazı vergilerden muaf tutulmuş ve bu tüccarlara sabit bir tarife uygulanması kabul edilmişti. Bu anlaşmanın bir sonucu olarak başkentteki Venediklilerin sayısı giderek artmaya başlamıştı.²⁷

Bu tarihten itibaren İstanbul'daki Venedikli tüccarlar çoğalırken, XI. yüzyıl başında Güney İtalya'yı istilaya koyulan Normanlar, Bizans'ın bu bölgedeki topraklarını ele geçirerek 1071'de Bari'yi zapt etmiş ve hatta İstanbul'u ele geçirmeyi amaçlayarak 1081 yılında Adriyatik Denizi'ni geçerek Bizans'ın Balkanlardaki Epir bölgesini ele geçirmişlerdi. Bu saldırıya karşı Venedik'ten yardım isteyen Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos, uzun görüşmeler sonucunda 1082 yılında Venedik'le bir anlaşma yapmak ve kendisine sağlayacağı donanma desteğine karşılık Venedik'e birçok ayrıcalıklar tanımayı kabul etmek zorunda kalmıştır. Söz konusu anlaşmaya göre Venedik, imparatorluğun tüm limanlarında gümrük vergisinden muaf tutularak ticaret yapma hakkını kazanmıştı. Bu anlaşma sayesinde Venedikli tüccarlar imparatorluğun genelinde hiçbir kısıtlama olmaksızın mal alıp satmak konusunda serbestleşmişti. Bizans memurlarına Venediklilerin ticarete konu olan ürünlerini kontrol etmeleri ve bu mallara istinaden vergi istemeleri yasaklanmıştı. Ayrıca bu imtiyazlar sadece İstanbul'da değil, imparatorluğun birçok limanında geçerliydi. Bizans ekonomisine çok ağır bir darbe indiren bu imtiyazlar, Venedik'in diğer bütün rakiplerine karşı İstanbul ticaretinde üstün duruma geçmelerini sağlamıştır.²⁸

Söz konusu anlaşma neticesinde Venedikliler Bizans İstanbul'unda Haliç boyunca uzanan bir mahalle kurmuşlardır. Bugünkü Haliç sahilindeki Odun Kapısı (Porta Drongarion) ile Balık Pazarı Kapısı (Porta Peramatis) arasında bulunan bu mahalleye Perama adı verilmişti. Depolar, dükkânlar, atölyeler ve şehre gelen tüccarların konaklaması için hanlardan ibaret olan bu mahallede kilise de bulunmaktaydı. Perama mahallesi kısa zamanda Doğu'daki bütün İtalyan cemaatlerinin ana merkezi konumuna gelmişti. Venediklilerin İstanbul'da en az dört

²⁷ Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine*, s. 23-25.

²⁸ Işın Demirkent, "1082-1302 Yılları Arasında Bizans-Venedik İlişkilerine Kısa Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul, 1995-2000, sayı 36, s. 138-140.

kilisesi bulunmaktaydı.²⁹ Elde ettiği geniş ayrıcalıklarla Levante İmparatorluğu'nun temellerini atan Venedik, daha sonra 1204 Latin istilasıyla Doğu Roma İmparatorluğu'nun topraklarının 1/4'ünü egemenliği altına alarak Bizans İstanbul'unda idareye ortak olacaktır.³⁰

Pisalılar

Amalfi ve Venedik'ten sonra Pisalılar da Levante ticaretine dâhil olarak Bizans topraklarında koloniler kurma yarışına girmiş ve İstanbul'da ticari imtiyazlar elde etmiştir. 1082 anlaşmasıyla birçok imtiyaz elde ederek üstün konuma geçen Venedik'in 1097'de İstanbul'dan geçen I. Haçlı ordusuna bir donanma ile katılması Bizans'ı rahatsız etmişti. Bu sebeple Bizans ve Pisa arasında bir dostluk ve ittifak anlaşması yapılmış ve iki devlet arasındaki ilişkiler başlamıştır. Pisalılara da çeşitli imtiyazlar verilmekle birlikte bunlar 1082'de Venedik'e verilen ayrıcalıklar kadar geniş olmasa da küçümsenmeyecek derecede önemlidir. Pisalıların şehirde iki kilisesi vardı.³¹ Ancak bir süre sonra Pisalılarla Cenevizliler arasında ticari rekabetten doğan anlaşmazlıklar ortaya çıkmış ve bunlar kanlı çarpışmalara kadar gitmişti. Bu dönemde Bizans İstanbul'undaki Pisa kolonisi 1.000 civarındayken Ceneviz kolonilerinin sayısı ancak 300 kadardı. Pisalılar Ceneviz mahallesine saldırarak mallarını yağmalamış, Cenevizlilerden bir kısmının evlerini ve mallarını bırakıp ülkelerine dönmelerine sebep olmuştu. Bizans İstanbul'undaki Latin ve özellikle İtalyan kolonilerinin durumu Bizans idaresinin izlediği tutuma göre değişiyor ve koloniler arasında çatışmalara sebep oluyordu.³²

Pisalıların oturdukları mahalle Haliç kıyısında Bahçe Kapısı (Porta del Giardino) ile Balık Pazarı Kapısı (Porta Peramatis) arasında Tersane Kapısı (Porta della Darsena)'na yakın bir bölgedeydi. Yerli Bizans halkı Latin kolonilerine verilen imtiyazlar sebebiyle çok öfkeliydi ve bu durum halkın İtalyan mahallelerine

²⁹ Bizans İstanbul'unda Venediklilere ait kiliseler, San Acindino, San Marco di Embolon, Santa Maria di Embolon, San Niccolo'dur. Bkz. Rinaldo Marmara, **Bizans'tan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi**, s. 15-17.

³⁰ Şerafettin Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine**, s.29-30

³¹ Bizans İstanbul'unda Pisalılara ait kiliseler, San Niccolo ve San Pietro e Paolo'dur. Bkz. Rinaldo Marmara, **Bizans'tan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi**, s. 17-18.

³² Şerafettin Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine**, s. 30-32.

saldırmasına neden oluyordu. Bizans halkı Pisalıların mahallesine de saldırmış ve onlara ait malları yağma etmişti.³³

Cenevizliler

Ceneviz bağımsızlığına 1099'da kavuşması nedeniyle Levante ticaretine Amalfi, Venedik ve Pisa'ya göre daha sonraları, ancak Orta Çağ'ın sonlarına doğru dâhil olmuştur. Ceneviz ile Bizans İmparatorluğu ilk ticaret anlaşmasını 1142 tarihinde yapmış, buna göre Cenevizlilerin Bizans topraklarındaki ticari faaliyetlerde ödeyecekleri gümrük vergisi oranı saptanmıştı. Daha sonra 1155'te iki taraf arasında daha kapsamlı, Cenevizlilerin daha düşük gümrük vergisi ödemelerine olanak sağlayan ve başka çeşitli haklar tanıyan bir anlaşma daha yapılmıştır. Bu anlaşma Cenevizlilerin Bizans topraklarında güvende olmalarını sağlamakla birlikte serbest dolaşım ve ticaret hakkı tanımıştır.³⁴ Cenevizliler 1157'de Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos'un kendilerine vaat ettiği kiliseye de kavuşmuşlardır.³⁵

Ayrıca söz konusu anlaşmaya göre İstanbul'da Cenevizlilere özel bir iskelesi bulunan bir ticaret yeri verilmişti. Bu yer Venedik ve Pisa mahallelerine yakın bir konumdaydı. 1162 yılına gelindiğinde ise daha önce belirttiğimiz üzere Pisaların, artan rekabet neticesinde Ceneviz mahallesine saldırarak malları yağmalamaları, dükkânları tahrip etmeleri üzerine birçok Cenevizli çareyi anavatanlarına dönmekte bulmuştu. Her ne kadar Cenevizliler bu saldırıdan sonra İstanbul'dan kaçmak zorunda kalmış olsalar da Bizans'la ilişkilerini kesmemiş ve Doğu Akdeniz ticaretinden çekilmemişlerdir.³⁶

Bizans İmparatoru 1169 yılında yapılan anlaşma gereği Cenevizlilere yeniden imparatorluk topraklarında serbest dolaşım ve ticaret hakkı verirken, bu kez İtalyan kolonileri arasındaki çarpışmalara varan rekabete dayalı sürtüşmeleri önleyebilmek için İstanbul'daki Cenevizlilere verilecek mahallenin şehrin dışında, Galata veya Pera civarlarında uygun bir yer olmasını düşünmüştü. Ancak XII. yüzyıl sonlarında

³³ A.e., s. 33-34.

³⁴ Aldo Gallotta, "Ceneviz", *DİA*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, c.7, s. 363, Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine*, s. 35-36.

³⁵ Rinaldo Marmara, *Bizans'tan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi*, s. 18.

³⁶ Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine*, s. 36.

bu bölgeler henüz ticaret alanı sayılmadığı için Cenevizliler bunu kabul etmemişti. Bunun üzerine Ceneviz kolonisi yeniden Pisalılar mahallesine yakın bir bölgeye yerleşmiştir.³⁷

Sonuç olarak İstanbul, IX. yüzyıldan Latin istilasına kadar geçen sürede, İtalyan devletlerinin rolü sayesinde Balkanlar ve Akdeniz arasında yer alan önemli bir merkez olarak Akdeniz havzasındaki konumunu kuvvetlendirmiştir. İstanbul Latin Cemaati'nin temelleri, Bizans İmparatorluğu zamanında ticari nedenlerle kurulan İtalyan kolonilerine dayanmaktadır. İstanbul Latin Cemaati, Suriçi İstanbul'un Haliç kıyılarında, Neorion (Bahçekapı), Peramatis (Balık Pazarı Kapısı) ve Droungarion (Odun Kapısı) arasındaki kesimde doğmuştur. Latin kolonilerinden her birinin bu bölgede bir merkez binası ve ticari işlerini yürütmek için bu binayla ilişkili olarak Haliç kıyısında bir iskelesi bulunmaktaydı.³⁸ Her ne kadar XII. yüzyılda Bizans İstanbul'unda İspanyol, Fransız ve Alman tüccarların da yaşadığı ve bunlara özel iskelelerin ve dükkânların olduğu bilinse de onlara tanınan ayrıcalıkların boyutları ve ticari etkinlikleri İtalyanların düzeyine ulaşamamıştır.³⁹

1.1.3. İstanbul'da Latin İmparatorluğu Dönemi (1204-1261)

Latin Kilisesi olarak da bilinen Roma Kilisesi, Doğu Roma-Bizans İmparatorluğu'nun resmi öğretisini temsil eden İstanbul Kilisesi'ni de kendi inanç ve değerlerine bağlayarak bünyesinde hâkimiyeti altına alabilmek amacıyla yoğun bir çaba harcamıştır. Bu sebeple Roma Kilisesi önderliğinde Müslümanlara karşı düzenlenen askeri seferler olarak adlandırdığımız Haçlı Seferlerinde Haçlı orduları yalnızca Müslümanları değil, Ortodoks Hristiyanları da hedef almışlardır.⁴⁰

1202 yılında Papalık önderliğinde bir araya gelen Haçlı Birlikleri, yeni bir seferle İslâm dünyasının merkezi konumunda olan Mısır üzerinden Kutsal Topraklara giderek Müslümanlardan Kudüs'ü geri almayı hedeflemekteydi.⁴¹ Papa III. Innocentius düzenlenecek bu sefere İtalyan denizci devletlerinin de katılmasını

³⁷ A.e., s. 37.

³⁸ Rinaldo Marmara, *Bizans'tan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi*, s. 11.

³⁹ Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine*, s. 38.

⁴⁰ Şinasi Gündüz, "Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerler", *a.g.e.*, s. 6-7.

⁴¹ Semavi Eyice, "Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşünün Başlangıcı", *a.g.e.*, s. 196.

istemekteydi, bu sebeple Venediklilerden Mısır'a gitmek için gemi temin etmelerini ve Haçlı seferine katılmalarını talep etmişti. Çünkü bu dönemde Venedik çok güçlü bir donanmaya sahipti ve binlerce kişilik Haçlı ordusunu deniz yoluyla Mısır'a götürebilecek tek millet, Venediklilerdi. Fakat Venedik, Mısır ile ticari bağlantıları olduğu için buraya gerçekleştirilecek bir haçlı seferinin çıkarlarına uygun olmayacağını düşünüyordu. Rakipleri olan Cenevizlilerin, İstanbul'da kendilerine sağladıkları yer ve ticaret için elde ettikleri haklardan hoşnut olmayan Venedik, Mısır yerine İstanbul üzerine düzenlenecek bir seferin, Venedik açısından ticari bakımdan daha faydalı olacağını düşünmekteydi. Bu sebeple, İstanbul'un zenginliğine ve ihtişamına gözünü diken ve Ceneviz'e verilen imtiyazlar nedeniyle Bizans'a karşı büyük bir nefret duyan Venedik Dukası Enrico Dandolo, kurnazca bir manevra yaparak seferi asıl amacından uzaklaştırmayı başarmıştı.⁴²

Böylelikle Haçlı seferlerinin dördüncüsü İstanbul'a yönelmiştir. Orta Çağ tarihi boyunca çeşitli güçlerin akınları sonucu kuşatmalarla karşılaşmış olmasına rağmen hiçbir zaman yabancı bir kuvvet tarafından ele geçirilemeyen İstanbul, ilk kez 1204 yılında böyle büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalmıştır.

Varlıklı Fransız soylularından yüksek rütbeli bir şövalye olan Geoffroy de Villehardouin, IV. Seferi'ne katılarak canlı tanıklığıyla kaleme aldığı kroniğinde İstanbul'un zenginliğini ve güzelliğini anlatmıştır:

*"Konstantinopolis'i hiç görmemiş olanlar uzun uzun kenti seyretti; çünkü bütün yeryüzünde bu kadar zengin bir kent bulunabileceği akıllarının köşesinden geçmemiştir. Kenti çepeçevre kuşatan o yüksek surlara ve zengin burçlara, insan kendi gözleriyle görmese bu kadar çok olduklarına asla inanamayacağı o zengin saraylara ve yüksek kiliselere ve tüm diğer kentleri geride bırakan bu kentin enine ve boyuna uzun uzun baktılar. Ve biliniz ki içlerinden, bu görüntü karşısında tüyleri diken diken olmayacak kadar yiğit kimse çıkmadı..."*⁴³

Yine aynı şekilde IV. Haçlı Seferi'ne katılan, ufak rütbeli bir Fransız şövalye Robert de Clari, hatıratlarında İstanbul'un zenginliği karşısında duyduğu şaşkınlığı dile getirmiştir:

"Dünya kuruldu kurulalı ne İskender zamanında ne Charlemagne devrinde ne önce ne de sonra bu kadar büyük, bu kadar zarif, bu kadar fevkalade servet ne görülmüş ne alınmıştır. Kanaatimce, dünyadaki en zengin kırk şehirde Konstantinopolis'te bulunan bu servet

⁴² Işın Demirkent, "Haçlılar", **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, c. 14, s. 538.

⁴³ Geoffroi de Villehardouin-Henri de Valenciennes, **IV. Haçlı Seferleri Kronikleri**, çev. Ali Berkay, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s. 37.

bulunamaz. Rumlar dünya servetlerinin üçte ikisinin Konstantinopolis'te bulunduğunu öne sürüyorlardı.”⁴⁴

12 Nisan 1204'te İstanbul'u ele geçiren Venedikliler ve Haçlı Birlikleri, Akdeniz havzasının en önemli şehrini eşi görülmemiş bir vahşetle üç gün boyunca yağmalamıştı. Bu, basit bir yağmalama değildir. Sokaklar tek tek dolaşarak evlere zorla girilmiş ve soyulmuştu. Kadınlara tecavüz edilip, karşı gelenler öldürülmüştü. Tarihçi Steven Runciman, Latinlerin bu tahribatını “*İnsani bakımdan bütün dünya tarihinde Dördüncü Haçlı seferinden daha büyük bir cinayet işlenmemiştir.*” sözleriyle ifade etmiştir. Haçlı Birlikleri şehri yalnızca yağmalamakla kalmamış, ayrıca kentte çıkardıkları yangınlarla da birçok yapının ve tarihi eserin yok olmasına ve şehrin harabeye dönüşmesine neden olmuştur. Asırlar boyunca Hristiyan dünyasının merkezi olan İstanbul bu yağmalama ve yangınlar sonucunda ihtişamının ve zenginliğinin büyük bölümünü kaybetmiştir. Kiliseler, manastırlar, saraylar ve kütüphaneler yağmalanmış, kutsal emanetler, ikonlar ve değerli anıtlar üzerindeki kıymetli taşlar sökülerek tahrip edilmiş veya çalınarak Avrupa'ya götürülmüştür.⁴⁵

Haçlı Birliklerinin İstanbul'u yağmalayarak kaçırıp kendi ülkelerine götördükleri pek çok sanat eseri ve Hristiyanlığın kutsal kabul ettiği emanetler, günümüzde başta İtalya olmak üzere Fransa ve İspanya gibi batı ülkelerinin müzelerinde, meydanlarında ve bazı kiliselerin hazinelerinde bulunmaktadır. Avrupa'nın çeşitli şehirlerine kaçırılan eserlerin başında Venedik dukası Enrico Dandolo'nun isteğiyle San Marco Kilisesi'ne götürülen Tetrark Heykeli ve bronzdan yapılmış Quadriga adlı dört at heykeli yer almaktaydı. Fransız tarihçi Comte Riant tarafından XIX. yüzyılda yapılan bir çalışmada, İstanbul'un Latinler tarafından yağmalanması esnasında Batı'ya gönderildikleri tespit edilen kutsal emanetlerin sayısının 300'ü geçmesi ve söz konusu listenin 17 sayfayı bulması, İstanbul'daki kutsal mekânların ne derece yağmalandığının göstergesidir.⁴⁶

⁴⁴ Rober de Clari, **İstanbul'un Zaptı (1204)**, çev. Beynun Akyavaş, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 40.

⁴⁵ Işın Demirkent, “Haçlılar”, **DİA**, s. 538.

⁴⁶ Semavi Eyice, “Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşünün Başlangıcı”, **a.g.e.**, s. 195. Fransız tarihçi Comte Riant'ın çalışması hakkında detaylı bilgi için bkz. Yasemin Özdemir, **IV. Haçlı Seferi ve**

Dönemin Bizanslı tarihçisi Niketas, Latin Haçlı Birliklerinin yaptığı yağmalamanın büyüklüğünü gözler önüne sermiştir:

“...Bu katil adamların cüret ettikleri şeylerin hangisini anlatayım? Ah utanç verici şekilde o kutsal ikonaların yere atılması! Azizlerin kutsal emanetlerinin, İsa adına acı çeken bu kişilerin yerlere atılması, kutsal ve değerli chalice (kutsal şarap kadehi) ve Patenşerin (kupaların) bazılarını kırdılar parçaladılar, geri kalan kapları da ekmek tabağı ve şarap kupası olarak sofralarına süs diye koydular. İsa'nın elbiseleri ayrıldı ve bu ırk bu elbiseler için kura çektiler. Büyük kilisede yaptıkları ise asla inanılmaz şeylerdi. Her çeşit değerli madenden yapıp ateşle tek bir parça haline getirilen ve sayısız rengin birleşmesi ile tek bir renk ve nefis bir duruma dönüştürülen ve olağanüstü güzelliği ile her milletin hayranlığını uyandıran bu eser parçalara ayrıldı, kırıldı ve serseriler arasında paylaşıldı. Aynı talihsizliğe bütün kutsal kilise hazinesini oluşturan sayısız ve eşsiz güzellikteki eserlerde uğradı. Bütün kutsanmış kapları ganimet olarak almayı uygun gördüler. Değerli madenlerden yapılmış zarif ve eşsiz güzellikteki bütün eşyaları aldılar. Ayrıca imparatorluk kilisesinin trabzanlarını ve parmaklıklarını kaplayan gümüşü, şahane sunak ve kapılar ile değerli şeyleri süsleyen altın ve benzeri değerli madenleri almak için tapınağın içine eşekleri soktular...”⁴⁷

Latinlerin eline geçen İstanbul, yeni kurulan Latin İmparatorluğu'nun 57 yıl süreyle başkenti olmuştur. Venedik, İstanbul'u ele geçiren Latin Haçlı Birlikleri arasında yer alması sebebiyle diğer İtalyan şehir devletlerine göre İstanbul ticaretinde daha imtiyazlı bir duruma geçmişti.⁴⁸ Venedik aynı zamanda Bizans'ın Haçlı Birlikleri tarafından paylaşılması esnasında imparatorluğun topraklarının dörtte birine sahip olarak üstünlüğü ele almıştı. Haçlı Birlikleri tarafından İstanbul'da yeni bir Latin İmparatorluğu kurulurken Venedik, Ege Adaları, Yunanistan, İyon Denizi ve Adriyatik'teki Bizans topraklarını ele geçirmişti. Bu noktada Venedik'in sahip olduğu yerlerin özellikle tarım açısından verimli bölgeler olması ve gemilerin kolaylıkla yanaşabilecekleri limanlar ve adalar olması önemlidir. Bu sayede İtalya'nın küçük bir şehir devleti olan Venedik, ticari üstünlükleri ele geçirerek Doğu Akdeniz'de güçlü bir koloni imparatorluğu konumuna gelmiştir.⁴⁹

Bizans İmparatorluğu ise Latin istilası sonucunda yıkılmamış ancak başkent İstanbul'u ve Avrupa'daki topraklarını yitirmiştir. Latin İmparatorluğu'nun Bizans topraklarındaki hâkimiyeti 1261'e kadar sürmüştür. Nihayetinde İznik'e çekilmek

Latin Döneminde Konstantinopolis/ İstanbul'da Yok Olan, Kaçırılan Mimari Ögeler ve Eserler, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2019, s. 133-152.

⁴⁷Işın Demirkent, **Niketas Khoniates'in Historiası (1195-1206): İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması**, İstanbul, Dünya Kitapları, 2004, s. 147-148.

⁴⁸Carla Coco, “İstanbul'daki Venedik Topluluğu”, **Erdem**, çev. Mahmut H. Şakiroğlu, Ankara, 1991, c. 7, sayı 20, s. 668.

⁴⁹Şerafettin Turan, “Levant”, **DİA**, s. 146.

zorunda kalan Bizans Devleti, başkent İstanbul'u Latinlerin elinden alarak imparatorluğunu, 1453'te Türkler tarafından fethedilene kadar, yeniden yaşatma imkânı bulmuştur. Ancak IV. Haçlı Seferi'nin tahrip edici etkisi, çıkarılan büyük yangınlar ve Haçlı Birlikleri tarafından şehrin sistematik biçimde yağmalanması üzerine Bizans artık eski ihtişamlı günlerini geride bırakarak köhneleşmiş ve tenhalaşmış bir imparatorluk merkezi durumuna gelmiştir.⁵⁰

1.1.4. Bizans İstanbul'unda İtalyanların Yükselişi (1261-1453)

IV. Haçlı Seferi'ne katılarak Doğu Roma İmparatorluğu topraklarını paylaşmayı kararlaştıran Venedik ve Haçlı Birlikleri her ne kadar İstanbul'u ele geçirmiş olsalar da Bizans İmparatorluğu'nu tamamen ortadan kaldıramamışlardı. Latin zaptı nedeniyle başkent İstanbul'u terk ederek merkezi imparatorluğunu İznik'te devam ettirmek zorunda kalan Bizans Devleti, Palailogos Hanedanlığı döneminde İstanbul'u yeniden ele geçirmenin yollarını aramaya başlamıştı. Fakat bunu tek başına gerçekleştirebilecek güçte değildi. Bu nedenle Bizans imparatorunun başkent İstanbul'a dönebilmesi için ittifak kurabileceği yardımcı bir güce ihtiyacı vardı. Bu dönemde, IV. Haçlı Seferi sonucunda İstanbul'da ve Akdeniz havzasında önemli ticaret merkezlerini ele geçirerek bir koloni imparatorluğu haline gelen Venedik yüzünden, İtalya'nın bir diğer denizci devleti Ceneviz, bölgedeki zenginliklerden mahrum kalmıştı. Bu sebeple gözünü Karadeniz'e çeviren Ceneviz'in buraya ulaşabilmesi için İstanbul sularından geçiş izni olmalı veya bu bölgede bir limana sahip olması gerekiyordu. Tüm bu sebepler nedeniyle Bizans'ın İstanbul'u geri alabilmek için aradığı yardımcı kuvvet Ceneviz'di.⁵¹

Neticede Bizans ve Ceneviz devletleri, karşılıklı olarak amaçlarına ulaşabilmek için 13 Mart 1261'de Nymphaion antlaşmasını imzalamışlardır. Bu anlaşmaya göre Ceneviz Bizans Devletine, başkent İstanbul'u geri alabilmek için gerekli olan donanma desteğini sağlayacak, Bizans idaresi ise buna karşılık İstanbul'un yeniden ele geçirilmesinden sonra Ceneviz'e imtiyazlı bölgeler verecektir. Bizans İmparatoru

⁵⁰Semavi Eyice, "Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşünün Başlangıcı", **a.g.e.**, s. 183, 202.

⁵¹Şerafettin Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine**, s. 48, Ünal Tanrıverdi, "1261 Sonrası Bizans-Ceneviz İlişkileri ve Cenevizlilerin Galata'ya Yerleşme Süreci", **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi**, 2019, c. 2, sayı 2, s. 215.

Mikhail Palaiologos her ne kadar Cenevizlilerin yardımına gerek duymadan, Latin işgali altındaki başkenti geri aldıysa da anlaşmaya sadık kalarak Cenevizlilere Konstantinopolis'teki eski imtiyazlı bölgelerinde serbest ticaret yapma hakkı vermiştir. Ayrıca Ceneviz, İstanbul dışında Bizans dinî koşullarını benimsemek şartıyla İzmir bölgesi, Sakız, Midilli, Girit adalarında da gümrük vergisi ödmeden serbest ticaret yapma imtiyazını almıştı.⁵²

1261 yılı sonunda Cenevizlilere verilen geniş imtiyazlardan yararlanabilmek için Cenevizli tüccarlar İstanbul'a akın etmişlerdir. Başkentteki Ceneviz kolonilerinin sayısının artmasıyla birlikte, imparatorluğa ait başka farklı bölgelerde de Cenevizliler Bizans'ın yeniden yaratılmasında önemli bir güç olarak etkinliklerini artırmıştı. Bu nedenle imparatorluk içinde egemen kesilmesine kesin gözüyle bakılan Ceneviz'in kudretini frenlemek gerekiyordu. Bizans imparatoru Mikhail, İstanbul ticaretinde yabancıların hâkim konuma geçmesini engellemek için tüccarların etkinliklerini sınırlamayı amaçlamış ve buna uygun yasalar çıkararak bir denge politikası yürütmeyi amaçlamıştır. Bu sebeple şehirdeki İtalyan kolonileriyle farklı anlaşmalar yaparak her birinin kendi ülkeleri tarafından atanmış olan bir yönetici ile Bizans imparatorluk kanunlarına göre yönetilmesini sağlamıştır. Buna göre imparatora karşı kendi halkından sorumlu olmak üzere Cenevizlilerin başında Podesta, Venediklilerin başında Balyos ve Pisalıların başında da Console bulunması şartını getirmişti.⁵³

Bu dönemde Cenevizliler, Bizans ile arasındaki iyi ilişkiler sonucunda Venedik'in 1204 Latin işgali sonrasında kurduğu baskılardan kurtulmuş ve ağır gümrük vergilerinin kalkmasıyla birlikte Ege ve Karadeniz'deki ticaretini geliştirerek elde ettiği servetle Venedik'e karşı üstün duruma geçmişti. İmparator Mikhail, imparatorluğun ekonomik hayatı için Cenevizlilerin tek başına yeterli olmadıklarını, diğer Batılı kolonilerin de önemli ve yararlı olabileceklerini görmüştür. Bu sebeple Cenevizlilerin mutlak bir üstünlük sağlamasını önleyebilmek amacıyla Venedik Cumhuriyeti'ne Bizans'ta yeni haklar vermeye başlamıştır. Böylece imparatorluk, Ceneviz ile Venedik arasında bir denge kurmaya çalışırken, zaman içinde kendi

⁵² A.e., s. 215.

⁵³ Fatma Kuş, **Galata Surları**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2009, s. 57-58.

otoritesinin ve ticaret kabiliyetinin zayıflaması neticesinde bu iki İtalyan şehir devletinin esiri olmaktan kurtulamamıştır.⁵⁴

Bizans İmparatoru Mikhail bir müddet sonra Cenevizlilerin İstanbul sınırları içinde her geçen gün daha da artan etkinliklerinden iyice rahatsızlık duymaya başlamış ve Cenevizlilerle birlikte tüm Latinlerin yerleştikleri yerlerden çıkartılmasını emretmiştir. 1264 yılında İstanbul'daki bütün Ceneviz kolonisi şehirden uzak Marmara Ereğlisi'ne sürülmüştür. Ancak bir süre sonra Bizans ve Ceneviz arasında elçiler aracılığıyla iyi niyetli gelişmeler meydana gelmiş ve Bizans İmparatoru 1267 yılında Ceneviz kolonisinin Konstantinopolis'in surları dışında, şehrin karşı kıyısındaki Galata bölgesine yerleşmesine izin vermiştir.⁵⁵

X. yüzyıldan itibaren İtalyan şehir devletlerine tanınan imtiyazlar yerli Bizans halkında tepkilere sebep olmuş ve zaman zaman halkın Latinlerin üzerine yürümesine ve gerginlikler yaşanmasına yol açmıştı. Konstantinopolis'in ticari hayatının önemli bir kısmını ele geçiren Latin tacirlere karşı Bizanslı tüccar ve zanaatkârlar büyük düşmanlık duymaktaydılar. Bu sebeple Bizans İmparatoru Cenevizlileri, Konstantinopolis surları dışında tutmak suretiyle, Galata bölgesinde koloni kurmasına izin vererek, Cenevizliler ile Bizans halkı arasında meydana gelmesi muhtemel bir gerginliğin de önünde geçmeyi amaçlamıştır.⁵⁶

Neticede, Suriçi İstanbul'un karşısında yer alan Galata'nın bir Ceneviz kolonisine dönüşmesinin en önemli sebebi, askeri ve siyasi açıdan birliğini sağlamayı başarak İstanbul'u Latinlerden geri alan Bizans İmparatorluğu'nun şehirdeki ticareti yürütecek yeterli kaynağının ve gücünün olmamasıdır. Ancak Latin istilası sonucu İtalyanlara güvenini yitiren Bizans, İstanbul'u siyasi ve idari açıdan koruyabilmek ve toplumsal olarak yerli halkı Latinlerden ayrı tutabilmek için Cenevizlilerin Suriçi İstanbul'a değil, karşı kıyıdaki Galata'ya yerleşmesine imkân sağlamıştır. Bu sebeple Bizans, Latin istilası sonucu köhneleşen ve surlarla çevrili bir tarım alanı durumuna gelen tarihi yarımada'nın karşı kıyısında Cenevizliler tarafından

⁵⁴ Şerafettin Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine**, s. 51-52, Kerim İlker Bulunur, **Osmanlı Galatası 1453-1600**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2014, s. 29.

⁵⁵ **A.e.**, s. 28.

⁵⁶ Fatma Kuş, **Galata Surları**, s. 51-52.

yeni bir ticaret merkezi kurulmasına izin vermiş ve böylece İstanbul'un Akdeniz havzası ticaretinde önemli bir merkez olarak konumunu devam ettirmesine olanak sağlamıştır.

1.2. Seyahatnamelerin Önemi, Bizans İstanbul'una Gelen Latin Seyyahlar ve Seyahat Nedenleri Hakkında

Seyahat kelimesi eski sözlüklerde “*yürüme, gitme; insanların arasını bozmak için ortalıkta dolaşma kendini ibadete verip ruhban hayatı yaşamak için yeryüzünde gezip dolaşma*” şeklinde açıklanmaktadır. Gezin ise “*suyun yeryüzünde akması gibi yolculuk edene de yeryüzünde gezip dolaştığı için seyyah denir*” ifadesiyle tanımlanmaktadır. Günümüz sözlüklerine baktığımızda *seyahat* “planlı ve amaçlı yolculuk” olarak tanımlanmaktadır⁵⁷. *Seyahatname* ise “gezi mektubu, gezi eseri” anlamına gelmektedir⁵⁸. Seyahat intibaları diyebileceğimiz seyahatnameler, gezilen yerlere ait fiziki konumu, ekonomik ve sosyal durumu, şehir anlatımlarını, yerel kültürleri ve çeşitli tarihi olayları aktarmaları bakımından sosyal bilimler için önemli bir kaynak olma özelliğine sahiptirler.

Seyahatnameler bir şehrin tarihi geçmişindeki renklilikleri, farklılıkları ve çeşitliliği günümüze kadar ulaştıran kayıtlar olduğu için önemlidir. İstanbul seyyahları şehrin mimari yapılarının yanı sıra toplumsal hayatı, örf ve adetleri, şehre ve şehir halkına özgü detayları ve günümüzde kaybolmuş ama o zamanlar var olan mimari yapıları da gözlemleyip kaydetmiştir. Seyahatnamelerde seyyahlar çoğu zaman o millete mensup birinin fark edemeyeceği veya görüp yazamayacağı bir detayı bulup çıkarmışlardır. Kimi zaman bizzat görerek şahit oldukları ve enteresan bulduklarını yazmışlar, kimi zaman da eseri ilgi çekici kılmak için abartıya kaçmışlardır. Seyahatnameler seyyahlarınki kadar uzun ve zor bir yolculuğa çıkamayanlar tarafından gerçeği ne kadar yansıtıp yansıtmadığına bakılmaksızın kabul görmüştür. Ancak seyahatnamelerin bir kısmında, başka eserlerden ve daha önceki seyyahların eserlerinden alınan bölümler, seyyahın kendi görüşü gibi

⁵⁷ Mustafa Çağrıcı, “Seyahat”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, c. 37, s. 7.

⁵⁸ Hüseyin Yazıcı, “Seyahatname”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, c. 37, s. 9.

aktarılmış olabilir. Bu nedenle seyahatnameler kaynak olarak kullanılırken dikkat edilmeli, doğru ile yanlış veya abartı ayırt edilmeye çalışılmalıdır⁵⁹.

Seyahatnameler, içinden çıktıkları toplumların tarihsel-sosyolojik izlerini taşımaktadır. Bu özellikleriyle tarihe ve toplumlara ayna tutan seyahatnameler, birer sosyal belge özelliği taşımaları nedeniyle bilgi ve kültür sosyolojisi için de vazgeçilmez kaynaklardır. Bu açıdan baktığımızda seyahatnameler sadece seyyahın değil, çağının ve toplumunun da bir ürünüdür. Seyahatnameler tarihi belgeler arasında birinci elden değerli kaynaklardır. Çünkü seyyahlar tarihçi olarak, coğrafyacı olarak veya salt duydukları merak gereği gittikleri memleketleri, oranın hayatı, kültürü, sosyolojik yapısı, inançları gibi diğer milletler tarafından merak edilen bilgileri aktarmışlardır.⁶⁰

Bizans İstanbul'unun tarih boyunca pek çok Latin kökenli Batı Avrupalı seyyaha ev sahipliği yaptığını söyleyebiliriz. Muhtelif sebeplerle şehre gelen gezginlerin seyahat notları tarihsel kaynak olmalarının yanı sıra günümüze de ışık tutmaktadır. Bizim konumuz dışında olmakla birlikte 1400 yılı öncesinde de Bizans İstanbul'unu ziyaret eden pek çok Latin seyyah bulunmaktadır. Her ne kadar bu seyyahlar bizim konumuz dâhilinde olmasa da İstanbul'a geliş yıllarına göre isimlerini vermemiz gerekirse;

Egeria (384'e doğru), Psikopos Arculf (675), Liudprand (949 ve 968), Liutefredus (949), Bartolf (1096), Foucher de Chartes (1097), Guibert (1109), Odon de Deuil (1147), Guillaume (1171), Geoffroy de Villehardouin (1203-1204), Robert de Clari (1203-1204), Brocardus (1330-1332), Philip de Mezieres (XIV. yüzyıl), Boucicaut (1399) olarak sıralayabiliriz.⁶¹

⁵⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 1998, s. 24-25, Nida Nebahat Nalçacı, Nazmiye Çetinkaya, "Giriş", **İstanbul'un 100 Seyyahı**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2011.

⁶⁰ Füsun İstanbullu Dinçer, Tolga Fahri Çakmak, "Seyyahlar Şehri İstanbul ve Tarihi Devinin İçerisinde Bir Kent Görüntüsü", **Turizmoloji Dergisi**, 2015, c. 1, sayı 1, s. 43-44.

⁶¹ Semavi Eyice, **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2021, s. 21, 23, 45, 49, 54, 55, 60, 63, 72, 80, 86, 104, 123, 136.

Biz çalışmamızı Yıldırım Bayezid'in bütün Rumeli'yi neredeyse ele geçirerek Avrupalı kralların, İstanbul'un her an Türklerin eline geçmesini bekledikleri 1400 yılı itibariyle başlayarak, 1400-1453 yılları ile sınırlandırdık. Tezimizin bu bölümünde, şehri ziyaret etme tarihlerine göre kronolojik sırayla, 1400-1453 tarihleri arasında Bizans İstanbul'una gelen Latin kökenlere sahip milletlere mensup olan İtalyan, Fransız ve İspanyol seyyahlara, seyahat nedenlerine ve İspanyolca, Fransızca, Latince ve İtalyanca yazılmış seyahatnamelerine yer vereceğiz.

Çeşitli seyahat yollarını izleyerek İstanbul'a gelen gezginlerin seyahat amaçları birbirinden farklıydı. Seyyahların seyahat amaçlarına bağlı olarak seyahatnamelerinin içerikleri de farklılık göstermekteydi. Bu sebeple seyyahların hangi amaçla seyahat ettiğini bilmek seyahatnameleri de daha iyi anlamamıza olanak sağlayacaktır. Zamanın şartlarında sadece yeni ve farklı yerler görmek için seyahat etmek güvenli olmadığı için, merak duygusuyla seyahat edenlerin sayısı sanıldığından azdı. Şehre elçi, diplomat ve tüccar olarak gelenlerle hacca giderken yolu İstanbul'a düşenler çoğunluğu oluşturmaktaydı⁶².

Orta Çağ boyunca din amacıyla yapılan seyahatler oldukça yaygındı, hac seyahat etmenin çok özel bir şekliydi. Özellikle Haçlı seferleri hem sefer hem hac olduğu için Avrupalı Hristiyanlar açısından hacdan daha özel bir seyahat anlamına gelmekteydi.⁶³ Avrupalı hacılar uzun yıllar boyunca kutsal topraklara Venedik gemileriyle ulaşmışlardı. Venedik ticaret gemileri Kudüs'e varmadan önce veya dönüş yolunda genellikle İstanbul Limanı'na uğramaktaydı. Bu sayede birçok hacı Bizans İstanbul'unu görme şansını elde etmiştir. Bizans İstanbul'unu ziyaret eden seyyahların birçoğu da elçi olarak resmi görev ile seyahat ederken şehre yolu düşen kimselerdi. Şehre tanıklık eden yabancıların arasında en imtiyaz sahibi olan grubun elçilik heyetleri olduğunu söylemeliyiz. Hükümdarları tarafından görevlendirilerek şehre gelen elçiler ve onların maiyetindeki heyetler yapacakları diplomatik

⁶² Nida Nebahat Nalçacı, "İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, İstanbul, 2010, c. 8, sayı 16, s. 526.

⁶³ Murat Hanılçe, "II. Kısım: Geçmişten Günümüze Seyyahlar ve Seyahatnamelerin Tasnifine Dair Bir Deneme-2", **Anatolia: Turizm Araştırma Dergisi**, 2021, c. 32, sayı 2, s. 274-275.

görüşmelerin öncesinde veya sonrasında Bizans İstanbul'unu görme imkânı bulmuşlardır.⁶⁴

A. Ruy Gonzales de Clavijo (d.?- ö.1412)

Papalık özel emriyle, Kastilya⁶⁵ Kralı III. Henry'nin 1403 yılında Timur'un Semerkant'taki sarayına elçi olarak gönderdiği bir İspanyol asilzadesidir. Clavijo'nun önceki yaşamına dair fazla bilgi bulunmamaktadır. Tam tarih bilinmemekle birlikte XIV. yüzyılın ikinci yarısında Madrid'de doğmuş olduğu tahmin edilmektedir.⁶⁶

İstanbul'a Akdeniz üzerinden gelen Clavijo, sonrasında Karadeniz'i geçerek Trabzon'a, buradan da kara yoluyla Tebriz, Belh ve Keş üzerinden Timur'un bulunduğu Semerkant'a ulaşmıştır. Timur'un başkenti olan Semerkant'ta görevini tamamlayan Clavijo 1405 yılında geri dönerken İpek Yolu'nu takip etmiştir. Dönüş yolunda ayrıca yeniden İstanbul'a uğramıştır. Avrupa'ya döndükten kısa bir süre sonra, 1406'da seyahatnamesini kaleme almıştır. Seyahatnamesinde, Trabzon'dan yola çıkarak aşılması zor Karadeniz dağlarından ve günümüzün Doğu Anadolu bölgesinden geçerek Timur'un sarayına doğru ilerleyişini anlatmaktadır. Clavijo bu yolculukta karşılaştıklarını, söz konusu güzergâh üzerinde yaşayan insanları, İpek Yolu haydutlarını anlatarak gelecekteki gezginler için çok değerli bilgiler içeren notlar yazmıştır. Aktardığı bu seyahat notları 1582 yılında **Embajada a Tamar Lân** ismiyle İspanyolca; 1859 yılında ise **Narrative of the Embassy of Ruy Gonzales de Clavijo to the Court of Timur at Samarcand AD.1403*6** adıyla İngilizce olarak basılmıştır.⁶⁷

⁶⁴ Nida Nebahat Nalçacı, "İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler", **a.g.e.**, s. 528-530.

⁶⁵ Kastilya İber yarımadasının orta-kuzey kesiminde, geniş bir plato üzerinde uzanan, İspanya'nın tarihi ve coğrafi bölgesidir. Kastilya Krallığı, Endülüs Müslümanlarına karşı sekiz asır boyunca mücadele etmiş, 1492'de Granada'yı ele geçirerek Endülüs'teki Müslüman egemenliğini sona erdirmiştir. 1512'de İspanya'nın tek hâkim gücü haline gelen Kastilya, 1561'de Madrid'i yeni İspanyol Krallığı'nın başkenti ilan etmiştir. Bkz. Thomas B. Irving, "Kastilya", **DİA**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022, c. 25, s. 1-2.

⁶⁶ Giuseppe Caraci, "Clavijo, Ruy Gonzales", *Enciclopedia Italiana*, 1931, [https://www.treccani.it/enciclopedia/ruy-gonzalez-clavijo_\(Enciclopedia-Italiana\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/ruy-gonzalez-clavijo_(Enciclopedia-Italiana)/), 11.12.2022.

⁶⁷ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, Köprü Kitapları, 2016, s. 7.

Clavijo'nun seyahatinin başlıca nedeni, Yıldırım lakabıyla tanınan Osmanlı Padişahı I. Bayezid'in Haçlı birliklerini Niğbolu Savaşı'nda⁶⁸ yenilgiye uğratmasıdır. Bu yenilgi sonrasında Yıldırım Bayezid İstanbul'u kuşatma altına almıştır. Bizans ise kurtuluşu için son bir çare olarak ihtiyacı olan silah, para ve adamı toplayabilmek amacıyla Batı'dan yardım istemiştir. Öte yandan Orta Asya'da, Delhi'de ve Şam'da kazandığı zaferlerle Batı'da adı duyulmaya başlayan Timur, Doğu Anadolu'da Yıldırım Bayezid'i sıkıştırmaya ve savaşa zorlamaya başlamıştır. Nitekim Clavijo 1403 yılında Anadolu'ya ulaştığında Timur kuvvetleri, Yıldırım Bayezid kuvvetlerini yenilgiye uğratmıştır. Bunun sonucu olarak Timurlular Anadolu'nun bir bölümünü ele geçirmiş, Yıldırım Bayezid'in esir düşmesi sebebiyle Osmanlı Devleti'nde tarihte Fetret Devri olarak bilinen dönem başlamıştır.⁶⁹

Clavijo'nun İstanbul ziyareti şehrin son dönemine dair zengin gözlemler ve tasvirler içermektedir. İspanyol seyyahın seyahatnamesinde Konstantinopolis yerine “İstanbul” adını kullanması da dikkat çekicidir. Clavijo, İstanbul adıyla ilgili olarak Galata'daki Ceneviz kolonisinin, kendilerinin bulunduğu yer dışında kalan kesim için “aşağı şehir” anlamına gelen “Stambul”, “Stambuli” demekte olduğunu aktarmıştır. Clavijo'nun seyahatnamesi Timur İmparatorluğu'na dair aktardığı bilgiler açısından da önemlidir. Eser, Semerkant şehrinin detaylı tasvirini ve Timur'un sarayının ihtişamını gözler önüne sermektedir. Özellikle sarayın lüksüne dair Avrupa'daki tek kaynak olduğu bilinmektedir. Seyahatname ayrıca seyyahın bizzat izlediği güzergâh boyunca uğradığı yerlerin idarecileriyle yaptığı görüşmeleri detaylı olarak anlatması nedeniyle diplomasi açısından da kıymetli bir kaynaktır.⁷⁰

⁶⁸ Yıldırım Bayezid 1394'te Tuna bölgesine yaptığı hücumlar neticesinde Silistre ve Niğbolu'yu ele geçirmişti. Öte yandan İstanbul da kuşatma altında tutuluyordu. Buna karşılık Batı Avrupa, Türklerin Balkanlardaki ilerleyişini durdurmak ve zor durumda olan Macaristan'a yardım edebilmek amacıyla Orta Çağ'ın son büyük Haçlı Seferini düzenlemiştir. Bu seferin başlıca amacı Batı Avrupa'nın güvenliğini sağlamaktı, Türk kuşatması altındaki İstanbul'un kurtulması için Bizans'a yardım götürmek ise ikinci plandaydı. 25 Eylül 1396'da Bulgaristan'ın Tuna kıyısında Niğbolu kalesi önlerinde meydana gelen savaşta Haçlı birlikleri Yıldırım Bayezid tarafından bozguna uğratılmıştır. Bkz. Feridun Emecen, “Niğbolu Savaşı”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, c. 33, s. 89-90.

⁶⁹Santiago Ruiz-Morales Fadrique, “Ruy Gonzales de Clavijo”, Real Academia De La Historia, <https://dbe.rah.es/biografias/11040/ruy-gonzalez-de-clavijo>, 11.12.2022.

⁷⁰ Nida Nebahat Nalçacı, Nazmiye Çetinkaya, **İstanbul'un 100 Seyyahı**, s. 45.

B. Ciriaco de Pizzicolti (d.1391- ö.1453)

Ciriaco d'Ancona diye anılmaktadır. Ancona'da doğmuştur, ailesi tüccardır. Ciriaco de Pizzicolti, tüccar olmasına rağmen tarih ve eski eser meraklısıdır. Özellikle eski Yunan ve Roma kitabelerini toplamaya önem vermiştir, Yunan ve Roma medeniyetlerine ait çok sayıda kitabeyi kayıt altına almıştır. Böylelikle antik döneme ait birçok metin onun aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Kayıt altına aldığı bu eserlerin doğruluğu sebebiyle klasik arkeolojinin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Erken Rönesans çağı hümanisti olan Ciriaco, ticaretle uğraşmasından dolayı 1412-1454 seneleri arasında Edirne, İstanbul, Marmara Denizi kıyı şeridi, Kuzey Ege sahilleri, Girit adası, Sakız adası, Milet, Midilli adası, Mora Yarımadası ve Epir gibi yerlere yolculuklar yapmıştır. 1412 yılında çıktığı seyahat esnasında 1418'te İstanbul'a gelmiştir, bundan sonra da 1423, 1444, 1446 ve 1447 yıllarında birkaç defa daha şehirde bulunmuştur. Ayasofya'yı, Atina Akropolü'nü ve Delfi harabelerini de gezen Ciriaco, gördüğü yapı ve abideleri çizerek kitabeleri kaydetmiştir. Ciriaco d'Ancona arkeolojik anlamda ilk keşifleri de 1429-30 ve 1446 yıllarında İzmir'e gelerek yapmıştır. İstanbul'un fethinden sonra 1454 yılında Fatih'in sarayında bulunduğu ve kendisine Roma ve Batı tarihleri okuduğu bilinmektedir. Ciriaco, Fatih ile Eski Çağ'ın abideleri, edebiyatı ve İtalya'daki hümanistler arasında bağ kurmuştur.⁷¹ 1455 yılına doğru İtalya'ya dönmüştür. Gezilerde topladığı kitabe kopyaları ile meydana getirdiği altı ciltlik büyük eseri 1514'te bir yangında yok olmuş, ancak bazı parçaları ve birtakım mektupları günümüze ulaşmıştır. Bu metinler, ölümünden çok sonraları **Epigrammata Reperta Per Illyricum a Kyriaco Anconitano** (Roma, 1664), **Cyriaci Anconitani Nova Fragmana Notis Illustrata** (Pesaro, 1763) ve **Itinerarium** (Floransa, 1742) adıyla Latince olarak basılmıştır.⁷²

C. Cristoforo Buondelmonti (d.1385- ö.1430)

Hümanist dünya görüşüne sahip, Floransalı soylu bir aileden gelen rahip Cristoforo Buondelmonti, haritacı ve coğrafyacı olarak Yunanca öğrenmek için

⁷¹ Halil İnalcık, "Mehmed II", **DİA**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, c. 28, s. 407.

⁷² Fabio Forni, "Pizzicolti, Ciriaco de", *Dizionario Biografico degli Italiani*, volume 84, 2015, [https://www.treccani.it/enciclopedia/ciriaco-de-pizzicolti_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/ciriaco-de-pizzicolti_(Dizionario-Biografico)/), 11.12.2022. Semavi Eyice, **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u**, s. 147.

gittiği ve sekiz yılını geçirdiği Rodos adasından sonra altı sene Ege Denizi'ndeki adaları ziyaret etmiş ve son olarak İstanbul'da Galata ve Pera'ya da uğramıştır. Ziyaret ettiği yerleri **Liber Insularum Archipelagi** (Ege Adaları Kitabı) başlığıyla yazdığı Latince seyahatnamesinde toplamıştır. Ada olmamasına rağmen İstanbul'u da seyahatnamesine dâhil etmiştir. 1415-1420 yılları arasında Bizans İstanbul'unu en az iki kez ziyaret ettiği bilinmektedir. Seyahatnamesinin çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır. Seyahatnamenin XV. yüzyıla ait Grekçe bir tercümesi de Topkapı Sarayı'nda bulunmaktadır. Buondelmonti gördüğü bazı önemli yerlerin planlarını da kendisi çizmiştir. Bizans İstanbul'unun son günlerinde şehrin görünümünü anlatmıştır. Ayrıca 1422'de çizdiği tahmin edilen, şehrin belli başlı yapılarını gösteren kuş bakışı resmi, İstanbul'un en eski haritalarından biri olarak kabul edilmektedir.⁷³

D. Ghillebert de Lannoy (d.1386- ö.1462)

Fransız Ghillebert de Lannoy, Burgonyalı⁷⁴ bir hacı ve diplomattır. 1403-1408 yılları arasında Cenova'dan Kudüs'e hac yolculuğuna çıkarak Sina Dağı'nı ziyaret etmiş ve sonrasında İstanbul'a uğrayarak Bizans İmparatoru II. Manuel ile tanışmıştır. De Lannoy 1421 yılında, bu kez İngiltere Kralı V. Henry tarafından görevlendirilerek, Kuzey Avrupa'ya ve Romanya'ya gitmiş, bu seyahati sırasında ikinci defa yeniden İstanbul'a gelmiştir. De Lannoy seyahati esnasında şehirde gördüklerini değil, o yıllardaki gelişmekte olan Osmanlı Beyliği'nin durumunu ve çevresindeki başka devletlerin siyasi güçlerini anlatmayı tercih etmiştir. Seyahatnamesi, C. P. Serrure tarafından 1840 yılında **Voyages et Ambassades de Messire Guillebert de Lannoy** ismiyle Fransızca olarak yayınlanmıştır.⁷⁵

⁷³ Nevra Necipoğlu, "Cristoforo Buondelmonti", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 333-334, Robert Weiss, "Buondelmonti, Cristoforo", *Dizionario Biografico degli Italiani*, volume 15, 1972, [https://www.treccani.it/enciclopedia/cristoforo-buondelmonti_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/cristoforo-buondelmonti_(Dizionario-Biografico)), 11.12.2022.

⁷⁴ Burgonya günümüzde Fransa'nın güneyinde yer alan ve kurucuları olan Burgonyalıların adını alan tarihi bir bölgedir. Burgonya Düklüğü, Frank Krallığı'nın 877'de parçalanmasıyla bağımsız bir yapıya kavuşmuş ve 1477'ye kadar bağımsızlığını korumuştur. Bkz. Micheal Ray, "History of Burgundy", Britannica, <https://www.britannica.com/place/Burgundy/History>, 21.12.2022.

⁷⁵ Serpil Güner, **XVII.- XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumu**, Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2010, s. 40, Semavi Eyice, **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u**, s. 157-158.

E. Bertrandon de la Broquière (d.1400- ö.1459)

Bertrandon de la Broquière 1421'de Burgonya Dükü III. Philippe le Bon'un sarayında sofra hizmetinde bulunan bir soyluydu. Zamanla hükümdarının güvenini kazanan Bertrandon, 1432'de Yakındoğu'ya gizli bir seyahat yapmakla görevlendirildi. Bu görev kapsamında kendisinden İslam devletleri ve Balkanlarda gündün güne güçlenmekte olan Osmanlılar hakkında bilgi toplaması istendi. Fransız seyyah 1432 yılında yola çıkarak Torino'ya gelmiş, Bologna-Floransa yolu üzerinden Roma'ya inmiştir. Bertrandon Roma'dan ayrıldıktan sonra Venedik'e gitmiştir. Buradan Hristiyan hacı adaylarını kutsal topraklara taşıyan bir Venedik ticaret gemisine binerek Parenzo, Pola, Zara ve Mora'da Modon limanlarına uğramış ve ardından Girit Adası'na geçmiştir. Girit Adası'nın akabinde Rodos'a, oradan da Kıbrıs'ın Baf Limanı'ndan doğru Yafa Limanı'na ulaşmıştır.⁷⁶

Kudüs'te kutsal mekanları ziyaret eden Bertrandon, Beyrut üzerinden Şam'a ulaşmıştır. İslam devletleri hakkında istihbarat faaliyetlerinde bulunmakla görevlendirilen Fransız seyyah, Şam'da Müslüman kıyafetleri giyerek Türkçe kelimler, cümleler öğrenmiştir. Eserinde seyahati boyunca topraklarından geçtiği Ramazanoğulları ve Karamanoğulları ile ilgili bilgiler vermiştir. Bursa üzerinden İstanbul'a ulaşan Bertrandon, Bizans İmparatoru VIII. Ioannes Palaiologos ve İmparatoriçe Maria'yla görüşmüştür. Yolculuğunun birinci senesinin sonuna doğru, 1433'te İstanbul'dan ayrılarak Edirne'ye yol almış ve burada II. Murad'la görüşmüştür. Edirne'den ayrıldıktan sonra Filibe, Sofya, Niş, Belgrad, Segedin, Budin, Viyana, Münih güzergâhını takip ederek, farklı milletlerin topraklarından geçerek, kara yoluyla Konstanz'a varmıştır. Bertrandon'un hacı görünümü altında bir gizli bir görevle yaptığı bu seyahat, Orta Çağ koşullarında son derece zor ve tehlikeliydi. Bu uzun seyahatin temel amacı Osmanlıların askeri ve idari durumlarını yerinde incelemek ve düzenlenmesi planlanan bir Haçlı Seferini kolaylaştırmaktı.⁷⁷

⁷⁶ Semavi Eyice, "Bertrandon de La Broquière", **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, c. 5, s. 523.

⁷⁷ Nitekim Philippe le Bon Haçlı kuvvetleri ile yola çıkmış ancak Almanya'dan geri dönmüştür. Sultan II. Murad'ın Edirne'deki sarayında on iki sene yaşayan ve 16 Mart 1439'da Floransa'da bir rapor yazan Giovanni Torzello II. Murad'ın askeri gücünü ayrıntılı şekilde tahlil etmiş ve Osmanlılarla nasıl yüzleşmesi gerektiği konusunda Broquière aracılığıyla Burgonya Dükü'ne tavsiyelerde bulunmuştu. Giovanni Torzello bilgi toplamak için geldiği Osmanlı topraklarında yıllarca

Bertrandon İstanbul'un fethine yirmi yıl kala şehrin mukavemetini, ticaret potansiyelini ve genel görünümünü seyahatnamesinde dile getirmiştir. Bertrandon seyahat anılarını 1457 yılında **Le Voyage d'Outremer (Denizasıra Seyahat)** başlığıyla kaleme almıştır.⁷⁸

F. Pero Tafur (d. 1410- ö.1490)

Soylu bir aileden olan Pero Tafur, Sevilla doğumludur. Uzun yıllar İspanyolların Müslümanlarla savaşında yer aldıktan sonra Kastilya ve Granada arasındaki ateşkesi fırsat bilerek 1435'te Doğu'ya seyahat için yola çıkmıştır. Tafur'un seyahatini gerçekleştirdiği yıllarda Bizans, Osmanlı Devleti'ne karşı Katolik Batı'dan yardım talep etmekteydi. Batı ise Osmanlıların Balkanlardaki ilerleyişini tek başına engelleyemeyeceğini farkındaydı. Bu sebeple hem Bizans hem de Batı, Osmanlılara karşı müttefik devlet arayışı içindeydi. Başlıca müttefik adayları olarak ise Karamanoğulları ve Memlukler görülmekteydi. Bu bağlamda Pero Tafur'un seyahati boyunca geçtiği yolların, Batı'nın bu müttefik arayışıyla ilişkili olduğu da düşünülmektedir.⁷⁹

Merak ve gezme tutkusuyla, İspanya Kadis'ten yola çıkan Pero Tafur, Nice, Pisa ve Floransa üzerinden Venedik'e ulaşmıştır. Olumsuz hava koşulları sebebiyle gemilerin denize açılmaması nedeniyle bir süre burada beklemesi gerekmiştir. Hava koşullarının düzelmesiyle birlikte hacıları taşıyan bir gemiyle Kudüs'ten hareket etmiştir. Kudüs'ü ziyaret ettikten sonra Beyrut, Antakya ve Kıbrıs'tan geçerek Kahire'ye gitmiştir. Bir müddet Memluk topraklarında kaldıktan ve burada bulunan Venedikli tüccar ve seyyah Niccolo Conti⁸⁰ ile görüşükten sonra Kıbrıs, Rodos,

Osmanlı sultanlarının hizmetinde çalışan İtalyanlardan biriydi. Kendisini İstanbul'daki imparatorun şövalyesi, askeri ve mabeyncisi olarak tanımlamış ve Osmanlılar arasında Bizans elçisi olarak görev yapmıştır. Bkz: Semavi Eyice, Bertrandon de La Broquière ve Seyahatnamesi (1432-1433), **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, İstanbul, 1975, c.6, sayı 1-2, s. 87-88, Halil İnalcık, "II. Murad", **DİA**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, c. 31, s. 168.

⁷⁸ Semavi Eyice, "Bertrandon de La Broquière", **DİA**, s. 523-524, Semavi Eyice, Bertrandon de La Broquière ve Seyahatnamesi (1432-1433), **a.g.e.**, s. 87.

⁷⁹ Murat Hanilçe, "Turizm Tarihinin Kaynakları-4", **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, 2022, c. 33, sayı 2, s. 124-125.

⁸⁰ Venedikli tüccar ve seyyah Niccolo de' Conti (d.1395-ö.1469) Hindistan, Çin ve Endonezya'da 1419'dan 1444'e kadar seyahat etmiş ve 25 yıllık seyahatinin yazılı kaynağını bırakmıştır. Seyahatnamesi **India in the Fifteenth Century** adıyla yayınlanmıştır. Conti, söz konusu dönemde

Sakız, Çanakkale ve Gelibolu üzerinden 24 Kasım 1437'de İstanbul'a ulaşmıştır. Bizans İstanbul'unda bulunduğu süre zarfında Osmanlı padişahı II. Murad'ı görmek ve Türkleri tanımak üzere Edirne'ye gitmiştir. Ayrıca İstanbul'dan Kefe'ye geçmiş ve dönüş yolunda Bursa'ya uğramıştır. İspanyol seyyah seyahatini 22 Mayıs 1438'de tamamlayarak Venedik'e dönmüştür. Tafur bu seyahati öncesinde başka seyahatler de gerçekleştirmiştir ancak tuttuğu notlara göre onun en çok etkilendiği yer Osmanlı toprakları ve İstanbul olmuştur. Pero Tafur'un notları sayesinde İstanbul'un fetihten az bir zaman önce ne durumda olduğunu, Bizans yönetiminin komşuları ve şehirde yerleşik kolonilerle nasıl bir ilişki içinde olduğunu detaylı bir şekilde öğrenebiliyoruz. Seyahat notlarını günlüğüne kaydeden Pero Tafur, ülkesine döndükten sonra bu notları temize çekerek kayıt altına almıştır. Eseri, **Tratado de las Andanças e Viajes** veya **Andanças e Viajes de Pedro Tafur por Diversas Partes del Mundo Avidos** (Pero Tafur'un Dünyanın Farklı Yerlerine Gerçekleştirdiği Kara ve Deniz Yolculukları) adıyla bilinmektedir.⁸¹

G. Gilles le Bouvier (d.1386- ö.1455)

Fransız tarihçi ve diplomattır. Fransa Kralı VII. Charles'in habercisi olduğu için Heraut Berry ismiyle de tanınır. Çok fazla seyahat etmiştir, şehrin Türkler tarafından 1453'te fethine çok kısa bir süre kala Fransa Kralı VII. Charles'ın elçisi olarak Bizans İstanbul'una da gelir. **Le Livre de la Description des Pays de Gilles le Bouvier** isimli eserinde, şehir hakkında fazla bilgi vermemekle beraber Osmanlı Beyliği ve Rumeli topraklarına dair görüşlerini anlatmış ve Karadeniz kıyılarının

Avrupalı seyyahların daha önce ziyaret etmedikleri toprakların da bulunduğu, Ortadoğu ve Hindistan'dan Cava'ya uzanan geniş bir bölgeyi ziyaret etmiştir. Marco Polo'dan sonra o bölgeye gelen Avrupalı ilk seyyahtır. Pero Tafur'un Hindistan'a yapacağı seyahatten vazgeçmesinin nedeni Niccolo de' Conti olmuştur, Conti, Tafur'a Hindistan seyahatinden bahsetmiş, bölgenin Timur sonrası kargaşa içine düşmesinden ve bu sebeple artık buraya seyahatin zor hatta imkânsız hale geldiğini anlatmıştır. Zaten Niccolo de' Conti de Timur'un ölümünden sonra ülkenin içine düştüğü karmaşa nedeniyle buradan ayrılmaya karar vererek, Pero Tafur ile karşılaştıkları kervan vasıtasıyla Venedik'e dönmek üzere yola çıkmıştır. Bkz. Francesco Surdich, "Niccolo de' Conti", *Dizionario Biografico degli Italiani*, volume 28, 1983, [https://www.treccani.it/enciclopedia/ciriaco-de-pizzicolli_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/ciriaco-de-pizzicolli_(Dizionario-Biografico)/), 11.12.2022, Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, çeviri, önsöz ve notlar Hakan Kılınç, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2021, s. 35.

⁸¹ Miguel Ángel Pérez Priego, "Pero Tafur", *Real Academia De La Historia*, <https://dbe.rah.es/biografias/8460/pero-tafur>, 11.12.2022.

hegemonyasını elinde tutan Cenevizlilerden de bahsetmiştir. Cenevizlilerin en önemli kolonisi olan Pera'dan bahsetmiş ancak şehrin tam bir tarifini yapmamıştır.⁸²

H. Niccolo Barbaro (d. 1420- ö.1494)

Venedik doğumlu Niccolo Barbaro'nun hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. 1451-1453 yıllarında Venedik-İstanbul seferi yapan Venedik gemilerinde hekim olarak görev aldığı bilinmektedir. Bizans İstanbul'unun Türkler tarafından kuşatılmasının ve 29 Mayıs 1453'te fethedilmesinin görgü tanığıdır. Yaşadığı olayları son derece ayrıntılı anlatan Barbaro'nun günlükleri İstanbul'un fethinin en değerli kaynaklarından. Bu günlükler aynı zamanda İtalyanların, özellikle Venediklilerin, başkentin savunulmasında Bizans'a sağladıkları katkılar hakkında da güvenilir bilgiler içermektedir. Günü gününe kaleme alınan hatıralar 2 Mart 1452-29 Mayıs 1453 tarihleri arasında kapsamaktadır. Barbaro ruznâmeyi Venedik'e döndükten sonra yeniden kaleme almıştır. Şehrin Türkler tarafından teslim alınmasını Latinlerin ve Bizanslıların gözünden yazan Barbaro, kuşatma esnasında Venediklilerin tüm faaliyetlerini gözlemleyerek not tutmuştur.⁸³ Ruznâmede ayrıca kuşatma esnasında yaşanan çarpışmalara katılan altmış sekiz Venedik vatandaşı soylunun isimleri de verilmiştir. Çatışmada ölen, Osmanlı tarafından esir alınan ve kaçmayı başaran soylular belirtilmiştir. Barbaro, kuşatmanın sonuna doğru liman başkanı Alvise Diedo ve kalyonlar kumandanı Bartolo Furian ile Galata'daki Cenevizlilere sığındıklarını aktarmıştır. Fethin gerçekleşmesinin akabinde Türk donanmasının şehirdeki ganimetlerden pay almak için karaya çıkmasını fırsat bilerek kaçmayı başardığını belirtmiştir. Ruznâmenin yazma nüshası Venedik'te Biblioteca Marciana'da bulunmaktadır. Enrico Cornet tarafından **Giornale dell' Assedio di Costantinopoli, 1453, di Niccolo Barbaro** (Kostantiniyye Muhâsarası Ruznânmesi) adıyla, 1856'da Viyana'da yayımlanmıştır.⁸⁴

⁸² Georges Bourgin, "Berry, Gilles le Brouvier, detto le heraut B", Enciclopedia Italiana, 1930, [https://www.treccani.it/enciclopedia/berry-gilles-le-bouvier-detto-le-heraut-b_\(Enciclopedia-Italiana\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/berry-gilles-le-bouvier-detto-le-heraut-b_(Enciclopedia-Italiana)/), 11.12.2022, Semavi Eyice, **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u**, s. 177.

⁸³ Nida Nebahat Nalçacı, Nazmiye Çetinkaya, **İstanbul'un 100 Seyyahı**, s. 56.

⁸⁴ "Barbaro, Niccolò", Dizionario Biografico degli Italiani, volume 6, 1964, https://www.treccani.it/enciclopedia/niccolo-barbaro_%28Dizionario-Biografico%29/, 11.12.2022.

1.3. Bizans İstanbul’una Gelen Latin Seyyahların Seyahatleri Hakkında

Orta Çağ’da çeşitli maksatlarla Bizans İstanbul’una gelen seyyahların hepsi aynı güzergâhı kullanmamış, farklı yolları takip ederek, uzun ve zahmetli yolculuklardan sonra şehre ulaşmışlardır. Seyyahların seyahat amaçlarına göre şehre geliş güzergâhları da değişiklik göstermektedir. Ayrıca bu dönemde seyahat kavramının gelişmesiyle birlikte seyyahların büyük çoğunluğunun, çok iyi bilmedikleri coğrafyalarda seyahatlerine eşlik etmek, çeşitli konularda yardımcı olmak üzere yanlarına rehber aldıkları görülmektedir. Bu rehberler, seyyahlara seyahatleri sırasında arkadaşlık ve kılavuzluk yapmışlar, Bizans İstanbul’unu tanıma konusunda aracı olmuşlardır. Seyyah ile konaklayacağı ve gezeceği yerler, ilişki kuracağı kişiler arasında bağlantı kurma görevini üstlenen bu rehberler, yapılması gereken pek çok işlemi seyyahların yerine gerçekleştirerek işlerini kolaylaştırmışlardır.

1.3.1. Latin Seyyahların Bizans İstanbul’una Gelirken İzledikleri Yol Güzergâhları

Fernand Braudel’e göre “Akdeniz demek, birbirine bağlı deniz ve kara yolları demektir; el ele vermiş küçük, orta, büyük kentler ve yollar, bitip tükenmeyen yollar, kısacası bir gidiş geliş, bütün bir ulaşım sistemi demektir.”⁸⁵ Roma İmparatorluğu, Akdeniz çevresinde gelişme gösteren bir Akdeniz medeniyetiydi. Roma, Anadolu’dan gelen tüm yolları Ege’nin Sard kentinde birleştirmişti, burası ayrıca tarihteki ünlü Kral Yolu’nun da başlangıcı olarak kabul edilmekteydi. Sard’da birleşen yolların Roma şehrine ulaşması ise Milet, Efes, İzmir gibi doğal limanlar aracılığıyla deniz yolu ile sağlanıyordu. Bu yolların dışında kalan İstanbul’un, Roma’nın hâkimiyeti altına girmesinden sonra, Ege limanlarından deniz yolu ile Anadolu yollarına bağlantısı sağlamıştır. İstanbul’dan Anadolu’ya geçişlerde

Frank Fokke Ferwerda, “Barbaro, Niccolo”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, c. 5, s. 65.

⁸⁵ Fernand Braudel, **Akdeniz: Mekân, Tarih, İnsanlar ve Miras**, çev. Necati Erkurt, Aykut Derman, İstanbul, Metis Yayıncılık, 2013, s. 52.

doğrudan bir kara yolu bağlantısı kurulmamış, bu geçiş Karadeniz üzerinden zayıf bir bağlantı vasıtasıyla sağlanmıştır.⁸⁶

İstanbul yollarının kaderi, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkentinin İstanbul olmasıyla değişmiştir. Doğu Roma, bütün yolların artık Roma yerine İstanbul'a bağlanması için karada ve denizde büyük bir ulaşım faaliyeti başlatmıştır. Böylelikle İstanbul, kara yoluyla Anadolu'ya ve Balkanlara, deniz yoluyla da Ege ve Akdeniz'e ilave olarak Karadeniz'e bağlanmıştır.⁸⁷

İstanbul, tarihi boyunca bulunduğu coğrafi konum itibariyle birbirinden çok farklı milletlerden gelen gezginlerin uğrak noktası olma niteliğini korumuştur. Ulaşım imkânlarının gelişmesiyle birlikte şehre yapılan ziyaretlerin sayısı da oldukça artmıştır.⁸⁸ Yüzyıllar boyunca muhtelif sebeplerle kara yolundan yaya olarak ve deniz yolundan gemiyle Bizans İstanbul'una gelen seyyahlar şehre farklı güzergâhlardan giriş yapmışlardır. Şehirle ilk karşılaşma anının seyyahta yarattığı etki ve şehrin eşsiz silueti seyahatnamelerin çoğunluğunda yer almaktadır.⁸⁹

Bizans İstanbul'una gelen Latin seyyahların seyahatnamelerini incelediğimizde farklı güzergâhlarda ilerleyen yolcuların yol boyunca çeşitli zorluklarla karşılaştığını görmekteyiz. Gezginler kara yolculuklarında, haydutların yaptığı soygunlar, geçiş için fahiş ücretlerin istenmesi, atların yorulması, savaşlar, salgın hastalıklar, kazalar, bozuk yollar, kırık köprüler, kar fırtınası gibi olumsuz durumlarla karşılaşılırken, deniz yolculuklarının en önemli tehlikesi ise fırtınalı hava koşulları ve gemi kazalarıydı.⁹⁰

Deniz Yolu Güzergâhı

⁸⁶ Ahmet Kala, **Şehir ve Kültür: İstanbul**, İstanbul Üniversitesi Ders Kitabı, s. 42. https://www.academia.edu/19750947/Sehir_ve_Kultur_Istanbul_Ders_Kitabi, 08.12.2022.

⁸⁷ A.e., s. 42.

⁸⁸ Ayşe Kapucu Yavuz, Burak Hamza Eryiğit, "Seyahatnamelerde İstanbul", **International Social Mentality and Research Thinkers Journal**, İstanbul, 2021, sayı 54, s. 3644-3645.

⁸⁹ Nida Nebahat Nalçacı, "İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler", **a.g.e.**, s. 538.

⁹⁰ Murat Hanılçe, "II. Kısım: Geçmişten Günümüze Seyyahlar ve Seyahatnamelerin Tasnifine Dair Bir Deneme-2", **a.g.e.**, s. 278-279.

Bizans İstanbul'una deniz yoluyla gelen Batılı seyyahlar Marmara Denizi'nden İstanbul Limanı'na varmıştır. Tüccar gemilerinin limanda oluşturduğu yoğun trafik nedeniyle şehre bu güzergâhtan gelen gezginlerin sayısı çoğunluktadır. Kutsal toprakları ziyaret ettikten sonra Mısır ve Kudüs üzerinden deniz yoluyla Bizans İstanbul'una gelen gezginler de aynı şekilde İstanbul Limanı'na seyahat etmekteydi. Seyyahlar genel olarak Marmara Denizi'nden şehre girmeden önce geçilen Çanakkale Boğazı, Kapıdağ Yarımadası ve Marmara Adası'ndan bahsetmektedir. Ancak seyyahları asıl etkileyen, şehre girince karşılarına çıkan Haliç'in eşsiz olarak değerlendirdikleri görüntüsü olmuştur.⁹¹

Seyahatnamesini incelediğimiz Latin seyyahlardan biri olan İspanyol Ruy Gonzales de Clavijo şehre deniz yoluyla gelmiş ve şehirden yine aynı şekilde deniz yoluyla ayrılmıştır. Clavijo beraberindeki heyetle birlikte 23 Mayıs 1403 yılında zeytinyağı taşıyan büyük bir tüccar gemisiyle İspanya Kadis'ten yola çıkarak Messina üzerinden Rodos Adası'na ulaşır. Türk sahilinin çok yakın ve rüzgârın muhalif olması nedeniyle Ege denizindeki adalardan bazılarına uğrayarak 24 Ekim'de Haliç'te Ceneviz kolonisi olan Galata'ya varmıştır. Clavijo Marmara Denizi'nde şehre girmeden önce geçtikleri Çanakkale Boğazı, Marmara Adası ve Kapıdağ Yarımadası'ndan da bahsetmiş ve İstanbul kiliselerini süsleyen mermer sütunların Marmara Adası ocaklarından alındığını belirtmiştir.⁹²

24 Ekim-13 Kasım tarihleri arasında Galata'da kalan Clavijo ve elçilik heyeti ertesi gün yine deniz yoluyla Trabzon'a gitmek üzere bir Ceneviz gemisiyle yola çıkmıştı. Karadeniz kıyısındaki Ceneviz kolonisi Kefken limanına ulaştıklarında yağmurlu ve fırtınalı hava nedeniyle daha fazla ilerleyemediler. Fırtınanın şiddetiyle yükselen dalgalar geminin büyük hasar görmesine ve su almasına sebep olmuştu. Güçlkle kurtulan Clavijo ve beraberindekiler Galata'ya dönerek kışı orada geçirdiler. Elçilik heyeti, 20 Mart 1404'te yüz doksan kürekli bir gemiyle Karadeniz'e çıkarak Trabzon'a doğru hareket etmiştir. Trabzon'a ulaştıktan sonra kara yoluyla Erzurum, Tebriz, Tahran üzerinden Semerkant'a varmıştır. Semerkant'taki vazifesini tamamlayan elçilik heyeti, 1405 yılında İspanya'ya geri

⁹¹Nida Nebahat Nalçacı, "İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler", **a.g.e.**, s. 538.

⁹² Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 19-39.

dönerken yeniden Bizans İstanbul'una uğramıştır. Trabzon'dan fındık yüklü bir gemiyle 22 Ekim tarihinde İstanbul'a gelen Clavijo ve beraberindeki heyet bu kez pamuk balyaları taşıyan bir tüccar gemisiyle Kadis'e doğru yola çıkmıştır.⁹³

Bizans İstanbul'una deniz yoluyla gelen bir diğer seyyah Fransız Ghillebert de Lannoy 1403 yılında hac ziyareti olarak Kudüs'e yaptığı seyahat sonrasında Rodos ve Ege Adaları üzerinden İstanbul'a gelmiştir. De Lannoy 1421'de Doğu Avrupa yönünde çıktığı seyahat sırasında ise Prusya, Polonya, Macaristan, Rusya, Tuna Prenslikleri, Mısır ve Suriye kıyılarını geçerek, Rodos ve Çanakkale Boğazı üzerinden Bizans İstanbul'una ikinci kez gelmiştir.⁹⁴

İtalyan seyyah Cristoforo Buondelmonti, Rodos Adası'nda kaldığı sekiz yılın ardından altı yıl boyunca Ege Adaları'nı dolaşmış ve gezisinin sonunda tahmini olarak 1415-1420 yılları arasında en az iki kez Bizans İstanbul'una uğramıştır. Buondelmonti, Clavijo'nun da söz ettiği gibi Marmara Adası'nda çıkarılan mermerlerin Konstantin, Iustinianos ve diğer imparatorlar tarafından İstanbul'un yapılarının inşasında kullanıldığını belirtmiştir.⁹⁵

Seyahatnamesini incelediğimiz bir diğer İspanyol seyyah Pero Tafur ise Bizans İstanbul'una Kudüs'e yaptığı ziyaret sonrasında bir yıl boyunca kaldığı Mısır'dan deniz yoluyla gelmiştir. Mısır'dan yola çıkan Tafur, İskenderiye ve Kıbrıs üzerinden Rodos'a ulaşır. Rodos'ta bir Ancona gemisinin kaptanı ile anlaşarak Bizans İstanbul'una doğru yola çıkar. Cenevizlilerin İskenderiye limanındaki iki Katalan gemisini ele geçirmek için silahlanmaları nedeniyle geçişlerine izin verilmemesi ve ayrıca havanın fırtınalı olması üzerine yirmi gün boyunca Sakız Adası'nda kalır. Buradan hareket ettikten sonra Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Marmara Denizi'ne girer. Pero Tafur seyahatnamesinde Clavijo ve Buondelmonti'yi doğrulayarak bu denize Marmara dendiğini çünkü Bizans İstanbul'u ve şehrin surları için gerekli mermerlerin tamamının buradan geldiğini belirtmiştir. Marmara Ereğlisi ve Silivri köylerini geçerek şafak vakti İstanbul açıklarına geldiklerinde şehirde çok yüksek bir

⁹³ A.e., s. 65-72.

⁹⁴ Bertrandon de la Broquière, **Bertrandon De La Broquière'nin Denizaşırı Seyahati**, çev. İlhan Arda, yay. haz. Ch. Schefer, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2000, s. 41.

⁹⁵ Semavi Eyice, **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u**, s. 152.

dağ zannettiği görüntünün aslında Ayasofya Kilisesi olduğunu öğrenmiş ve Pera'ya yanaşan gemisinden limana çıkmıştır.⁹⁶

Bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra II. Murad'ı görmek üzere Edirne'ye giden Pero Tafur, İstanbul'a dönünce bu kez bir Kastilya gemisiyle İstanbul Boğazı'ndan geçerek Karadeniz'e açılmış ve sırasıyla önce Trabzon'a sonra Azak Denizi kıyısındaki Kefe'ye gitmiştir. İstanbul'a döndükten sonra iki ay süreyle Pera'da kalmış ve bu arada Cenevizli bir dostuyla beraber deniz yoluyla Bursa'ya gitmiştir. İspanyol seyyah, Bizans İstanbul'undan deniz yoluyla ayrılmış, yine bir Ancona gemisiyle geldiği güzergâhtan geçerek Gelibolu'yu ve Çanakkale Boğazı'nı aşmış ve Venedik istikametinde yol almıştır.⁹⁷

Bu bağlamda Akdeniz'de gemilerin genellikle açık denizlerde ilerlemediğini, kıyı şeridini takip ederek, bir burundan diğerine seyrüsefer ettiğini söylemeliyiz. Böylelikle olumsuz hava koşullarında kolayca limanlara sığınabilir, gemilerin zarar görmesinin önüne geçilmesi sağlanırdı. Orta Çağ'da özellikle Akdeniz'de yaygın olarak kullanılan kadırgaların asıl hareket mekanizması kürekli, yelken yardımcı güç olarak tasarlanmıştı. Orta Çağ'ın sonlarına doğru geliştirilen, denizciliğin en önemli gemi türlerinden biri olan karavellerde ise itici güç yelkendi. Yelken genellikle denizin en sakin olduğu yaz aylarında kullanılırdı. Güzergâhı kaybetmemek için çeşitli yöntemler uygulanmaktaydı. Buna göre denizciler gündüzleri güneşin konumunu, geceleri de yıldızları takip etmekteydi. Orta Çağ'ın sonlarında, Avrupalı denizciler, gemilerin daha az mola ile uzun yol gidebilmeleri için çeşitli kolaylıklar geliştirmişti. Genellikle Müslüman denizcilerden esinlenen Avrupa denizcileri, üç yelken, pusula, kış dümen ve ilk deniz haritaları gibi bilimsel gelişmeler sayesinde seyrüseferlerin kolaylaşmasını sağlamışlardı.⁹⁸

Kara Yolu Güzergâhı

Bizans İstanbul'una yaya veya atlı olarak kara yolundan gelenlerin ise takip ettiği iki güzergâh vardı. Adriyatik, Balkanlar ve Doğu Avrupa'dan gelen seyyahlar

⁹⁶ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 124-140.

⁹⁷ **A.e.**, s. 172-181.

⁹⁸ Murat Hanılçe, "II. Kısım: Geçmişten Günümüze Seyyahlar ve Seyahatnamelerin Tasnifine Dair Bir Deneme-2", **a.g.e.**, 277-278.

Edirne'yi İstanbul'a bağlayan yolun sonundaki şehir kapılarından Bizans İstanbul'una girerken, Anadolu'nun muhtelif yerlerinden gelenler Üsküdar'dan İstanbul Boğazı'nı geçerek karşı kıyıya ulaşırdı.⁹⁹

Bizans İstanbul'una kara yoluyla gelen ve yine şehirden kara yoluyla ayrılan Fransız seyyah Bertrandon de la Broquière, daha önce bahsettiğimiz üzere, gizli bir görev için hacı kılığında yola çıkmış, kutsal toprakları gezdikten sonra kara yoluyla Beyrut, Şam, Antakya, Adana, Afyon, Kütahya üzerinden Bursa'ya gelmiştir.¹⁰⁰ Buradan satın aldıkları baharatı Pera'ya götüren Cenevizli üç tüccarla birlikte İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Atlı olarak seyahat eden Bertrandon, yol boyunca kimi yerlerde atların oldukça zorlandığından söz etmiştir. İzmit üzerinden önce Kartal, sonra da Pendik'e ulaşan seyyah, son olarak Üsküdar'a gelmiştir. Üsküdar'ın insanların ve atların gemiye binmesi ve inmesi için çok uygun bir yer olduğunu söylemiş ve buradan beraberindeki tüccarlarla birlikte Pera'ya hareket etmiştir.¹⁰¹

Bizans İstanbul'una gelen Batılı seyyahların dönüş yolunda kara yolunu tercih etmeleri durumunda Edirne istikametinde ilerlemeleri gerekmekteydi. İstanbul'da yaklaşık 2 ay kalan Bertrandon de la Broquière, 23 Ocak 1433'te şehirden ayrılarak yine kara yoluyla dönmüştür. Pera'dan ayrılınca önce sırasıyla deniz kıyısındaki Küçükçekmece, Büyükçekmece, Silivri'den geçerek Çorlu'ya, sonrasında Edirne'ye ulaşmıştır. İstanbul-Edirne arasının altı günlük yol olduğunu, yol boyunca çok güzel yerlerden, tepelerden ve ormandan başka her şeyin yetiştiği verimli ovalardan geçtiğini ancak Edirne'ye yaklaştığı sırada arazinin iyi fakat verimsizleştiğinden, ağaçların olmamasından ve insanların azlığından bahsetmiştir. Bertrandon, Edirne'den sonra Batı Trakya'ya geçmiş ve Sofya, Niş, Belgrad, Budapeşte ve Viyana üzerinden Fransa'ya varmıştır.¹⁰²

İncelediğimiz seyahatnamelerde Bizans İstanbul'una kara yolculuğu ile gelen Fransız seyyahın genel olarak yolların zorlayıcı ve güvenli olmadığından bahsettiğini görmekteyiz. Bunun sebebinin Orta Çağ'da kara yolculuklarının Antik Roma yolları

⁹⁹ Nida Nebahat Nalçacı, "İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler", **a.g.e.**, s. 538.

¹⁰⁰ Nida Nebahat Nalçacı, Nazmiye Çetinkaya, **İstanbul'un 100 Seyyahu**, s. 50.

¹⁰¹ Bertrandon de la Broquière, **Bertrandon De La Broquierè'in Denizaşırı Seyahati**, s. 204-207.

¹⁰² **A.e.**, s. 228-230.

üzerinden gerçekleşmesi ve ana yollar dışındaki diğer yolların durumunun genellikle iyi olmamasıdır. Yollar kayalık ve engebeliydi. Hava yağmurluyken çamurlu, hava güneşliken toprakla kaplı olduğu için seyahat etmek zorlayıcıydı, zaman ve çaba gerektiriyordu. Gezinler, liman şehirleri arasındaki uzun yolculuklar için deniz yolunu kullanmayı tercih ederdi çünkü deniz yolculukları kara yolculuklarına göre daha hızlı ve daha az zorlayıcıydı.¹⁰³

Özetle, seyahatnamelerini incelediğimiz Latin seyyahların Bizans İstanbul'una gelirken genel olarak deniz yolunu tercih ettiğini görmekteyiz. Çünkü deniz yolu aynı zamanda ticaret için kullanılan güzergâh olduğu için güvenilirli. Ege Adalarını İtalyanların ele geçirmiş olması Latin seyyahların deniz seyahatlerini kolaylaştırıyordu. Kara yolu ise daha çok savaş ve işgal amaçlı kullanılıyordu, bu sebeple güvenilir değildi. Özellikle Balkanlar Osmanlıların ilerleyişi sebebiyle karışık durumdaydı. Bütün bunların sonucu olarak Osmanlıların Anadolu ve Balkanlardaki ilerleyişi hakkında bilgi toplamak amacıyla seyahat eden seyyahlar kara yolunu tercih ederken, merak ve keşif amacıyla seyahat eden gezginlerin deniz yolunu tercih ettiğini söyleyebiliriz.

1.3.2. Latin Seyyahlara Bizans İstanbul'unda Eşlik Eden Rehberler ve Konaklama Yerleri

Orta Çağ'da seyahat etmek kolay ve sıradan bir uğraş değildi. Uzun mesafeli bir yolculuğa çıkmak kapsamlı bir ön hazırlık ve güvenilir yol arkadaşları gerektiriyordu. Yollar haydutlar tarafından kuşatılabileceği için tek başına seyahat etmek güvenli değildi, bu nedenle seyyahlar korunmak için çoğunlukla bir gruba dahil olmaya çalışırlardı. Orta Çağ'da yaygın bir haritacılık olmadığı gibi mevcut haritalar da seyyahlara yardım edecek düzeyde gelişmiş değildi. Bu nedenle seyyahların yol boyunca en büyük yardımcıları seyahat planlarıydı. Seyahat planlarında belirli bir güzergâh bulunurdu ve buna göre başlangıç ve varış noktası arasındaki yerler listelenirdi. İzlenen güzergâhı iyi bilen, deneyimli bir rehberle seyahat etmek seyyahın yolculuğunu kolaylaştırırdı. Kendisine eşlik eden bir yol

¹⁰³ Murat Hanilçe," II. Kısım: Geçmişten Günümüze Seyyahlar ve Seyahatnamelerin Tasnifine Dair Bir Deneme-2", **a.g.e.**, s. 277-279.

arkadaşı olmayan seyyah ise güzergâhını takip edebilmek için, ulaştığı bölgelerde yaşayan halktan yardım istemek zorundaydı¹⁰⁴.

Seyyahların yolculukları boyunca geceyi geçirebilecekleri manastırlar, bakımevleri, misafirhaneler ve hanların sayısı XIV. yüzyılın ortalarında veba salgını ortaya çıkana kadar yavaş yavaş artmıştı. Öte yandan soylu gezginler geceyi kendi sınıflarından olanların konuğu olarak geçirebilirlerdi. Çoğu zaman gelecek gece için kalacak yer ayarlayabilmek amacıyla önceden haberciler gönderirlerdi. Seyyahlar konaklamak için kapalı mekânların olmadığı durumlarda açık havada uyuyabilirlerdi¹⁰⁵. Ayrıca hacı grupları gibi grubun kapalı mekânda konaklamak için fazla kalabalık olduğu durumlarda geceyi şehir surlarının dışında geçirirlerdi. Gezginler gece için kalabilecekleri uygun bir konaklama yeri bulamazlarsa haydutlar ve hırsızlar tarafından saldırıya uğrayabilirlerdi. Tek başına yolculuk yapan bir gezgin her zaman tehlike altında sayılabilirdi çünkü dönemin koşullarında yerli halklar bir yabancının varlığından hoşlanmazdı. Bu nedenle seyyahların her zaman bölgeyi iyi bilen bir rehber eşliğinde seyahat etmesi önemliydi.

Çalışmamız kapsamında Bizans İstanbul'una gelen Latin seyyahların seyahatnamelerini incelediğimizde Bizans İstanbul'unda kendilerine eşlik ve rehberlik eden kişiler hakkında detaylı açıklamalar yaptıklarını görmekteyiz.

Ruy Gonzales de Clavijo beraberinde bir elçilik heyetiyle seyahat etmekteydi. Ekim 1403'te Bizans İstanbul'una yaklaşımlarıyla birlikte, kalacak yer sağlaması ve imparatora kendisini ziyaret etmek istediklerini bildirmesi amacıyla bir haberci göndermişti. İspanyol seyyah ve beraberindekiler şehre ulaştıklarında, kalacak yerlerinin hazır olduğu Galata'da misafir olmuşlardı.¹⁰⁶ Ertesi gün ise imparator Manuel'in kendilerini kabul edeceğini bildirmesiyle, kayıkla Galata'dan Suriçi İstanbul'a geçerek, burada bekleyen atlı zabitler tarafından saraya götürüldüler. İmparatora şehri gezmek, kiliseleri ziyaret etmek, kiliselerin içindeki kutsal eşyaları görmek istediklerini belirtmeleri üzerine İmparator Manuel onlara şehri

¹⁰⁴ A.e., s. 273-274.

¹⁰⁵ A.e., s. 273-274.

¹⁰⁶ Ruy Gonzales de Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, s. 39.

ziyaretlerinde eşlik etmesi için damadı Cenevizli İlarbo'yu göndermiştir.¹⁰⁷ Clavijo bu durumu “İlarbo, İmparatorun kızı Prenses Jambablelno Logina'nın kocasıydı. İlarbo, imaparatorun maiyetine mensup bazı kişilerle bize eşlik edecek ve görmek istediğimiz her şeyi bize gösterecekti. Bizim ilk görmek istediğimiz yer, St. John Kilisesi'ydi.” sözleriyle aktarmıştır.¹⁰⁸

Bir seyyahın Bizans İstanbul'unda tek başına hareket etmesinin pek mümkün olmadığını, Clavijo gibi üst rütbeden bir elçi ve maiyetindeki heyetinin, İlarbo gibi seçilmiş bir rehber eşliğinde gezerken bile bazı engellerle karşılaşmış olmasından kolaylıkla anlayabilmekteyiz. Clavijo, St. John Kilisesi'ni¹⁰⁹ gezerken İsa'ya ait birçok mukaddes eşya bulunduğunu öğrendiklerini fakat bunları göremediklerini söylemiştir. Bu mukaddes eşyaların anahtarlarının imparatora olduğunu, imparatorun da ava çıkması nedeniyle anahtarları imparatoriçeye verdiğini, imparatoriçenin de bunları kendilerine gönderemediğini, bu nedenle bunları daha sonra göreceklerini belirtmiştir.¹¹⁰

Clavijo, İstanbul'da kaldığı süre boyunca ziyaret ettiği kiliselerde pek çok rahip olduğundan ve bu rahiplerin de kendilerine kiliseleri dolaştırdığından ve her şeyi gösterdiğinden söz etmiştir.¹¹¹

Bizans İstanbul'una kara yoluyla gelen Bertrandon de la Broquière ise seyahatnamesinde, Bursa'dan İstanbul'a ilerlerken, İzmit civarında yolların bozukluğundan ve geçişe elverişli olmamasından, eğer bir rehber yoksa yol bulmakta güçlük çekildiğinden söz etmiştir: “...dağları, vadileri ve çayırıları arkamda bıraktım ve bir ormanla karşılaştım; ağaçlar çok yüksekti, aralarından atla geçilmesi de zordu; bir rehber yoksa yol bulmakta güçlük çekiliyordu; yol öyle derindi ki atlar ormandan zorlukla çıkabildiler.”¹¹²

¹⁰⁷ Semavi Eyice, **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u**, s. 137-138.

¹⁰⁸ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 41.

¹⁰⁹ Ioannes Prodromos (Vaftizci Yahya) Manastırı Kilisesi. Fatih/Kesmekaya'nın yukarı tarafında bulunan bu kilisenin günümüzde bir izi kalmamıştır.

¹¹⁰ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 42-43.

¹¹¹ **A.e.**, s. 46.

¹¹² Bertrandon de la Broquière, **Bertrandon De La Broquierè'in Denizaşırı Seyahati**, s. 205.

Bertrandon ve beraberindeki tüccarlar 1432 yılı aralık ayında Üsküdar'a ulaşarak, buradan Rumlara ait iki tekneyle Boğaz'ı geçmiş ve Galata'ya varmışlardı. Bu sırada Cenova'nın, Milano dukası Visconti'nin işgalinde olması nedeniyle, bir Ceneviz kolonisi olan Galata da onun idaresi altında bulunmaktaydı. Bu sebeple Fransız seyyahı Galata'da, Milano dukasının elçisi Messier Benedic de Fourlino çok iyi bir şekilde karşılamıştı.¹¹³

Fransız seyyah İstanbul'da yabancı bir gezgin olarak başından geçen bazı olumsuz olaylardan bahsetmiş, bunu başka insanların da yarın öbür gün böyle durumlarla karşılaşabileceklerini düşünerek haberleri olması için yazdığını ifade etmiştir. Bertrandon, Galata'da Pietre de Napples adında bir Napolili ile karşılaştığını ve bu kişinin birlikte gitmeleri için kendisini kandırmaya çok uğraştığını söylemiştir. Gerçeği söyleyip söylemediğini anlamak için Napolili adama çok fazla soru sorduğunu ve verdiği cevapların hiçbirine güvenmeyerek, sonuçta kendisini kandırmaya çalıştığını anladığını belirtmiştir.¹¹⁴

Yaşadığı yerden uzaklaşanlar için gasp ve soygun yaşanması muhtemel bir durumdu. Gezginler bu nedenle daha kıvrak hareket imkânı verdiği için mümkün oldukça atla seyahat ederdi.¹¹⁵ Ancak bu elbette tek başına yeterli değildi. Bertrandon, gezginlerin yerli halk tarafından istenmediğini ve her an bir saldırıya maruz kalma ihtimalinin yüksek olduğunu, bu nedenle seyahat esnasında mutlaka bir rehberle birlikte hareket etmenin önemini başından geçen başka bir olayla daha anlatmıştır. Fransız seyyah, Galata'ya girer girmez kendisine mektuplar getirdiğini belirttiği Cristofle Parvezin isimli Cenevizli bir tüccarı aramaya başladığını ve bu süreçte iki Rumla karşılaştığını, kendisinin Hristiyan olduğunu anlayarak, atını almak üzere şehrin kapısına geri döndüğünde fidyeyle birlikte şehre giriş için yüksek bir geçiş parası istediklerini söylemiştir:

"...eğer ben kendimi savunmasaydım onlar beni kolaylıkla döverebilirlerdi; çünkü o zamanlar, Hristiyanlar nefretle karşılanıyordu; üstelik para sahibi olmak da çok tehlikeliydi; ne var ki

¹¹³ Bertrandon de la Broquière, **Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati**, s. 206-209, Semavi Eyice, **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u**, s. 163-164.

¹¹⁴ Bertrandon de La Broquière, **Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati**, s.209.

¹¹⁵ Dilek Acar, "Turizmin Tarihi Kökenleri –IV", **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, 2021, c. 32, sayı 2, s. 297.

kılıcım ve oklarım yanımdaydı ve bana bir şey yapamadılar. Giriş kapısının yakınında ikamet eden bir Cenevizli gelerek bana ödetilen fazla paraları geri aldı. ”¹¹⁶

Fransız seyyah şehre gelişinin ikinci gününde, Pera’daki Venedikli, Cenevizli ve Katalan tüccarların arasında daha evvelden Bruges’de tanıştığı Katalan Bernard Carmer ile karşılaşmıştır. Kendisine yakınlık gösteren Katalan tüccarın Suriçi İstanbul’daki evinde kalma teklifini kabul ederek şehri istediği gibi gezme fırsatını elde etmiştir. Bertrandon, İstanbul’da kaldığı süre içinde Katalan tüccar aracılığı ile imparatorun sarayında bazı tören ve eğlenceleri de seyretme imkânı bulmuştur. Fransız seyyah 23 Ocak 1433’te şehre gelişinde kendisini karşılayan, Milano dukasının elçisi Messire Benedic de Fourlino refakatinde yurduna dönmek için yola çıkmıştır.¹¹⁷

Seyahatnamesini incelediğimiz bir diğer İspanyol seyyah Pero Tafur ise Rodos’tan bindiği bir Ancona gemisiyle 1437 tarihinde Pera’ya yanaşarak İstanbul’a gelmiş ve Bizans sarayında imparator tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Söz konusu dönemde Bizans İstanbul’unda başka milletler gibi, oldukça yoğun Kastilyalı bir nüfus da bulunmaktaydı. Pero Tafur, şehre vardığında başta daha önceden tanıdığı Kastilyalılar olmak üzere, farklı milletlere mensup bir grup dostu tarafından karşılanmış ve Pera’da misafir edilmiştir.¹¹⁸

Pero Tafur gemiyle İstanbul önlerine geldiklerinde yakın bir arkadaşı olan ve şehirde olduğundan haberdar olduğu Juan Caro adındaki Sevilalı bir kaptana geldiğini haber vermek üzere bir kayıkla haberci göndermişti. Bunun üzerine Kastilyalı kaptan ve arkadaşları Tafur’u gemiden alarak evlerinin bulunduğu Pera’ya götürmüştü. Pero Tafur İstanbul’da pek çok Kastilyalı tanıdığı olduğunu ve bir Ceneviz kolonisi durumunda olan Galata-Pera bölgesinin Podestası ile karşılaşmasını anlatmıştır:

“Kastilyalılarla ve onların farklı milletlerden olan arkadaşlarıyla birlikte karaya çıktık ve dua etmek üzere kiliseye gittik. Orada, burayı idare eden vali ile karşılaştım, beni gayet samimi bir şekilde karşıladı ve Batıda neler olduğunu sordu, ayrıca ihtiyaç duyduğum ne olursa olsun hemen temin edilmesini emretti. Bir süre sonra yanından ayrıldım ve Kastilyalı kaptanla birlikte konaklayacağımız yere gittim. Orada mükemmel biçimde ağırlandım, ayrıca oraya

¹¹⁶ Bertrandon de la Broquière, **Bertrandon De La Broquière’in Denizaşırı Seyahati**, s. 213.

¹¹⁷ A.e., s. 214, 226-227, Semavi Eyice, **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul’u**, s. 166.

¹¹⁸ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 39-40.

vardığında, valinin gönderdiği şarap ve kuş etinden oluşan büyük bir ikramla karşılaştım. Takip eden gün de Konstantinopolis ve Pera'daki Kastilyalılar beni ziyarete geldiler.”¹¹⁹

Pero Tafur seyahatnamesinde Bizans imparatoru VIII. Ioannes Palaiologos'u ziyarete giderken tüm Kastilyalıların da kendisine eşlik ettiğini belirtmiştir. Ayrıca imparatorla görüşmesi esnasında da kendisine yine Kastilyalı bir tercüman olan Juan de Sevilla eşlik etmiştir. Pero Tafur şehirde Kastilyalı ve diğer Latin milletlerinden çok sayıda insanla karşılaştığını ve bu insanlardan büyük saygı ve takdir gördüğünü belirtmiştir.¹²⁰

İspanyol seyyah ayrıca İstanbul'da olduğu süre içerisinde Edirne'yi de ziyaret etmiştir. Bu yolculukta kendisine refakat edecek güvenilir bir rehberin temini konusunda Bizans İmparatoru'nun kardeşi Despot Dragas'tan¹²¹ destek görmüştür. Pero Tafur Edirne seyahatini şu sözlerle anlatmaktadır:

“...Konstantinopolis ayrı tutulursa, Grek ülkesindeki en büyük şehir olan ve Türkün ordugâhının bulunduğu Andrenopoli'ye [Edirne] gitmek üzere izin istedim. Despot (Dragas) orada ticaretle uğraşan bazı Cenevizlere haber yolladı ve Büyük Türk ile hem devletini hem de şahsını görmem için lazım gelen işleri ayarlamalarını ve güvenle dönmemi temin etmelerini emretti. Andrenopoli'de bulunan tüccarlardan, Despot'un fevkalade hürmet gösterdiği ve güvendiği birinin kardeşi, tesadüfen Konstantinopolis'te bulunuyordu. Bu tüccar, Despot'a bir hizmeti olarak beni beraberinde götürmeyi ve bana her şeyi göstermeyi kabul etti. Üç gün içinde yola çıkmak için emir verdik ve Grek ülkesinin yolunu tuttuk ve burada tarif edilmeye değmez bazı küçük yerlerden geçerek dokuz günlük yolculuğun sonunda Andrenopoli'ye ulaştık. Bir Ceneviz'in yanında kalacaktım, bu yüzden oraya yerleşmiş olan ve kendi evi bulunan Ceneviz'le birlikte kalacağımız yere gittik.”¹²²

Pero Tafur'un İstanbul'dan Edirne'ye yaptığı yolculuğa Cenevizli bir tüccarın rehberlik ettiğini ve orada yine bir Cenevizlinin evinde konakladığını görmekteyiz. Edirne'den yine Cenevizli tüccar eşliğinde Bizans İstanbul'una dönen Pero Tafur, şehirde sekiz gün kaldıktan sonra bu sefer, İstanbul limanında bulunan bir gemiyle Karadeniz üzerinden Azak Denizi kıyısındaki Kefe şehrine gitmeyi planlamış, bunun için yine Despot Dragas'tan yardım isteyerek durumu geminin kaptanına bildirmesini sağlamıştır. Despot, derhal kaptana haber yollayarak İspanyol seyyahı beraberinde

¹¹⁹ A.e., s. 140.

¹²⁰ A.e., s. 141-146.

¹²¹ Pero Tafur, dönemin imparatoru VIII. Ioannes'in kardeşi olan XI. Konstantin'den Despot Dragas ismiyle söz etmektedir. VIII. Ioannes'ten sonra 1449'da tahta geçen XI. Konstantin, son Bizans imparatoru olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in Konstantinopolis kuşatması sırasında Osmanlı ordusuyla çarpışırken 29 Mayıs 1453'te ölmüştür.

¹²² Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 149.

götürmesini ve ayrıca kendisine hürmet etmesini söylemiştir. Böylelikle Pero Tafur seyahat güzergâhında bulunan Trabzon'a doğru yola çıkmıştır.¹²³

Bir müddet Trabzon'da kaldıktan sonra yeniden İstanbul'a dönen Pero Tafur, veba salgını nedeniyle Karadeniz'den gelen gemilerin Haliç ve Pera limanlarına girmesine izin verilmemesi üzerine, şehre girmek için izin istemek için adamlarından birini Despot Dragas'a gönderir. Bunun üzerine Despot, kendisi için iyi donanımlı bir kayığın gönderilmesi emrini verir. Bazı arkadaşlarının da kendisini karşılamak için gelenler arasında olduğunu belirten seyyah, saygılarını bildirmek üzere Despot'un huzuruna çıkar. Ertesi gün yeniden Despot'un yanına giden Pero Tafur'un Ayasofya Kilisesi'ni ve oradaki kutsal emanetleri görmek istediğini söylemesi üzerine Despot ve imparatoriçe kendilerinin de vaazı dinlemek niyetinde olduklarını belirterek ona kilise ziyaretinde eşlik etmişlerdir.¹²⁴

Bahsettiğimiz üzere Orta Çağ'da seyahat etmek tehlikeli ve zordu. Yerli halk tarafından yabancılara karşı şüpheyle yaklaşılr ve varlıkları hoş karşılanmazdı. Özellikle tüccarlar ve denizciler taşıdıkları malların ganimet olarak görülmesinden dolayı yağma ve hatta ölüm riski altındaydı.¹²⁵ Pero Tafur'un seyahatnamesinde bu durumun gerçekliğini anlamamızı sağlayan bir olaydan söz ettiğini görmekteyiz:

*"Bir gün orada bulunan Kastilyalı kaptan bana haber gönderdi; çünkü adamlarından biri denizde, gemisini soyma niyetinde olan bir Grek tarafından öldürülmüştü. Yanına gittim ve adaleti tesis etmesi için cesedi suçluyla birlikte imparatora götürdük. Grek halkı bunu istememiş olsalar da –hem imparatorun bana hürmetinden hem de aksi durumda adamlarımızın bunun intikamını masumlardan alma ihtimali olduğunu söylediğinden– imparator derhal cellada haber gönderdi ve sarayın önünde suçlunun ellerinin kesilmesini ve gözlerini çıkarılmasını emretti."*¹²⁶

Netice itibariyle Orta Çağ'da profesyonel rehber diye bir kavram yoktu. Bizans imparatoru resmi ve saygın konuklara eşlik etmesi için özellikle saray çevresinden eğitilmiş ve kültürlü kişileri görevlendirmekteydi.¹²⁷ Konstantinopolis'te yabancıların yalnız başına gezmeleri, özellikle Suriçi İstanbul'da dil bilmiyorsa, imkânsız gibiydi.

¹²³ A.e., s. 152-153.

¹²⁴ A.e., s. 161-162.

¹²⁵ Murat Hanılçe," II. Kısım: Geçmişten Günümüze Seyyahlar ve Seyahatnamelerin Tasnifine Dair Bir Deneme-2", a.g.e., s. 275.

¹²⁶ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 170.

¹²⁷ Peter Schreiner, "Konstantinopolis'te Seyyahlar ve Rehberleri", **Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar**, ed. Annie Pralong, çev. A. Ufuk Kılıç, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016, s. 305.

Seyahatnamelerde de görüldüğü üzere yabancı seyyahlara eşlik edecek kimsenin en önemli özelliği dil bilmek olduğu için rehberler çoğunlukla yabancı tüccarların mahallelerinden çıkmaktaydı. Bu kişiler gezginlere rehberlik ve tercümanlık anlamında en önemli rolü oynar ve Batı'dan gelen Latinlere ev sahipliği de ederlerdi. Konstantinopolis'teki Latin tüccarlar Türklerle de iyi ilişkiler içinde olmaları nedeniyle seyyahların Osmanlı şehirlerine yaptıkları ziyaretlerde de onlara eşlik ve rehberlik edebilmişlerdir. Ayrıca rehberlerin ağzından çıkan anlatılar, seyyahlar aracılığıyla uzak ülkelerde Bizans İstanbul'u imgesinin oluşmasına büyük katkı sağlamıştır.¹²⁸

1.4. Fetih Öncesi Bizans İstanbul'una Genel Bir Bakış: Yangınlar, Depremler ve Seller

Roma, Bizans ve Osmanlı gibi üç büyük imparatorluğa başkentlik yapan İstanbul, tarihi boyunca pek çok olay yaşamıştır. Şehir kuruluşundan itibaren farklı toplumlar tarafından ele geçirilmek amacıyla kuşatılmış, ancak kuvvetli Orta Çağ surlarıyla güçlendirilmiş olması dolayısıyla her zaman kendisini korumuştur. İstanbul'un yaşamış olduğu olaylar arasında şüphesiz en önemlisi, 1453 tarihinde Türkler tarafından fethedilerek, Osmanlı İstanbul'una dönüşmesidir.¹²⁹ Ancak 29 Mayıs 1453 sabahı Fatih Sultan Mehmed ordusunun zapt ettiği İstanbul, Orta Çağ'da zenginliği, ihtişamı, kilise ve sarayları, meydanlarını süsleyen anıtlarıyla, su yapıları ve Hipodromu'yla dillere destan olan Bizans İstanbul'unun bir hayalinden başka bir şey değildi.¹³⁰ Clavijo şehrin 1403 yılında içinde bulunduğu durumu “*Şehrin her tarafında muazzam saraylar, kiliseler ve manastırlar vardır. Fakat bunların çoğu haraptır. Bütün bunlardan İstanbul'un ilk devirlerinde dünyanın en asil payitahtlarından biri olduğu anlaşılıyor.*” sözleriyle anlatmıştır.¹³¹

¹²⁸ A.e., s. 315.

¹²⁹ Fahameddin Başar, “İstanbul'un Fethine Dair Literatür Değerlendirmesi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, İstanbul, 2010, c. 8, sayı 16, s. 99.

¹³⁰ Feridun Dirimtekin, **Fetihden Sonraki İstanbul: Ecnebi Seyyahlara Nazaran**, İstanbul, İstanbul Fethi Derneği, 1953, s. 3.

¹³¹ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 61.

Dünya tarihinin en önemli olaylarından biri olan ve Batı dünyası ile Doğu dünyasını uzun yıllar meşgul eden Haçlı Seferleri, İstanbul'un tarihinde yeni bir dönemin belirleyicisi olmuştur. XI. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan ve yaklaşık iki yüz yıllık bir dönemi kapsayan bu seferler Bizans İstanbul'u için tam anlamıyla bir yıkım niteliği taşımıştır. Latin Batı, Bizans İmparatorluğu'nun zenginliğini kıskanmış, Katolik-Ortodoks ayrımı nedeniyle Hristiyanlığa ihanetle suçlamış ve kimi zaman da Doğu ile yeterince mücadele etmediği iddiasıyla başkent İstanbul'u hedef almıştır. Bunu sonucu olarak, 1202-1204 yılları arasında gerçekleşen IV. Haçlı Seferinde Haçlı Birlikleri ve Venedikliler doğrudan Bizans İmparatorluğu'na saldırmış ve İstanbul'u ele geçirmiştir.¹³²

Latin işgali esnasında Latinlerin şehre çok zarar verdikleri kuşku götürmez fakat bununla birlikte İstanbul'un yıllar içinde maruz kaldığı yangınlar, depremler, seller de şehrin köhneleşmesine ve Roma şehir geleneğini temsil eden yapılarının ve anıtlarının önemli ölçüde yıkımına yol açmıştır. Biz çalışmamızın bu bölümünde Bizans başkentinin, Osmanlılar tarafından fethi öncesinde, 1200-1453 yılları arasında karşı karşıya kaldığı büyük yangınlar ve doğal afetler üzerinde duracağız. Her ne kadar bu konuyla ilgili kaynaklar kısıtlı olsa da söz konusu yangınlar ve afetler, İstanbul'un binlerce yapısını silip süpürmesi ve aynı zamanda bugün mevcut olan sanat eserlerinin de pek çoğunun ilk şekillerinin değişmesine sebep olması nedeniyle önemlidir.

Yangınlar

Bizans İstanbul'u tarih boyunca yangınlardan büyük zarar görmüştür. Şehirde yangınların önüne geçebilmek için çeşitli önlemler alınmıştır. Ancak evlerin birbirine en az 12 ayak (4 metre) mesafeyle yapılması ve inşaatlarda malzeme olarak taş ve tuğla kullanılması zorunluluğu da yangınların çıkmasına engel olamamıştır. Yıldırım düşmesi ya da tedbirsizlik nedeniyle çıkan yangınların yanında birçok yangın da

¹³² Birsal Küçüksipahioğlu "Sicilya ve Napoli Kralı Charles D'Anjou'nun 1261'den Sonra Bizans'ı Zapt Etme Girişimi", **Sosyoloji Yıllığı Kitap 12: Tarihte Doğu- Batı Çatışması, Semavi Eyice'ye Saygı**, İstanbul, Kızıl Elma Yayıncılık, 2005, s. 306, Birsal Küçüksipahioğlu, "Birinci Haçlı Seferi'nden Fethi Kadar Batıların İstanbul'u Ele Geçirme Çabaları", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul, 2017, sayı 66, s. 44.

şehirde sık sık meydana gelen ayaklanmalar sırasında çıkmıştır. Özellikle XII. yüzyıldan itibaren İstanbul'da yaşayan Latin kolonileri ile şehrin yerli halkı arasında yaşanan gerginlikler, yağmalama ve yangınlarla sonuçlanmıştır. Ayrıca Bizans İstanbul'unda su sıkıntısının yaşanması ve donanımlı bir itfaiye teşkilatının da bulunmaması nedeniyle şehir pek çok kez yıkılmış ve yeniden yapılmıştır.¹³³

Mevcut kaynaklara göre Bizans İstanbul'unda tespit edilebilen ilk yangın 388 yılı yaz aylarında görülmüştür. Bu tarihten 1204 yılındaki Latin işgaline kadar geçen zaman içinde kısa aralıklarla yaşanan büyük yangınlar sonucunda şehir pek çok kez alevler içinde kalarak tahrip olmuştur. Ancak başkentin Latin işgali öncesinde yaşadığı en şiddetli yangın imparator Justinianus döneminde görülmüştür. Ocak 532'de şehirde çıkan ve tarihin en önemli ayaklanmalarından biri olarak kabul edilen Nika İsyanı, İstanbul'da büyük yangınlar meydana gelmesine sebep olmuştur. Augusteion Meydanı, Hipodrom ve Konstantinos Forumu yanmıştır. Bizans İstanbul'u bu isyanla neredeyse tamamen harabeye dönmüştür. Altı gün süren ve binlerce kişinin ölümüyle sonuçlanan isyan bastırılmış ancak şehri süsleyen kıymetli sanat eserlerinin ve güzel binaların harap olmasına engel olunamamıştır. İmparator Justinianus bu isyandan sonra ilk olarak başkentin yeniden inşası için çalışmaları başlatmıştır.¹³⁴

Her ne kadar Bizans İstanbul'u kuruluşundan itibaren çeşitli nedenlerle yangın felaketine uğramış ve bu yüzden büyük kayıplar vermiş olsa da 1203 yılında Haçlılar tarafından çıkarılan büyük yangınlar şehre ve şehir halkına zarar vermek amacıyla özellikle yaratılmış felaketlerdir. Bunun sonucunda Orta Çağ boyunca ihtişamı ve zenginliğiyle dünyanın ilgisini ve hayranlığını kazanmış olan İstanbul, Bizans döneminde bir daha eski görkemli günlerine dönememiştir.

24 Haziran 1203'te İstanbul, Yeşilköy (Ayastefanos) açıklarına gelen Haçlı birlikleri, önce Kadıköy ve Üsküdar'a, ardından Galata'ya gelerek Haliç'e girmeyi

¹³³ Ayşe Hür, "Yangınlar", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 426.

¹³⁴ Birsnel Küçüksipahioğlu, "Bizans Döneminde İstanbul Topoğrafyasına Etki Eden Yangınlar ve Seller", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c. 1, s. 482.

başarmıştı. Bizans halkı ise son derece şaşkın bir durumda ne olduğunu anlamaya ve yaşananlara anlam vermeye çalışıyordu. 17 Temmuz 1203'te karadan ve denizden saldırıya geçen Haçlılar aynı zamanda şehri ateşe verdi. Haçlılar çıkardıkları bu ilk yangınla, Petrion Kapısı ve Blakherna Sarayı arasındaki bölgeye (Balat-Fener) zarar vermişti.¹³⁵ Olayların görgü tanığı Niketas bu yangını “...gemilerden surun üstüne köprüler uzatıp surun o bölümünü ele geçiren Haçlılar oradaki evleri ateşe verdiler. Bu yangınla Blakhernaia Sarayı'ndan Evergetes Manastırı'na kadar olan bölgedeki (Ayvansaray-Balat arası) bütün binalar yandı. Hatta yangın Deuteron (Haliç kıyısından Balat'a) denilen bölgeye kadar yayılmıştı.” sözleriyle anlatmıştır.¹³⁶

Niketas'ın yıllıklarında aktardığı bilgiye göre bununla yetinmeyen Latinler 19 Ağustos 1203 tarihinde öncekinden daha büyük bir yangının çıkmasına sebep oldu. Bu yangında ilk alev alan bina, Müslüman tüccarlara ait, Mitaton olarak anılan, şehir surlarının dışında, denize doğru eğimli bir yerde olduğu tarif edilen bir yapı olmuştur. İstanbul'un sahilinde, Peramatis (Balık Pazarı Kapısı) ve Pisa bölgesi (Bahçekapı-Sirkeci) arasındaki binada çıkarılan yangın, rüzgârın da etkisiyle güneye doğru tırmanarak şehrin en önemli ekseni Mese'ye doğru yayılmıştır.¹³⁷ Doğuda Ayasofya ve Khalkoprateia¹³⁸ kiliseleri sınırına, güneydoğuda Hipodroma ve devamında Küçük Ayasofya'ya, güneyde Sophia Limanı'na (Kadırga), güneybatıda Theodosius Limanı (Yenikapı), Mirelaion Kilisesi'ne (Bodrum Mesih Paşa Camisi), batıda Forum Tauri'ye (Beyazıt Meydanı) dayanmıştır. Yangın sınırları içinde kalan bölge, saray yapıları, kilise ve manastırların yanında, ticari etkinlikleri de barındıran yoğun bir şehir dokusuna sahipti.¹³⁹

¹³⁵ Bırsel Küçüksipahioğlu, “Bizans İmparatorluğu Tarihine Genel Bir Bakış”, **Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: Antikçağ Yunan & Ortaçağ Düşüncesi**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2015, s. 545.

¹³⁶ Işın Demirkent, **Niketas Khoniates'in Historiası (1195-1206): İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması**, s. 114.

¹³⁷ Jacopo Turchetto, “Per Una Topografia Letteraria di Constantinopoli: Il Mitaton dei Saraceni di Niceta Coniata”, **Medioevo Greco**, Torino 2014, s.269-271.

¹³⁸ Khalkoprateia Kilisesi, Ayasofya'nın batısında yer almaktadır. İstanbul'un en eski kiliselerinden biri olan bu kilise, 1204-1261 Latin işgali sırasında tahrip edilmiştir. İstanbul'un fethinden sonra 1484 yılında onarılan kilisenin doğu ucuna Acem Ağa Mescidi ilave edilmiştir. Kiliseyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Ahmet Sipahioğlu, “İstanbul'da Bir Kilise Harabesi Khalkoprateia Manastırı Kilisesi”, **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 1995-1996, sayı 13, s. 13-17.

¹³⁹ Sibel Gürses Söğüt, “Yeni Belgelerle 1865 Hocaapaşa Yangınının Sınırları”, **Toplumsal Tarih**, 2015, sayı 263, s. 75.

Niketas İstanbul'un maruz kaldığı bu büyük yangını “... *Dünyada görülmedik acayip bir manzaraydı bu. Bizim şehrimizde önceleri de sayıda yangın olmuştu. Ama bunun yanında onlar kıvılcım gibi kaldı... Alevler ateş nehri gibi değişik taraflara yayılıp sonra tekrar birleşiyordu. Portikolar¹⁴⁰ devrildi, Pazar yerinin binaları birbiri üstüne çöktü ve büyük sütunlar çıra gibi yanarak yok oldu.*” sözleriyle anlatmıştır.¹⁴¹

IV. Haçlı seferinin Fransız şövalyesi Villehardouin yangının iki gün iki gece sürdüğünü belirterek “*Zararın, kül olan varlıkların, zenginliğin hesabını kimse çıkaramaz; yanarak ölen erkek, kadın ve çocukların sayısını da kimse söyleyemez*” demektedir. Diğer Fransız şövalye Robert de Clari ise bu yangın için “*Ok ve taş yağdırarak şiddetli bir saldırıyla şehri ateşe verdiler. Bu suretle koca şehir yakıldı.*” ifadesini kullanmıştır. Korku ve endişe içinde olan İstanbul halkı ise ancak deniz yolunu kullanarak kayıkla gidip gelmekteydi. Eşyalarını kurtarmak için uğraşan insanlar, onların da yanmasına engel olamıyordu.¹⁴²

Bu yangınları 1261’de şehri Latinlerden geri alan Bizanslıların, Haçlılarla iş birliği yaptıklarını düşündükleri Latinlerin, Haliç civarındaki yerleşim yerlerini yakmaları izlemiştir. Latinlerin Konstantinopolis’teki varlığından rahatsız olan yerli Bizans halkı, muhtelif yıllarda Latinlerin yaşadığı mahallelerde yangın çıkarmaktan geri durmadılar. 1291 ve 1303 yıllarındaki yangınlardan sonra 1305 ve 1315 yıllarında yine Bizanslılar Cenevizlilerin evlerini ateşe verdiler. 1351 yılı yangınından sonra uzun bir süre büyük yangın yaşanmayan İstanbul’da 1434 yılında çocukların kaza sonucu çıkarmış olduğu yangın, Ayvansaray’daki Blakherna Kilisesi’nde başlamış ve bu bölgenin tahrip olmasına neden olmuştur.¹⁴³

Görüldüğü üzere İstanbul, başkent oluşundan Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedildiği güne kadar Haçlı birliklerinin çıkardığı yangınlar başta olmak üzere pek

¹⁴⁰ Portiko, Yunan ve Roma mimarisinde tapınaklar ve kamu alanları gibi yapılarda kullanılan, yarı açık korunaklı bir alan yaratmak için kullanılan ve bir alınlığı taşıyan bir dizi sütundan ibarettir.

¹⁴¹ Birsal Küçüksipahioğlu, “Bizans Döneminde İstanbul Topoğrafyasına Etki Eden Yangınlar ve Seller”, **a.g.e.**, s. 484.

¹⁴² **A.e.**, s. 484.

¹⁴³ Ayşe Hür, “Yangınlar”, **DBİA**, s. 427.

çok yangın felaketi yaşamış ve bu yangınlar şehrin çok ciddi zarara uğrayarak tahrip olmasına sebep olmuştur. Bizans İstanbul’unda Suriçi yapılaşmasında evlerin genellikle kâgir olması nedeniyle yangınlar Osmanlı dönemine göre daha az görülmüştür. Şehrin bir deprem hattı üzerinde bulunması nedeniyle Osmanlı döneminde evler büyük oranla ahşaba dönüştürülmüştür. Bu değişim Osmanlı İstanbul’unda Bizans dönemine oranla daha fazla yangın yaşanmasına neden olmuştur. İstanbul’da sık görülen poyraz rüzgarının hem Bizans hem de Osmanlı döneminde yangınların büyümesinde etkisinin çok fazla olduğu görülmektedir. Haliç kıyılarında başlayan bir yangının rüzgarla birlikte şehrin güneybatı bölgelerine doğru ilerlemesi de kaçınılmaz olmuştur. Söz konusu bölge her iki dönemde de şehri etkileyen büyük yangınların başlangıç noktasıdır.¹⁴⁴

Depremler

Bizans dönemi boyunca İstanbul’da çok sayıda deprem meydana gelmiştir. Başkent İstanbul, siyasi, askeri, ticari ve coğrafi özellikleri yanında doğal güzellikleri de görkemli ve güzel bir şehir olmuştur. Ancak şehrin yeri, jeolojik bakımdan sık sık depremlerin yaşandığı bir bölgenin içinde bulunmaktaydı. Bu depremlerin bazıları İstanbul civarındaki faylardan kaynaklandığı için oldukça yıkıcı olmuş hem can hem de önemli ölçüde mal kaybına neden olmuştur. Depremlerin büyük bir kısmına ise Trakya veya İzmit-Düzce bölgelerindeki fayların sebep olması nedeniyle İstanbul’da daha az yıkım oluşturmuştur.

Bizans İstanbul’unda meydana gelen depremlerin büyük bir kısmı tarihçiler tarafından kaydedilmiş olmakla birlikte bunların şiddet dereceleri ve verdikleri hasara ilişkin bilgiler çoğunlukla sınırlıdır. Şehrin kuruluşundan Latin istilasına kadar geçen dönemde özellikle 358, 554, 558, 740, 869, 989 yıllarındaki depremler İstanbul’a büyük zararlar vermiştir.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Kenan Yıldız, “Şehir Topoğrafyasına Etkisi Bakımından Osmanlı Dönemi İstanbul Yangınları”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c. 1, s. 486, Fahmeddin Başar, “1251-1453 Yılları Arasında İstanbul’u Etkilemiş Olan Doğal Afetler”, **Afetlerin Gölgesinde İstanbul**, ed. Said Öztürk, İstanbul, İBB Çevre Koruma ve Kontrol Daire Başkanlığı, 2009, s. 95.

¹⁴⁵ Işın Demirkent’e göre özellikle 358 yılında İzmit’i yerle bir eden ve İstanbul’da da şiddetli bir şekilde hissedilen deprem, 17 Ağustos 1999’da aynı bölgede yaşadığımız büyük felaketle çok

Mevcut kayıtlarda şehrin 1200-1453 yılları arasında şu tarihlerde meydana gelen toplam 17 deprem ile sarsıldığı görülmektedir: 1202, 1231, 1237, 1265, 1280, 1289, 1296, 1303, 1315, 1332, 1343-1344, 1354, 1391, 1402, 1419, 1437, 1452-1453. Bizans İstanbul'unun Latin egemenliği döneminde (1204-1261), şehirde kaydedilen tek deprem 11 Mart 1231 depremidir. Çok şiddetli olan bu depremde İstanbul'un surları ve tapınakları zarar görmüştür. 1237 yılındaki depremle ilgili ise kaynaklarda sadece çok şiddetli bir deprem olduğu yazmakta fakat verdiği zararlar ve tahribat hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle 1231 depremi, İstanbul'da 1296 yılına kadar büyük bir zaman dilimi içinde olan en kuvvetli tek depremdir.¹⁴⁶

Bizans İstanbul'unu 1296 yılında kökünden sarsan bir deprem ise şehri yerle bir etmiştir. 1 Haziran gecesi, çok şiddetli bir şekilde olan bu depremin artçıları da 17 Temmuz'a kadar devam etmiştir. Vatikan kaynaklarına göre bu depremde, İstanbul'un surlarının yıkıldığı, mabetlerin çatladığı ve yarıldığı, pek çok evin yıkıldığı, su baskınlarının olduğu ifade edilmektedir. Bizans tarihçisi Georgios Pakhymeres, 1 Haziran depremiyle ilgili olarak, ne kadar eski ev varsa hepsinin yıkıldığını, sarayların bahçelerinin yerle bir olduğunu ve taşların sanki yeni bir inşaatın başlaması için kümelenmiş olarak üst üste toplandığını, kısacası bu depremde taş üstünde taş kalmadığını söylemektedir. Bir diğer Bizans tarihçisi Nikephoras Gregoras da olayları ana hatlarıyla vermekte, zararın boyutlarını göstermekte, pek çok evin ve büyük mabetlerden pek çoğunun ya yıkıldığını ya da önemli ölçüde hasar aldıklarından söz etmektedir. Özellikle Ayasofya için çok endişe

benzerlik göstermesi nedeniyle önemlidir. Dönemin Bizanslı tarihçisi Ammianus bu depremi şöyle anlatmaktadır: *"24 Ağustos günü şafak vakti birdenbire açık olan gökyüzünü kapkara bulutlar kapladı ve güneş kayboldu. Sisten göz gözü görmez oldu. Sanki Tanrı, gökyüzündeki bütün rüzgârlarını buraya çağırarak, yıldırımlarını insanların üzerine fırlatıyordu. Aniden sallanmaya başladık. Dağlar inledi, sahil boyunca toprak parçalandı. Rüzgâr kasırgaya dönüştü. Parçalanan yerden sular fışkırdı. Birbiri üzerine yıkılan evlerin enkazı altında kalanların çığlıkları her tarafı kapladı. Bir süre sonra hava açtı ve kendini tekrar gösteren güneş, felaketi gözler önüne serdi. İnsanların bir kısmı üzerlerine yıkılan binaların altında can vermişti. Bir kısmı boyunlarına kadar yıkıntılar içine gömülmüştü. Bir kısmı da kırılıp fırlamış kalasların keskin uçlarına çakılıp kalmış sarkıyordu. Pek çok kişi ilk anda ölmüştü ama enkaz altında yara almadan kısıp kalmış olanlar da vardı. Bu zavallılar açlıktan feci şekilde ölene kadar bir yardımla kurtulmayı beklemişlerdi. Her şeye rağmen depremden sonra başlayan ve 5 gün 5 gece devam eden korkunç yangın her tarafa yayılıp her şeyi yok etmeseydi pek çok insan kurtarılabilirdi."* Bkz. Işın Demirkent, "Bizans Kaynaklarına Göre IV.-XI. Yüzyıllarda İstanbul ve Çevresinde Depremler", **Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri, 22-23 Mayıs 2000**, İstanbul, 2001, s. 52-53.

¹⁴⁶ Esin Ozansoy, "Bizans Kaynaklarına Göre 1200-1453 İstanbul Depremleri", **Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri, 22-23 Mayıs 2000**, İstanbul, 2001, s. 3-4.

duyulan bu depremde, Pakhymeres ayrıca birbirine çok yakın olan iki önemli yapının oldukça ciddi hasara uğradığını yazmaktadır. Havariyyun Kilisesi'nin bir katı yıkılmış ve kilisenin içinde bulunan bir sütun üzerinde yerleştirilmiş olan baş melek Mikail heykeli oldukça zarar görmüştür.¹⁴⁷

17 Ocak 1332 tarihli deprem de İstanbul'u çok kuvvetli bir şekilde sarsmıştır. Bu depremde pek çok ünlü ev ve azizlerin mabetleri yıkılmış, çatlamış ve yarılmıştır. Bizans kaynaklarına göre şimşekli ve şiddetli bir fırtınanın patlamasının ardından, dalgalar fazlasıyla yükselerek, deniz sularının basmasına engel olmak üzere yapılan sur veya setlerde ve yapılarda büyük hasarlara neden olmuştur. Bu depremde İstanbul'un deniz surlarının pek çok yerinde, dalgaların surların en tepesine kadar yükselmesinden dolayı yıkımlar meydana gelmiştir.¹⁴⁸

Dönemin Bizans tarihçileri 18 Ekim 1343 tarihinde İstanbul'da yine çok şiddetli bir depremin olduğunu kaydetmişlerdir. Deniz kökenli olan bu depremden sonra oluşan dalgalar bugünkü Beylerbeyi'ne kadar ulaşmış, deniz kara içlerine, 2 km kadarlık bir alan boyunca ilerlemiş, insanları, hayvanları, sadece kıyıda değil, aynı zamanda limanın içinde demirlemiş durumdaki tekneleri de beraberinde sürüklemiştir. Sular çekildikten sonra, toprağın bir çamur tabakasıyla kaplanmış olduğu görülmüş, yerlerde ölü balıklar, parçalanmış tekneler bulunmuştur. Bütün bunlar depremin şiddetinin ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. İstanbul'da bir yıl boyunca devam eden kuvvetli depremler, pek çok evin, bahçelerin duvarlarının, bağların çitlerinin yıkılmasına, Ayasofya'nın ana kubbesinde çatlaklar oluşmasına, Ayasofya'yla beraber pek çok büyük yapının da zarar görmesine sebep olmuştur. Aynı şekilde İstanbul'un birçok kuleleri ve surları da bu depremlerden zarar görmüştür. Nikephoros Gregoras İstanbul'daki surların çok geniş ölçüde zarara uğradığını ve pek çok noktada surların onarımının kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁹

İstanbul'un Bizans döneminde gördüğü son büyük yıkıcı deprem 1 Mart 1354'te meydana gelmiştir. Deprem İstanbul bölgesinde çok kuvvetli olmuş, şehrin

¹⁴⁷ A.e., s. 8-9.

¹⁴⁸ A.e., s. 12.

¹⁴⁹ A.e., s. 13-15.

surları pek çok noktadan yıkılmış ve pek çok ev yerle bir olmuştur. Deprem özellikle Gelibolu bölgesinde ve birçok Trakya kentlerinde büyük zararlara neden olmuş, topraklar yarılmış ve bazı kentlerde hiç kimse kurtulamadan toprak altında kalmışlardır. Aynı şeyler İstanbul’da da yaşanmış, evler içindeki insanlarla birlikte yıkıntı haline dönüşmüştür.¹⁵⁰

Bizans tarihçisi Kritovulos ise Bizans İstanbul’unun son zamanlarında, Osmanlı orduları İstanbul’u kuşatma hazırlıklarını yürütürken şehirde “alışılmadık tuhaf depremlerin” meydana geldiğini, Bizans halkının bunları Osmanlı fethinin yaklaşmasının “korkunç ilahi işaretleri” olarak yorumladıklarını ve endişelendiklerini anlatmaktadır. Esin Ozansoy’a göre Kritovulos’un söz ettiği depremler İstanbul’un kuşatılmaya başlanmasından önce meydana gelmiştir. Bunun sebebi Kritovulos’un yıkık surların karadan ve denizden onarıldığını, kulelerin silahlandırıldığını, hendeklerin temizlendiği, yiyeceklerin temin edildiği ve diğer ön hazırlıkların yapıldığını belirtmesidir. Bu durum bize söz konusu depremlerin 1452-1453 yıllarında meydana geldiğini göstermektedir.¹⁵¹

Bizanslılar İstanbul’da büyük yıkımlara neden olan depremleri farklı şekillerde yorumlamışlar ve deprem karşısındaki davranışları farklılık göstermiştir. Kimi zaman Aristoteles tarafından ortaya koyulan bilimsel açıklamayı savunmuşlar ve depremlere yer kabuğunun altındaki fırtınaların sebep olduğunu varsaymışlar, kimi zaman da depremlerin Tanrı tarafından yapıldığına inanmışlardır. Depremlerin oluş nedeni ile ilgili yapılan bilimsel ve dini açıklamaların yanı sıra bazı dönemlerde farklı inanışlar da ortaya atılmıştır. Konstantinopolis’te depremlerin insanların günahları nedeniyle meydana geldiği düşüncesi çok yaygındı ve birçok insan tarafından kabul görmüştü. Bu görüş Ayasofya Kilisesi tarafından da onaylanmıştı. Bizans halkı yaşanan depremlerden sonra dualar eşliğinde birlikte tövbe etmiş, böylece günahlarını itiraf ederek bu ilahi cezalandırmayı durdurabileceklerini düşünmüşlerdir.¹⁵²

¹⁵⁰ A.e., s.15-17.

¹⁵¹ Kritovulos, **Kritovulos Tarihi (1451-1467)**, çev. Ari Çokana, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 41-42, Esin Ozansoy, “Bizans Kaynaklarına Göre 1200-1453 İstanbul Depremleri”, **a.g.e.**, s. 20-21.

¹⁵² Mevlüde Bakır, “Depremlerin Oluş Nedenlerine İlişkin Bizans Teorileri”, **İTÜ Dergisi**, 2005, c. 2, sayı 1, s. 8-9

Seller

Tarih boyunca İstanbul'da tahribata sebep olan bir başka doğal afet ise şiddetli yağmurlar sonucunda meydana gelen seller olmuştur. Her ne kadar bu konuyla ilgili kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmasa da seller, Bizans İstanbul'unun şehir dokusunu değiştiren önemli etmenlerden biri olmuştur. Bizanslı tarihçi Priskos'un kayıtlarına göre 467-468 yılında İstanbul'da yağan şiddetli yağmurun sonucunda sellerin meydana geldiği ve şehrin büyük bir tehlike ile karşı karşıya kaldığı ifade edilmektedir. Üç-dört gün süreyle aralıksız yağan yağmur sonucunda meydana gelen sel, başkent İstanbul'u tahrip etmişti. Ayrıca şehre bağlı köy ve kasabalar da sular altında kalmış, sel nedeniyle toprak kaymalarının yaşandığı tespit edilmişti.¹⁵³

II. Haçlı Seferi sırasında Alman birliklerinin Çatalca'da yaşadığı sel felaketi ise en dikkat çekici olaylardan biridir. Yeşilliğin ve suyun bol olması sebebiyle elverişli bir bölge olan Çatalca Ovası'na gelen Almanlar burada karargâh kurmaya karar vermişler ancak hiç beklemedikleri bir afet yaşamışlardır. Niketas bu olayı şu sözlerle anlatmıştır:

*“Barbarlar yollarına devam ettiler ve Khoirobakkhoi (Çatalca) ovasına varınca (burası geniş bir düzlüktür ve atlar için bol ot vardır) orada karargâh kurdular. Orada onların başına tarihi imkânsız bir felaket geldi. Bunun sebebini yeminlerini bozmuş olduklarından, ayrı dinden olan ve onlara kötülük yapmamış kişilere insanlık dışı davranışlarda bulunduklarından dolayı Tanrını onlara kızmış olduğuna bağlayabiliriz. Birdenbire aniden bir fırtına çıkınca, oradan akan nehirler -yerli halk tarafından birine (Melas), Karasu ötekine Athyras deniliyor-normal seviyeyi aştı ve ovanın büyük bir kısmı sularla kaplandı. Sel, Alman ordusunun büyük bir kısmını, atları, silahları ve çadırlarıyla birlikte sürükleyip götürdü. Köpürüp çağlayan sular onları karadan denize sürükledi.”*¹⁵⁴

Fazla sayıda can ve mal kaybı yaşayan Alman ordusu yaşadıkları bu korku dolu olaydan sonra buradan ayrılarak yollarına devam etmişlerdi. İstanbul halkı, Bizans imparatorluk topraklarında ilerlerken çevreyi tahrip eden ve halka çok kötü davranan Alman ordusunun bu felaketle Tanrı tarafından cezalandırıldığına inanmıştır. Niketas bunu “Tanrı'nın gazabının barbarların üzerine düştüğü görüldü. Melasın suları o kadar çok insanı yutmuştu ki bu insanların cesetlerine bir daha

¹⁵³ Birsal Küçüksipahioğlu, “Bizans Döneminde İstanbul Topoğrafyasına Etki Eden Yangınlar ve Seller”, *a.g.e.*, s. 484.

¹⁵⁴ Işın Demirkent, *Niketas Khoniates'in Historiası (1195-1206): İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, s. 59.

kimse rastlayamamıştı. Pek çok barbar ölmüştü. Canlarını kurtaranlar ya bir ağacın üzerinde ya da yüksekçe bir yer bulanlardı. Canlarını zor kurtaranlar pek çok şeylerini yitirdiklerinden yakınıyorlardı.” sözleriyle ifade etmiştir.¹⁵⁵

Ağustos 1297’de ise İstanbul’da bir gün boyunca kesintisiz yağan şiddetli yağmurun, Galata ve Pera çevresi başta olmak üzere şehrin diğer bölgelerini de tahrip ettiği, oluşan seller yüzünden ağaçların devrildiği, evlerin yıkıldığı, su taşkınlarının yaşandığı ve şehrin adeta bir göle dönüştüğü kaydedilmiştir.¹⁵⁶

Daha önce belirttiğimiz üzere Kritovulos, II. Mehmed’in İstanbul’u kuşatma altına aldığı günlerde şehirde çok ilginç olaylar yaşandığından bahsetmiştir. Bunlardan birinin de Bizans halkının 22 Mayıs 1453’te Hz. Meryem ikonasını ilahiler ve dualar eşliğinde şehrin sokaklarında dolaştırmaları esnasında çok şiddetli yağan yağmur olduğunu ifade etmiştir:

*“...daha birkaç adım atmışlardı ki gün ortasında korkunç bir fırtına çıktı. Bulutlar gökyüzünü kapladı, şimşeklerle yıldırımlar çaktı ve doluyla birlikte sağanak halinde yağmur yağmaya başladı. Din adamları, ikonayı taşıyanlar ve peşlerinden gelen kalabalık, yağın yağmurla düşen dolunun şiddetinden daha ileriye gidemez oldu. Kafilere eşlik eden çocuklardan çoğu, bazı erkekler hemen müdahale edip zorlukla çekip almasa, yağmurun oluşturduğu sellere kapılacaktı. Bu sağanak yağmurla birlikte yağın dolu hiç alışmadık ve tuhaftı.”*¹⁵⁷

Böylece Kritovulos, bu olayı gelecekte yaşanacak büyük felaketlerin tüm Konstantinopolis’i kaplayacağını ve her şeyi sürüp götüreceğinin habercisi olarak gördüğünü belirtmektedir.

Özetle, Bizans İstanbul’u 1204 yılında Latinler tarafından işgalinden sonra uzun bir gerileme dönemine girmiştir. İstanbul, Latin işgalini yanı sıra yüzyıllar boyunca maruz kaldığı yangınlar, depremler ve seller gibi afetler sonucunda eski parlak günlerinden çok uzaklaşmış bir görünümdeydi. Bizans Devleti içinde bulunduğu mali sıkıntılar nedeniyle şehri yüzyıllar boyunca bakımsızlığa terk etmek

¹⁵⁵ A.e., s. 59.

¹⁵⁶ Birsal Küçükspahioğlu, “Bizans Döneminde İstanbul Topoğrafyasına Etki Eden Yangınlar ve Seller”, a.g.e., s. 485.

¹⁵⁷ Kritovulos, **Kritovulos Tarihi (1451-1467)**, s. 70.

durumunda kalmıştı. Latin yağmalamasından ve yangınlardan, afetlerden sonra artık eski büyük ve muhteşem İstanbul şhrinin harabesinden başka bir şey kalmamıştır. Yangınlarda evi yananlar, Latin idaresi altında oturmak istemeyenler Adalara, Marmara sahilindeki şehirlere ve İznik'e gitmişler ve şhrin 1261'de geri alınmasından sonra da şehre dönmemişlerdi. Netice itibariyle Fatih, 1453 yılında Konstantinopolis'i ele geçirdiğinde şehir, eski parlak günlerinden uzaklaşmış, küçülmüş, köhnemiş ve nüfusu eksilmiş bir imparatorluk merkezi halindeydi.¹⁵⁸

¹⁵⁸ Feridun Dirimtekin, "Fetihden Evvel İstanbul", **Fethin 511'invi Yıldönümü Konferansları**, İstanbul, 1964, s. 37.

İKİNCİ BÖLÜM

LATİN SEYYAHLARIN SEYAHATNAMELERİNE GÖRE BİZANS İSTANBUL'UNUN GENEL GÖRÜNÜMÜ

2.1. Latin Seyyahların Gözüyle Bizans İstanbul'unda Suriçi

Bin yıldan uzun bir süre boyunca Akdeniz havzasının önemli bir kısmında hüküm süren Bizans İmparatorluğu'nun siyasi, idari, askeri ve dini merkezi her zaman İstanbul olmuştur. İstanbul'un bir başkent olarak büyümesi ve Orta Çağ'ın en önemli şehirlerinden biri hâline gelmesi, İmparator Konstantin'in burayı yönetim merkezi yapması sayesinde gerçekleşmiştir. Şehir, ortasından bir nehrin geçmesi (Haliç/Tiber) ve yedi tepe üzerinde kurulu on dört bölgeye ayrılması bakımından Roma'yı örnek olarak inşa edilmiştir. İmparator Konstantin şehri 11 Mayıs 330'da gerçekleşecek açılış törenine hazırlamak için kısa sürede Antik Roma dönemine ait görkemli anıtlarla donattı. Konstantin'den sonraki bütün imparatorlar da Konstantin'i takip ederek, başkentlerini güzelleştirmeye devam ettiler. Yeni Roma adıyla da bilinen İstanbul, başta imparatorluk sarayı gibi idari birimleri olmak üzere kiliseleri, manastırları, Hipodromu, meydan ve anıtları, şehir surları ve su yapılarıyla kısa zamanda Akdeniz dünyasının zenginlik, nüfus ve kültürel etki bakımından en itibarlı şehirlerinden biri haline gelmiştir. İstanbul bu haliyle Roma, İskenderiye ve Antakya gibi büyük ve önemli merkezlerle yarışabilecek bir konumdaydı.¹⁵⁹

Çalışmamızın konusunu oluşturan fetih öncesi döneme geldiğimizde ise bahsettiğimiz üzere İstanbul bu görkemli görüntüsünden çok uzaklaşmıştı. Ancak İstanbul, tüm köhneleşmiş ve yıkılmış haline rağmen hala bir imparatorluk merkeziydi ve hep çok güzeldi. Latin seyyahlar şehrin bu dönemini bile seyahatnamelerinde hayranlıkla anlatmış, İstanbul'un güzelliği karşısında etkilenmiştir. Tezimizin bu bölümünde Latin seyyahların, şehrin yapılarına ve genel görünümüne dair aktardıkları izlenimleri üzerinde duracağız.

¹⁵⁹ Murat Keçiş, "Bizans Döneminde İstanbul'un Kent Yönetimi", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c. 3, s. 18, Roberto Coroneo, "Reimpiego di Sculture Costantinopolitane a Istanbul: Un'indagine Sul Campo ArcheoArte, 1, Cagliari, 2012, s. 605, <https://ojs.unica.it/index.php/archeoarte/article/view/478/459> 09.01.2023.

2.1.1. Bizans Sarayı / Bizans Siyaseti

Bizans siyasetinin hazırlandığı yer genellikle saray olmuştur. Bizans sarayında siyaset tasarlanır ve uygulama stratejileri belirlenirdi. Bizans sarayı, Bizans siyasetinin baş aktörlerinin mensubu olduğu hanedanın ikamet ettiği yer olması nedeniyle de her zaman önemli olmuştur.¹⁶⁰ Bizans İmparatorluğu hakkındaki hemen her çalışmada Palaiologoslar döneminde (1261-1453) tüm alanlarda çöküş yaşandığı belirtilmektedir. Bu dönemde siyasi gerileme ve askeri yenilgilerin ön planda olduğu, ekonomik ve mali sorunlarla durumun daha da kötüleştiği, sosyal ve dinsel çatışmaların yaşandığı bilinmektedir. Ancak tüm bunlara rağmen Bizans'ı sadece 1453'e doğru ilerleyen bir çöküş mantığı çerçevesinde, Bizans İstanbul'unun Osmanlılara düşüşünü öngören olaylara indirgememeliyiz.¹⁶¹

Bizans siyaseti bütün olumsuz koşullara kendisini adapte edebilmiş ve IV. Haçlı Seferi'nden sonra İstanbul'un tekrar Bizans egemenliğine geçmesini izleyen iki asırda yüz yüze geldiği tehlike ve sorunlarla baş etmek için yeni stratejiler geliştirmiştir. Ancak Bizans'ın kesin ve geri dönüşsüz bir çöküş içinde olduğu XIV. yüzyıl sonu ve XV. yüzyıl başında iki temel dış politika çıkmazı bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi Osmanlılara karşı saldırgan mı yoksa barışçıl bir politika mı izleneceği, ikincisi ise İstanbul Kilisesi ile Roma Kilisesi'nin birleşmesinin gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceğiydi. Osmanlı kuşatmalarının etkisiyle sürekli çökme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Bizans, Osmanlılar ve Latin Batı arasında sıkışmış, daralmış ve küçülmüş bir imparatorluk olarak varlığını sürdürmekteydi.¹⁶²

Bu dönemin dikkat çekici bir özelliği ise Bizans Devleti'nin yabancıların, özellikle Venedik ve Cenevizlilerin kendi iç işlerine karışmasını engellemedeki başarısızlığıdır. Ancak böyle bir dönemde dahi Bizans, sanki büyük bir güçmüş gibi

¹⁶⁰ Mustafa Daş, "Bizans İstanbul'unda Siyasi Gelişmeler", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c. 2, s. 36.

¹⁶¹ Nevra Necipoğlu, "Geç Bizans Döneminde İmparatorluk ve İmparatorluk İdeolojisi: Gelenek, Dönüşüm ve Yenilik", **Kariye Camii, Yeniden**, ed. Brigitte Pitarakis, Holger A. Klein, Robert G. Ousterhout, yay. haz. Gülru Tanman, çev. İnci Türkoğlu, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2011, s. 269.

¹⁶² **A.e.**, s. 270-271.

davranmayı uzun ve şanlı imparatorluk geçmişine dayanarak sürdürmüştür. Yine bu dönemde uzun süreli büyüklük geleneği sayesinde özellikle Latin Batı tarafından Roma imparatorluk mirasının temsilcisi olarak tanınmış ve saygı görmüştür. Mevcut koşullar altında Bizans imparatorluk standartlarını koruyamadıysa da durmaksızın sınırları ötesindeki toplumlar ve devletlerle haberleşmeyi sürdürmüştür. Geç dönem Bizans imparatorluk sarayının yürüttüğü hareketli diplomatik temasları, devlet yapısının kısmen çöktüğü bir zamanda işler durumda olan dış dünya ile etkileşimi sayesinde hem Bizans'ın tecrit edilmemesine hem de kültür ve uygarlığının devam etmesine olanak sağlamıştır.¹⁶³

Osmanlılara karşı yardım arayışında olan Bizans Sarayı, kendi zor durumlarında Batı'ya karşı Osmanlıları hem kendi imparatorlukları hem de Hristiyan inancına bir tehdit olarak yansıtıp kışkırtmaya çalışmıştır. Fakat Latin Batı, iş iştenden geçinceye kadar Bizans'ın yardımına gelmemekle daima suçlanmıştır. Bunun sebebi Latin Batı'nın, Avrupa'daki sorunlarla meşgul olmasının ve Osmanlıların ilerleyişini durdurmak amacıyla daha önce giriştikleri mücadelelerde başarısız olmasının yanı sıra Bizans'ın bir devlet olarak dayanma ve yaşamını sürdürme kapasitesini koruduğuna inanması da olmuştur. Aynı şekilde 1452 yılında Osmanlı Sadrazamı Çandarlı Halil Paşa ve Osmanlı sarayındaki birkaç ileri gelen Bizans'ı müdahale edilmemesi gereken önemli bir güç olarak görmeleri nedeniyle II. Mehmed'i Bizans İstanbul'unu kuşatma fikrinden vazgeçirmeye çalışmıştır. Netice itibarıyla tüm iç ve dış sorunlarına rağmen Bizans sarayı kendini dönüştürme ve adapte edebilme yeteneğiyle Bizans İmparatorluğu'nun 1453 yılına kadar ayakta kalmasını sağlamıştır.¹⁶⁴

Bizans siyasetinin şekillendiği imparatorluk sarayları IV. yüzyıldan itibaren Bizans imparatorlarının başkent İstanbul'daki resmi ikametgâhları olmuştur. İmparatorların, yabancı elçileri, diplomatları kabul ettikleri ve törenlerin yapıldığı Büyük Saray ve Blakherna imparatorluk sarayları dışında, şehir içindeki değişik bölgelerde ve şehir surlarının dışında denize ve manzaraya hâkim yerlerde, önemli

¹⁶³ A.e., s. 272-273.

¹⁶⁴ A.e., s. 278-279.

kiliselerin yakınında imparator ve diğer soyluların avlanmak, eğlenmek ve dinlenmek amacıyla ziyaret ettikleri sayfiye sarayları da bulunmaktaydı.¹⁶⁵ Biz çalışmamızın bu bölümünde Bizans İstanbul'unun fetih öncesi son yıllarına tanık olabilmek amacıyla Latin seyyahlarımızın seyahat notlarında tasvir ettikleri Bizans Saraylarının üzerinde duracağız.

2.1.1.1. Büyük Saray

Bizans sarayları içinde en önemlisi şüphesiz, imparatorların XI. yüzyıla kadar kullandıkları Büyük Saray olmuştur. I. Kostantin tarafından kurulup yüzyıllar boyunca yeni yapıların eklenmesiyle genişletilen Büyük Saray, şimdi Sultanahmet Camii'nin bulunduğu yerden Marmara Denizi kıyısına kadar büyük bir alanı, günümüzdeki idari düzenlemeye göre Cankurtaran ve Sultanahmet mahallelerinin hemen hemen bütününe kaplamaktaydı. Birbirinden ayrı Bukoleon, Hormisdas ve Dafne gibi isimler alan yapılar, tören salonları, kiliseler, bahçeler ve oyun yerlerinden oluşan bu saray etrafı duvarlarla çevrili bu sahanın içinde âdeta bir şehir teşkil etmekteydi.¹⁶⁶

Her ne kadar XI. yüzyılın sonlarından itibaren önemini kaybetmeye başlamış olsa da Büyük Saray'ın bir anda tamamen boşaltılmadığını, 1204 yılında İstanbul'u ele geçiren Latinlerin yeni Latin İmparatorunu seçmek üzere burada toplanmalarından anlamak mümkündür. Latin işgali sırasında bir süre Bukoleon Sarayı kullanılmıştır. Bukoleon Sarayı, Büyük Saray'ın güneyinde, Marmara Denizi kıyısında, günümüzde Cankurtaran Mahallesi ile Kumkapı semti arasındaki Çatladıkapı mevkiinde bulunan bir sahil sarayıdır. Bukoleon Sarayı, Büyük Saray kompleksinin sahil kısmı ya da yazlık alanı olarak değerlendirilmekteydi. Latinler, Bukoleon ismini Büyük Saray'ın tümü için kullanmışlardı. Bunun sebebi o dönemde Büyük Saray kompleksi içinde iyi durumda olan sadece bu sarayın olmasıydı.¹⁶⁷

¹⁶⁵ İstanbul'daki Bizans Sarayları hakkında detaylı bilgi için bkz. Gülgün Köroğlu, "İstanbul'daki Bizans İmparatorluk Sarayları", **Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına**, İstanbul, 2008, s. 249-283.

¹⁶⁶ Semavi Eyice, "İstanbul'da Bizans İmparatorlarının Sarayı: Büyük Saray", **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 1998, c. 1, sayı 3, s. 3.

¹⁶⁷ Semavi Eyice, "İstanbul'da Bizans İmparatorlarının Sarayı: Büyük Saray", **a.g.e.**, s. 4.

IV. Haçlı Seferiyle Bizans İstanbul'una gelen Fransız şövalye Robert de Clari, Bukoleon Sarayı'nın yüzlerce odası, otuz kadar şapeli bulunduğunu ve hepsinin altın mozaiklerle süslü olduğunu, bunun ihtişamını ve zenginliğini anlatmaya kelimelerin yetmeyeceğini, ayrıca burada büyük hazineler olduğunu söylemiştir:

“Buokoleon sarayı fevkalade bir saraydı. Markinin oturduğu bu sarayda, birbirine bitişik ve hepsi de altın mozaikten beş yüz kadar evle, küçüklü büyüklü otuz kadar kilise vardı. Bunlardan birinin adı Sainte-Chapelle idi. Bu kilise o kadar zengin, o kadar muhteşemdi ki, menteşeleri, sürgüleri ve buna benzer diğer kısımları demirden değil, gümüşten, sütunları akikten, somakiden veya fevkalade kıymetli taşlardandı. Döşemesi öyle düz, öyle parlak bir beyaz mermerdendi ki, billûrdanmış gibi duruyordu.”¹⁶⁸

İstanbul'un Latin istilası sırasında kentin pek çok yapısı gibi Büyük Saray da yağmalanmıştır. Bizans İstanbul'unu 1261 yılında Latinlerden geri alan imparator VIII. Mikhail Palaiologos, Blakherna Sarayı'nın tamiri bitinceye kadar Büyük Saray'da oturmuştur. Bizans İmparatorluğu'nun son 150 yılında Büyük Saray tamamen bakımsız kalmıştır. O sıralarda gereksinim duyuldukça Büyük Saray'ın terkedilmiş yapılarının inşaat malzemeleri başka yapılarda kullanılmak üzere sökülülmüştür.¹⁶⁹

Büyük Saray'ın fetih öncesi son yıllarda iyice harabe durumda olduğu bilinmektedir. 1420 yılında İstanbul'a gelen Floransalı seyyah Cristoforo Buondelmonti, Ege Denizi Adaları hakkındaki *Liber Insularum Archipelagi* isimli eserine İstanbul'un kuşbakışı bir resmini koymuştur. Bu çizimde Ayasofya ve Hipodromun yeri belirli olmasına rağmen, Büyük Saray'ın yerinde sadece birkaç yapı gösterilmiştir.

1437 yılında Bizans İstanbul'una gelen İspanyol seyyah Pero Tafur ise, imparator, imparatoriçe ve refakatçilerin yaşadığı yerler hariç tutulursa Büyük Saray'ın harabe olduğunu, onların yaşadığı mekânın da küçük ve kısıtlı olduğunu söylemiştir. Bukoleon, Büyük Saray'ın en son terk edilen kısmı olmuş ve Bizans imparatorları uzun bir süre daha burada oturmuştur. Bu nedenle Pero Tafur'un

¹⁶⁸ Robert de Clari, *İstanbul'un Zaptı (1204)*, çev. Beynun Akyavaş, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 41.

¹⁶⁹ Semavi Eyice, “İstanbul'da Bizans İmparatorlarının Sarayı: Büyük Saray”, *a.g.e.*, s. 4.

bahsettiği yerlerin büyük ihtimalle Bukoleon Sarayı odaları olduğu düşünülmektedir.¹⁷⁰ Tafur seyahatnamesinde Bizans Sarayını şu sözlerle ifade etmiştir:

“İmparatorun sarayı bir zamanlar görkemli olmalıdır, fakat şimdi öyle değil. Hem saray hem de şehir, halkın eskiden beri çektiği ve hâlâ katlandığı ıstırapı ele veriyor. Sarayın girişinde, bazı odaların altında, taş tezgâhlarla çevrili mermer bir avlu bulunur ve taşlar, masalar gibi sütunların üzerinde birbiri ardı sıra yerleştirilmiştir... Saray, imparator, imparatoriçe ve refakatçilerin yaşadığı yerler hariç tutulursa, bakımsızdır ve onların yaşadığı yerler de sıkışık bir hâldedir.”¹⁷¹

Bizans İstanbul’u 1453 yılında Osmanlılar tarafından fethedildiğinde Büyük Saray büyük bir yıkıntı, kısmen de boş arazi durumundaydı. İstanbul’un fethi sırasında Fatih’in yanında bulunan Tursun Bey, Fatih’in ilk olarak Ayasofya Kilisesi’ni ziyaret ettikten sonra Büyük Saray’ın boş salon ve odalarını gezerken yapının harap hali üzerine Fars şair Firdevsî’nin şu mısralarını okuduğunu bildirmektedir:

*“Kayser’in kasrında örümcek perdedarlık ediyor.
Efrasiyab’ın sarayında da baykuş nevbet çalıyor.”¹⁷²*

2.1.1.2. Blakherna Sarayı

Bizans imparatorları XII. yüzyıldan itibaren, Komnenos ailesinin Bizans tahtında olduğu yıllarda (1081-1185), Ayvansaray’ın yukarı kısmındaki Blakherna Sarayı’nı imparatorluk sarayı olarak kullanmayı tercih etmiştir. Oldukça uzun süren bir devir boyunca gerçek bir saraydan çok bir dinlenme yeri olarak kullanılan Blakherna Sarayı, I. Manuel Komnenos’un 1143 yılında imparator ilan edilmesi üzerine önem kazanmıştır. Manuel, Blakherna Sarayı’nı büyütüp güzelleştirerek Bizans tarihinde önemli yer tutan bir saray konumuna getirmiştir.¹⁷³

XII. yüzyıl gezginlerinin seyahat notlarında iç ve dış ihtişamını anlattıkları hem şehre hem Haliç’e hem de arkasındaki avlanma imkânı sunan araziye hâkim bir mevkide, dünyada eşi benzeri olmadığı bildirilen bir saraydan söz edilmektedir.

¹⁷⁰ Asnu Bilban Yalçın, **Bizans Büyük Saray Yapıları ve Kurumları**, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2000, s. 136.

¹⁷¹ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, çeviri, önsöz ve notlar Hakan Kılınç, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2021, s. 169.

¹⁷² Semavi Eyice, **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul’u**, s. 196.

¹⁷³ Gustave Schlumberger, “Blakherna Sarayı ve Kilisesi”, **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, çev. Bekir Tosun, İstanbul, 2002, sayı 16, s. 52.

Blakherna Sarayı olduğu tahmin edilen bu saray, imparator I. Manuel tarafından yaptırılmıştır.¹⁷⁴

Tahminen 1161-1162 yıllarında İstanbul'u ziyaret eden Tudelalı Benjamin Blakherna Sarayı için *“yeni inşa edilmiş olan Blakherna Sarayı ile zenginlik ve güzellikte rekabet edebilecek ikinci bir sarayı, bütün dünyayı dolaşsanız yine de bulamazsınız.”* ifadelerini kullanmıştır:

*“Blakherna adındaki bu sarayın sütunları altın ve gümüşle bezenmiş olup, duvarları da önceki dönemlerde ve kendi döneminde yapılan savaşları tasvir eden resimlerle süslenmiştir. İmparator ayrıca altın ve kıymetli taşlarla süslü bir taht yaptırmış, tahtın hemen üstüne ise altın zincirlerle aşağıya doğru sarkan bir taç, imparator tahtında otururken başına geçebilecek şekilde sabitleştirilmiştir. Taht kıymet biçilemeyen öyle değerli mücevherlerle süslenmiş ki, geceleri kandil yanmasa bile bu taşların saçtığı ışıklarla insanlar birbirini rahatlıkla görebilir.”*¹⁷⁵

Robert de Clari de Blakherna Sarayı'nın hepsi altın mozaikler ile süslü iki yüz salonu ve yirmi tane şapeli olduğunu ve bu saraydaki bütün güzellikleri anlatmanın mümkün olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Blakherna Sarayı'nda önceki imparatorların zengin taşları ile altın ziynetler, altın işlemeli ipekliler, muhteşem imparatorluk giysileri ve değerli taşlar bulunduğunu sözlerine eklemiştir.¹⁷⁶

Ancak IV. Haçlı Seferi esnasında Haçlıların İstanbul'u ele geçirme mücadelesinde Latinlerin çıkardığı yangınlarda ve kuşatma sırasında yaşanan çatışmalarda Blakherna Sarayı büyük ölçüde zarar görmüştür. Şehrin ele geçirilmesinden sonra ise Latinlerin yağmalamalarından tahrip olmuştur. Başkent İstanbul'un Latinlerden geri almasından sonra VIII. Mikhail Palaiologos Blakherna Sarayı'nda on yıl süren bir onarım yaptırmıştır. Saraya sütunlarla çevrili bir galeri eklenerek, kahramanlıklarını tasvir eden mozaiklerle süslemiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Semavi Eyice, “Blahernai Sarayı”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994 c. 2, s. 263.

¹⁷⁵ Ümit Meriç, **Seyyahların Aynasında Şehirlerin Sultanı İstanbul**, İstanbul, Albaraka Türk Yayınları, 2010, s. 109.

¹⁷⁶ Semavi Eyice, **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u**, s. 89.

¹⁷⁷ Ü. Melda Ermiş, “Ayvansaray'da Ortaya Çıkarılan Bir Bizans Kilisesi”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, İstanbul, 2011, sayı 17, s. 44.

Blakherna Sarayı XV. yüzyıl başlarında yabancı elçilerin ağırlandığı yer olmuştur. 1403 yılında şehirde olan Ruy Gonzales de Clavijo, imparator II. Manuel'in daveti üzerine kendisiyle bu sarayda, imparatorun özel odasında görüştüğünü *"Kendisi yüksek bir sedirin üzerinde oturmuştu. Sedirin üstü, küçük halılarla döşenmişti. Bunların biri üzerinde bir aslan postu serilmişti. İmparatorun arkasında altın sırmalarla işlenmiş siyah kadife bir yastık duruyordu."* sözleriyle anlatmıştır.¹⁷⁸

Bizans'ın son döneminde çeşitli onarımlar yapılmış olsa da 1434 yılında bu bölgede çocuklar tarafından çıkarılan bir yangının da etkisiyle sarayın 1438 yılında İstanbul'u ziyaret eden Pero Tafur tarafından harap durumda olduğu belirtilmiştir.

2.1.2. Kilise ve Manastırlar / Dini İnanç

Bizans İstanbul'u, Orta Çağ dünyasının ilgisini öncelikle kilise ve manastırlarıyla kendine çekmekteydi. Şehrin kutsal mekânları dindar kişileri cezbetmekte ve bu sayede artan sayıda gezgin İstanbul'a yönelmekteydi.¹⁷⁹ Batı'da, özellikle Latin Avrupa'da Orta Çağ, Hristiyan dogmalarına ve kutsal kitaplara dayanan skolastik¹⁸⁰ düşüncenin hâkim olduğu bir dönem olmuştur. Bu sebeple *"Her seyyah kendi yüzyılının özelliklerini taşır"* ifadesinden yola çıkarak Orta Çağ'da yolu Bizans İstanbul'una düşen Batılı seyyahların eserlerinde çoğunlukla Hristiyanlığın kutsal emanetlerine, kiliselerine, manastırlarına ya da büyü, tılsımlı olduğuna inanılan eserlerine önem verildiğini görmekteyiz.

Clavijo, Bizans İstanbul'unda çoğu harap durumda olmakla birlikte yaklaşık olarak üç bin adet kilise ve manastır olduğunun rivayet edildiğini belirtmektedir.¹⁸¹

¹⁷⁸ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 40.

¹⁷⁹ Murat Keçiş, "Bizans Döneminde İstanbul'un Kent Yönetimi", **a.g.e.**, s. 19.

¹⁸⁰ Latince kökenli bir kelime olan Skolastik, scola yani okul kelimesinden türemiştir. Skolastik felsefe okul felsefesi demektir. Çünkü bu felsefe Orta Çağ'da din adamlarını yetiştiren manastır ve katedral okullarında işlenip gelişmiştir. Eğitim, öğretim temelli bu düşünce içinde okutulan derslerin en önemlisi Teolojidir. Skolastik düşünce bir taraftan Hristiyanlık fikrinin felsefe ve akılla bağdaşabileceğini öne sürerken diğer taraftan Kutsal Kitap ve Tanrı'nın sorgulanamayacağını söyleyerek aksi bir düşüncenin ortaya çıkma ihtimaline karşı Kilise aforoz yetkisini elinde bulundurmaktaydı. Bkz. Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, İstanbul 1999, s. 156-159.

¹⁸¹ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 61.

Latin seyyahlar bu dönemde kullanılır durumdaki az sayıda kiliseden, genel olarak Hristiyanlığa ait kutsal emanetlerin yüceltildiği kiliseleri ziyaret etmeyi tercih etmiş, diğer kiliseleri tasvir etme ihtiyacı pek hissetmemişlerdir. Çalışmamızın bu bölümünde seyyahlarımızın rehberliğinde Bizans İstanbul'unun önemli kilise ve manastırlarını tanımaya çalışacağız.

2.1.2.1. Ayasofya Kilisesi

Ayasofya, Bizans İstanbul'una gelen yabancı seyyahların şehirde ilk ziyaret ettikleri kutsal yapıdır. Bizans imparatoru Justinianus tarafından 532-537 yılları arasında inşa ettirilen Ayasofya bir efsanedir, Ayasofya'sız bir İstanbul düşünülemez. Şehre uzaktan bakan her gezgin ister deniz yoluyla ister kara yoluyla gelmiş olsun, öncelikle şehrin üzerinde bütün görkemiyle yükselen Ayasofya'nın kubbesini görmektedir. Yabancı seyyahların Ayasofya'ya yükledikleri anlamlar, bu kutsal yapının, hiçbir zaman kaybolmayan derin dini geçmişine dayanmaktadır. Bu bağlamda Ayasofya seyahatnamelerde, mimari olarak ihtişamlı bir yapı olmanın ötesinde muhteşem dini kimliğini koruyan bir mabet olarak ele alınmıştır.¹⁸²

Ayasofya (Hagia Sophia), Hristiyanlık inancının temelini oluşturan üçlü ilahlık anlayışının ikinci unsuru oğulun bir vasfı olarak, mistik bir mefhum olan sofia (ilahi hikmet) adına kurulmuştur. Yanındaki patrikhane kilisesi Hagia Eirene (Aya İrini) ile ikisine Megale Ekklesia (Büyük Kilise) denmekteydi. Başlangıçta Ayasofya'nın çevresinde ona bağlı büyüklü küçüklü pek çok bina bulunmaktaydı. Aynı anda on yedi bin kişinin ibadet ettiği Ayasofya, şehrin en büyük kilisesi ve patriğin mekanıydı. Yortu ve bayram günlerinde Bizans imparatoru ailesiyle birlikte mutlaka Ayasofya'da bulunurdu. Kilisenin ana kapısının üstünde İsa'nın çarmıhının bir parçası olduğu söylenen tahta bir haç vardı. Bütün Hristiyan seyyahlar bu haç önünde istavroz çıkarır ve ondan sonra kiliseye girerlerdi.¹⁸³

¹⁸²Ümit Meriç, *Seyyahların Aynasında Şehirlerin Sultanı İstanbul*, s. 79, Emrah İstek, "Gayrimüslim Seyyahların Eserlerinde Ayasofya'nın Yeri", *Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Sempozyumu 2-4 Ekim 2020*, Ankara, 2021, s. 669.

¹⁸³ Ümit Meriç, *Seyyahların Aynasında Şehirlerin Sultanı İstanbul*, s. 79.

IV. Haçlı Seferiyle Bizans İstanbul'una gelen Haçlılar, şehrin görkemi, saraylarının, manastırlarının, kiliselerinin zenginliği ve şehir içindeki yapılarının harikası karşısında sonsuz hayranlık duymuşlardır. Ancak onları en fazla etkileyen Ayasofya Kilisesi ve içindeki zenginlikler olmuştur. Ayasofya içindeki güzelliklerden bahseden Fransız şövalyesi Robert de Clari kiliseyle ilgili detaylı bilgi vermiş ve çeşitli kısımlarının tedavi edici mucizevi özelliklerinden bahsetmiştir:

“Şimdi size Ayasofya Kilisesi'nin nasıl olduğunu anlatacağım. Ayasofya Kilisesi yusuvarlaktır. İçinde her biri akık, kızıl somaki ya da başka kıymetli taştan, zengin ve kalın sütunların taşıdığı yuvarlak bir kubbe vardır. Her sütun, bir derde deva taşır. Birisine sürtünmekle böbrek hastalıklarından kurtulur; bir başkası göğüs, ötekiler de başka hastalıklara şifa sağlarlar. Bu kilisede demirden ne bir menteşe ne bir sürgü bulunur. Her şey gümüşten dir. Kilisenin mihrabı o kadar zengindir ki ona değer biçilmez; çünkü mihrap önündeki masa dövülerek ezilmiş kıymetli taşlarla bezenmiştir ve altındandır. Zengin bir imparator onu yaptırmıştır. Masanın uzunluğu on dört ayaktır. Masanın etrafında dikili gümüş sütunlar, çan biçiminde som gümüşten bir çatı taşır. Bu o kadar kıymetli bir şeydir ki ona paha biçilemez. İncil okunan yer de o kadar soylu ve zengindir ki, nasıl olduğunu size anlatamam Kilisenin gümüş olan kapılarının en büyüğünde bir halkaya bağlı, neden olduğu anlaşılamayan bir ağızlık vardı. Çobanların çaldıkları kavalların ağızlığı büyüklüğünde. Bu ağızlığın bir özelliğini size söyleyeceğim. Karnı şiş, hasta bir adam, onu ağızına alsa ağızlık bütün hastalığı emer, vücudun zehrini ağızdan çekerdi, adamı öylesine tutardı ki adam kıvranırdı, gözleri döner ama hastalığından kurtuluncaya kadar onu ağızından çıkaramazdı. Hastalıkları daha ilerlemiş olanlar, onu daha çok zaman; hastalıkları daha hafif olanlar ise daha az zaman, ağızlarında tutarlardı. Hasta olmayan biri, onu ağızına koysa ne az ne çok onu hiç tutamazdı.”¹⁸⁴

Ayasofya'nın içini geceleri de gündüz gibi aydınlatan kandillerden yayılan ışık diğer seyyahları olduğu gibi Clari'yi de kendisine hayran bırakmıştır: *“Kilisede yüze yakın avize asılıydı. Her avize, bir insan kolu kalınlığında gümüş zincirlere takılıydı; her birinde yirmi beş veya daha fazla kandil vardı.”¹⁸⁵*

Ruy Gonzales de Clavijo Ayasofya'nın hem içini hem de dışını tüm ayrıntılarıyla anlatan tek seyyah olma özelliğini taşımaktadır. İspanyol seyyah seyahatnamesinde Ayasofya için *“Bu Kilise, Allah'ın oğluna ithaf edilerek inşa edilmiştir. İstanbul'un en büyük, en muazzaz ve en önemli kilisesi budur. Kilise o kadar geniş, yüksek ve güzel ki başka hiçbir yerde onun eşi görülemez.”* diye yazmıştır. Ayasofya Kilisesi'nin duvarlarının ve tavanlarının en güzel mozaiklerle işlendiğini söyleyen Clavijo, galerilerin birinde kucağında İsa'yı tutan Meryem'in ve ona yakın bir yerde Yahya Peygamberin mozaik resminin görüldüğünü söylemektedir. Bunların sanki insan eliyle yapılmamış gibi olduğunu *“Bu mukaddes*

¹⁸⁴ Robert de Clari, *İstanbul'un Zaptı (1204)*, s. 42-43.

¹⁸⁵ A.e., s. 43.

şahsiyetler, bu taşın üzerinde, sanki semanın bulutları arasında, sanki üzerlerine ince bir perde çekilmiş gibi duruyorlar” sözleriyle ifade etmiştir.¹⁸⁶

Latin işgali öncesi 1200 yılında Bizans İstanbul’una gelen Novgorodlu Antonius Ayasofya’da semantron kullanıldığını ifade ederken, Clavijo şehirde çan bulunan tek kilisenin Ayasofya olduğunu söylemiştir. Günümüzde var olmayan bu çan kulesinin Latin işgali sırasında yapıldığı düşünülmektedir.¹⁸⁷

İspanyol seyyah Clavijo, bu kilisenin aynı zamanda bir sığınak olduğunu da belirtmiştir. Ayasofya’ya sığınanlar korunmuş sayılmaktaydı ve kimse kiliseye sığınan birine dokunamazdı. Clavijo bu olayın önemini *“Yunanlı yabancı bir cani buraya sığınacak olursa hiç kimse ona el uzatamaz. Bu cani yol kesmiş, hatta adam öldürmüş olsa bile kimse ona dokunamaz”* şeklinde ifade etmiştir. Bu ifade bir yabancıнын Bizans’ta ne kadar hoş karşılanmadığının da bir göstergesi olmakla beraber, Ayasofya’nın dönemin imparatorlukları ve toplumların değerlerinden daha üstün bir statüde tutulduğunu göstermektedir.¹⁸⁸

Clavijo seyahatnamesinde Ayasofya’nın altında birçok oda ve mahzen bulunduğundan da söz etmektedir. Kilisenin etrafında birçok binanın varlığından fakat bunların çoğunun harap olmaya yüz tutmuş halde olduğundan bahsederek, Ayasofya Kilisesi’nin dış duvarlarının yıkılmış olduğunu ve son zamanlarda kiliseye giden birçok kapının taşlarla kapatılmış olduğunu da eklemiştir. İspanyol seyyah, Ayasofya ile ilgili düşüncelerini şu sözlerle ifade etmektedir:

¹⁸⁶ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis’ten Semerkand’a Seyahat**, s. 51, 80.

¹⁸⁷ Wolfgang Müller Wiener, **İstanbul’un Tarihsel Topoğrafyası**, çev. Ülker Sayın, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 89. Bizans kiliselerinde çan yerine semantron adını verdikleri ahşap, demir ya da bronz levhaya vurarak ibadet saatini duyurmayı tercih etmişlerdir. Katolik Batı’da VI. yüzyıldan itibaren kullanılan çan, Venedik Doğu I. Orso Partecipazio’nun (864-881) İstanbul’a on iki çan göndermesiyle Bizans dünyasında da tanınmıştır. Bizans dönemi kiliselerinde, çan kulelerinin Latin işgali sırasında XIII. yüzyılda yapılmaya başlandığı kabul edilir. İstanbul Ayasofya’sının yine XIII-XIV. yüzyıla tarihlendirilen çan kulesinin boyutları bazı gravürler sayesinde bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz. “Kariye Müzesi Sanat Tarihi Raporu”, **Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi**, İstanbul, 2015, s. 29-30. https://kudeb.ibb.istanbul/wp-content/uploads/2019/12/Restorasyon-Konservasyon-Calismalari-dergisi-14.sayi_.pdf 09.02.2024.

¹⁸⁸ Emrah İstek, “Gayrimüslim Seyyahların Eserlerinde Ayasofya’nın Yeri”, **a.g.e.**, s. 672.

*“Kilisedeki garip ve hayret verici şeyler o kadar çok ki hepsini de burada tarif etmeye imkân yoktur. Hepsini tarif edebilmek için, burada birkaç saat geçirmek de yeterli değildir. Hatta burada birkaç gün geçirmek de yetmez. İnsan burada bütün gününü geçirdikten sonra, her şeyi gördüğünü sansa da ertesi gün birçok yeni şeyle karşılaşır.”*¹⁸⁹

İtalyan seyyah Cristoforo Buondelmonti, Ayasofya’dan ayrıntılı olarak bahsetmeyerek, binanın ölçülerini vermiş ve *“üstte yuvarlak ve düzlemde kare”* diyerek şeklini tarif etmekle yetinmiştir. Ayasofya’nın artık sadece kubbeli ana mekânının ayakta kaldığını, geri kalan her şeyin yok olduğunu, çevresindeki ek yapıların tamamen yıkılmış ve harabe halinde olduğunu söylemiştir. Ancak *“içindeki mermer ve porfir süslemelerin çeşitliliğini, mozaiklerinin zenginliğini acaba saymak mümkün mü? Ne taraftan başlayacağımı bilemiyorum.”* diyerek kilisenin süslemeleri hakkında övgü dolu sözler yazmıştır.¹⁹⁰

Bertrandon de la Broquière ise şehirde bulunan çok sayıda kilisenin güzelliğinden ve bunların en büyüğünün ve en önemlisinin Ayasofya olduğundan bahsetmektedir. Önceki zamanlarda çok geniş bir alanı kaplayan bu kilise artık o kadar büyük değildir ancak kiliseyle birlikte inşa edilen manastırların üçü hala durmaktadır. Bunlar zemine geniş mermerler ile döşenmiş ve duvarları da mermer lambriler ile kaplanmıştır. Yüksek ve geniş kapılar tunçtan yapılmıştır. Bertrandon Ayasofya’nın hepsi aynı tarzda inşa edilmiş; ilk kat yer altında, ikincisi yer seviyesinde, üçüncüsü ise üstte olmak üzere üç katlı bir yapı olduğundan ve hepsinde manastırların inşa tarzının uygulandığından söz etmektedir. Fransız seyyahın kilisede gördüğü bazı kutsal eşyaları da anlattığı görülmektedir. Papazın dua okuduğu yerin arkasında, Aziz Laurentius’un üzerinde yakıldığı ızgara demirlerini ve Hz. İbrahim’in Sodome ve Gomorre’yi yakıp yıkmaya gidecek üç meleğe yiyecek vermek için kullandığı tekne biçimindeki taşı gördüğünü anlatmıştır.¹⁹¹

Pero Tafur da Ayasofya’nın büyüklüğü ve güzelliği karşısında büyülendiğini söylemiştir. Genel olarak etrafı bakımsız olan kilisenin kendisi iyi durumdadır.

¹⁸⁹ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis’ten Semerkand’a Seyahat**, s. 51-52.

¹⁹⁰ Christoph. Bondelmontii Florentini, **Librum insularum Archipelagi**, Codicibus Parisinis Regiis Nunc Primum Totum Edidit, Praefatione et Annotatione Instruxit Gabr. Rud. Ludovicus de Sinner, Helveto-Bernas, Lipsiae et Berolini, 1824, s. 122.

¹⁹¹ Bertrandon de la Broquière, **Bertrandon De La Broquière’in Denizaşırı Seyahati**, s.217-218.

Yüksek kubbeleri bulunur ve iç kısmında zeminden itibaren olağanüstü mozaik işlemlerle kaplanmıştır:

*“Bu kubbelerin merkezinde, fevkalade büyük olan ana kubbe bulunur... Bu kubbenin içinde, bahsettiğim gibi, mozaikler ve merkezinde Yaratıcı Tanrı'nın bir tasviri bulunur. Aşağıdan bakıldığında ortalama bir adamın ölçülerine benziyor, fakat ayağın bir mızrak uzunluğunda ve bir gözün diğerine olan uzaklığının, karış hesabıyla, hayli fazla olduğunu söylediler.”*¹⁹²

İspanyol seyyah İstanbul'da refahın hâkim olduğu zamanlarda altı bin rahibin görev yaptığını söylediği Ayasofya'da bir ayine katılmıştır. Vaazı dinledikten sonra Ayasofya'daki kutsal emanetleri görmek istemiş, bu isteğinin kabul edilmesi üzerine üç farklı kilise görevlisinde bulunan anahtarlarla açılan yerden getirilen emanetler kendisine gösterilmiştir. Tafur'a özel bir dini törenle gösterilen kutsal eşyalar şunlardır:

*“Öncelikle olağanüstü mukaddes bir eşya olan ve efendimizin böğrünü delen mızrak, bir zamanlar mor renkte olmuş olması gereken, fakat zamanla şimdiki gri rengini alan dikişsiz kaftan, İsa'ya ait tırnaklardan biri, efendimizin tacından birkaç diken ve daha başka şeyler... Mesela Gerçek Haç'tan geriye kalan tahta ve efendimizin kırbaçlandığı sütun... Bunlardan başka, Kutsanmış Bakire Meryem'den kalan bazı eşyalar ve Aziz Laurentius'un üzerinde kavrulduğu ızgara ve Azize Elena'nın Kudüs'teyken yanına aldığı ve buraya getirdiği, büyük hürmet gösterilen ve sıkı biçimde korunan çok sayıda kutsal emanet vardı.”*¹⁹³

Tafur ve Bertrandon'un Ayasofya'da gördüklerini söyledikleri kutsal eşyalar, bazı emanetlerin IV. Haçlı Seferi'ndeki yağmadan kurtarılmış olduğunu göstermektedir. Pero Tafur bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: *“Tanrıya şükürler olsun Grek halkı mağlup olduklarında bunlar itikadın düşmanlarının eline düşmedi; yoksa bunlara zarar verir ve pek az hürmet ederlerdi.”*¹⁹⁴

İtalyan seyyah Ciriaco d'Ancona Bizans İstanbul'unu 1418 ile 1447 yılları arasında en az altı kez ziyaret etmiştir. İstanbul'u anlatır, yazıtların kopyasını çıkarır, bina ve abidelerinin taslaklarını çizer fakat ne yazık ki beş ciltlik *“Commentaria”* isimli eseri 1540 yılında Pesaro'daki Sforza Kütüphanesi yangınında yok olur.¹⁹⁵ Günümüzde bu eserden sadece Ayasofya ile ilgili yedi çizim ve yine Ayasofya'dan kopya edilmiş bir yazıt metni bulunmaktadır: *“Zaman, benzeri olmayan eseri imha*

¹⁹² Pero Tafur, **Pero Tafur Seyyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 162.

¹⁹³ **A.e.**, s. 163.

¹⁹⁴ **A.e.**, s. 163.

¹⁹⁵ Ümit Meriç, **Seyyahların Aynasında Şehirlerin Sultanı İstanbul**, s. 101

*etmekle tehdit ediyor. Biz çabalarımızla bunu engelleyebiliriz, yeter ki, Ey Mülkün Sahibi, sen bize zamanın dokunamadığı bir mülk lütfet.”*¹⁹⁶

Ciriaco d’Ancona’nın 1444 yılında hazırladığı Ayasofya’ya ait yedi çizimi ve kopya edilmiş bir kitabe, Parma şehrinde yer alan Biblioteca Palatina’da bir el yazmasında korunmaktadır. Bununla birlikte Biblioteca Apostolica Vaticana’da bulunan bir el yazmasında, 1443-1516 yılları arasında yaşamış İtalyan mimar ve heykeltıraş Giuliano da Sangallo’nun Ciriaco tarafından yapılan 1 ve 5 numaralı çizimlere atfen Ayasofya’nın iç ve dış görünümüne dair bilinen en eski çizimleri yer almaktadır.¹⁹⁷

2.1.2.2. Havariyyun Kilisesi

Bizans İstanbul’unun ikinci büyük kilisesi olan Havariyyun (Kutsal Havariler) Kilisesi, imparator Konstantin tarafından tüm havarilerin kutsal emanetlerini bir araya getirmek suretiyle Hristiyanlığın merkezi olması amaçlanarak yaptırılmıştır. Ancak yalnızca üç havarinin; Aziz Andreas, Aziz Luka ve Aziz Timotheus’un kutsal emanetleri bulunarak getirilebilmiştir. İmparator Konstantin, ölümünden sonra naaşının konacağı lahit mezarı havarilerin makamlarının arasına inşa ettirmiştir, böylelikle Hristiyan dinine yaptığı hizmeti anıtlıştırmak ve Hristiyanlığın yetkilerini Roma İmparatorluğu’nun manevi şahsında toplamak istediği düşünülmektedir. Konstantin ve annesi Helena’nın lahiti bu kilisede bulunduğu için sonraki imparatorlar da buraya gömülmek istemiştir. II. Theodosius ve I. Justinianus da dâhil olmak üzere XI. yüzyıla kadar pek çok imparatorun buraya gömüldüğü bilinmektedir. Havariyyun Kilisesi mimarisindeki üslup yüksekliği ve zarafetiyle olduğu kadar yapımında kullanılan taş ve mozaiklerin güzelliğiyle de Ayasofya’ya rakip olabilecek düzeyde bir kiliseydi.¹⁹⁸

¹⁹⁶ “*Opus inimitabile tempus minatur destruere. Prohibetur autem nostram per curam. Sed, o rex excelse, aperi nobis domum quam tempus non tangit*” Bkz. Cyriac of Ancona, **Life And Early Travels**, ed. Charles Mitchell, Edward W. Bodnar, Clive Foss, Cambridge, Harvard University Press, 2003, s. 267.

¹⁹⁷ **A.e.**, s. 265.

¹⁹⁸ Asnu Bilban Yalçın, “Havariyyun Kilisesi”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 23-24.

Robert de Clari, Havariyyun Kilisesi'nin Ayasofya'dan daha zengin olduğunu söylemiştir.¹⁹⁹ Ancak 1204 yılındaki Latin istilası sonucu Havariyyun Kilisesi de yağmadan nasibini almış ve Latinler burada saklanan kutsal emanetlerin bir kısmını Batı'ya götürmüşlerdir. Kiliseyi yağmalamakla kalmayan Latinler, Venedik'teki San Marco Kilisesi'nin yapımında Havariyyun Kilisesi'nden esinlenmiş, Bizans kilisesinin planını örnek almışlardır. XV. yüzyıla geldiğimizde Latin istilası, depremler ve bakımsızlık gibi sebepler kiliseyi oldukça harap bırakmıştır. Cristoforo Buondelmonti, Havariyyun Kilisesi'nin yıkık bir durumda olduğunu yazmaktadır. İtalyan seyyah kilisenin metruk haline şahit olmuş, imparatorların kırmızı ve yeşil renkli mermerden lahitlerinin içi boşaltılmış halini görmüştür.²⁰⁰

Havariyyun Kilisesi'nin ziyaret eden bir diğer seyyah Bertrandon de la Broquière ise kilisenin çok güzel bir mabet olduğunu fakat bakımsız kaldığını söyleyerek şunları eklemiştir: *“Bütün Yunan azizlerinin naaşları burada bulunuyordu ve onları isteyen herkes görebiliyordu... Onların hepsi de uzun zamandır buradaydı ama bizim azizlerimize gösterdiğimiz kadar saygı görmüyorlardı.”* Fransız seyyah bu kilisede ayrıca insan boyundan daha uzun ve sütun biçiminde bir taş bulunduğunu, İsa'nın Pilatus'un evinde bu taşa bağlanarak dövüldüğünü söylemiştir. Bu taşın benzerlerini Roma'da ve Kudüs'te gördüğünü ancak buradakinin onlardan daha büyük olduğunu fakat kilise gibi bu sütunun da yeterince ilgi ve bakım görmediğini eklemiştir.²⁰¹

2.1.2.3. Pantokrator Manastırı Kilisesi

Bizans İstanbul'unun en büyük ve en önemli kiliselerinden biri de Zeyrek'te bulunan Pantokrator Manastırı Kilisesidir. Manastır, İmparator II. Ioannes Komnenos'un eşi İmparatoriçe Eirene tarafından 1124 yılı civarında inşa edilmeye başlanmıştır. İmparatoriçe Eirene 1134 tarihinde ölmüş ve bu kiliseye gömülmüştür. Sonrasında da Komnenos ve Paleologos hanedanlarına mensup birçok kişi bu kiliseye defnedilmiştir. Bu dönemde bu tür dini yapıların inşa edilmesinin temel

¹⁹⁹ Semavi Eyice, *Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u*, s. 90.

²⁰⁰ Asnu Bilban Yalçın, “Havariyun Kilisesi”, *DBİA*, s. 23-24.

²⁰¹ Bertrandon de la Broquière, *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, s. 224.

nedeni Bizans yöneticilerinin dindarlıklarını gösterme isteği olmakla birlikte İstanbul gibi Orta Çağ'ın büyük bir şehrinde öksüzler, yaşlılar, fakirler ve hastaların ihtiyaçları nedeniyle ortaya çıkan sosyal yardım sorunlarının kıtlık, istila ve doğal afet dönemlerinde daha da büyümesi olmuştur. Pantokrator Manastırı'nın elli yataklı bir hastanesi, kütüphanesi, yaşlılar yurdu, tıp mektebi, eczahane ve ayazma gibi bölümleri vardı. Kaynaklarda Bizans'ın son devrinde manastır hastanesinin varlığını sürdürdüğü ve başhekimliğini bir Türk'ün yaptığı belirtilmektedir. Söz konusu kilise, sosyal yardımın ortaya çıkardığı sorunları azaltmak için dini vakıfların çoğaldığı bir dönemde inşa edilen yapıların en önemlisidir.²⁰²

Bizans devri boyunca şehrin çok saygı gösterilen yapılarından biri olan Pantokrator Manastırı, Latin işgali sırasında Venedikli Katolik din adamları tarafından kullanılmıştır. Bu esnada manastırda bulunan Hristiyan azizlere ait bazı kutsal emanetler, başta Venedik olmak üzere Avrupa'nın farklı şehirlerine götürülmüştür. Kilise ve Manastırın 1261'e kadar süren Latin işgalinden çıktığında ne durumda olduğu bilinmemektedir. Ancak işgalden sonra bazı onarımlar yapıldığı tahmin edilmektedir.²⁰³

Robert de Clari, IV. Haçlı seferi esnasında ziyaret ettiği Pantokrator Manastırı'ndan adını vermeden bahsetmiştir. Komnenos hanedanlığından imparator I. Manuel'in ve eşinin burada bulunan mezarları için “...dünya yüzünde hiçbir aziz ve azizenin bu kadar zengin ve güzel bir mezara sahip olamadığını” ifade etmiştir.²⁰⁴

İtalyan seyyah Buondelmonti manastırda Yusuf'un İsa'yı kefeneye sardığı taşın bulunduğunu söylerken²⁰⁵, Fransız seyyah Bertrandon de la Broquière ise Pantokrator Manastır Kilisesi için “güzel ve alımlı bir kilise” ifadesini kullanmıştır. Bu kilisede gördüğü çeşitli renkte taşlarla yapılmış, İsa'nın çarmıhtan indirildikten sonra onu kucağına alan Meryem Ana tasvirinin çok etkileyici olduğundan

²⁰² Semavi Eyice, “Zeyrek Kilise Camii”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 555.

²⁰³ Hayri Fehmi Yılmaz, “Zeyrek Kilise Camii”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, c. 44, s. 377.

²⁰⁴ Semavi Eyice, **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u**, s. 91.

²⁰⁵ Christoph. Bondelmontii Florentini, **Librum insularum Archipelagi**, s. 124.

bahsetmiştir. Bertrandon, Pantokrator Kilisesi'nde Konstantin'in ve annesi Helena'nın mezarının bulunduğunu söylemekle yanlışlığa düşmüştür, Konstantin'in annesini, bu kilisede gömülü bulunan Manuel Komnenos'un annesi İmparatoriçe Eirene ile karıştırmıştır.²⁰⁶

Pero Tafur ise Pantokrator Manastırı'nın altın mozaiklerle bezenmiş, çok güzel bir kilise olduğundan söz ederek, burada pek çok antik eserin bulunduğunu ve bu kilisenin imparatorların gömüldüğü yer olduğunu belirtmiştir.²⁰⁷

2.1.2.4. Ioannes Prodomos (Vaftizci Yahya) Manastırı Kilisesi

Bizans İstanbul'unda Petra denilen ve günümüzde Kesmekaya adıyla bilinen yerde Ioannes Promodos (Vaftizci Yahya) adına kurulmuş bir manastır bulunmaktaydı. Ioannes Promodos Manastırı, Blakherna Sarayı'na yakın bir yerde olması sebebiyle söz konusu sarayın XII. yüzyıl itibarıyla imparatorların sürekli ikametgâhı olarak kullanılmasından sonra önem kazanmıştır. 1261-1453 dönemini kapsayan Bizans kaynaklarında Ioannes Promodos Manastırı'ndan dinsel bir merkez olarak sıkça söz edildiği görülmektedir. Manastırda değerli bir kitaplık ve daha önce başka kiliselerde saklanan ünlü kutsal emanetlerden oluşan bir koleksiyon bulunmaktaydı.²⁰⁸

Şehrin Haliç'e yakın surlarının içinde yer alan bu kilise İspanyol seyyah Clavijo'nun ziyaret ettiği ilk kilise olmuştur:

*“Kilisenin girişindeki kapıda Vaftizci Yahya'nın mozaikle işlenmiş bir resmi göze çarpıyordu. Bu resim, muhteşem ve mükemmeldi. Kapıdan girince, dört direğe dayanan muazzam bir kubbe görülmüyordu. Kubbenin duvarları ve içi, resimler ve tasvirlerle işlenmişti. Mozaikler altınla yaldızlanmış ya da mavi, beyaz, yeşil ve kırmızı renklerle boyanmıştı. Kubbenin altından geçerek servilerin ve başka ağaçların göklere uzandığı büyük bir avluya varılıyor.”*²⁰⁹

Clavijo'nun yaptığı tanımlamaya göre kilisenin ağaçlıklı ön avlusunda bir şadırvan bulunmaktaydı. Mozaiklerle süslü kilise sütunlar üzerinde yükselen bir kubbeyle örtülüydü. Kilisenin içini oldukça ayrıntılı anlatan İspanyol seyyah, kubbe

²⁰⁶ Bertrandon de la Broquière, **Bertrandon De La Broquière'in Denizasıırı Seyahati**, s. 222-224.

²⁰⁷ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 166.

²⁰⁸ Albrecht Berger, “Petra”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 6, s. 248.

²⁰⁹ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 41.

ve duvarları süsleyen mozaiklerden, renkli taşlardan yapılmış bir taban döşemesinde, ahşaptan oymalı oturma yerlerinden, kimsenin tükürmemesi ve yeri kirletmemesi için bakırdan kaplar konduğundan ve kilise içinde asılı gümüş ve cam kandillerden bahsetmektedir.²¹⁰

Vaftizci Yahya Kilisesi'nde korunan çok sayıda kutsal eşya bulunmaktaydı. Clavijo bu kilisede Vaftizci Yahya'nın sol kolunu gördüğünden de söz etmektedir: *"Bu, omuzdan başlayarak parmak uçlarına kadar uzanan tam bir koldu. Değerli taşlarla işlenmiş, altından bir bağla dirseğe tutturulmuştu."* Bundan başka bu kilisede, İsa'ya ait birçok kutsal eşya bulunduğunu²¹¹, ancak bunları içeren sandıkların anahtarının imparatora olması nedeniyle ancak birkaç gün sonra görebildiğini belirtmiştir.²¹²

2.1.2.5. Panayia Peribleptos Manastırı Kilisesi

Panayia Peribleptos Kilisesi, 1031 yılında imparator III. Romanos'un emriyle şehrin deniz surlarının yanında, kentin güneybatısındaki tepede inşa edilmiştir.²¹³ "Panayia Peribleptos" muhteşem *tanrıanası* anlamına gelmektedir ve yapı Meryem Ana'ya adanmıştır. Büyüklüğü ile dikkat çeken bu kilise "Ayasofya'dan sonra Bizans İstanbul'unun en büyük ve en güzel kilisesi olarak" inşa edilmiştir. III. Romanos kiliseden ziyade manastır statüsünde olan bu mabette özel olarak hazırlanan bir mezara gömülmüştür. 1204'teki Latin istilası sırasında Venedikliler tarafından yağmalanan kilise, VIII. Mikhail Palaiologos döneminde onarılarak yeniden ibadete açılmıştır.²¹⁴

²¹⁰ Semavi Eyice, **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u**, s. 138-139.

²¹¹ Bu kilisede İsa'nın çarmıha gerildiği zaman işkence aleti olarak kullanıldığına inanılan kargı ve başına koydukları dikenli taç gibi kutsal emanetler saklanmaktaydı. Bu miraslar kilisenin saygınlığının ve şöhretinin artmasına sebep olmuştu. Bkz. İhtifalci ioya, **İstanbul ve Boğaziçi: Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Kalıcı Eserleri II**, yay. haz. Basri Kabasoy, Kahramanmaraş, Samer Yayınları, 2021, s. 63.

²¹² Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 41-42.

²¹³ Wolfgang Müller Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası**, s. 200.

²¹⁴ Vağarşag Seropyan, "Kevork (Surp) Kilisesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 552.

1402 yılında yıldırım ve yangın nedeniyle zarar gören kiliseyi Clavijo, 1403 yılında ziyaret etmiştir. Clavijo, fetihten önce yapıyı en son gören gezgindir. Kilisenin dışında çok sayıda servi, karaağaç, ceviz ve başka ağaçların dikili oldukları geniş bir avlu olduğunu söyleyerek kilisenin zengin mozaiklerle süslü olduğunu belirtmiştir. Clavijo da seyahatnamesinde kilisenin bir köşesinde imparator III. Romanos'un mezarının görünmekte olduğunu belirtmiştir. Rahiplerin Clavijo'ya bildirdiğine göre mezarın olduğu alan eskiden altınlarla ve değerli taşlarla bezeliyken 1204 Haçlı istilasında hepsi yağmalanmıştı. Clavijo, kilisenin içinde bir imparator mezarı daha gördüğünü söylemiştir.²¹⁵

Panayia Peribleptos Kilisesi bünyesinde pek çok kutsal emaneti de bulundurmaktaydı. Clavijo kilisedeki kutsal eşyayı detaylıca anlatmış ve Vaftizci Yahya'nın diğer kolunu da burada gördüğünü ifade etmiştir: *"bu kol daha iyi durumdaydı. Çünkü bize anlattıklarına göre Hz. Yahya'nın cesedi yakıldığı zaman sol kolu yanmamış ve daha sonra korunmuştu. Altın çubuklar arasında muhafaza ediliyor. Fakat baş parmak kesikti."* Clavijo, baş parmağın neden kesik olduğuna dair papazlardan dinlediği efsanevi hikâyeyi de burada aktarmıştır. Kilisenin en değerli emanetlerinden bir diğeri de İsa'nın gerildiği çarmıhın ağacından yapıldığına inanılan bir haçtı. Ayrıca kilisede Meryem'in çok güzel bir resmi olduğunu söyleyerek *"O kadar güzeldi ki başka bir yerde bu kadar güzel bir resme rastlanamaz."* demiştir.²¹⁶

2.1.2.6. Studios Manastırı, Hagios Ioannes Prodromos Kilisesi

Hagios Ioannes Prodromos Kilisesi, İstanbul'un güneybatısında Yedikule yakınında, Bizans İstanbul'unun en büyük ve en eski manastırlarından Studios Manastırı'nın Vaftizci Yahya (Ioannes Prodromos) adına yapılmış kilisesidir. 454 yılında Doğu konsülü olan Studios tarafından 461 yılına doğru inşa ettirildiği tahmin edilmektedir. İçinde 700 kişinin barındığı Studios Manastırı, Bizans dönemi boyunca

²¹⁵ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 43-44.

²¹⁶ A.e., s. 43-46.

burada hazırlanan elyazmaları, minyatürler ve ikonalarla ün kazanmış ve önemli bir Hristiyanlık merkezi konumuna gelmiştir.²¹⁷

Ancak 1204 yılında Latinlerin İstanbul'u ele geçirmesi üzerine diğer manastırlarda olduğu gibi burada da rahipler Studios Manastırı'nı terk etmek zorunda kalmıştır. 57 yıl süren Latin işgali esnasında manastır ve kilise yağmalanmış, kutsal emanetleri çalınmış, kilisenin çatısı çökmüş, rahip hücreleri yıkılmış ve dini yapıyı otlar bürümüştür. Şehri Haçlıların elinden geri alan imparator VIII. Mikhail Palaiologos 1261 yılında şehre imparatorlara özgü tören giriş yeri olan Altın Kapı'dan görkemli bir giriş yapmış ve kapının iç tarafında yer alan Ioannes Prodromos Kilisesi'ni ziyaret etmiş, sonrasında taç giymek için Ayasofya Kilisesi'ne gitmiştir. Latin işgali sırasında harap olan manastır 1293'te onarılmıştır. Manastır ve kilise büyük ölçüde tamir ettirilmiş, özellikle kilise eski ihtişamına kavuşturulmuş, yıkılan çatı yeniden yapılmış, rahip hücreleri yenilenmiş ve etrafı kalın ve sağlam duvarlarla çevrilmiştir.²¹⁸

XIV. yüzyıl sonlarına geldiğimizde Studios Manastırı ve Ioannes Prodromos Kilisesi barındırdığı kutsal eşyalar sayesinde şehirdeki manastır ve kiliseler arasında en büyük önceliğe sahip olarak yeniden gezginlerin uğrak yeri haline gelmiştir.²¹⁹ XV. yüzyıl başında şehre gelen Clavijo bu kiliseyi ziyaret etmiş ve seyahatnamesinde ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır:

*"Kilisenin ilk kısmı çok yüksektir ve zengin bir işçilik gösterir. Kapının önünde büyük bir avlu yer alır. Kilise köşesiz yuvarlak bir salon, çok büyük ve yüksek üç nefle çevrilmiştir, bunların ve salonun üstü bir çatı ile örtülmüştür. Kilisenin içinde yedi sunak vardır. Salonun ve neflerin duvarları çok zengin mozaik işçiliği gösterir. Bunlarda birçok tarih tasvir edilmiştir. Salonun çatısı yirmi dört sütun üzerindedir. Nefler galerilidir. Bu galeriler ana mekâna açılır ve yirmi dört sütunludur. Kilisenin dışında, mozaikler ile ünlü, Meryem'e adanmış güzel bir şapel vardır."*²²⁰

²¹⁷ Semavi Eyice, "İmrahor İlyas Bey Camii", **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, c. 22, s. 228.

²¹⁸ M. Sacit Pekak, "İstanbul'da Studios Manastırı, H. Ioannes Prodromos Kilisesi I", **Sanat Tarihi Dergisi**, İzmir, 2000, c.10, sayı: 10, s. 109.

²¹⁹ Wolfgang Müller Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası**, s. 150.

²²⁰ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 46, Semavi Eyice, **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u**, s. 140.

Yine XV. yüzyıl başlarında İtalyan seyyah Cristoforo Buondelmonti tarafından çizilen ve İstanbul'un fetih öncesi durumunu gösteren resimde Ioannes Prodomos Kilisesi²²¹ mimarisinin ana hatlarıyla ve etrafını çeviren duvarlarla görülmektedir.

2.1.2.7. Hagios Georgios Mangana Manastırı Kilisesi

Sarayburnu ve Gülhane arasındaki Mangana bölgesinde yer alan Hagios Georgios Manastırı, Bizans İstanbul'unun en başta gelen dini yapılarından biriydi. Manastır, imparator IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055) tarafından Mangana Sarayı'nın²²² hemen yanına yaptırılmıştı. Kaynaklar Konstantinos Monomakhos'un çok çektiği gut hastalığından kurtulma umuduyla bu manastırı yaptırıp sık sık burada inzivaya çekildiği ve kiliseyi de kendisi yaptırarak orada gömüldüğünü belirtilmektedir. XII. yüzyıl sonunda Mangana Sarayı'nın yıkılmasıyla onun arazisine de yayılan Hagios Georgios Manastırı Kilisesi, zaman içinde genişleyerek Ayasofya ile rekabet edebilecek duruma gelmiştir.²²³

Hagios Georgios Manastırı Latin egemenliği döneminde yaklaşık 1207 yılından itibaren Katolik din adamları tarafından idare edilmiş, özellikle şehirdeki Fransız din adamlarının önemli merkezlerinden biri olmuştur. İstanbul yeniden Bizanslıların eline geçtiğinde manastır onarılmıştır. XIV. yüzyılın başından itibaren

²²¹ Studios Manastırı'na ilişkin olarak Bizans kaynaklarına baktığımızda genç bir Osmanlı şehzadesine dair ilginç bir olaya rastlanmaktadır. Bizanslı tarihçi Dukas adını vermeden, genç şehzadenin babası tarafından Bizans Sarayı'na misafir olarak gönderildiğini, imparator Manuel'in oğluyla birlikte eğitim gördüğünü ve bu sırada Yunan edebiyatından büyük zevk alarak Hristiyan olmak istediğini bildirmiştir. Ancak bunun babası Bayezid'in hoşuna gitmeyeceği düşünülerek şehzadenin Hristiyan olmasına izin verilmemiştir. Dukas ayrıca Osmanlı şehzadesinin 1417'deki büyük veba salgını sırasında hastalanınca son dileği olan Hristiyan olmasına izin verildiğini ve Studios Manastırı'nda kilisenin yanında kapının iç tarafına gömüldüğünü belirtmiştir. Bkz. M. Sacit Pekak, "İstanbul'da Studios Manastırı, H. Ioannes Prodomos Kilisesi I", **a.g.e.**, s. 110-111.

²²² Mangana Sarayı günümüzde Topkapı Sarayı'nın Marmara'ya inen yamacı üzerinde yer almaktaydı. Bizans imparatorları X-XI. yüzyıllarda artık ihmal edilmekte olan Büyük Saray yerine Mangana Sarayı'nı tercih etmeye başlamışlardı. Ancak Mangana Sarayı büyük ihtimalle XII. yüzyılın sonlarına doğru yıktırılmıştır. XIII. Yüzyıldaki Latin işgalinden sonra Mangana Sarayı'nın ne durumda olduğu bilinmemektedir. Detaylı bilgi için bkz. Semavi Eyice, "Mangana Sarayı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 295-296.

²²³ Kaynaklara göre Konstantin Monomakhos'un bu yapıyı yakın dostluğu olan hanım arkadaşı Sklerene'yle buluşmalarını gizleyebilmek amacıyla yaptırdığı ve hatta buraya gelip giderken dikkat çekmemek için bir hastane ve kütüphane de yaptırdığı kabul edilmektedir. Hülya Tezcan, **Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi**, İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1989, s. 78.

manastır ve kilise, kutsal eşyalarıyla gezginler için önemli bir yer durumuna gelmiştir.²²⁴

Bu önemli Bizans yapısını XV. yüzyılın başında ziyaret eden İspanyol seyyah Clavijo'nun seyahat notları büyük önem taşımaktadır:

“Bu kilisenin önünde geniş avluda birçok bahçe vardır. Asıl kilise binası bunların arkasındadır. Kilisenin önünde vaftiz için büyük bir havuz bulunuyor. Çok güzel yapılan havuzun üstünde sekiz sütuna dayanan bir kubbe duruyor. Her sütun, mükemmel bir şekilde işlenmiş ve tasvirlerle süslenmiştir. Asıl kilise çok büyüktür. Burada gördüğümüz resimlerden biri, İsa'nın semaya yükselişini gösteriyor. Kilisenin zemini renk renk taşlarla döşenmiştir. Taşlar o kadar güzeldir ki bu sanat harikası karşısında şaşırılmamak mümkün değildir. Tavanda Allah'ın tasviri göze çarpıyor. Bundan başka bir melek eliyle semaya götürülen ve bulutlar arasında görülen hakiki haçın resimleri de var. Haçın altında havariler duruyorlar. Bütün bunlar, mozaikle ve çok mükemmel şekilde işlenmiştir”²²⁵

Clavijo mozaikleri ayrıntılı bir biçimde anlattıktan sonra burada ipekli bir kumaşla örtülü, bir imparatoriçeye ait lahit gördüğünü söylemektedir. Bu lahadin IX. Kostantinos Monamakhos'un sevgilisi Skelerena'ya ait olduğu tahmin edilmektedir.²²⁶

2.1.2.8. Blakherna Meryem Kilisesi

Bizans İstanbul'unun günümüzde Ayvansaray olarak bilinen, kuzeybatı köşesinde yer alan Blakherna bölgesi erken dönemde dini yapılar, XI. yüzyıl sonrasında da Blakherna Sarayı nedeniyle ilgi görmüştür. Bölgede bulunan pek çok kilisenin en önemlisi, kutsal bir ayazma yakınında kurulan Blakherna Meryem Kilisesi'dir. Kilise V. yüzyılda imparatoriçe Pulheria tarafından Meryem Ana adına inşa ettirilmiş, 453'te ölümünden sonra tamamlanmıştır. Kilisenin bitişiğinde bulunan şapelde Meryem'in giydiği rivayet edilen ve 473 yılında Kudüs'ten getirilen giysi korunmaktaydı. Meryem'e ait kutsal emanetin kiliseye getirilmesiyle kilisenin ünü tüm İstanbul'a yayılmış ve şehrin koruyucusu ilan edilmişti. Kutsal emanetin kiliseye tılsımlı bir güç verdiğine ve bu sayede şehrin her zaman korunacağına

²²⁴ İstanbul'un fethine kadar faal durumda olan manastır, şehrin Türklerin eline geçmesinden sonra derviş tekkesi olarak kullanılmıştır. Daha sonra Fatih'in Topkapı Sarayı'nı kurmaya başlamasıyla bu alan boşaltılmış, söz konusu yapı da ortadan kaybolmuştur. Malzemesi de Topkapı Sarayı civarındaki yeni yapılar için taş ocağı olarak kullanılmıştır. Bu bölge Osmanlı'da bahçe, oyun ve ata binme alanı olarak kullanılmıştır. Bkz. Wolfgang Müller Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası**, s. 136-138.

²²⁵ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 53.

²²⁶ Semavi Eyice, **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u**, s. 142.

duyulan inanç, Blakherna Meryem Kilisesi'ni, şehirde Ayasofya'dan sonra en önemli kilise konumuna getirmişti. Blakherna Sarayı'nın tam karşısında yer alan bu kilise, imparatorların özel kilisesi haline gelmişti. İmparatorlar ve Bizans Sarayının ileri gelenleri genellikle dini törenlerini burada düzenlemekteydiler.²²⁷

Blakherna Meryem Kilisesi'nde Meryem'in giysisinin dışında çeşitli aziz ve azizelere ait kutsal emanetler bulunmaktaydı. 1204 yılı Latin işgali esnasında Haçlılar tarafından Latin Kilisesi haline çevrilen kilisede bulunan bazı kutsal eşyaların Latinler tarafından Venedik'e götürüldüğü bilinmektedir. V. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar İstanbul halkı ve İstanbul'a gelen seyyahlar bu kiliseye büyük önem göstermişlerdir.²²⁸

Clavijo, Blakherna Meryem Kilisesi'ni ziyaret etmiştir. İspanyol seyyah bu kiliseden bahsederken kilisenin harap durumda olan Anaomasy Kulesi²²⁹ yakınında olduğunu, eskiden burada yabancı elçilerin konakladığını ve bu kulenin imparator Manuel'in babası Ioannes Palaiologos tarafından tahrip ettirildiğini belirtmiştir. Clavijo, üç nefli bir bazilika olan bu kilisenin eskiden Blakherna Sarayı'nın şapeli olduğunu söylemiş ve kilisenin bazı kısımları onarım gerektirir durumda olmakla beraber, üstü bütünüyle kurşun kaplı olan kilisenin zengin ve süslü görünümlü olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: *"Kilise son derece muhteşemdir. Özellikle süslemeleri o kadar yeni görünüyor ki henüz elden çıkmış olduğunu sanırsınız."*²³⁰

Clavijo'dan yaklaşık otuz yıl sonra İstanbul'a gelen Fransız seyyah Bertrandon, Blakherna Meryem Kilisesi için seyahatnamesinde şunları söylemiştir:

"Blakherna Kilisesi adı verilen bir kilise daha vardı; burası, imparator sarayına ve kara surlarına yakın bir yerdeydi ve Pera'ya bakıyordu. Bana göre, içindekilere bakılınca pek büyük görülmeyen bu kilise de bütün diğerleri kadar güzeldi ya da diğerlerinin hiçbirinden aşağı kalır bir yanı yoktu; yerler döşeme taşlarıyla kaplanmış, duvarları boyanmış ve

²²⁷ Semavi Eyice, "Blahernai Kilisesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 262.

²²⁸ Gustave Schlumberger, "Blakherna Sarayı ve Kilisesi", **a.g.e.**, s. 50.

²²⁹ Clavijo'nun Anaomasy Kulesi olarak söz ettiği kule Blakherna Sarayı'nın bir parçası olan Anemas Kulesi'dir. Anemas Kulesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Semavi Eyice, "Anemas Zindanı ve Kulesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 1, s. 269-271.

²³⁰ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 55.

lambrilerle güzelleştirilmişti ve de yapılabilecek her şey yapılmıştı. Bence çatının iyi örtülmemiş olmasından başka söylenecek bir şey yoktu.”²³¹

Blakherna Meryem Kilisesi, Latin işgali dışında yüzyıllar boyunca depremler ve yangınlar geçirmiş, büyük zararlar görmüş fakat yeniden onarılmıştır. Ancak 1434 yılında güvercin avlayan çocukların çıkardıkları bir yangın sonucunda kilise yanmış ve Bizans’ın içinde bulunduğu maddi olanaksızlıklar nedeniyle bir daha tamir edilememiştir. Pero Tafur, Ayasofya kadar büyük olmayan fakat zamanında daha zengin ve görkemli olduğunu söyledikleri Blakherna Kilisesi’nin o sırada bu yanmış ve tamir edilmemiş durumuna şahit olmuştur: “*Kilisenin adının Valayerna olduğu söylenir ve şimdi tamamen yandığı için onarmak mümkün değildir.*”²³²

2.1.2.9. Hodegetria Manastırı Kilisesi (Santa Maria de la Dessetria)

Bizans İstanbul’unun Meryem Ana’ya adanmış bir diğer önemli ibadet yeri de günümüzün Cankurtaran bölgesinde bulunan Hodegetria Manastırı’dır. Ahırkapı’ya yakın bir yerde, sahilde yer alan manastır ve kilisenin ne zaman inşa edildiği tam olarak bilinmemekle birlikte kaynaklara göre V. yüzyılda İmparatoriçe Pulheria döneminde yapıldığı tahmin edilmektedir.²³³

İstanbul’da birçok kilise ve manastırı detaylı biçimde betimleyen Clavijo, Hodegetria Kilisesi’ni de ziyaret etmiştir. İspanyol seyyah seyahatnamesinde Bizans’ın son yıllarına kadar ayakta kalan yapıyı tasvir etmiştir:

“İstanbul’da Santa Maria adında bir kilise vardır ki büyük bir kutsiyete sahiptir. Kilisenin içi mozaikle işlenmişti. Burada Meryem’in bir resmi bulunuyordu. Rivayete göre bu resim bizzat St. Luka tarafından çizilmiştir. Papazlar tarafından bize anlatıldığına göre bu resim her gün değişik mucizeler yapıyordu. Buradaki Rumların bu resme karşı derin sevgileri ve bağlılıkları vardır. Onun için Meryem’e ait yortular muhteşem bir şekilde kutlanıyordu. Hz. Meryem’in resmi dört köşe bir tahta üzerine nakşedilmiştir. Tahta altı karış uzunluğundadır. Resim hali hazırda zümrütler, firuzeler, büyük inciler ve daha başka değerli taşlarla işlenmiş bir çerçeve içindedir. Resmin bozulmaması için demirden bir sandık içinde korunmaktadır.”²³⁴

Hodegetria Kilisesi’ni ziyaret eden bir diğer seyyah Pero Tafur da Clavijo gibi “*Bu kilisede Aziz Lucas tarafından meydana getirilmiş olan Meryem Ana’nın bir*

²³¹ Bertrandon de la Broquière, **Bertrandon De La Broquière’in Denizaşırı Seyahati**, s.224-225.

²³² Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 167-168.

²³³ Albrecht Berger, “Hodegetria Manastırı ve Ayazması”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 82.

²³⁴ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis’ten Semerkand’a Seyahat**, s. 57-58.

tasviri bulunur ve diğer tarafta ise çarmıha gerilmiş halde efendimizin tasviri var.” Sözleriyle kilisenin kutsiyetinden bahsetmiştir.²³⁵

2.1.3. Hipodrom / Sosyal Yaşam

Konstantinopolis, Roma’ya alternatif bir başkent olması düşüncesiyle Yeni Roma olarak yeniden inşa sürecine girdiğinde şehir, Roma İmparatorluğu’na ait diğer şehirlerdeki örnekleriyle yarışır anıtsallıkta ve hatta onlardan daha görkemli olması amaçlanarak inşa edilmiştir. Bu nedenle Yeni Roma Hipodromu Septimus Severus tarafından 195 yılında, Roma’daki Circus Maximus’a benzer şekilde, Büyük Saray’ın hemen bitişiğinde, şehrin Roma’ya giden ana caddesi Via Egnatia’nın²³⁶ başlangıcı olan Mese’ye bakar biçimde yerleştirilmiştir. Tahminen altmış bin ile seksen bin kişilik arası olan İstanbul Hipodromunun inşası, Konstantin tarafından hem bir tören hem de bir yarış alanı olarak tamamlanmıştır.²³⁷

Hipodromun İstanbulluların hayatında hem sosyal hem de siyasal bir işlevi bulunmaktaydı. Hipodrom bir eğlence mekânı olmasının yanı sıra hükümdar ile halk arasındaki diyalogu sağlayan, savaşa gitmediği zamanlarda sarayına çekilen ve kendisine ulaşamayan imparatora halkın sesini duyurabildiği tek siyasal mekândı. Hipodrom, imparatorlar için yönetsel kararlar hakkında halkın düşüncelerinin doğrudan ölçülebildiği, bazen de halkın hiç beklenmedik bir anda taleplerini imparatora ilettiği kamusal bir alandı. Halk kimi zaman vergilerdeki artışları protesto etmek kimi zaman da idareye getirilmiş bir yöneticiden şikâyetlerini dile getirmek için Hipodromu tercih etmiştir. Bu durum bize, imparatorun sesi olan sarayın ve dini otoritenin sesi olan Ayasofya’nın karşısında Bizans halkının sesini duyurması açısından Hipodromun çok büyük anlam ifade ettiğini göstermektedir. Tarihçi Alfred Rambaud bu durumu “*Tanrı’nın Ayasofya’sı, imparatorun trinikulumu varsa (Büyük*

²³⁵ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 164-165.

²³⁶ Via Egnatia Adriyatik Denizi’nin doğu kıyısından başlayarak İstanbul’da sona eren ünlü bir Roma yoludur. Yolun geçtiği ülkeler günümüzde Arnavutluk, Makedonya, Yunanistan ve Türkiye topraklarından geçmektedir. İstanbul’un kapılarından birinde son bulan Via Egnatia, burada şehrin içinden gelen Mese Caddesiyle birleşirdi. Via Egnatia hakkında detaylı bilgi için bkz. Işık Şahin, Roma Yolu “Via Egnatia”, ed. Sibel Turan, **Keşan Sempozyumu Bildiri Tam Metinleri 15-16 Mayıs 2003**, İstanbul, s. 70-74.

²³⁷ Seza Sinanlar, **Atmeydanı: Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s. 11.

Saray’da altın kaplamalarla süslü yemek odası) varsa, halkın da hipodromu vardır.” sözleriyle ifade etmiştir.²³⁸

Hipodrom, Büyük Saray’ın kuzey batı duvarına bitişik olarak yapılmıştır. İmparatorun ailesiyle birlikte yarışları izlediği locaya *kathisma* adı verilmektedir. Bu yapı altında ve üstünde yer alan odalarıyla adeta saraya bağlı bir balkon görünümüne sahiptir. Hipodromun çevresinde atlı araba yarışlarının yapıldığı bir parkur, parkurun ortasında da arabaların etrafında dönerek turlarını tamamladıkları çeşitli abide ve heykellerle süslenmiş *spina* adı verilen bir ara set bulunmaktadır. Plan olarak bir U harfini çizen Hipodromun iç düzenlemesi kanatlar boyunca kademeli olarak basamaklar üzerinde yükselen oturma grupları şeklindeydi. U harfinin açık ucu ise arabaların *carceres* adı verilen anıtsal bir kapının altından 12 kulvar halinde çıkış yapabilmesine uygun olarak inşa edilmiştir. Çıkış kapılarının tam karşı noktasında ise *sphendone* adı verilen, U harfinin yarım daire çizen kavisiyle yarış pistinin dönüş alanı bulunmaktadır.²³⁹

Birbirine rakip takımlara bağlı olarak düzenlenen atlı araba yarışlarının yapıldığı ve aynı zamanda siyasetin ifade edilebildiği tek mekân olan Hipodrom, Bizans imparatoru için her zaman potansiyel bir tehlike olmuştur. Bu nedenle Hipodromda çıkan kargaşaların sayısı az değildir. Hipodrom galeyana gelmiş taraftarlar ile imparator arasında çıkan büyük çatışmalara sahne olmuştur. Özellikle V. ve VI. yüzyıllarda Maviler ve Yeşiller olarak adlandırılan taraftar grupları arasındaki çatışmalardan dolayı çıkan kargaşalar, Bizans siyasi yaşamının değişmez bir unsuru olmuştur. İmparator Iustinianos’un Mavileri kayırarak tetiklediği Nika isyanı, büyüklüğü ve nitelikleri bakımından Bizans İstanbul’unda görülen ayaklanmalar arasında önemli bir yer tutmaktadır.²⁴⁰

²³⁸ A.e., s. 37.

²³⁹ Ümit Meriç, *Seyyahların Aynasında Şehirlerin Sultanı İstanbul*, s. 101. Seza Sinanlar, *Atmeydanı: Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine*, s. 11-13.

²⁴⁰ Marie France-Auzepy, “İstanbul’un Hipodromu”, *Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, ed. Annie Pralong, çev. Buket Kitapçı Bayrı, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016, s. 66-67. Nika isyanı hakkında detaylı bilgi için bkz. Gürkan Ergin, “Antik İstanbul’da Bir Taraftar İsyanı: Nika Ayaklanması”, *İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul*, ed. Feridun Emecen, İstanbul, Kitabevi, 2010, s. 61-75.

13 Nisan 1204'te İstanbul'a giren Haçlılar, Latin istilasıyla kenti yıkıp yağmaladıklarında hiçbir tarihi esere saygı göstermeyip yıkmışlardı. Hipodrom da bu yağmalardan etkilenmiş, Latin istilacılar tarafından çıkarılan yangında tribünlerin büyük kısmı çökmüştür.²⁴¹ Bizans İstanbul'unun Latin egemenliği altında kaldığı 57 yıllık dönem içinde Hipodromdan sürekli taş çıkarılmış, onarım amaçlı tek bir tamir yapılmamıştır. Bizans idaresi 1261 yılında başkent İstanbul'u yeniden ele geçirdiğinde, şehrin yenilenmesi sürecinde, onarım masraflarının ağırlığı nedeniyle Büyük Saray'ın onarılmadığı gibi Hipodroma da hiç sıra gelmemiştir. Sonuç olarak imparatorluğun parlak zamanlarından kalma iki büyük anıtsal yapı, kaderine terkedilmiştir. Bizans imparatorunun nispeten daha küçük olan Blakherna Sarayı'na geçmesiyle şehrin biraz daha uzak bir noktasına yerleşmesi, merkeze olan ilgiyi azaltmış ve bu alanın eski hareketliliğini yitirmesine neden olmuştur.²⁴²

Hipodrom, Palaiologoslar döneminde (1261-1453) çok seyrek de olsa halkın toplanma yeri olarak hala işlev görmekteydi. Ancak XV. yüzyıl Hipodromun hızlı bir gerileme yaşadığı dönem olmuştur. Bu yüzyılın başında Konstantinopolis'te bulunan Clavijo, beyaz mermerlerle çevrili olduğunu söylediği Hipodromda araba yarışlarının yapıldığından bahsetmiş ve büyük ihtimalle *kathisma* olduğu düşünülen imparatorluk locasını da görmüştür:

*"Aynı gün Hipodrom adı verilen sahaya gittik. Burası beyaz sütunlarla çevrilmiş bir yerdir. Sütunlar, o kadar kalın ki her birini ancak üç adam kucaklayabilir. Bu sütunlar, birbirine yakındır ve hepsinin sayısı otuz yedidir. Hipodromda kadınlara ve kızlara ayrılmış yerler vardır. Bunlar, buralardan yarış seyrediyorlar. Mermer sütunların ilerisinde ve gerisinde, yine mermerden inşa edilmiş bir duvar vardı. Duvar, yirmi otuz adım geriden başlıyor ve duvarın yanında dört mermer sütun üzerinde yükselen bir yer bulunuyor. Bunun üzerinde mermerden bir taht duruyor. Tahtın etrafında oturulacak yerler vardır. Bunların gerisinde sahneye nazır, doğal ölçülerde dört heykel dikilmiş. İmparator ile imparatoriçe, Hipodroma geldikleri zaman burada oturuyorlardı."*²⁴³

Bizans İstanbul'una iki defa gelen Cristoforo Buondelmonti'nin çizimlerinde de Hipodromu görmek mümkündür. 1422'de tamamlanan eserinde yer alan çizimde Hipodromun Ayasofya'ya bitleştirildiği ve içinin tamamen boş bırakıldığı

²⁴¹ Seza Sinanlar, **Atmeydanı: Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine**, s. 40-41.

²⁴² **A.e.**, s. 41-42.

²⁴³ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 47.

görülmektedir. İki kanatta uzanan oturma gruplarının yerinde evler inşa edildiği, sadece kulelerle gösterilen *sphendone* kısmının sağlam kaldığı anlaşılmaktadır.

İstanbul'un Bizans dönemi son ziyaretçilerinden Bertrandon de la Broquière ve Pero Tafur, Hipodromun eski görkemini yitirdiğini ve artık neredeyse kullanılmaz hale geldiğini gören son tanıklardır. Bertrandon eserinde Hipodromu “*Bu Ayasofya kilisesinin önünde çok güzel bir alan var; burası eskiden güzel duvarlarla kapatılmış saraya benzer bir yermiş*” sözleriyle anlatmıştır.²⁴⁴ Pero Tafur ise seyahatnamesinde Hipodromdan söz ederken; “*Konstantinopolis’te, sütunlu girişi ve kapıları ve kemerleri olan bir meydan var. Bu meydanın çevresinde ve içinde çok sayıda yapı var ve ona Hipodrom derler*” ifadelerini kullanmıştır.²⁴⁵

XVI. yüzyılın İtalyan tarihçisi Onofrio Panvinio tarafından 1500’lerde çizilen bir gravür ise Hipodromun Bizans’ın son dönemindeki durumunu göstermesi açısından çok tatmin edicidir. Panvinio’nun tasvirinde Hipodromun XV. yüzyıl sonundaki görünümü ayrıntılı olarak çizilmiştir. İki kanat duvarı yıkılmış olan yapının *carceres* kısmı ayakta olmakla birlikte, günümüze ulaşandan çok daha fazla sayıda anıt Hipodromun ortasında yükselmektedir. Ancak anıtların üzerinde yükseldiği *spina* duvarı gösterilmemektedir. *Sphendone* ise bugün de olduğu gibi güçlü kemerler üzerindeki tonozların yardımıyla ayakta durmaktadır.²⁴⁶

2.1.4. Meydanlar ve Anıtlar / Kültürel Miras

Büyük Konstantin İstanbul’u Roma’ya alternatif olarak ikinci bir başkent olarak yeniden inşa ederken Roma imparatorluk kimliğine özgü abidevi bir şehir yapmak istemişti. Bu sebeple İstanbul’un kent meydanları, Roma çağıının karakteristik özelliği olan büyük anıtlar ve heykellerle süslü görkemli alanlardı. İstanbul kısa zaman içinde, Roma İmparatorluğu’nun en güzel en eski yapılarından alınıp şehre getirilen kıymetli anıt ve heykellerle süslenerek parlak ve ihtişamlı bir

²⁴⁴ Bertrandon de la Broquière, **Bertrandon De La Broquière’in Denizaşırı Seyahati**, s. 220.

²⁴⁵ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 166-168.

²⁴⁶ Seza Sinanlar, **Atmeydanı: Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine**, s. 43-44.

duruma gelmişti. Revaklarla süslü meydanlar, zafer takları, sütunlar ve heykeller İstanbul'un Batı'nın gözünde eşsiz bir şehir olarak görünmesine neden olmaktaydı.

Ancak VII. yüzyıldan başlayarak imparatorluğun zayıf düştüğü dönemlerde büyük meydanların giderek tahrip olduğu bilinmektedir. XII. yüzyıla gelindiğinde şehrin erken dönemle boy ölçüşecek bir kent meydanı olmadığı gibi, Hipodrom ve çevresi dışında, eski meydanların görkemli mimarisinden pek fazla bir iz kalmamıştı. Fakat her şeye rağmen İstanbul her zaman Doğu'nun en büyük ve en seçkin şehri olma özelliğine sahip olmuştur. Şehrin tüm zenginliklerini yağmalayan Latinler, Bizans'ın mimari ve sanatsal mirasının başlıca kısmını oluşturan anıtların da birçoğunu talan etmiş, bazılarını da yerlerinden alarak Avrupa'ya götürmüştür. Bu sebeple şehirde bulunan anıt heykellerin sayısı oldukça azalmıştır. İstanbul'un fetih öncesi son döneminde şehre gelen Latin seyyahların seyahat notlarında yalnızca Augusteion'da yer alan Justinianus sütunundan ve Hipodromun spinası üzerinde yer alan anıtlardan söz edildiğini söyleyebiliriz. Ancak yine de şehri bu dönemde ziyaret eden Latin gezginler şehirdeki meydanların, sütunların ve heykellerin dikkat çekici ve seyredilmeye değer olduklarını belirtmişlerdir.

2.1.4.1. Augusteion Meydanı ve Justinianus Sütunu

Bizans İstanbul'unda Hipodrom ve çevresi şehrin merkezini meydana getirmekteydi. Bu nedenle siyasi iktidarın merkezi Büyük Saray, en ihtişamlı dini yapı Ayasofya Kilisesi, sosyal hayatın merkezi konumundaki Hipodrom ve şehrin su ihtiyacını büyük ölçüde karşılayan Basilica (Yerebatan) Sarnıcı hep bu bölgede toplanmıştı. Bu belli başlı yapılarla çevrili bir saray önü olan ana kent meydanına Augusteion adı verilmekteydi. Şehrin bütün yolları Ayasofya Kilisesi'nin güneyinde yer alan bu görkemli meydana çıkmaktaydı. Septimus Severus döneminde, Konstantin'in annesi Augusta Helena'nın anısına sunulan bu alan, Bizans'ın idari ve dini törenlerinin yapıldığı bir meydan durumundaydı.²⁴⁷

²⁴⁷ Doğan Kuban, "Augusteion", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 1, s. 422.

Augusteion şehrin kurulduğu ilk yer olması nedeniyle Romalılık kimliğinin karakteristik özelliği olan büyük anıtlar, önemli yapılar ve heykellerle donatılmıştı. Meydanın çevresi dört tarafından revaklarla çevriliydi. Çok sayıda anıt, Roma İmparatorluğu'nun birçok kentinden İstanbul'a taşınarak, kent bir antik heykel müzesine dönüştürülmüştü. Augusteion'un kent tarihi içinde gelişimi, işlevi, ihtişamı, çevresindeki anıtlar ve bir saray meydanı olarak tanık olduğu olaylar açısından önemlidir. İstanbul'un kent tarihinde bu meydanın sürekliliğini, önemini ve kullanılmasını koruması Augusteion'un tarihsel derinliğinin göstergesidir.²⁴⁸

VII. yüzyıldan itibaren Augusteion yavaş yavaş önemini yitirmeye başlamış, anıtlar tahrip edilmiş, madeni heykeller eritilmiş, meydan giderek eskimiş, zaman zaman onarılmış olmasına rağmen fetih öncesi dönemde birçoğu ortadan kalkmıştır. Bu yüzyılda meydanın güney köşesine yapılan patrikhane, Augusteion'u sınırlamış, eskiden bağımsız olan meydanın Ayasofya Kilisesi'nin dini ve imparatorluk törenleri için kullanılan ön avlusu haline dönüşmesine sebep olmuştur.²⁴⁹

1204 Latin işgali esnasında bütün şehir gibi Augusteion da yağmalanmış ve heykeller ya Avrupa'ya götürülmüş ya da tahrip edilmiştir. Şehrin fetih öncesi son tanıklarından olan Cristoforo Buondelmonti, Ayasofya Kilisesi'nin yakınlarında on büyük sütundan oluşan bir dizi gördüğünü belirtmiştir. Bu sütunların Ayasofya ve Büyük Saray'ın önünde uzanan ve bir zamanlar başkent İstanbul'un en güzel meydanı olan Augusteion'un son kalıntıları olduğu tahmin edilmektedir.²⁵⁰

Augusteion Meydanı'nı süsleyen heykeller arasında en önemlisi kuşkusuz İmparator Justinianus'un at üzerindeki tunçtan yapılmış heykeliydi. Bu heykel, yaklaşık 35 metre yüksekliğinde, tunç kaplamalı bir sütun üzerinde ve beyaz mermerden yapılmış yedi basamaklı bir altyapının üzerinde dikilmişti. İstanbul silüetinin ayrılmaz bir parçası olan bu devasa heykel, 532 yılında çıkan ve büyük bir yangına sebep olan Nika ayaklanmasının ardından Augusteion, imparator Justinianus

²⁴⁸ A.e., s. 422.

²⁴⁹ A.e., s. 423.

²⁵⁰ Jean Ebersolt, **Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları**, çev. İlhan Arda, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1996, s. 46.

tarafından yeniden inşa edilirken yerleştirilmiştir. Yüzünü Doğu'ya dönmüş bir şekilde duran ve elinde bir küre tuttuğu görülen heykel, meydanın batısında, Basilica Sarnıcı tarafında bulunmaktaydı.²⁵¹

Justinianus döneminde yaşayan Bizanslı tarihçi Prokopius heykeli şöyle tasvir etmektedir:

*“En üstte doğuya bakan büyük bir bronz at yerleştirilmiştir. Görülmeye değer güzelliktedir. At yürüyecekmiş gibi sol ayağını kaldırmıştır. Diğer ayağıyla da atacağı bir sonraki adıma hazır durumda altındaki taşa basmıştır. Aynı zamanda atın arka ayakları da ilerlemeye karar verdiğinde takip etmeye hazır durumdadır. Atın üzerinde yine devasa büyüklükte ve bronz bir imparator heykeli oturmaktadır, söylediklerine göre Akhilleus gibi giyinmiştir. Ayaklarına yarım çizme giymesine rağmen ayak bilekleri çıplaktır. Göğsünde kahramanlara özgü bir zırh ve başında miğfer vardır. Işık saçarak hareket ediyormuş izlenimi verir: şiirsel bir üslup kullanmak isteyen herkes onun sonbahar yıldızı olduğunu söylerdi. Heykel doğuya bakmakta ve eğer yanılmıyorsam atını Perslerin üzerine sürmektedir: sol elinde, yontucunun tüm dünyanın Prens'e itaat etmesi gerektiğini bildiren bir küre vardır. Kılıç, mızrak veya başka türde bir silah taşımaz ancak kürenin üzerinde himayesinde imparatorluk ve zafer elde ettiği Haç bulunmaktadır. Sağ elini doğuya doğru uzatmakta ve parmaklarını uzatarak oradaki Barbarlara sınırları içinde kalmalarını ve ilerlememelerini emretmektedir.”*²⁵²

At üstünde bir imparatoru ve büyük olasılıkla Justinianos'u tasvir eden bu heykel, İstanbul'a gelen bütün seyyahlar tarafından Ayasofya'nın yanında görülmüştür.²⁵³ IV. Haçlı Seferinin Fransız şövalyesi Robert de Clari de hatıratlarında, Ayasofya Kilisesi'nin önünde büyük bir sütunun varlığından söz etmektedir:

*“İri yapılı bir adamın iki koluyla sarabileceğinden üç defa daha kalın ve elli kulaçtan yüksek bir sütun. Mermerdendi ve her tarafı bakırla kaplıydı; demir çemberlerle sarılmıştı. Sütunun tepesine uzunluğu ve genişliği on beş ayak olan bir taş yerleştirilmişti; taşın üstüne de bir imparatorun pirinçten at sırtında pirinç heykeli bulunuyordu. Bizans halkının Herakleios²⁵⁴ olduğunu sandıkları bu imparator bir elini pagan ülkelere doğru uzatmıştı ve üstündeki yazılarda hiçbir vakit Müslümanlarla barış yapmayacağına yemin ettiği bildiriliyordu. Diğer elinde ise üstünde bir haç olan altın bir elma tutuyordu. İmparatorun başı üstünde ve etrafında, atın sırtında, her yıl, on leylek yuvası eksik olmazdı.”*²⁵⁵

²⁵¹ İhtifalci Mehmet Ziya, **İstanbul ve Boğaziçi: Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Kalıcı Eserleri II**, yay. haz. Basri Kabasoy, Kahramanmaraş, Samer Yayınları, 2021, s. 125,135.

²⁵² Procopio Causidico di Cesarea, **Opere di Procopio di Cesarea: Degli Edifizii Dell'Imperatore Giustiniano**, Milano, Tipi di Francesco Sonzogno, 1828, s. 331-332.

²⁵³ Semavi Eyice, Bertrandon de La Broquière ve Seyahatnamesi (1432-1433), **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, c. 6, sayı 1-2, s. 104.

²⁵⁴ Herakleios, Doğu Roma İmparatorluğu'nun 610-641 yılları arasındaki imparatorudur. İslam dinin doğuşu ve Muhammed önderliğinde yayılışı sırasında Bizans'ın başında yer almaktaydı. Detaylı bilgi için bkz: Işın Demirkent, “Herakleios”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, c. 17, s. 210-215.

²⁵⁵ Süheyla Bayrav, “Robert de Clari ile Villehardouin'in Vekayinamelerinde İstanbul”, **Türk Kültürü**, Ankara, 1976, c. 14, sayı 163, s. 414-415. Semavi Eyice, **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u**, s. 90.

Ruy Gonzales de Clavijo söz konusu heykeli seyahatnamesinde betimlemiştir:

“At ve üstündeki heykel o kadar muazzam ve altlarındaki kaide o kadar yüksektir ki, bunları seyretmek gerçekten hayranlık uyandırır” demiş ve *“Atın sırtındaki savaşçının sağ kolu kalkıktır, avucu açıktır. Sol eli ile de atın dizginlerini tutmaktadır. Sağ elin avucunda altından bir top vardır. Bize anlattıklarına göre, atın üzerindeki savaşçı, İmparator Justinianos tasvir ediyor. Aslında bu heykel, İmparator Justinianos tarafından yaptırılmıştır. Ayasofya Kilisesi de aynı İmparator tarafından inşa ettirilmiştir. Justinianos, Türklerle şiddetli savaşlar yapmıştır.”*²⁵⁶

Cristoforo Buondelmonti ise Justinianus’un at üstünde tunç heykelinin sol elinde altın bir elma tuttuğunu ve doğuya doğru bakarak sağ eliyle tehdit eder vaziyette olduğunu söyleyerek anıtın yüksekliğini oldukça abartılı bir şekilde 70 arşın yani yaklaşık 50 metre olarak vermiştir.²⁵⁷ Ayasofya önündeki bu atlı heykelin, Buondelmonti’nin İstanbul’un kuşbakışı olarak çizdiği planında da işaretlenmiş olduğu görülmektedir. Çizimde Justinianus anıtının yanında yine yükseklik olarak dikkate değer ve üzerinde bir haç olduğunu söylediği başka bir anıt daha tasvir etmiştir, ancak bu anıtın ne olduğu bilinmemektedir.

Fransız seyyah Bertrandon de la Broquière Ayasofya’nın avlusunda bulunan heykelden *“Bu sütun çok yüksek ve üzerinde imparator Konstantinos’un at üstünde gösterildiği, dökme madenden yapılmış büyük bir heykeli var; elindeki imparatorluk asasını belli bir yöne doğrultmuş, sağ kolu gergin ve eli, Türkiye’ye doğru, Kudüs’e giden kara yolu istikametinde açılmış, Kudüs’e kadar bütün ülkelerin kendisine boyun eğmesi gerektiğine işaret ediyor.”* diye bahsetmektedir.²⁵⁸

Pero Tafur ise Ayasofya’dan çıktığında, kilisenin kapısında şapelin kendisinden daha büyük bir taş sütun gördüğünü söylemiştir:

“Tepesinde yaldızlı pirinçten büyük bir at ve atın üstünde bir eli havaya kalkmış vaziyette, parmağıyla Türkiye’yi işaret eden ve diğer eliyle, tüm dünyanın elinin içinde olduğunu ima ederek bir elma tutan bir şövalye bulunuyordu. Bir gün büyük bir fırtınada heykel yıkılmış ve elma heykelin elinden düşmüştür... Güçlü rüzgarlardan dolayı düşmesini engellemek üzere elmayı sağlamlaştırmanın ve atı zincirlerle sabitlemenin sekiz bin dukaya mâl olduğunu söylüyorlar. Bu şövalyenin Constantinus olduğu ve Grek ülkesine felaketin, bulunduğu yerden

²⁵⁶ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis’ten Semerkand’a Seyahat**, s. 49.

²⁵⁷ Christoph. Bondelmontii Florentini, **Librum insularum Archipelagi**, s. 122.

²⁵⁸ Bertrandon de la Broquière, **Bertrandon De La Broquierè’in Denizaşırı Seyahati**, s. 221.

*parmağıyla işaret ettiği istikametten geleceği kehanetinde bulunduğunu söylerler ve böyle de oldu.”*²⁵⁹

Pero Tafur seyahatnamesinde bu heykelle ilgili duyduğu bir söylenceyi de aktarmıştır. Mitolojide ve kutsal kitaplarda ölümsüzlük anlamı yüklenen elma imgesi, Roma İmparatorluğu zamanında hükümdarlık alameti olarak anlam kazanmış, Doğu Roma-Bizans döneminde de bu anlamını korumuştur. Buna göre elmayı elinde tutan Justinianus’un Türk topraklarını işaret ederek, Bizans İmparatorluğu’na çöküşün buradan geleceği kehanetinde bulunduğu rivayet edilmektedir. Bu söylence bir anlamda Osmanlıların Roma mirasını devraldığı bir dönüşümün de yaşanmakta olduğunu işaret etmektedir. Çünkü söz konusu dönemde Batı Avrupa, Roma ve Bizans imparatorluklarının hâkimiyeti altındaki toprakların Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle Türklerin dünya hâkimiyetini gerçekleştireceği düşüncesine varmaktaydı. Konstantinopolis’in fethi Türkler içinse “*ulaşılması ve fethedilmesi gereken ülke*” anlamıyla Kızıl Elma ülküsünü ifade etmekteydi. Böylelikle Roma ve Bizans’tan sonra Osmanlı’nın da toplumsal belleğinde yer edinen elma temsiliyeti bu yönüyle Osmanlıların, Roma mirasını devralmasının bir ifadesi olmuştur.²⁶⁰

Bütün dünyayı egemenliği altında tuttuğuna inanılan imparatorun elindeki kürenin yere düşmesi, öncelikle Bizans olmak üzere birçok ülkenin Türkler tarafından ele geçirileceğine ve imparatorluğun yıkılacağına işaret sayılmaktaydı. Burada yer alan bir kitabede “*Bu top benim elimde durduğu sürece dünyaya sahibim*” sözlerinin yazılı bulunduğu ve Justinianus’un “*Beni yıkacak kimse buradan geçecektir*” dediği de rivayet edilmektedir. Bizans halkı imparatorun sağ elinin sihirli bir güçle donanmış olduğuna, sol elinde bulunan altınla kaplı bronz kürenin ise devletin refah ve ıstırabının simgesi olduğuna inanılmaktaydı. Şehirde yaşayan halk kuşatma zamanlarında heykelin önüne gelerek umut ve korkuyla İstanbul’un geleceğini düşünmekteydi.²⁶¹

²⁵⁹ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 163-164.

²⁶⁰ Hakan Kılınç, Orta Çağ Akdenizi’nde İspanyol Bir Seyyah: Pero Tafur’un Doğu Seyahati (Tercüme ve Değerlendirme), Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2014, s. 55-56.

²⁶¹ Orhan Şaik Gökyay, “Kızıl elma”, **DİA**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022, c. 25, s. 559.

1317 yılında kürenin üzerindeki haçın bir fırtınada düşmesi üzerine halk büyük bir korkuya kapılmış, daha sonra elma biçimindeki küre de düşüp parçalanınca yakın zamanda devletin parçalanıp yıkılacağı anlamını çıkarmıştır. Başka bir rivayete göre de imparatorun elindeki küre Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul kuşatmasından kısa bir süre önce düşmüş, İmparator XI. Konstantin onu iki defa yerine koymayı denemiş fakat başaramamıştır. Bu olay şehrin Türkler tarafından fethine ve imparatorluğun çöküşüne işaret sayılmıştır. Bazı Batılı seyyahlara göre dünya hâkimiyetinin tılsımını taşıdığına inanılan bu altın küre, Bizans İmparatorluğu'nun uğuru ve koruyucusu sayılmaktaydı.²⁶²

2.1.4.2. Hipodrom Meydanı ve Dikilitaşlar

Bizans İstanbul'unda Hipodrom daha önce de belirttiğimiz üzere sadece araba yarışlarının yapıldığı bir meydan değildi. İstanbul'un sosyal ve politik yaşamının merkezi konumunda olan Hipodromda yarışlardan başka vahşi hayvan gösterileri, danslar, av sahneleri, cambazlık gösterileri de yapılırdı. O zamanlar İstanbul Hipodromunda yer alan anıtlar bugün At Meydanında gördüğümüz anıtlardan çok daha fazlasıydı. Birçok gösterinin sergilendiği Hipodromun spinasında çok çeşitli anıtlar bulunmaktaydı. Bu anıtlardan başka Hipodromun duvarları da çok sayıda anıt, heykel, büst ve resimlerle ihtişamlı bir şekilde bezenmişti.²⁶³

Robert de Clari, İstanbul Hipodromunda hepsi bakırdan olan kadın ve erkek, at ve öküz, ayı ve aslan ile pek çok başka türde hayvan heykelleri olduğunu gördüğünü belirtmiştir. Fakat 1204 yılındaki Latin istilasını sırasında talan edilen meydandaki bronz heykellerin bir kısmı eritilmiş, bir kısmı da İtalya'ya taşınmıştır. Hipodrom da bu tarihten sonra eski görkemini kaybetmiştir. Clari'nin anlatımına göre ilk olarak

²⁶² A.e., s. 559. Şehrin Bizans dönemini tasvir eden Buondelmonti'nin planından başka yine fetih öncesi İstanbul'u tasvir eden bir gravür bulunmaktadır. Alman tarihçi Hartmann Schedel'in 1493'te Nünberg'te basılan Weltchronik isimle eserinde yer alan gravürde, Ayasofya'nın önündeki atlı imparator heykeli fetih öncesi İstanbul'un bilinen bir unsuru olarak detaylı olarak aktarılmıştır. Hartmann Schedel'in yine aynı eserinde 1490 yılında İstanbul'da meydana gelen ve ayrıntıları Osmanlı kaynaklarında da geniş biçimde anlatılan büyük bir fırtınayı tasvir eden ikinci gravürde de Ayasofya'nın önünde atlı heykel görülmektedir. Bkz. Semavi Eyice, "İki İslam Minyatüründe Ayasofya Önündeki Atlı İmparatorluk Heykeli", **M. Uğur Derman Armağanı: Altmış Beşinci Yaşı Münasebetiyle Sunulmuş Tebliğler**, İstanbul, 2000, s. 290.

²⁶³ Doğan Kuban, "Hippodrom" **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 75-77.

meydandaki yirmi ayak boyunda ve tunçtan yapılmış fevkalade güzel iki kadın heykeli yağmalanıp yok edilmiştir. Heykellerden biri elini Batı'ya doğru uzatmakta ve üzerinde “*Konstantinopolis’i zapt edecek olanlar Batı’dan gelecekler*” yazmaktaydı. Diğer heykel ise elini çirkin bir yere uzatmakta ve üzerinde “*Onlar buraya sokulacaklar*” yazmaktaydı.²⁶⁴ Bizans tarihçisi Niketas da kayıtlarında Herakles, Roma mitolojisindeki Romulus ve Remus’u emziren kurt, sfenks, hipopotam, aslan ile gürüşen adam gibi bronzdan yapılmış önemli figür heykellerin fırınlara atılarak eritildiğini üzümlere belirtmiş ve bu sanat eserlerini betimleyerek Bizans İstanbul’unun zenginliği hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamıştır.²⁶⁵ Hipodromu 1403’te ziyaret eden Clavijo, burada çok yüksek olmayan pek çok sütun bulunduğunu belirtmiş ve üzerlerinde “*geçmiş zamana ait birçok adamın hayatına ve hareketlerine dair birçok yazılar vardır.*” diyerek heykellerden geriye kalan kaidelerden söz etmiştir.²⁶⁶ Buondelmonti ise 1422 yılında “*Hipodromun başında yirmi dört sütun vardı, vaktiyle bunların her birinin üstünde imparatorun ve ulu kişilerin heykelleri bulunuyormuş.*” sözleriyle İspanyol seyyahı doğrulamıştır.²⁶⁷

Hipodromdaki tüm madeni heykel ve süslemeleri yerinden sökerek eriten Haçlı Birlikleri, Hipodromun ana giriş kapısı üzerinde yer alan heykeltraş Lisippos’un bronz atları heykelinin çok kıymetli olduğunu düşünerek bulundukları yerden çıkarıp savaş ganimeti olarak Venedik’e götürmüş ve San Marco Kilisesi’nin cephesine yerleştirilmiştir.²⁶⁸ Buondelmonti evvelce dört at heykelinin durduğu yerde artık sadece sütunların kalmış olduğunu söylemiştir.²⁶⁹

Hipodromda bulunan en eski anıt, Mısır’daki Karnak Mabedi’nden gelen 3500 yıllık Dikilitaştır. M.Ö. 1547 yılında Firavun III. Tutmosis adına bir zafer anıtı olarak yapılan bu taşın bir de ikizi bulunmaktadır. Büyük Konstantin zamanında

²⁶⁴ Robert de Clari, **İstanbul’un Zaptı (1204)**, s. 45.

²⁶⁵ Niketas’a göre yağmalanan eserlerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Işın Demirkent, **Niketas Khoniates’in Historiası (1195-1206): İstanbul’un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması**, İstanbul, Dünya Kitapları, 2004, s. 237-248.

²⁶⁶ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis’ten Semerkand’a Seyahat**, s. 48.

²⁶⁷ Christoph. Bondelmontii Florentini, **Librum insularum Archipelagi**, s. 122.

²⁶⁸ Erendiz Özbayoğlu, “İstanbul’un Bronz Atları”, **Anadolu Araştırmaları**, İstanbul, 1989, sayı 11, s. 155.

²⁶⁹ Christoph. Bondelmontii Florentini, **Librum insularum Archipelagi**, s. 123.

bulundukları mabedin önünden alınan taşların biri Roma'ya diğeri ise Yeni Roma'ya gönderilmek üzere İskenderiye limanına nakledilmiştir. Ancak Konstantin'in ölümü üzerine İstanbul'a gidecek olan anıt ancak kırk yıl sonra I. Theodosius döneminde şehre getirilebilmiştir. Haliç'ten Hipodroma taşınan taşın yerine dikilmesi bu kez de I. Theodosius'un ölümü nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Uzun süre Hipodromda yerde yatan taş ancak İstanbul valisi olan Proclus tarafından yerine diktirilmiştir.²⁷⁰

İspanyol seyyah Clavijo, bu dikilitaşı seyahatnamesinde anlatmıştır:

*“Bu muazzam taş parçasının yontulması ve bu hale getirilmesi, bu koca taş parçasının buraya taşınarak dikilmesi, gerçekten hayret edilecek bir şeydi! Taş, o kadar büyük ki uzaktan İstanbul'u görmeden önce bu taş göze çarpıyor. Söylentilere göre bu taş, muazzam bir olayın hatırasını yaşatmak için vücuda getirilmiştir. Taşın kaidesinde, çözülmesi oldukça zor birçok yazılar vardır.”*²⁷¹

Dikilitaşın dört tarafı hiyeroglif yazısı ile doludur. Bizanslılar bu yazıların ne ifade ettiğini anlayamadıkları için bunları bir nevi tılsım olarak kabul etmişlerdir. Ancak 1823 yılında okunabilen bu yazıda şunlar yazılıdır: *“Servet, şiddet ve maharete sahip, güneşteki altın renkleri dünyaya yayan tanrı Amon sayesinde bu vasıfları kazanan on sekizinci sülaleden III. Tutmosis, Tanrı Amon'a şükran borcunu ödemek için hediyesini takdim eder. III. Tutmosis denizleri aşarak iki nehir arasındaki memleketleri zapt etti. Saltanatın otuzuncu senesinde de bu abideyi dikti.”*²⁷²

Bir diğer İspanyol seyyah Pero Tafur ise seyahatnamesinde Dikilitaştan bahsederken şu ifadeleri kullanmıştır: *“Bu meydanın ortasında, Julius Caesar'ın küllerinin bulunduğu Roma'daki sütunların üslubunda, yekpare taştan meydana getirilmiş, köşeli bir sütun bulunuyordu, fakat aslında ne ona benzer ne onun kadar güzel ve ne de onun kadar görkemlidir.”*²⁷³ Tafur'un sözünü ettiği Roma San Pietro meydanında bulunan Dikilitaşın yüksekliği 25,5 metredir. Bizans Hipodromu'nda bulunan Dikilitaşın ise aslında 30 metre iken Mısır'dan İstanbul'a getirilirken kısaltıldığı bilinmektedir. Bizans tarihçisi Marie-France Auzepy, Dikilitaşın Mısır'da yere indirilirken kırıldığını, bu nedenle uzunluğunun 19,59 metreye inmiş olduğunu

²⁷⁰ Erdem Yücel, “Bizans Devrinde İstanbul'un Dikilitaşları”, **Hayat Tarih Mecmuası**, İstanbul, 1972, c. 1, sayı 6, s. 66.

²⁷¹ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 47.

²⁷² Erdem Yücel, “Bizans Devrinde İstanbul'un Dikilitaşları”, **a.g.e.**, s. 66.

²⁷³ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 167-168.

belirtmektedir. Taşın irice bir kaidenin üzerine yerleştirilerek yükseltilmesinin de sebebi bu durumdur.²⁷⁴

Taşın kaidesinin muhtemelen I. Theodosius döneminde ilave edildiği düşünülmektedir. Kaide iki kısımdan oluşmaktadır. Kaidenin alt tarafının iki yüzünde biri Yunanca diğeri Latince olmak üzere iki kitabe bulunmaktadır. Latince kitabede Dikilitaşın kendisi seyirciye hitap etmektedir: *“Önceleri direnmiştim, fakat yüce efendimizin emirlerine itaat ederek, yenilen tiranlar üzerinde zafer çelengini taşımam gerekti, her şey Theodosius ve onun kesintisiz sülalesine boyun eğiyor, bana da galip geldiler ve reis Proclus’un idaresi altında, 30 günde yükselmeye mecbur oldum.”* Yunanca kitabede ise üçüncü bir kişi hitap etmektedir: *“Devamlı bir surette yerde duran bu taşı dikme cesaretini imparator Theodosius gösterdi ve yardımına da Proclus çağrıldı ve bu şekilde 32 günde yerine dikildi.”* Diğer iki yüzdeki kabartmalarda ise taşın yerine yerleştirilişi ve Hipodromda yapılan araba yarışları tasvir olunmuştur. Kaidenin üst kısmının dört yüzünde de imparatorluk ailesinin üyeleri, çeşitli devlet görevlileri ve askerler ile müzikal gösterileri izleyen seyirciler resmedilmiştir.²⁷⁵

Hipodromda spina üzerinde yer alan bir diğer Dikilitaş ise Örme Sütundur. Sütunu kimin yaptırdığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak sütunun X. yüzyılda VII. Konstantin tarafından tamir ettirildiği ve üzeri, babası I. Basileios’un zaferlerini tasvir eden tunç levhalarla kaplandığı bilinmektedir. Mermer kaidesinin bir yüzünde Grekçe şöyle bir kitabe yer almaktadır: *“Bu dört köşeli heybetli ve harika anıt, zamanla harap olmuşken, şimdi imparator Konstantinos ile devletin şanı olan oğlu Romanos tarafından önceki görüntüsüne nispetle daha iyi duruma getirildi: Rodos kolosu harikulade idi, bu bronz anıt ise hayranlık yaratmaktadır.”*²⁷⁶

1204 yılında İstanbul’u ele geçiren Latinlerin sütun üzerindeki tunç levhaları yerlerinden söktüğü ve para bastırmak amacıyla erittikleri tahmin edilmektedir. Bu

²⁷⁴ Marie-France Auzepy, “İstanbul’un Hipodromu”, **a.g.e.**, s. 57.

²⁷⁵ Erdem Yücel, “Bizans Devrinde İstanbul’un Dikilitaşları”, **a.g.e.**, s. 66.

²⁷⁶ Seza Sinanlar, **Atmeydanı: Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine**, s. 16-17.

sebeple Buondelmonti, yüksekliğini 29 metre olarak verdiği örme sütunun günümüzdeki çıplak taştan bir abide halindeki görünümüne şahit olmuş ve bunu “Yine ortadaki ayırma duvarının üstünde taşlardan örülmüş elli sekiz kulaç boyunda bir anıt daha vardır.” ifadesiyle belirtmiştir.²⁷⁷

İstanbul Hipodromunu süsleyen anıtlardan bir diğeri de meydandaki iki Dikilitaşın ortasında yer alan bronzdan yapılmış Burmalı (Yılanlı) Sütundur. Büyük Konstantin Yeni Roma’yı Roma imparatorluk geleneklerine uygun şekilde yeniden inşa ederken Delfi’deki Apollon Mabedi önünde dikilmiş olan bu abideyi yerinden sökerek İstanbul’a getirmiştir.²⁷⁸

Burmalı Sütun, 31 Yunan şehir devletinin Perslere karşı verdikleri savaşı kazanmaları onuruna yapılmıştır. Bu zafer için minnetlerini bildirmek isteyen Delfililer, Yunan mitolojisine göre kuvvet, kudret ve güzellik tanrısı Apollon’un, kötülükleri simgeleyen “Piton” isimli yılanı boğarak öldürmesine gönderme yaparak anıtın formunu yılanlardan oluşturmuş ve gövdesine de savaşa katılan Yunan kolonilerinin isimleri yazmıştır. İstanbul’un en eski ve en önemli Bizans anıtı olan Burmalı Sütun, Yunan şehir devletlerinin elde ettikleri ganimetleri eriterek yaptıkları üç ayaklı bir kazanın bir parçasını teşkil etmektedir. Anıt İstanbul’a taşınırken üç ayaklı kazan kaybolmuştur. Sütun, başları birbirlerinden ayrılarak üç farklı yöne bakan yılanların birbirine dolanmasından meydana gelmiştir.²⁷⁹

İspanyol seyyah Ruy Gonzales de Clavijo Hipodromu gezerken, meydanda bulunan onlarca sütundan en fazla dikkatini çeken tılsımlı olduğuna inanılan Burmalı Sütun olmuştur. Anlatılarından sütunun gerçek hikayesini bilmediğini anladığımız Clavijo, sütunla ilgili bir efsaneden bahsetmiştir:

“Civarda bir de yılana benzer bir sütun görünüyor. Bu sütun, tunçtan veya başka bir madenden dökülmüş olan üç yilandan oluşmaktadır. Yılanlar birbirlerine dolandıkları için kaim bir halata benzemektedirler. Yılanlardan her birinin başı ayrı ayrı görünmektedir ve yılanların ağzı açıktır. Bize anlatıldığına göre bu yılanlar, birer tılsımdır. Güya eski zamanda şehre yılanlar ve bu benzeyen zararlı hayvanlar musallat olmuşlar ve birçok insanı

²⁷⁷ Christoph. Bondelmontii Florentini, **Librum insularum Archipelagi**, s. 123.

²⁷⁸ Erdem Yücel, “Bizans Devrinde İstanbul’un Dikilitaşları”, **a.g.e.**, s. 67.

²⁷⁹ **A.e.**, s. 68.

zehirlemişlerdi. Bunun üzerine bir imparator, bu tılsımı yaptırmış ve bu şekilde İstanbul halkını yılanların sokmasına karşı korumuş."²⁸⁰

Burmali Sütun, İstanbul'da Latin istilasına karşı varlığını koruyabilmiş ender eserlerden biridir. Zaman içinde Doğu Roma'da Hristiyanlığın ilerlemesiyle birlikte halk arasında Roma geleneklerinin unutulmaya başlamıştır. Bu nedenle şehirdeki heykeller temsil ettikleri pagan tanrıların, tarihi ve mitolojik anlamları dışında bazı yeni yorumlarla ifade edilmiştir. Bu kapsamda Burmalı Sütunun şehri yılanlardan koruduğuna olan inancın geliştiği anlaşılmaktadır. Sütun, kendisine atfedilen yılanları şehre sokmamak ve yılan ısırığına karşı bağışıklık kazandırmak gibi büyü güçleri sayesinde Latin işgalinde imha edilmekten kurtulmuştur.²⁸¹

Floransalı Buondelmonti ise Clavijo'nun aksine, Burmalı Sütunun tılsımlı olduğu görüşüne seyahatnamesinde yer vermemiş, Burmalı Sütunun fiske olarak kullanıldığından söz etmiştir: "...*üç tunç yılanı birbirine dolanmış olarak gördük, bayram günlerinde açık olan ağızlarından su, şarap ve süt akarmış.*" Anıtın gerçekten fiske olarak kullanılmış olup olmadığı hakkında yeterli kaynak bulunmaması nedeniyle sözlü aktarımların bu rivayetler üzerinde etkisi olduğu düşünülmektedir.²⁸² Nitekim İspanyol gezgin Pero Tafur da tepesinde üç yılan başı olmasına rağmen iki başlı olarak tarif ettiği Burmalı Sütun için benzer bir şekilde "*birbirine sarılmış vaziyette yaldızlı pirinçten yapılmış iki yılan bulunur ve söylediklerine göre bunlardan birinin ağzından şarap, diğerinin ağzından süt akarmış*" ifadelerini kullanmıştır. Ancak kimsenin bundan bahsetmediğini ve kanaatine göre bu hikâyeye fazla itimat edilmemesi gerektiğini de eklemiştir.²⁸³

2.1.4.3. Diğer Meydanlar ve Anıtlar

XV. yüzyıl İstanbul seyyahlarından Ciriaco d'Ancona ve Cristoforo Buondelmonti'nin anlatılarında şehrin tam ortasında yer alan ve dış yüzeyinde imparatorun savaş başarılarının tasvir edildiği belirtilen iki zafer sütununa

²⁸⁰ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 48.

²⁸¹ Gülbahar Baran Çelik, "Delfi'den Sultanahmet'e Bir Anıt-Eserin Öyküsü: Yılanlı Sütun", **Toplumsal Tarih Dergisi**, İstanbul, 2012, sayı 225, s. 35.

²⁸² **A.e.**, s. 35-36.

²⁸³ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 16

rastlanmaktadır. Bu anıtlar günümüzde Beyazıt Meydanı'nda olduğu bilinen Theodosius ile Cerrahpaşa'daki Arcadius sütunlarıdır. Ciriaco d'Ancona oldukça uzun sarmal bir sütun olarak betimlediği Theodosius ve Arcadius sütunlarının Roma'da Traianus sütunundan esinlendiğini ve meydanın bu şekliyle Roma'daki Traianus Meydanı ile pek çok ortak özellik gösterdiğini belirtmiştir.²⁸⁴ Bizans İstanbul'unu süsleyen sütunların çokluğu karşısında şaşırان Buondelmonti'nin 1422 tarihli İstanbul planında da bu anıtlar yer almaktadır.²⁸⁵

Theodosius Sütunu şehrin en büyük meydanı olan Theodosius Meydanı'nda yer almaktaydı. Bir bazilika, bir kilise, bir hamam ve bir de senato binası ile çevrelenmiş olan bu meydan da diğer meydanlar gibi Roma imparatorluk geleneklerine uygun olarak çeşitli anıtlarla ve heykellerle süslenmişti. I. Theodosius'un adını taşıyan meydanda bu zafer sütunundan başka imparatoru at üstünde gösteren bir heykeliyle birlikte imparatorun her iki oğlunun (Arcadius ve Honorius) heykelleri de bulunmaktaydı. Yüksekliğinin yaklaşık 40 metreye yakın olduğu tahmin edilen sütunun tepesinde Theodosius'un bir heykeli bulunuyordu ve sütunu saran tasvirlerde imparatorun seferleri, savaşları ve barbarlara karşı kazandığı zaferler resmedilmişti.²⁸⁶

Erken Bizans döneminde önemli törenlere sahne olan Theodosius Meydanı'nın genişliği ve güzelliği uzun süre muhafaza edilememiştir. 447 yılındaki şiddetli deprem ve sonrasında 465 yılındaki büyük yangın meydanın çevresindeki binaların zarar görmesine, meydanın bazı bölümlerinin ve heykellerin yıkılmasına veya yerinden düşmesine sebep olmuştur.²⁸⁷

VIII. yüzyıldan itibaren hayvan pazarı olarak kullanılan meydanda yer alan heykeller, şehrin 1204 yılında Latinler tarafından ele geçirilmesi üzerine yerlerinden indirilerek eritilmiştir. Meydanda yer alan heykellerle ilgili bir de ilginç bir efsane bulunmaktadır. Meydanın batı tarafında bir kemerin üzerinde madenden bazı böcek

²⁸⁴ Cyriac of Ancona, **Life And Early Travels**, s. 33,319.

²⁸⁵ Christoph. Bondelmontii Florentini, **Librum insularum Archipelagi**, s. 123-124.

²⁸⁶ Semavi Eyice, "Theodosius I Anıtı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 262-263.

²⁸⁷ Wolfgang Müller Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası**, s. 264.

heykelleri bulunduğu ve bunların durdukça bu zararlı böceklerin şehirde yaşamadığı, ancak I. Basileios'un (867-886) bu garip heykelleri tahrip ettirdikten sonra şehirde böceklerin yerleştikleri rivayet edilmektedir.²⁸⁸

Arcadius sütunu ise imparator Arcadius'un, Got isyanını bastırması üzerine V. yüzyıl başlarında, kazanılan bu zaferi kutlamak amacıyla anıtsal bir eser olarak, Bizans döneminde Kserolofos diye bilinen bugünkü Haseki bölgesinde yer alan Arcadius Meydanı'nda inşa edilmiştir. Arcadius'un oğlu II. Theodosius tarafından tamamlanan anıtın üzeri ve kaidesi Theodosius sütununda olduğu gibi zengin bezemelerle süslenmişti ve tepesinde Arcadius'un büyük boyutlu bir heykeli bulunmaktaydı. Etrafı revaklarla çevrili Arcadius Meydanı'nda bu sütundan başka heykeller de bulunmaktaydı.²⁸⁹

543 yılındaki depremde zarar gören Arcadius anıtının, 550'de de üzerine düşen bir yıldırım sebebiyle tepe kısmının tahrip olduğu düşünülmektedir. Bu tarihlerde meydanı çevreleyen yapıların da tahrip olduğu tahmin edilmektedir. 740 yılındaki şiddetli İstanbul depreminde ise imparator heykeli aşağıya düşmüş ve bir daha yerine konulamamıştır. Bu tarihten itibaren Bizans İstanbul'unun Türkler tarafından fethedildiği 1453 yılına kadar meydan ve meydanda yer alan anıt ve heykellerle ilgili herhangi bir kaynak bulunmamaktadır.²⁹⁰

Bizans halkı diğer pek çok anıtta olduğu gibi Theodosius ve Arcadius anıtlarını da birtakım hurafelere bağlamıştı. IV. Haçlı Seferinin tanıkları olan iki şövalyenin de benzer şekilde bazı hurafelerden söz ettikleri görülmektedir. Robert de Clari anıtların gövdesindeki kabartmalarda şehrin işgal edileceği kehaneti bulunduğunu söylemiştir:

²⁸⁸ Çok sonraları Bizans kaynaklarından faydalanan Evliya Çelebi de böyle bir tılsımdan söz etmektedir. Bkz. Semavi Eyice, "Tauri Forumu", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 226.

²⁸⁹ Sacit Pekak, "Arkadios Forumu", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 1, s. 306.

²⁹⁰ Wolfgang Müller Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası**, s. 250. Fetihden sonra ahşaptan yapılmış ev ve dükkanlarla çevrelenen meydan Avrat Pazarı ismiyle kadınlar için bir pazar yerine dönüştürülmüştür. Bu pazarın ilk kez ne zaman kurulduğu 1470 yılında Eğriboz Adası seferinde Osmanlılara esir düşen Vicenzalı Giovanni Maria Angiolello'nun aktarımlarından öğrenilmektedir. Angiolello, genel hatlarıyla Theodosius Sütununu tasvir ettikten sonra bu sütuna benzer bir başka sütunun "*her pazar günü, büyük pazarın kurulduğu yerde*" bulunduğunu yazmıştır. Bkz. Stefanos Yerasimos, "Giovanni Maria Angiolello ve İstanbul'un Fethinden Sonraki İlk Tasviri", **Tarih ve Toplum Dergisi**, İstanbul, 1988, sayı 58, s. 230.

“Sütunların dışında, Konstantinopolis’te olmuş ve olacak her hadise kehanet yoluyla yazılıp resmedilmiş. Bununla beraber hadise olmadan önce bilinmezmiş. Olduğu zaman gidip bakarlar ve hadiseyi sütunların üstünde hemen görürlermiş. Fransızların bu istilası bile oraya yazılmış, tasvir edilmiş. Resimlerde kuşatmada kullanılan gemiler de görülmüştür. Lakin Rumlar şehrin zapt edileceğini önceden bilememişler. Sonradan bu sütunlara gidip bakmışlar ve resmedilmiş gemiler üzerindeki yazıların, Batı’dan uzun saçlı ve üzerine zırh giymiş insanların geleceklerini ve Konstantinopolis’i zapt edeceklerini ifade ettiğini anlamışlar.”²⁹¹

IV. Haçlı Seferi’nin diğer tanığı Geffroy de Villehardouin ise Latin işgali esnasında Bizans imparatoru olan Murtzuphlos’un, Haçlı birliklerinin eline geçtiğinde yüksek bir yerden aşağı atılmak suretiyle öldürüldüğünden bahsetmiş ve yine bu kehanetin de sütunun üstünde tasvir edildiğini bir mucize olarak ifade etmiştir:

“Konstantinopolis’te şehrin ortasına doğru mermerden yontulmuş, insan gözünün gördüğü en yüksek ve en iyi işlenmiş sütunlardan biri duruyordu; Murtzuphlos onun üstüne çıkarılacak ve tüm halkın gözü önünde oradan aşağı atılacaktı; çünkü bu kadar yüksek bir yargının herkes tarafından görülmesi gerekirdi. Böylece İmparator Murtzuphlos o sütuna götürüldü ve yukarı çıkarıldı ve tüm kent halkı bu inanılmaz olayı görmek üzere oraya koştu. O zaman aşağı itildi ve o kadar yüksekte düştü ki yere çarptığında her tarafı paramparça oldu. Ama şimdi bir mucizeyi dinleyin; onun tepesinden yere atıldığı bu sütunun üstünde mermere oyulmuş çok çeşitli tasvirler vardı ve bunlardan biri imparator biçimindeydi ve aşağı düşer vaziyette çizilmişti; çünkü uzun süre önce Konstantinopolis’te bir imparatorun bu sütundan aşağı atılacağı kehaneti yapılmıştı. Ve böylece bu benzerlik ve bu kehanet doğrulandı.”²⁹²

Theodosius ve Arcadius Sütunlarına dair iki Latin kaynağında da yer alan bu anlatılar, 1204’ten 1261’e kadar İstanbul’u işgal eden Haçlı Birliklerinin de Bizanslılarla aynı söylencelere inanmış olduklarını göstermektedir.

2.1.5. Şehir Surları / Güvenlik

İlk Çağ’dan Orta Çağ’ın sonuna kadar şehirlerin kendilerini korumaları güçlü surlarla sağlanabiliyordu. Bu uzun dönem içinde Roma İmparatorluğu “Roma Barışı” anlamına gelen “Pax Romana” adlı düzeni kurarak egemenliği altındaki çok geniş bir bölgeyi dış saldırılardan korumayı başarmış ve insanlar şehirlerde oldukça rahat

²⁹¹ Robert de Clari, *İstanbul’un Zaptı (1204)*, s. 45.

²⁹² Geoffroi de Villehardouin, Henri de Valenciennes, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, s. 91-92.

yaşamışlardır. Ancak Roma İmparatorluğu'nun zayıflaması, şehirleri yeniden kendi kendilerini koruyacak tedbirler almak zorunda bırakmıştır.²⁹³

Başkent İstanbul, bir yarımada üzerinde inşa edilmiş olması nedeniyle şehri üç yanından saran deniz sayesinde doğal bir koruma altındaydı. Buradaki surlara gemiyle yaklaşmak, asker çıkarmak, merdiven dikmek hiç kolay değildi. Ayrıca Doğu Roma-Bizanslılar Haliç'in ağzını bir zincirle kapatıyor, gemilerin oradan içeri girmesini önüyorlardı. Bu nedenle Haliç ve Marmara kıyıları boyunca surların çok güçlü olması için çalışmadılar, tek duvarla yetindiler. Ancak kara surları için durum böyle değildi. Yarımada'nın karaya bağlandığı bölüm sağlam çift sur sistemiyle örülüydü ve hendeklerle desteklenmişti. Doğal engel olan Marmara ve Haliç kıyılarında İstanbul surları burçlarla donatılmış tek sıralı bir savunma duvarından oluşmaktaydı. Buna karşılık kara tarafında üçlü bir engelleme tasarlanmıştı: Bir esas duvar, ön sur ve bir hendek ile aralarında kalan alanlardan meydana gelen engelleme, düşmanı mümkün olduğu kadar uzakta tutmaya çalışıyor ve ayrıca yoğun atışlarla uzak ve yakın hedefteki düşmanı etkili ateş altına almayı sağlıyordu.²⁹⁴

Bugün Suriçi İstanbul olarak tanımladığımız bölgeyi çevreleyen şehir surları 439 yılında Konstantin tarafından yaptırılan eski surların genişletilerek oluşturulmasından meydana gelmiştir. II. Theodosius zamanında inşa edilen bu surlar hem karadan hem de denizden İstanbul'un şehir sınırlarını çizmektedir. İstanbul surları, şehri tamamen sardıkları dönemde yaklaşık yirmi kilometreydi. Şehrin batısında yer alan kara surları beş buçuk kilometre, Haliç'ten Sarayburnu'na kadar uzanan Haliç surları dört buçuk kilometre, en kısa kenar olan doğu tarafındaki surlar bir buçuk kilometre, güneyde Marmara sahili boyunca uzanan Marmara surları altı buçuk kilometredir.²⁹⁵

Surlarda birçok kapı bulunmaktaydı ve bu kapılar tehlike durumunda kapatılıp örülmekte sonra yeniden açılmaktadır. İstanbul kara surlarında on bir kapı bulunmaktaydı. Bu kapılar Marmara tarafından başlayarak Haliç'e kadar sırasıyla

²⁹³ Murat Belge, **İstanbul Gezi Rehberi**, yay. haz. Ayşe Anadol, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s. 23.

²⁹⁴ Metin Ahunbay, "Kara Surları", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 77.

²⁹⁵ Ümit Meriç, **Seyyahların Aynasında Şehirlerin Sultanı İstanbul**, s. 75.

şunlardır: Altın Kapı (Porta Aurea), Yedikule Kapısı (Pentapirgi Kapısı), Belgrad Kapısı (Ksilokerkos Kapısı), Silivri Kapısı (Pege Kapısı), Kalagru Kapısı (Porta tou Kalagru), Mevlevihane Kapısı (Rhesium Kapısı), Top Kapısı (Romanos Kapısı), Sulukule Kapısı (Pempton Kapısı), Edirne Kapısı (Charisius Kapısı), Porta Regia (Eğrikapı), Blahernai Kapısı.²⁹⁶

Altın Kapı, İstanbul'un Bizans dönemi kara surlarının en önemli kapısıdır. Seferlerden sonra zaferle dönen Bizans imparatorunun şehre giriş yaptığı tören kapısıdır. Bizans imparatoru Mihael Paleolog 1261 yılında başkent İstanbul'u işgal ve harap eden Latin İmparatorluğu'nu yenerek şehre bu kapıdan girmiştir. Fransız şövalye Robert de Clari, Altın Kapı'dan bahsederken bu kapının üstünde inanılmayacak kadar büyük, tunçtan iki fil heykeli gördüğünü belirtmiştir:

*“Bu kapı ancak imparator bir savaştan toprak kazanmış olarak döndüğü zaman açılmış. İmparator zafer kazanmış olarak dönünce, şehrin rahipleri alay halinde karşılamaya çıkarlar, kapı açılır ve dört tekerlekli bir arabaya benzeyen altından bir zafer arabası getirilmiştir. Zafer arabasının ortasında yüksek bir yer, bu yerin üstünde bir taht ve tahtın etrafında tahta gölge veren ve altından yapılmışa benzeyen bir gölgeliğin dayandığı dört sütun varmış. İmparator başında tacıyla bu tahtın üstüne oturarak, şehre bu kapıdan girer ve saraya kadar büyük şenliklerle götürülürmüş.”*²⁹⁷

Sarayburnu'ndan Yedikule'ye kadar Marmara deniz surlarının üzerinde ise büyüklü küçüklü otuz altı tane kapı olduğu bilinmektedir. Bunların başlıcaları şunlardır: Ayia Barbara Kapısı, Demirkapı, Ayios Yeoryios (Aya Yorgi) Kapısı, Mangana Sarayı Kapısı, Ayia Maria Hodegetria Manastırı Kapısı, Balıkhane Kapısı, Ahır Kapısı, Bukoleon Sarayı Kapısı, Bukoleon Sarayı İmparatorluk Kapısı, Porta Leonis (Aslanlar Kapısı), Küçük Ayasofya Kapısı, Sofla Kapısı, Kontoskalion Kapısı (Kumkapı), Blanda veya Vlanga Kapısı, Davutpaşa Kapısı, Psamatbia (Samatya Kapısı) Kapısı, Ayios Joannes Studios Kapısı veya Narlı Kapı, Ayios Hoistos Poternes (Mermer Kule Kapısı).²⁹⁸

Günümüze pek azı, o da yıkık dökük bir şekilde ulaşan Haliç surlarında kaç kapı bulunduğu bilinmemektedir. Ancak Haliç surlarının başlangıç noktası kabul

²⁹⁶ Metin Ahunbay, “Kara Surları”, **DBİA**, s. 78.

²⁹⁷ Robert de Clari, **İstanbul'un Zaptı (1204)**, s. 44.

²⁹⁸ “Marmara Surları”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 77.

edilen kuzey ucuyla Topkapı arasındaki başlıca kapılar şunlardır: Ksiloporta Kapısı, Kliomenes Kapısı, Büyük Saray ya da Ayvansaray Kapısı, Ayia Anastasia Kapısı, Ayios Ioannes Kapısı, Kinegion Kapısı (Porta del Chinico), Basileos Kapısı (İmparatorluk Kapısı), Porta Diplofaros, Porta Faros (Fener Kapısı), Petri Kapısı (Porta Petrion), Profitu Prodoromu Kilisesi Kapısı, Ayios Teodosios Kapısı, Porta Deksiokratis (Aya Kapısı), Porta İspigas (Cibali Kapısı), Porta Platea (Unkapanı Kapısı), Ayazma Kapısı (Porta Agisma), Porta Drangariu (Odun Kapısı), Zindankapı, Perama Kapısı (Porta Perametes), Balıkpazan Kapısı (Porta Pisceria), San Marco Kapısı, Porta Neorion (Bahçekapı), Porta Veteris Rectoris (Sirkeci), Eugenios (Kentenarios) Kapısı.²⁹⁹

Netice itibariyle Orta Çağ'ın en muhteşem ve dayanıklı duvar sistemi olan Bizans İstanbul'unun surları bin yılı aşan bir süre boyunca pek çok kez kuşatıldığı halde yalnızca 1204 Latin işgali ve 1453 İstanbul'un fethi olmak üzere iki kez aşılabilmektedir. Fransız şövalye Geoffroy de Villehardouin 1203 yılının haziran ayı sonlarında Konstantinopolis önlerine gelen Haçlı donanmasının, gemilerinden bakanların *"kenti çepeçevre kuşatan o yüksek surlara ve zengin burçlara"* inanmadıklarını söylemiştir.³⁰⁰

Robert de Clari anlatımlarında, Bizans İstanbul'unun kara surları tarafında Konstantinopolis'e su temin eden büyük bir kanalın bulunduğunu, bu su kanalını geçmenin kendilerine büyük zayıat vereceğini düşünerek geri çekildiklerini belirtmiştir.³⁰¹ Robert de Clari'nin sözünü ettiği bu su kanalı büyük ihtimalle sur dışında bulunan hendek olduğu tahmin edilmektedir. Semavi Eyice hendeklerde su olup olmadığı konusunun tartışmalı olduğunu ve bu konuda araştırmacılar arasında bir fikir birliği bulunmadığını ancak Clari'nin bahsettiği su yolunun şehre Trakya'dan su getiren su yolu olamayacağını söylemektedir.³⁰² Bu sebeple Clari'nin anlattığı tarzdaki su kanalları, hendeklerin savaş dönemlerinde su ile doldurulmuş olabilecekleri düşüncesini kuvvetlendirmiştir. Seyahat notlarında Bizans

²⁹⁹ "Haliç Surları", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 76.

³⁰⁰ Geoffroi de Villehardouin, Henri de Valenciennes, **IV. Haçlı Seferi Kronikleri**, s. 37.

³⁰¹ Robert de Clari, **İstanbul'un Zaptı (1204)**, s. 20-21.

³⁰² Semavi Eyice, **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u**, s. 88.

İstanbul'unun surlarını anlatan Cristoforo Buondelmonti de sağlamlaştırılmış iki katlı kara surlarının önlerindeki hendeğin su dolu olduğunu söylemiştir.³⁰³ Buondelmonti'nin 1422 tarihli İstanbul haritasında da hendek bölümünde su gözükmektedir. Buondelmonti'nin bunu kulaktan dolma bilgilerle mi çizdiği yoksa 1422 tarihli Osmanlı kuşatması nedeniyle hendeklerin Bizans tarafından suyla doldurulup doldurulmadığı tartışma konusudur.

1261'de kenti Latin işgalinden kurtaran VIII. Mihael Paleologos, surları yükseltmiş ve boydan boya yenilemiştir. Zamanla surların eskimesi ve onarıma ihtiyaç duyulması dışında meydana gelen depremlerin de yıkıcı etkileri bulunmaktadır. Şehrin kara surları Bizans İmparatorluğu döneminde XV. yüzyılın ortalarına kadar sayısız kez maruz kaldığı depremler ve saldırılar sonucunda çok kez tamir ve onarım görmüştür.³⁰⁴ Deniz surları için tahrip edici faktör ise deniz dalgalarıydı. Özellikle lodos fırtınalarının meydana getirdiği dalgalar surları yıpratmaktaydı. Deniz kıyısının tamamının kayalık olmaması, zeminin zayıflığı surlarda yıkılmalara neden olmaktaydı.

Clavijo, İstanbul şehrinin yüksek duvarlarla çevrili olduğunu ve bu duvarların üzerinde birçok kulenin göze çarptığını belirterek anlatmaya devam etmiştir: “*Şehrin suru, üç açıdan başlamakta ve üçlü bir yapı arz etmektedir. Duvarın bir açıdan diğer açığa boyu on km'dir. Bu şekilde üç açının tümü yirmi dokuz km'dir. Bu sur bir taraftan Marmara'ya diğer taraftan Haliç'e hakimdir. Marmara Denizi'nden en uzak ve Haliç'e hâkim olan açıda Blakherna Sarayı bulunmaktadır.*”³⁰⁵

Fransız diplomat Bertrandon de La Broquière “çok büyük ve cezbedici bir şehir” olarak tanımladığı Bizans İstanbul'unun çift sur sistemi ve surların önünde yer alan hendeklerini şu ifadelerle anlatmıştır:

“Söylendiğine göre Konstantinopolis'in üç köşesinden geçen çemberin uzunluğu on sekiz mili bulurmuş. Şehrin üçüncü köşesi batı yönünde, kara üzerindedir; bu bölümde şehir, özellikle de kara tarafında çok güçlü surlarla çepeçevre sarılmıştır; bunların uzunluğu, bir uçtan diğerine altı mili bulmakta, önlerinde de bakımlı hendekler uzanmaktadır. Surların, Blakhernae adı verilen saraydan iki yüz adım kadar berisinde, Pera'ya bakan kısmında hendek açılmamıştır; çünkü burada arazinin yükselmesi nedeniyle yeterli derinlikte bir hendek kendiliğinden

³⁰³ Christoph. Bondelmontii Florentini, **Librum insularum Archipelagi**, s. 121.

³⁰⁴ Metin Ahunbay, Zeynep Ahunbay, “Sur Onarımları”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 79.

³⁰⁵ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 60.

meydana gelmişti. Bana söylendiğine göre vaktiyle bu şehir hep müstahkem mevkilerden girilerek ele geçirilmeye çalışılmış. Bu hendeklerden sonra, yaklaşık on altı ya da yirmi kadem ötede, yüksek ve güçlü yapılar halinde beliren surlar var; bunlardan sonra şehri çevreleyen asıl yüksek surlar geliyor; bunlar, şehrin kara yakasını tahkim eden güzel ve sağlam surlardı.”³⁰⁶

Görüldüğü üzere hem Clavijo hem de Broquière İstanbul şehir surlarını doğru tahmin edememiş, belki de surların görkeminin etkisinde kalarak olduğundan daha uzun bir şekilde yirmi dokuz km olarak bildirmişlerdir.

“İki kenarı deniz, bir kenarı kara olan üçgen biçimindeki Konstantinopolis şehri, harikulade surlarla muazzam bir şekilde çevrilmiştir” diyen Pero Tafur ise seyahatnamesinde surlarla ilgili duyduğu bir efsaneye yer vermektedir:

“Söylenene göre Türk surların yakınına gelmiş ve onu dikkatlice incelemiş ve lağımçı surları gördüğünde hayrete düşmüş ve Türk’e şöyle demiş: “Efendim bu şehir mayınlarla ele geçirilemez; çünkü surlar çelik gibi ve hiçbir zaman yıkılmaz.” Böyle denir, çünkü surlar çok yüksektir ve büyük mermer blokları ile örülüdür. Türk [surları aşmak için] girişimlerine devam ederken ona, surların üzerinde at üstünde gezinen bir adam gördüklerini bildirmişler. O da bunu üzerine bir Grek esire, her gece surların üzerinde at üzerinde ve tüm silahlarını kuşanmış vaziyette gezinen bir şövalye şeklinde gördükleri bu tuhaf şeyin ne olduğunu sormuş. Grek esir şöyle cevap vermiş: Efendim, Grekler şöyle rivayet ederler: Constantinus kilisesini inşa ettirdiği zaman çok sayıda adam çalıştırmış ve bir gün herkes yemeğe gittiği sırada ustabaşı, bir çocuktan orada bekleyip malzemeleri korumasını istemiş. Çocuk orada beklerken at üstünde, fevkalade güzel bir adam görünmüş ve çocuğa: ‘Neden diğerleriyle yemeğe gitmiyorsun?’ diye sormuş ve çocuk cevap vermiş: ‘Efendim burada malzemelere göz kulak olmamı istediler.’ Bunun üzerine süvari şöyle söylemiş: ‘Git yemeğini ye!’ Fakat çocuk bunu yapamayacağını söylemiş. Bunun üzerine atlı ‘Çekinmeden git, sana söz veriyorum; sen dönünceye kadar kiliseyi ve şehri koruyacağım.’ Böylece çocuk gitmiş fakat daha sonra, cezalandırılma korkusuyla dönmemiş ve atlı verdiği sözün gereği orada kalmış. Rivayete göre bu kişi bir melektir.”³⁰⁷

Günlükler halinde tuttuğu seyahat notlarını 1453-1457 yılları arasında kaleme aldığı tahmin edilen İspanyol seyyah, 1453 yılı itibariyle şehrin Türkler tarafından ele geçirilmesi nedeniyle çocuğun döndüğünü ve meleğin artık İstanbul’u korumadığını da eklemiştir.³⁰⁸

Her ne kadar İstanbul’un 1453 yılında fethi sırasında koşullar ciddi şekilde değişmiş, top çağına girilmiş olsa da Bizans, en zayıf döneminde güçlü Osmanlı ordusuna kara surlarının mükemmel tasarımı sayesinde iki ay boyunca dayanabilmiştir. İstanbul’un kuşatılması ve fethi esnasında şehirde bulunan

³⁰⁶ Bertrandon de la Broquière, **Bertandon De La Broquière’in Denizaşırı Seyahati**, s. 214-215.

³⁰⁷ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 168.

³⁰⁸ **A.e.**, s. 169.

Venedikli Niccolo Barbaro tuttuğu günlüklerde 14 Mayıs 1453 tarihinde Türklerin, şehrin kara surları tarafında bir tepeye yerleştirdikleri çok sayıda topla Edirnekapı ve Eğrikapı arasında olan imparator sarayına (Blakherna Sarayı) atış yaptıklarını ancak hiçbir zarar veremediklerini söyleyerek, buraya düşen gülle sayısının 212 olduğunu bildirmiştir. Burada başarı elde edilememesi üzerine Türklerin, topları o noktadan kaldırarak Topkapı karşısına taşıdıklarını ifade eden Niccolo Barbaro, Osmanlı padişahı II. Mehmed'in bu bölgeden yaptığı top atışlarıyla tahrip olan surların kısa sürede tamir ederek eskisi kadar sağlam duruma getirdiklerini anlatmıştır:

“Kara cihetinin en zayıf noktası burası idi. Gece gündüz bu toplar da zavallı duvarları dövmekten hiç geri kalmadı. Her isabette büyük sur parçaları yıkılıyordu. Biz de karada gece gündüz, surların yıkılan yerlerini fiçılar, kazıklar ve bu iş için lüzumlu diğer malzemelerle iyice tamir ediyorduk. Öyle ki tamir edilen yerler hemen eskisi kadar sağlam oluyordu. Bununla beraber yine de diğerlerinden fazla tahrip edilmiş kapıya mükemmel teçhizatlı üç yüz adam koymuştuk. Bu adamların hepsi de yabancı idi, içlerinde hiç Rum yoktu; çünkü Rumlar alçak ruhlu insanlardı. Bu üç yüz adamın ellerinde iyi toplar, iyi tüfekler, birçok tatar oku ve bu iş için lüzumlu başka aletler de mevcuttu.”³⁰⁹

Niccolo Barbaro 21 Mayıs 1453 tarihli günlüğünde de Türk ordusunun top atışına devam ettiğini bu nedenle devamlı olarak surların tahrip olduğunu ve yeniden tamir ettiklerini aktarmıştır:

“Her daim, fasılasız ve büyük ebatta sur yıkılıyordu. Biz Hristiyanlar da bu tahribatı derhal fiçi parçaları, asma kütükleri, çalı çırpı ve toprakla iyice tamir ediyorduk ve hemen hemen eskisi kadar sağlam oluyordu. Tamirat esnasında erkekler, kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, rahipler, herkes bir arada çalışıyordu. Çünkü mesele mühimdi ve bu tamirat pek lüzumlu idi. Zira toplar bütün toprakları kazıyordu. Gülleler atıldığı zaman, toprakla yapılmış olan tamirat birbirine giriyordu. Bu toplar çok büyüktü. İçlerinde bir tanesinin ağırlığı bin iki yüz libre idi, yani attığı güllenin ağırlığı. Şunu da söyleyeyim ki bu top, ateş ettiği zaman, kara cihetindeki bütün surları şiddetle sarsıyor, hırpalıyor, yıkıyordu. Bütün şehrin toprağı, hatta limandaki donanma bile bu şiddetli sarsıntıyı hissediyordu. Ayrıca şiddetli gürültü yüzünden hamile birçok kadın korkudan çocuklarını düşürdüler. Dünyada bütün dinsizler aleminde bundan büyük top görülmemişti, şehrin bu kadar surlarını yıkan top, bu idi.”³¹⁰

Netice itibarıyla Osmanlı padişahı II. Mehmed kara surlarını pek çok yerinden top atışıyla tahrip etmeyi başarmıştı. Niccolo Barbaro 27 Mayıs 1453 tarihli günlüğünde *“Yine bütün gün zavallı surları topa tutmaktan geri kalmadılar. Bu*

³⁰⁹ Niccolo Barbaro, **Kostantinniye Muhâsarası Ruznamesi 1453**, çev. Şemseddin Talip Diler, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1976, s. 53-54.

³¹⁰ A.e., s. 57-58.

yüzden surların büyük bir kısmı yıkıldı.” diyerek İstanbul’u uzun yüzyıllar boyunca koruyan surların gördüğü zararı belirtmiştir.³¹¹

2.1.6. Su Yapıları ve Hamamlar / Temel İhtiyaçlar

Ruy Gonzales de Clavijo her ne kadar “İstanbul’un içinde birçok ayazmalardan, çeşmelerden, şadırvanlardan tatlı sular akmaktadır” demiş³¹² olsa da İstanbul, tarihi boyunca hem bir su şehri hem de su sıkıntısının ve su sorunlarının en yoğun yaşandığı şehirlerden biri olmuştur. İstanbul’a düzenli su sağlamak amacıyla yapılan ilk su tesislerinin inşasına Roma döneminde başlanmıştır. Su mimarisinde muhteşem yapılar inşa eden Romalılar, kemerlerle taşıdıkları suyu önce toplama havuzlarında biriktiriyor, oradan da kanal ve künklerle şehre dağıtıyordu. Bu bağlamda Valens (Bozdoğan) Kemerî’nin İstanbul dışından, özellikle suyun bol olduğu Trakya bölgesinden kanallar, kemerler, su tesisleri ile getirilen suların şehre ulaşım ve dağıtımı için yapıldığı düşünülmektedir.³¹³

Kemerin ilk yapılışı hakkındaki bilgiler kesin değildir. Roma imparatoru Hadrianus zamanında 123 yılına doğru İstanbul’da bir takım su tesisleri yapıldığı bilinmektedir ancak şehir Büyük Konstantin tarafından 330’ta yeniden inşa edilirken bu su tesisler de yenilenmiştir. Bu sebeple söz konusu kemerin imparator Valens (364-378) tarafından yaptırıldığı kabul edilmekte ve *Valens Kemerî* adıyla anılmaktadır.³¹⁴ Bizanslılar, Roma su sistemini daha da geliştirerek kemerlerle şehir dışından su getirerek İstanbul’u sayısı 100’ü aşan sarnıçlarla donatmışlardır. Sarnıç kelimesi, “su depolamak üzere yapılmış üstü kapalı veya açık havuz” anlamına gelmektedir. Sarnıçlar genellikle su depolamak üzere kazılan çukurların duvarlarının taş veya tuğla örülerek horasan harcı gibi su geçirmez bir sıvayla yalıtılmasıyla yapılmaktaydı.³¹⁵

VII ve VIII. yüzyıllarda çeşitli saldırı, kuşatma ve depremler nedeniyle Bizans İstanbul’unun surları dışında kalan su tesisleri tahrip olmuş ve hatta yıkılmıştır. Orta

³¹¹ A.e., s. 62.

³¹² Ruy Gonzales de Clavijo, *Timur Devrinde Kadis’ten Semerkand’a Seyahat*, s. 61.

³¹³ “Su”, *DBİA*, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 47.

³¹⁴ “Bozdoğan Kemerî”, *DBİA*, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 319.

³¹⁵ Nebi Bozkurt, “Sarnıç”, *DİA*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, c. 36, s. 158.

Bizans döneminde, eskiden şehrin suyunu sağlayan tesislerin işler durumda oldukları kuşkuludur. Bu sebeple bu tesislerin yerine sarnıçların devreye girmiş olduğu düşüncesi yaygındır. X. yüzyıldan sonra şehre su temin eden sistemin çöktüğü, 1204 Latin istilasından sonra ise bu su sisteminin tamamen yıkıldığı düşünülmektedir.

Bizans İstanbul'unun sık sık maruz kaldığı saldırı ve kuşatmalar sırasında şehrin dış su şebekesi tahrip edildiğine göre Valens Kemerî'nin de büyük ölçüde zarar gördüğüne ve aralıklı olarak kullanıldığına ihtimal verilmektedir. Nitekim Bizans'ın fetih öncesi son yıllarında Valens Kemerî'nin, etrafındaki bağ ve bahçelerin sulanmasına yardımcı olduğunu 1403 yılında Bizans İstanbul'unda olan Ruy Gonzales de Clavijo'nun seyahatnamesinden öğrenmekteyiz: *“Mukaddes Havariler Kilisesi'ne yakın bir yerde tepeden tepeye uzanan bir su kemeri bulunmaktadır. Bağları, bahçeleri sulayan su, buradan taşınmaktadır.”*³¹⁶

Roma döneminden başlayarak, özellikle Bizans döneminde, İstanbul'un su ihtiyacının giderilmesi hususunda sarnıçların büyük önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Bizanslılar, İstanbul kuşatmaları esnasında şehre su getiren tesisler harap edildiği için, Roma döneminin sonları, IV. yüzyıldan itibaren şehrin su ihtiyacının karşılanabilmesi ve kuşatmalara direnebilmek için çok sayıda açık ve kapalı su sarnıçları yapmışlardır. En önemli kapalı sarnıçların IV. ve V. yüzyıllar arasında yapıldığı tahmin edilmektedir. Suriçi İstanbul'da pek çok kapalı sarnıç bulunmakla birlikte bunların en önemlileri Basilica (Yerebatan) Sarnıcı ve Philoxenus (Binbirdirek) Sarnıcı'dır. Açık sarnıçlar ise Trakya yönünden getirilen suyun toplanarak dağıtıldığı başhavuzlardır. Fatih-Altınmermer'deki Mokios Sarnıcı, Karagümrük'teki Aeritus Sarnıcı ve Yavuzselim'deki Aspar Sarnıcı İstanbul'un Bizans dönemi açık hava sarnıçlarının örneğidir. Bu su havuzlarında su devamlı durmayıp bir taraftan şehrin içine dağılıyordu. Bunlar zamanla toprakla dolmuştur. Günümüzde bu açık su havuzlarının yerinde çeşitli *çukurbostanlar* bulunmaktadır.³¹⁷

³¹⁶ “Bozdoğan Kemerî”, **DBİA**, s. 319, Ruy Gonzales de. Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 61.

³¹⁷ Semavi Eyice, “Sarnıçlar”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 6, s. 469.

Ruy Gonzales de Clavijo seyahatnamesinde Ayasofya'nın altında içinde yüz kadar kadirganın rahatça dolaşabileceği muazzam bir sarnıç bulunduğunu bildirmektedir: *“Kilisenin altındaki büyük bir su mahzeni, çok geniş ölçüde su içeriyordu. Bize bildirildiğine göre, bu mahzenin içinde yüz kayık serbestçe dolaşabilir.”* Pero Tafur da seyahatnamesinde Clavijo'nun söylediklerine benzer bir şekilde Ayasofya'nın orta bölümünün altında çok büyük bir sarnıç bulunduğunu ifade etmiştir: *“Kubbenin altında çok büyük bir sarnıç bulunur, söylediklerine göre üç bin botalık bir gemiyi yelkenleri açık haliyle alabilecek genişliğe, yüksekliğe ve buna yeterli suyu alacak derinliğe sahiptir. Böyle bir söz ispat edilebilir mi bilmiyorum, fakat hayatım boyunca böyle bir sarnıcın daha büyüğünü görmedim ve bir başkasının olduğunu dahi sanmıyorum.”* Semavi Eyice'ye göre iki İspanyol seyyahın sözünü ettiği su hazinesinin gerçekten Ayasofya'nın tam altında mı olduğu yoksa kilisenin çok yakınında olan Basilica Sarnıcı'nın mı olduğu anlaşılmamaktadır.³¹⁸

Clavijo Bizans İstanbul'unda “Muhammed Sarnıcı” adı verilen ve tonozları mermer sütunlar tarafından taşınan çok güzel bir sarnıç gördüğünü bildirmiştir. Mahzen çimentoyla yapılmış ve tavanı direklerle dayanmıştır. İçinde altı dizi halinde 490 sütun bulunmaktadır. Clavijo bu sarnıcın önemli miktarda su aldığını ve gerektiğinde burada toplanan suyun birçok insanı idare edebileceğini söylemiştir. Clavijo'nun anlattığı bu mahzenin hangisi olduğu belli değildir ancak İstanbul'un Basilica Sarnıcı'ndan sonra ikinci büyük su haznesi olan, Hipodroma yakın konumdaki Philoxenus (Binbirdirek) Sarnıcı olma ihtimali yüksektir. Söz konusu olan Muhammed' in ise kim olduğu bilinmemektedir.³¹⁹

Bizans İstanbul'unun su sıkıntısını çözmek amacıyla aslında başka bir işleve sahipken zamanla ihtiyaç üzerine sarnıca dönüştürülmüş mekanlar da bulunmaktadır. Bunların içinde en önemlisi Hipodromda yer alan Hipodrom (Sphendon) Sarnıcı'dır.

³¹⁸ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 51, Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 162-163, Semavi Eyice, **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u**, s. 141-142.

³¹⁹ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 60, Semavi Eyice, **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u**, s. 143.

XI. Yüzyıldan itibaren asıl amacı olan atlı araba yarışları için çok nadiren kullanılan Hipodromun güney kısmı sarnıca dönüştürülmüştür. Bu dönüşümün kesin olarak ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Buondelmonti, Hipodromun bütünüyle sütunlar üzerine yapıldığını ve altında aynı ölçülerde mükemmel suyu olan bir sarnıç bulunduğunu bildirmektedir ancak bu doğru değildir. Buondelmonti büyük olasılıkla Hipodromun deniz tarafındaki yarım yuvarlak ucundaki Sphendone'nin altında yer alan sarnıcın bütün Hipodromun altına uzandığını zannetmiş olduğu tahmin edilmektedir.³²⁰

Bizans İstanbul'unun günlük yaşamında hamamların da büyük bir önemi bulunmaktadır. Bizans kaynaklarında pek çok hamamının isimleri geçmektedir. Bunların arasında Hipodroma komşu olan Zeuksippos Hamamı şehrin en büyük ve en muhteşem hamamıdır. Pero Tafur seyahatnamesinde sözü edilen bir söylencenin de Zeuksippos Hamamı ile ilgili olduğu düşünülmektedir:

“Hipodrom meydanının bir tarafında, karşılıklı iki kapısı olan bir hamam bulunmaktaydı. Kadınlar zina ile suçlandıklarında yargıçlar onları bu hamama getirirler ve onu gözledikleri sırada bir kapıdan girip diğer kapıdan çıkmasını sağlardı. Bunun bir kapısından giren bir kadın namuslu ise utanılacak bir duruma geçmeden karşı kapıdan çıkabilir, halbuki aksi durumda olanların eteklik ve gömlekleri kadın farkına varmadan kendiliğinden yukarı kalkar ve belden aşağısı tamamen görülebilirdi.”³²¹

2.2. Latin Seyyahların Gözüyle Bizans İstanbul’unda Latin Kolonileri: Galata, Pera

Haliç’in karşı yakasına Bizanslıların pek ilgi duymadıklarını söylememiz doğru olur. Haliç’in güney kıyısındaki tepeler Beyoğlu ve Kasımpaşa tepelerine göre daha alçaktı. Bu durum Tarihi Yarımada’da yerleşimi özendiren sebeplerden biri olmuştur. Çünkü bu bölge karadan dışarıya açılmaya daha elverişliydi. Bu sebeple

³²⁰ Haluk Çetinkaya, “Bizans Dönemi Mimarisi”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c. 8, s. 37, Semavi Eyice, **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul’u**, s. 154.

³²¹ Semavi Eyice, “Hamamlar”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 538-539, Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 167.

Konstantinopolis'in Trakya ve Balkanlara doğrudan ulaşan yolları Suriçi İstanbul'dan başlamıştır.³²²

XII. yüzyılda Bizans'tan imtiyazlar elde etmeye başlayan ve Haliç sahillerine yerleşen Cenevizliler, başkent İstanbul'un Latinler tarafından istila edilmesi üzerine yerlerini Venediklilere kaptırmışlardır. 1261 yılında Bizans idaresinin şehri Latinlerden geri alması üzerine Cenevizliler, Bizanslılarla yaptıkları anlaşma gereğince İstanbul'a yerleşme ve serbest ticaret yapma hakkı elde etmiştir. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi hem İstanbul'da yaşayan Cenevizlilerin giderek artması hem de bir karışıklık yaratmaya hazırlandıklarının öğrenilmesi üzerine güvenlik tedbiri olarak Suriçi İstanbul'dan kovulmuşlardır. Önce Trakya'da Herakleia'ya (Marmara Ereğlisi) sürülen Cenevizliler, sonrasında 1267'de Haliç'in karşı kıyısındaki Galata'da yerleşme ve serbest ticaret yapma izni elde edebilmişlerdir.

Cenevizliler kolonilerini “*podesta*” denilen bir yönetici ile idare ediyorlardı. Podesta aynı zamanda Bizans imparatoru nezdinde Cenova'nın daimî elçisi konumundaydı. Koloninin idaresi 24 üyeden meydana gelen ve “*Magnifica Communità di Pera*” adını taşıyan bir şehir meclisi tarafından üstlenilmişti. Galata'daki Latin kolonilerinin kendilerine ait kiliseleri, iskeleleri, tüccar evleri, depoları ve açık Pazar yerleri bulunmaktaydı. Denizcilik ve ticarete uzmanlaşmış Latinler, zenginlikleri yüzünden yerli İstanbul halkının kıskançlık ve öfkesine maruz kalmışlar, bu yüzden Bizanslılar tarafından sık sık saldırıya uğramışlardır.³²³

Suriçi İstanbul'dan Haliç ile ayrılmış olan Galata bölgesinin adının, çevresinde ahırlar bulunmasından dolayı “süt” anlamına gelen *galaktus* veya İtalyanca “merdivenli yol” demek olan *calatadan* geldiği ileri sürülmektedir. İspanyol seyyah Clavijo anlatılarında “*Aslında burası Cenevizlilerden önce de mevcuttu ve otlaklarla doluydu, inekler burada otlar, sonra sütleri sağılır ve İstanbul'a gönderilirdi*”

³²² Gülin Işık Yılmaz, **Haliç Kıyı Şeridinde Sanayileşme ile Ortaya Çıkan Kentsel Dönüşüm**, Doktora Tezi, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2008, s. 6-7.

³²³ Ayşe Hür, “Latinler”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 198, Semavi Eyice, “Galata”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 348-349.

diyerek Galata kelimesinin İspanyolcada “*sütün sağıldığı yer*” anlamına geldiğini belirtmiştir.³²⁴

XV. yüzyıla kadar Galata surlarıyla çevrili bölge Pera diye bilinmekteydi ve Bizans dönemi Galata’sı da bu kısmı içine almaktaydı. Yunancada “karşı yaka”, “öte” anlamına gelen Pera sözcüğü, ilk olarak Cenevizliler tarafından kullanılmıştır. Pera, bir anlamda da Latin ve yabancı tüccarların yaşadığı bölgeye karşı yerli Bizans halkının yabancılığını ifade etmekteydi.³²⁵

Clavijo, “*Beyoğlu, Cenevizliler tarafından şu şekilde işgal edilmiştir: Cenevizliler, İstanbul imparatorlarının birinden bir parçacık arazi satın almışlar. Sonra burada şehirlerini oluşturmaya başlayarak gönül isteğiyle değil, güçlerini kullanarak buna imkân bulmuşlardır.*” sözleriyle Galata’nın Cenevizlilerin işgali altında olduğunu ve Cenevizlilere bağlı bulunduğunu ifade etmiştir.³²⁶

Cristoforo Buondelmonti de şehrin kuzeyinde Haliç ile ayrılan Galata’nın Cenevizlilere ait olduğunu belirtmekle beraber, bu bölge hakkında bir açıklama yapmamaktadır.³²⁷ Ancak Bizans İstanbul’unu gösteren çiziminde Galata’nın surları ve içindeki başlıca kiliseleri, yapıları ayrıntılı olarak belirtmiştir.

Pero Tafur ise seyahat notlarında, Pera’ya daha önce Galata dendiğini ifade ederek, Pera şehrinde yaklaşık iki bin insan yaşadığını söylemiş ve “*Halkı Grek olmakla birlikte tüm devlet işlerini ellerinde tutan ve şehri idare edenler Cenevizlilerdir*” diye bildirmiştir. Ancak hem Pera hem de tüm ülkenin adalet işlerinin Konstantinopolis’ten yürütüldüğünü de eklemiştir.³²⁸

Konstantinopolis’in son döneminde Suriçi İstanbul, Bizans idaresinin askeri ve siyasi ilişkileri örgütlediği merkez konumundayken, buna karşılık Galata, Suriçi’nden bağımsız olarak ticari ilişkilerin örgütlendiği bir merkez durumuna gelmiştir. Bizans İstanbul’unda askeri ve siyasi ilişkilerin örgütlenmesi ile ticari ilişkilerin örgütlenmesi Bizans İstanbul’unda iki ayrı merkezin ortaya çıkmasına

³²⁴ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis’ten Semerkand’a Seyahat**, s. 63.

³²⁵ İlber Ortaylı, “Galata”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, c. 13, s. 303.

³²⁶ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis’ten Semerkand’a Seyahat**, s. 63.

³²⁷ Christoph. Bondeumontii Florentini, **Librum insularum Archipelagi**, s. 125.

³²⁸ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 170-173.

neden olmuştur. Suriçi İstanbul ile Galata arasındaki ikili durum, başkentin Osmanlılar tarafından fethi sonrasında da devam etmiştir. Osmanlılar Avrupa ile ticaretin merkezi olan bu bölgenin İstanbul için olan önemini anlamış ve Doğu-Batı arasındaki ticari ilişkilerin yabancılar tarafından örgütlenmesine ve yürütülmesine izin vermişlerdir.³²⁹

Netice itibariyle, 1267 yılı itibariyle Galata, Latin cemaatin dini, ticari ve kültürel hayatının giderek yoğunlaştığı yer haline gelmiştir. Galata'nın zaman içinde gösterdiği bu hızlı gelişim İstanbul'u ziyaret eden Latin seyyahların da ilgisini çekmiştir.

2.2.1. Kilise ve Manastırlar / Dini İnanç

Latinlerin 1204 yılında İstanbul'u ele geçirmesiyle birlikte, aralarında çok önemli olanlarının da bulunduğu pek çok Bizans kilisesi Latinlerin eline geçmiştir. Ancak İstanbul'da çok sayıda kilise ve manastırın yer aldığı göz önünde bulundurulursa dini yapıların toplamı içinde bu kiliselerin sayısı büyük ihtimalle çok fazla değildir. Biz tezimizin bu bölümünde Osmanlıların İstanbul'u fethinden önce şehre gelen Latin seyyahların gözüyle Galata'da bulunan Latin kiliselerini tanımaya çalışacağız.

1261 yılında İstanbul'daki Latin hakimiyetinin sona ermesiyle birlikte XIII. yüzyılın ikinci yarısında ve XIV. yüzyılın başlarında, Bizans içindeki rakibi olan diğer İtalyan denizci devletlere karşı güçlenen Cenevizliler, Galata'ya yerleşmiş ve bir Ceneviz mahallesi kurmuşlardı. Bu gelişme, İstanbul'daki Latin toplumunun sosyal hayatının da daha çok Galata'da yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Bu süreçte Fransiskan, Dominiken ve Tapınakçılar tarikatları da İstanbul'a yerleşmiştir.³³⁰

Toplumsal hayata yön veren mekânların başında da dini mabetler gelmektedir. Kilise ve manastırlar, Bizans Galata'sına yerleşen Latin cemaatinin dini, sosyal ve

³²⁹ Ertan Eğribel, Meryem Demir, "1980/90 Sonrası İstanbul Beyoğlu'nun Yama Kimliği: Devlet ve Toplum Krizine Bağlı Değersizleşme ve Temsil Sorunu", **Sosyologca**, İstanbul, 2022, sayı 23, s. 172-173.

³³⁰ Ömer Faruk Harman, "İstanbul'daki Katolikler", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, s. 123.

kültürel hayatının merkezi konumunda olmuştur. Bu sebeple kiliseler bir Latin şehri hâline gelen Galata'nın en önemli yapıları sayılmaktadır.

Latin İmparatorluğu'nun (1204-1261) kısa tarihi boyunca İstanbul'un karşı kıyısındaki Galata'da sayılarının 14'ü bulunduğu tahmin edilen Latin Katolik Kiliseleri kurulmuştur.³³¹ Galata Latin cemaatinin başlıca kilise ve manastırları şunlardır: San Paolo e San Domenico Kilisesi (Arap Camii), Santa Anna Kilisesi, San Antonio Kilisesi ve Düşkünler Evi (Kemankeş Koca Mustafa Paşa Camii), Santa Caterina Manastırı, Santa Chiara Manastırı ve Kilisesi, San Francesco Manastırı ve Kilisesi (Galata Yeni Valide Camii), Saint Benoit Kilisesi, Sankt Georg Kilisesi ve Santa Maria della Cisterna.³³²

Pero Tafur, Pera şehrinin dini yapıları için *“kiliseleri ve manastırları mükemmeldir”* ifadesini kullanmıştır.³³³ Seyahatnamelerini incelediğimiz seyyahlarımız Galata'da genel olarak üç kiliseden söz etmişlerdir. Bunlar San Paolo e San Domenico Kilisesi, San Francesco Manastırı ve Kilisesi ve Saint Benoît (San Benedetto) Kilisesi'dir. Biz de tezimizin bu bölümünde bu üç Latin Kilisesini seyyahlarımızın gözüyle ziyaret edeceğiz.

2.2.1.1. San Paolo e San Domenico Kilisesi

San Paolo Kilisesi, Bizans İstanbul'unun Latin hakimiyeti altında olduğu 1204-1261 yılları arasında Galata'da Latinler tarafından inşa edilmiştir. Kaynaklara göre bu kilisenin VI. yüzyılda Bizans imparatoru Justinianus döneminde azize Eirene'ye adanmış bir kilisenin kalıntıları üstüne yapıldığı tahmin edilmektedir. Bu kilisenin XIV. yüzyıl başlarında Dominiken tarikatı mensuplarının eline geçmesi üzerine aynı yerde ya da yanında San Domenico adı verilen büyük bir manastır inşa edilmiştir. Böylelikle kilise San Paolo e San Domenico olarak çift adlı tanınmıştır. Bu kilise, İstanbul'un fethine kadar Bizans İstanbul'unun en önemli Katolik kilisesiydi. Bizans döneminde Ayasofya'nın en önemli Ortodoks mabedi olması gibi, San Paolo e San

³³¹ Semavi Eyice, “Galata Hakkında İki Kitap ve Bu Münasebetle Bazı Notlar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul, 1949, s. 205-206.

³³² Rinaldo Marmara, *Bizans'tan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi*, çev. Saadet Özen, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s. 29-43.

³³³ Pero Tafur, *Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438*, s. 172.

Domenico Kilisesi de Katolikler açısından böyleydi. Semavi Eyice, İstanbul'un 1453'te fethine kadar Galata'da ölen İtalyanların San Paolo Kilisesi'ne gömüldüğünü, bunlara ait üzerleri arma ve kitabeli mezar taşlarının dini yapının döşemesinin altında bulunarak İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne nakledildiğini bildirmektedir.³³⁴

Galata Katolik kiliselerinden söz ederken *“Beyoğlu tarafında iki manastır, oldukça güzel olduğu kadar muhteşem bir tarzda döşenmiştir. Bunlardan biri St. Paul, biri St. Francise adına inşa edilmiştir.”* ifadesini kullanan Ruy Gonzales de Clavijo, San Paolo e San Domenico Kilisesi'nden kısaca bahsetmiştir. Clavijo bu kilise ile ilgili olarak seyahatnamesinde *“St. Paul Manastırı'nda Sultan Bayezid tarafından esir edilerek zehirli otlarla öldürülen Lord Trokos ile birçok Fransız yatıyor. Oysa bunların canını kurtarmak için fidyeler (akçeler) verilmişti.”* ifadesini kullanmıştır. Bu kişilerin Niğbolu Savaşı'nda Türkler tarafından esir edilen Fransız Mareşal ve şövalyeler olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü 1396 yılında Osmanlılar ve Haçlı Birlikleri arasında yapılan ve Yıldırım Bayezid'in zaferiyle sonuçlanan bu savaşta bazı Fransız asilzadelerin esir alındığı, daha sonra fidyeleri ödenerek bunların sağ kalanlarının vatanlarına dönmelerine izin verildiği bilinmektedir.³³⁵

2.2.1.2. San Francesco Manastırı ve Kilisesi

1204-1261 yılları arasındaki Latin İmparatorluğu döneminde Galata'da, San Paolo e San Domenico Kilisesi'ne yakın bir mevkide olduğu bilinen bir başka dini yapı ise San Francesco Manastırı ve Kilisesi'dir. Bu kilisenin 1220 yılından itibaren İstanbul'da bulunan Fransiskanlar tarafından 1227 yılından önce inşa edildiği düşünülmektedir. Kilise önce Meryem'e adanmış, ancak tarikatın kurucusu Francesco d'Assisi'nin aziz ilan edilmesi üzerine onun adını almıştır.³³⁶

³³⁴ P. Benedetto Palazzo O.P., **Arap Camii veya Galata Saint Paul Kilisesi**, çev. İ. Burhan Yentürk, İstanbul, Bilge Karınca, 2014, s. 62-68. Semavi Eyice, “Arab Camii”, **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1959, c. 2 s. 940. Semavi Eyice, “Arap Camii”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, c. 3, s. 326. Kenan Yıldız, “Bitmeyen Bir İskan Tartışması: Galata'da Yeni Valide ve Arap Camileri Etrafında Katolik-Müslüman Çekişmesi (1693-1713)”, **Güney-Doğu Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 2020, sayı 34, s. 98.

³³⁵ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 63-64, Feridun Emecen, “Niğbolu Savaşı”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, c. 33, s. 91.

³³⁶ Rinaldo Marmara, **Bizans'tan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi**, s. 32-33.

Ruy Gonzales de Clavijo “*St. Francise Manastırı son derece süslüdür*” dedikten sonra burada gördüğü kutsal hatıraları detaylı bir şekilde anlatmıştır:

“Bize burada son derece mukaddes eşyalar gösterildi. Bunlar arasında St. Andrea’nın, St. Nicola’nın ve St. Francise’in mukaddes kemikleri bulunuyordu. St. Caterine’in kemikleri, billurdan bir kutu içinde korunuyordu. Daha birçok azizin ve azizenin kafataslarından birkaçı da korunuyordu. Burada incilerle süslenmiş bir haç, İsa’nın üzerine gerildiği haçın bir parçasından yapılmıştır. Bir rivayete göre Latinler İstanbul’a girdikleri zaman bunu alıp götürmüşlerse de daha sonra Rum Patriği, Latinleri dava etmiş ve bunları geri almayı başarmıştır. Bu mukaddes eşyalardan başka bize birçok muhteşem ve değerli taşlarla işlenmiş elbiseler getirildi.”³³⁷

Clavijo son olarak, San Francesco Manastırı’nda da Türkler tarafından Niğbolu Savaşı’nda esir edilen bir Fransız mareşalin gömülü olduğunu bildirmiştir. Bu mareşalin, Macar Kralı ile birleşerek hareket ettiğini ve Haçlı Seferlerine katıldığını belirtmiştir.³³⁸

Bertandon de la Broquière ise San Francesco Kilisesi’ni ziyaret etmemiştir. Ancak seyahatnamesinde “*Söylendiğine göre Roma’nın emriyle içinde her gün dinsel tören ve ayin yapılan bir kilise varmış ve tüccarlar Pera’dan karşıya geçip buraya gelirlermiş.*” ifadeleriyle sözünü ettiği kilisenin burası olduğu tahmin edilmektedir.³³⁹

2.2.1.3. Saint Benoît (San Benedetto) Kilisesi

Fransız seyyah Bertrandon de la Broquière’in anılarında “*Pera’nın karadan bakıldığında iyice görülebildiğini sanmıyorum; çünkü limanın kara yönündeki ucunda bulunan kapının yakınlarında bir kilise yer almaktadır.*” sözleriyle ifade ettiği kilise ise geçmişle ilgili pek fazla şey bilinmeyen Saint Benoit Kilisesi’dir. Söz konusu kilise XIV. yüzyılda Cenevizliler tarafından bir sarnıcın hemen yanında, eski bir Yunan kilisesinin üstüne, Santa Maria della Cisterna adıyla inşa edilmiştir. 1427’de takdis edilen kilise 1450 yılında, Bizans’ın başkent İstanbul’u 1261’de Latinlerden geri almasından sonra Galata’daki Ceneviz bölgesine çekilen Benediktenlere devrolmuştur. 1460-1461 yıllarında ise Türklerin Pera’yı ele

³³⁷ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis’ten Semerkand’a Seyahat**, s. 63-64.

³³⁸ **A.e.**, s. 64.

³³⁹ Bertrandon de la Broquière, **Bertandon De La Broquière’in Denizaşırı Seyahati**, s. 225.

geçirecekleri korkusuyla kilisede bulunan değerli parçalar, başka kiliselerdeki eşyalarla birlikte Sakız Adası üzerinden Cenova'ya gönderilmiştir.³⁴⁰

2.2.2. Galata Surları / Güvenlik

Konstantinopolis'te Suriçi İstanbul olduğu gibi Galata bölgesi de surlarla çevriliydi. Galata surları, İstanbul surları kadar geniş bir alana yayılmasalar da Haliç kıyısında Azapkapı'dan başlayarak kuzeydoğuya doğru yönelerek Galata Kulesi'ne tırmanmış ve daha sonra güneydoğuya inerek Tophane civarından yeniden denize kavuşarak bir üçgen şeklinde bütün Galata bölgesini çevrelemişti. Seyyahlarımızdan bazıları seyahatnamelerinde Galata surlarından da söz etmişlerdir. Ruy Gonzales de Clavijo Galata bölgesinin *“kuvvetli bir duvarla çevrilmiş”* olduğunu söylerken³⁴¹, Pero Tafur da Galata surları için *“şehir muntazam biçimde surlarla çevrili, hendekleri ve istihkâmı iyidir.”* ifadesini kullanmıştır.³⁴² Ancak Bertrandon de la Broquiére'e göre Galata'nın kara tarafındaki surları ona pek güçlü görünmemiştir.³⁴³

İmparator Büyük Konstantin tarafından yaptırılan Galata'nın ilk surları Haliç ve Boğaz ağzı kıyılarında şehri çevirmektedir. Aynı zamanda karadan gelecek tehlikeye karşı olarak da Azapkapı, Şişhane ve Tophane'yi kuşatan kara tarafı surları, kıyıdaki surlar ile birleşmekteydi. Kara tarafı surlarının önünde 15 metre derinliğinde bir hendek kazılmıştı. Galata kent surları yaklaşık 2 metre kalınlığındaydı ve çevresi 2.800 metreyi bularak 37 hektarlık bir alanın sınırlarını belirliyordu. 528'te I. Justinianus bu surları yenilemiş ve yeni surlar ekleyerek bölgeyi kara ve denizden gelecek saldırılara karşı sağlam bir duruma getirmiştir.³⁴⁴

Bizans Devleti, savunmasız bir su yolu olan Haliç'i düşman saldırılarından korumak için Haliç zinciri olarak bilinen uzun bir demir zincir ile şehrin ortasından geçen bu su yolunun girişini kapatmıştır. Bu zincir yüzyıllar boyunca Bizans İstanbul'una yönelik saldırı ve kuşatmalarda denizden Haliç'e girişi önlemek

³⁴⁰ A.e., s. 207. Wolfgang Müller Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası*, s. 100.

³⁴¹ Ruy Gonzales de Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, s. 62.

³⁴² Pero Tafur, *Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438*, s. 172.

³⁴³ Semavi Eyice, *Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u*, s. 164.

³⁴⁴ Semavi Eyice, “Galata”, *DBİA*, s. 348.

açısından önemli bir güvenlik olmuştur. Haliç zincirinin bir ucu günümüzde Sarayburnu civarında yer alan Eugenius Kulesi'ne bir ucu da II. Tiberius zamanında (578-582) Galata'nın doğusundaki surların sahil bölgesine inşa edilen Galata Hisarı'na (Kastellion ton Galatou) bağlanmıştır.³⁴⁵

IV. Haçlı Seferi Birlikleri, Bizans başkenti önüne geldiği 6-7 Temmuz 1203 tarihlerinde, şehre girebilmek için, Galata'da zincirin bir ucunun bağlandığı Kastellion Hisarı'nı ele geçirerek zinciri kırmışlardır. Fransız şövalye Robert de Clari bu olayı şu sözlerle anlatmıştır: *"Konstantinopolis limanı demirden kalın bir zincirle sıkı sıkıya kapatılmıştı. Bu zincirin bir ucu şehre bir ucu limanın öbür tarafındaki Galata kulesine bağlıydı. Kule hem çok muhkemdi hem de içindeki askerlerle çok kolay müdafaa edilebilirdi."*³⁴⁶

IV. Haçlı Seferi'nin bir diğer şövalyesi Geoffroy Villehardouin de Haçlı Birliklerinin, Haliç'e gerilen zincirin Galata tarafındaki ucunun bağlı olduğu Galata Hisarı'nın ele geçirerek zinciri kırmalarını kroniklerinde anlatmıştır:

*"Baronlar meclisi Galata Kulesi'nin önündeki, Konstantinopolis'ten gelen zincirin bağlı olduğu limana yerleşmeye karar verdi. Ve şunu biliniz ki, Konstantinopolis limanına girmek isteyen bu zinciri aşması gerekiyordu. Ve baronlarımız bu kuleyi alıp, bu zinciri koparmazlarsa, işlerinin biteceğini ve öleceklerini görmüşlerdi. Bu nedenle gece kulenin önüne yerleştiler; burada çok güzel ve zengin bir kent vardı."*³⁴⁷

Her iki Fransız şövalye de bu yapıyı Galata Kulesi olarak aktarmışlardır. Halbuki söz konusu yapının hem Clari'nin hem de Villehardouin'in yer tariflerine göre çok açıkça kıyıda yer alan ve Haliç zincirinin bağlı olduğu *"Kastellion ton Galatou"* yani Galata Hisarı olduğu bellidir.

³⁴⁵ 550 metre uzunluğunda ve her biri 8 ile 19 kilogram ağırlığında 407 halkadan oluşan ve yer yer ahşap şamandıralar üstüne bağlanan bu zincire ait bazı parçalar İstanbul Arkeoloji Müzesi, Rumelihisarı Müzesi ve Galata Kulesi Müzesi'nde sergilenmektedir. Bkz. Sinan Genim, "Kastellion Tou Galatau", **Turing**, İstanbul, 2021, sayı 406, s. 41.

³⁴⁶ Robert de Clari, **İstanbul'un Zaptı (1204)**, s. 15.

³⁴⁷ Hasan Sercan Sağlam, "Galata Kulesi'nin Ceneviz Dönemine Yönelik Bir Yeniden Değerlendirme", **Yıllık: Annual of Istanbul Studies**, İstanbul, 2020, s. 63, Geoffroi de Villehardouin, Henri de Valenciennes, **IV. Haçlı Seferi Kronikleri**, s. 45.

Galata Hisarı, İtalyan seyyah Cristoforo Buondelmonti'nin 1422 tarihli İstanbul çizimlerinde etrafı yüksek duvarlarla çevrili bir avlu ve yüksek bir kuleden oluşan bir yapı olarak görülmektedir.³⁴⁸

Galata'nın liman ve ticarete dayalı zengin bir Orta Çağ kimliğine sahip olması Latin cemaatlerinin bölgede yerleşme, ticaret yapma ve iskele kurma imtiyazlarını elde etmeleriyle başlamıştır. Belirttiğimiz üzere Cenevizlilerin Galata'ya 1267 yılı itibariyle kesin olarak yerleştikleri kabul edilmektedir. Bizans Devleti, Cenevizlilere bir imtiyaz bölgesi bağışlamış fakat Galata'nın etrafına sur yapma hakkını tanımamıştır. Bizans Devleti, Galata Hisarı hariç mevcut surlar yıktırılmış ve Galata Hisarı'nda bir Bizans garnizonu olarak bırakılmıştır.³⁴⁹ Artık sur duvarları bulunmadığı için savunmasız kalan Ceneviz kolonisi, 1296 yılında rakibi Venedik donanmasının saldırısına uğrayarak yakılmıştı. Cenevizliler her ne kadar bu durum karşısında kolonilerini bir sur ile çevirmek için izin istemiş olsalar da Bizans idaresi buna izin vermemiş, sur ve kule yapılmasını yasaklamıştır.³⁵⁰ Ancak 1315 yılında Galata'daki büyük yangından sonra Cenevizliler, yanan yerleri yeniden inşa ederken imtiyazlı bölgelerinin etrafına bir hendek açtılar. Ceneviz mahallesinde yapacakları evlerin yüksekliğine dair Bizans imparatorundan serbestlik izni alan Cenevizliler, bu hendeklerin önüne bir dizi halinde yüksek evler inşa ettiler ve bu evlerin arasına parça parça duvarlar yaptılar. Böylelikle bu duvarlar Galata'nın surları, evler de burçları oldu.³⁵¹

Zaman içinde Bizans'ın zayıflamasından faydalanan Cenevizliler, ticaret ve gümrükten elde ettikleri gelirlerle, artan nüfuslarını karşılamak için imtiyaz bölgesinin kuzeyine doğru genişlemişlerdir. Bu genişlemelerle birlikte kademeli olarak 1316 yılından itibaren yeni surlar inşa edilmiş ve bu surlar eskilerine bağlanmıştır. 1348 yılında ise Bizans'ın içinde bulunduğu bir iç buhranı fırsat bilen

³⁴⁸ Zaman zaman Galata Kulesi ile karıştırılan Galata Hisarı'nın Osmanlı kaynaklarında Mahzen-i Sultani yani Kurşunlu Mahzen adı ile geçen alt kısmı, XVIII. yüzyıldan itibaren cami olarak kullanılarak Yeraltı Camii adını almıştır. Bkz. Semavi Eyice, "Galata", **DBİA**, s. 348.

³⁴⁹ Reşat Ekrem Koçu, "Galata", **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, Koçu Yayınları, 1973, c. 11, s. 5883.

³⁵⁰ Semavi Eyice, "Galata", **DBİA**, s. 348.

³⁵¹ Reşat Ekrem Koçu, "Galata Kalesi, Surları ve Hendeği", **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, Koçu Yayınları, 1973, c. 11, s. 5900.

Cenevizliler, Galata surlarının baş kulesi durumunda olan Galata Kulesi'ni inşa ettiler. Suriçi İstanbul'da olduğu gibi Galata surlarında da kapılar bulunmaktaydı: Yeni Azap Kapısı, Meyyit Kapısı, Azap Kapısı, Adı Bilinmeyen Bir Kapı, Kürkçü Kapısı, Yağ Kapanı Kapısı, Balık Pazarı Kapısı, Karaköy Kapısı, Kurşunlu Mahzen Kapısı, Yeni Kapı, Mumhane Kapısı, Kireç Kapısı, Eğri Kapı, Tophane Kapısı, Adı Bilinmeyen Bir Kapı, Küçük Kule Kapısı, Büyük Kule Kapısı. Galata'daki Ceneviz idaresi sırasında surlarda yapılan her genişleme ve onarım, mermere işlenmiş ve duvarlara konulan kitabelerde tarihleri belirtilmiştir. Cenevizliler, esasen Cenova Cumhuriyeti'ne ait bir koloni durumunda olsalar da önceleri, Galata'nın resmi sahibinin Bizans Devleti olduğunu sembolik olarak belirtmek düşüncesiyle, surların bazı yerlerine Bizans Armasını da yerleştirmiştir. Bir haçın dört kolu arasına yerleştirilmiş dört B harfinden oluşan bu armalarda Basileus Basileon Basileuon Basileusi (Hükümdarlara Hükmeden Hükümdarların Hükümdarı) yazmaktaydı. Ceneviz armalarında ise Cenova'yı o yıllarda idare eden *Doj*'un ve onun adına Galata'nın başında bulunan *Podesta*'nın armaları bulunmaktaydı.³⁵²

2.3.3. Galata Kulesi / Gözetleme

XIV. yüzyıldan itibaren Bizans Devleti'nin iyice zayıflamasıyla birlikte Cenevizliler Galata'daki imtiyaz bölgelerini genişletmeye ve etrafını surlarla çevirmeye başlamışlardı. Cenevizliler 1348 yılı dolaylarında Galata'nın tepesine doğru büyük üçgen biçimli bir alanı işgal ettiler. Galata'nın hemen yukarısındaki bu yamaçlık bölge Pera'nın en zayıf noktasıydı ve bu nedenle koloninin güvenliği için stratejik öneme sahipti. Cenevizliler bu bölgeyi çeşitli gerekçeler öne sürerek Bizans imparatorundan talep ettiler ancak talepleri reddedildi. Buna karşılık Cenevizliler yontulmamış kaya parçaları topladılar ve gerekli diğer inşaat malzemelerini gizlilik içinde temin ettiler. Bu esnada Bizanslılarla Galatalı Cenevizliler, deniz ticaretindeki üstünlük çekişmesi nedeniyle başkent İstanbul'da savaş hâlindeydi. Bu durumdan faydalanan Cenevizliler tepeyi ele geçirerek surla çevrelediler ve 1348 yılı sonlarına doğru, her yaşta Cenevizlinin geceli gündüzlü ve kadınlı erkekli çalışmaları ile arazinin zirve noktasında, Haliç girişiyle Marmara'ya hâkim bir yerde burçların

³⁵² Semavi Eyice, "Galata", **DBİA**, s. 349, Ayşe Hür, "Cenevizliler", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 408.

hepsinden daha kalın bir kule inşa ettiler. Bizans imparatoru, Cenevizlilere bu bölgeyi terk etmelerini ve surlarını da yıkmalarını emretse de bunların hiçbiri yapılmadı. Cenevizliler ele geçirdikleri bölgeye yönelik ısrarında devam etti.³⁵³

Bugünkü Galata Kulesi'nin esasını teşkil eden bu gözetleme kulesi, Galata surlarının kuzey tarafını kara tarafından gelecek bir tehlikeye karşı koruyor, Haliç'ten ve Boğaz kıyısından yukarı uzanan sur duvarının birleştiği yerde bulunuyordu. Bu kuleyi Bizanslılar Büyük Burç (Megalos Pyrgos), Cenevizliler ise İsa Kulesi (Christea Turris) olarak isimlendirmişlerdi.³⁵⁴ Ruy Gonzales de Clavijo seyahatnamesinde Galata Kulesi'nden şu sözlerle bahsetmiştir: *“Duvar, sahil boyunca uzanıyor, sonra bir tepeye varıyor ve bu tepenin üzerinde yüksek bir kule bulunuyor. Bu kule, bütün şehre hâkimdir.”*³⁵⁵ Cristoforo Buondelmonti'nin çeşitli arşivlere dağılmış farklı kopyaları bulunan Konstantinopolis tasvirinde de Galata Kulesi isimsiz bir şekilde resmedilmiştir. Ancak kule, farklı tasvirlerde farklı şekilde çizilmiş olup aralarında tutarsızlıklar mevcuttur. Semavi Eyice tarafından detaylı biçimde incelenen bu tasvirlerde silindirik yapıda olanların gerçeğe en yakın örnekler olduğu öne sürülerek, yaklaşık 1420 tarihli Venedik Biblioteca Marciana kopyasındaki tasvir bunların arasında en iyisi olarak gösterilmiştir.³⁵⁶

Cenevizliler XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk yarısı içinde kule çevresindeki savunma amaçlı yapıları sürekli olarak geliştirdiler, bu kapsamda 1445 veya 1446 yıllarında kuleyi de yükselttiler. Semavi Eyice'nin aktardığına göre Doğu Akdeniz, Adalar ve Karadeniz ticaretinde rakipleri olan diğer İtalyan denizci devletlerine karşı Türklerle ilişki kurma ve iyi geçinme siyasetini takip eden Cenevizliler, Galata tahkimatında yapacakları “yüksek bir kule için” II. Murad'dan malzeme ve borç para istemişlerdi. Bu yardıma karşılık yapacakları veya yükseltecekleri, büyük ihtimalle Galata Kulesi olduğu düşünülen kulenin uygun bir

³⁵³ Semavi Eyice, “Galata Kulesi”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, c. 13, s. 313-314, Hasan Sercan Sağlam, “Galata Kulesi'nin Ceneviz Dönemine Yönelik Bir Yeniden Değerlendirme”, **a.g.e.**, s. 56-57.

³⁵⁴ Semavi Eyice, “Galata Kulesi”, **DİA**, s. 314.

³⁵⁵ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 62.

³⁵⁶ Hasan Sercan Sağlam, “Galata Kulesi'nin Ceneviz Dönemine Yönelik Bir Yeniden Değerlendirme”, **a.g.e.**, s. 56.

yerine Murad Bey'in adını veren bir kitabe koymayı teklif etmişlerdi. İtalya'daki Cenova Cumhuriyeti ise bu girişimi öğrendiğinde Galata'daki Ceneviz idaresine çok sert bir mektup yazarak tahkimatı güçlendirmeye yetecek zenginlikte olduklarını bildirmiştir. Kulenin 1445-1446 yıllarında Baldassarre Maruffo tarafından yükseltildiği tahmin edilmektedir. Nitekim yine Semavi Eyice'nin aktarımına göre Galata'nın Mumhane veya Kireç Kapısı'nda eskiden bulunan bir mermer levhada Podesta Maruffo'ya, buradaki surları genişlettiği ve *navistatiodan* (liman) İsa Kulesi'ne kadar bir misli daha yükselttiği için şükran ifadeleri yer almaktaydı.³⁵⁷

Ancak bu konuda Hasan Sercan Sağlam, Ciriaco d'Ancona'nın 21 Ağustos 1446 sonrası bir tarihte Baldassarre Maruffo'ya yazdığı bir mektubun söz konusu döneme doğrudan tanıklık etmiş önemli fakat gözden kaçmış bir kaynak olduğunu belirtmektedir. Ciriaco, Podesta Maruffo'ya yazdığı mektupta “*maritima parte a navistatio ad Christeam usque turrim moenibus ampliatis et priscae altitudinis duplo collatis, in dies tutiorem eam per vos amplioremque et pulchriorem attollere video*” ifadesiyle “deniz surlarını limandan İsa Kulesi'ne kadar uzattığınızı ve yüksekliğini iki katına çıkardığınızı fark ettim, şehrin her geçen gün daha güvenli, daha büyük ve daha güzel olması için yükselttiğinizi görüyorum” demiştir. Hasan Sercan Sağlam “*Galata Kulesi'nin Ceneviz Dönemine Yönelik Bir Yeniden Değerlendirme*” adlı makalesinde bu konuyu detaylı biçimde incelemiştir. Sağlam'a göre Ciriaco d'Ancona'nın ifadeleri tüm işin kıyı kesiminde olup bittiğini göstermektedir. Ciriaco bu mektubunda ayrıca, söz konusu surlara mermerden bir levha yerleştirilmesini teklif etmiş ve 20 Eylül 1446 tarihinde kıyı surlarına yerleştirilen levhadaki kitabeyi de Maruffo'ya sunmuştur. Ciriaco'nun mektubunda kitabe önerisinde bulunduğu bölümdeki orijinal ifade “SUBURBANIS MARITIMA HAC IN PARTE MOENIBUS” (kenar mahallenin bu kıyı kısmındaki surları) iken inşanın yerini açık bir şekilde ifade eden MARITIMA (kıyı) kelimesi, inşa levhasını meydana getiren taş ustası tarafından bir sebepten dolayı kitabeye işlenmemiştir. Bu sebeple Hasan Sağlam Sercan, çok net bir biçimde kıyıda gerçekleşen bir olayın uzak tepedeki Galata Kulesi ile ilgili olamayacağını belirterek, Ciriaco'nun mektubunda İsa Kulesi

³⁵⁷ Semavi Eyice, “Galata Kulesi”, **DİA**, s. 314.

ile kastedilen kulenin Galata Hisarı'nın (Kastellion Tou Galatau) tepesinde haçlı bir küre bulunan ve Kutsal Haç Kalesi olarak da bilinen kule olduğunu söylemektedir. Yüksekliği iki katına çıkarılanların ise doğudaki rıhtım ve bu kule arasında kalan kıyı surları olduğunu ileri sürmektedir.³⁵⁸

³⁵⁸ Hasan Sercan Sağlam, “Galata Kulesi’nin Ceneviz Dönemine Yönelik Bir Yeniden Değerlendirme”, **a.g.e.**, s. 64-67, Cyriac of Ancona, **Life And Early Travels**, s. 259-261.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LATİN SEYYAHLARIN SEYAHATNAMELERİNE GÖRE BİZANS İSTANBUL’UNDA SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

3.1. Tenhalaşan İstanbul

Kuruluşundan itibaren kısa zaman içinde İstanbul’un nüfusu Konstantin’in çizdiği sınırları aştı ve böylelikle surların dışında yeni mahalleler oluştu. Bedava ekmek dağıtımı, imparatorluk sarayına yakınlığı nedeniyle yeni yönetim kademeleri ve askeri kurumlarda görev yapmak üzere veya iş bulma olanaklarının fazlalığı gibi etkenler yeni kurulan bu şehre, çok sayıda insanın akın etmesine sebep olmuştu.³⁵⁹

Eski Roma’nın önemi ve nüfusu sürekli gerilerken Yeni Roma hızla büyümekteydi. Kuruluşunun üzerinden henüz yüz yıl geçmeden Roma’dan daha fazla nüfusa kavuşan İstanbul, VI. yüzyıl ortalarında 400.000 ila 500.000 arasında bir nüfusla büyük bir şehir haline gelmişti. Cyril Mango, Justinianus dönemine (h.d.527-565) meydana gelen büyük bir veba salgını (542) sonucunda İstanbul’un nüfusunun kayda değer miktarda azaldığını, 747 yılındaki başka büyük bir veba salgınının ardından ise şehir nüfusunun, VIII. yüzyıl ortalarında 30.000 ila 40.000’e kadar düşmüş olabileceğini öne sürmektedir.³⁶⁰ Bu arada 640 yılında imparatorluğun hububat deposu Mısır’ın Arapların eline geçmesi de başkent İstanbul’un nüfusunun azalmasında önemli bir etken olmuştur. 747 yılındaki veba salgını sonrasında İstanbul’un nüfusu, Orta Çağ tarihinin en alt noktasını temsil etmekteydi. Bu nedenle imparator V. Konstantinos’un (h.d.740-775) 755 yılında Yunanistan ve Ege adalarından yerleşimciler getirmek suretiyle şehri yeniden iskân ederek ayağa kaldırmayı denemiştir.³⁶¹

IX. yüzyılın başlarından itibaren yeniden hareketlenmeye ve canlanmaya başlayan İstanbul’un nüfusu da artış göstermiştir. Fakat şehrin nüfusunda başlayan

³⁵⁹ Yunus Koç, “Bizans Döneminde İstanbul Nüfusu”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c. 3, s. 458.

³⁶⁰ Cyril Mango, **Bizans Yeni Roma İmparatorluğu**, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 88-90.

³⁶¹ Albrecht Berger, “Nüfus”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 6, s. 108.

bu artış 1204 yılına kadar devam edebilmiştir. Zira XIII. yüzyıla kadar Orta Çağ Avrupası'nın en büyük şehri olan İstanbul, Latin işgalinin yarattığı tahribatı hiçbir zaman aşamamıştır. Latin hakimiyetinde kaldığı dönem boyunca şehir sistemli bir şekilde yağmalanmış, bu da ihtişamıyla birlikte nüfusunu da günden güne kaybetmesine neden olmuştur.

IV. Haçlı Seferi İstanbul'un nüfusunu doğrudan etkilemiştir. Başkentin Latin işgali esnasında barındırdığı nüfusa dair bilgileri Haçlı şövalyesi Geoffroy Villehardouin'in yazdığı kronikten elde edebiliyoruz. Villehardouin, Haçlı ordusu ve Venediklilerin tüm şehri ele geçirmesi üzerine söylediği *“Ve gerçekten de Tanrımıza şükretmeliydiler, çünkü bütün silahlı adamları yirmi bin kişiden fazla değildi ve Tanrı'nın yardımıyla bütün dünyanın en kuvvetli ve en iyi korunan kentinde (ve büyük bir kent) en az dört yüz bin kişiyi esir almışlardı.”*³⁶² sözleriyle 20.000 kişilik Haçlı ordusunun 400.000 kişilik bir kenti ele geçirdiğini yazmış ve böylelikle İstanbul'un nüfusuna dair bir sayı bildirmiştir. Fransız şövalye Villehardouin, yazdığı kroniğin bir başka yerinde ise İstanbul'un Haçlılar tarafından ele geçirildiği 12 Nisan 1204 gecesi çıkarılan yangından bahsederken *“Ve bu, Franklar ülkeye geldiğinden beri Konstantinopolis'te çıkan üçüncü yangındı; Fransa Krallığı'nın en büyük üç kentinde bulunandan fazla ev yandı”*³⁶³ diyerek Bizans başkentinin nüfusunun fazlalığına dair fikir sahibi olmamızı sağlamıştır.

İstanbul'un Latin işgali döneminde (1204-1261) Haçlı ordularının yağmalama ve yangınları sonucunda, şehirdeki Latin sayısının artmasına rağmen şehrin nüfusu azalarak 50.000-75.000'e kadar gerilemiştir. Latin egemenliğine tahammül etmek istemeyen yerli Bizans halkının büyük kısmı, İstanbul'u terk ederek başka yerlere göç etmiştir.³⁶⁴ Daha önce belirttiğimiz üzere Latinlerin yaşattığı acı ve felaketin etkisinden kurtulamayan ve Latin idaresi altında yaşamak istemeyen İstanbul halkının büyük bir kısmı şehri terk ederek, Adalara, Marmara Denizi kıyısındaki şehirlere ve İznik'e gittiler ve 1261 yılından sonra da dönmediler. Suriçi İstanbul'da

³⁶² Geoffroi de Villehardouin, Henri de Valenciennes, **IV. Haçlı Seferi Kronikleri**, s. 74.

³⁶³ **A.e.**, s. 73.

³⁶⁴ Alfons Maria Schneider, “XV. Yüzyılda İstanbul'un Nüfusu”, **Belleten**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1952, c. 16, sayı 61, s. 36.

kalan yerli halk ise çoğunlukla canlarına ve mülklerine zarar verilmeyeceği konusunda garanti alarak Latinlerle anlaşma yoluna gitmişti. Surların dışındakiler ise söz konusu dönemin koşulları gereğince tarafsız kalmayı tercih etmişti.

Bizanslılar 1261’de İstanbul’u tekrar ele geçirdiklerinde başkent harap bir haldeydi, şehrin tüm zenginliği ve görkemi yok olmuş, sütunlu yolların bile çoğu ortadan kalkmış, yerlerine ağaçlı yollar geçmişti. İmparator VIII. Mikhail Palaiologos şehrin yeniden inşası için harekete geçti ve büyük meblağlar harcamak zorunda kaldı. Ancak başlatılan bu inşa faaliyetleri sonucunda yaşanan kısa süreli bir canlanmanın ardından XIV. yüzyıla gelindiğinde maddi kaynakların yetersizliği nedeniyle yeniden küçülen ve büyük mahalleleri terk edilen Bizans İstanbul’u zamanla bahçelerle, meyveliklerle ve küçük ormanlarla kaplanmaya başlamıştı. Şehrin 1344 yılı civarında bahçelerle dolmuş olduğu Bizanslı tarihçi Nikephoras Gregoras’ın “*Bir yer sarsıntısı bahçelerin duvarlarını yıktı*” cümlesinden de anlaşılmaktadır. XV. yüzyıl başlarında yaygınlaşan manastırlar düzeni ise kiliseler çevresinde toplanan evleri içerecek şekilde gelişme göstermiş, manastırların duvarları arkasında toplanmış ev grupları ortaya çıkmıştır.³⁶⁵ Alfonso Maria Schneider’in aktardığı bu tespitler bizlere, fetih öncesi son dönemlerinde İstanbul’un tenhalaşmasının ve köyleşmesinin nasıl bir seyir izlediği hakkında önemli fikirler vermektedir.

1403 yılında İstanbul’u gören Clavijo’nun seyahatnamesinde aktardıkları bu bilgileri doğrulamaktadır. Clavijo, Ioannes Prodomos (Vaftizci Yahya) Kilisesi’ne bağlı bir manastırın varlığından, burada rahiplerin ikamet ettiğinden ve manastırın çevre duvarları dışındaki arazide pek çok yaygın bağ ve bahçe olduğunu gördüğünden söz etmiştir.³⁶⁶ İspanyol seyyah Panayia Peribleptos Manastırı’nın sınırları içinde de rahiplere ayrılmış çok sayıda konuttan bahsetmiş ve etraftaki bağlarla ve bahçelerle yapının büyüklüğünü “*Kiliseyle ona bağlı binalardan adeta bir şehir meydana gelmişti.*” sözleriyle anlatmıştır.³⁶⁷ Clavijo’nun bu anlatımları söz

³⁶⁵ A.e., s. 36-37.

³⁶⁶ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis’ten Semerkand’a Seyahat**, s. 43.

³⁶⁷ A.e., s. 46.

konusu dönemin İstanbul topoğrafyasını göstermesi bakımından önemlidir. Clavijo'ya göre Bizans İstanbul'unda surların çevrelediği alan çok geniş olmakla beraber, şehirde çok yoğun bir yerleşme yoktur ve nüfus pek fazla değildir. Şehrin içindeki tepelere ve vadilere buğday ve mısır ekilmiş, her yerde meyve bahçeleri kurulmuş, bunların aralarında, şehrin sınırları içinde küçük yerleşim yerleri oluşmuştur. Buna karşılık şehrin en kalabalık yeri, kıyı bölgeleridir. Özellikle de Haliç'e bakan ticari alanlar oldukça yoğun bir nüfusa sahiptir.³⁶⁸

Clavijo'dan sonra 1420'de İstanbul'da bulunan Buondelmonti de “*çok talihsiz bir şehir*” olarak değerlendirdiği İstanbul'un nüfusunun son derece azalmış olduğuna işaret etmiştir. İtalyan seyyahın İstanbul çiziminde de evlerin sayısının ne denli az olduğu dikkat çekmektedir. Buondelmonti ayrıca Bizans İstanbul'unda üzüm yetiştirildiğinden söz etmiş ve üç veya dört çeşit üzüm türünün var olduğunu belirtmiştir.³⁶⁹ 1432'de İstanbul'a gelen Bertrandon de la Broquière şehirle ilgili izlenimlerini “*Konstantinopolis şehri çeşitli semtlerden meydana gelmişti ve içinde meskûn yerlerden çok boş araziler bulunuyordu*” sözleriyle ifade etmiştir.³⁷⁰ 1437 yılında şehri ziyaret eden Pero Tafur ise fetih öncesi Bizans İstanbul'u ile ilgili gözlemlerini aktaran son seyyahıdır. Pero Tafur kalabalık olmayan şehrin, semtlere ayrılmış olduğunu ve en fazla nüfusun kıyı kesiminde barınmakta olduğunu yazmıştır. İspanyol seyyah ayrıca insanların bakımsız, üstelik mutsuz ve fakir olduklarını belirtmiştir.³⁷¹

Netice itibariyle Konstantinopolis nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Bizanslı Ortodoksların yanı sıra Latinler, Venedik ve Cenevizli İtalyan ticaret kolonileri mensupları, Anadolu kökenli Ermeniler, Germen ve Balkan kavimleri, Yahudiler, Suriyeli Araplar ve ticaretle uğraşan az sayıda ticaretle uğraşan Türk'ün yaşadığı kozmopolit bir yapıya sahipti. Alfonso Maria Schneider İstanbul'un XV. yüzyılın ortalarında Türkler tarafından kuşatıldığında 40.000 ila 50.000 arası bir nüfusa sahip olduğunu tahmin etmektedir. Bu sayı genellikle kabul görmüştür. Nitekim Sakız

³⁶⁸ A.e., s. 60-61, Cyril Mango, **Bizans Yeni Roma İmparatorluğu**, s. 97.

³⁶⁹ Christoph. Bondelmontii, Florentini, **Librum insularum Archipelagi**, s. 124.

³⁷⁰ Bertrandon de la Broquière, **Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati**, s. 217.

³⁷¹ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 169.

Piskoposu Leonardo ve Bizanslı tarihçi Kritovulos'a göre de İstanbul, Osmanlılar tarafından alındığında şehrin nüfusu 50.000 ila 60.000'i geçmemektedir.³⁷² Fakat diğer taraftan İstanbul'un fethinin tanıklarından Floransalı Jacopo Tedaldi³⁷³ şehrin nüfusunu ancak 30.000 ila 36.000 kişi olarak tahmin etmektedir.³⁷⁴ Fetih sonrası 1454'te Fatih tarafından Patrik yapılan Gennadios Scholarios da İstanbul'u o zaman *"büyük bir kısmı boş, yoksullukla perişan olmuş harabe bir şehir"* olarak tasvir etmektedir.³⁷⁵

Zaman içinde fakirleşen, küçülen ve tenhalaşan İstanbul'a karşılık Cenevizlilerin yönetimindeki, surlarla çevrili Galata XV. yüzyıla geldiğimizde kalabalık bir nüfusu barındırmaktaydı. Deniz aşırı ticaretin Konstantinopolis tarafında neredeyse sona ermesi üzerine Galata hareketlenmiş ve yoğunlaşmış, bu bölge Akdeniz'deki en önemli liman kentlerden biri haline gelmişti. Clavijo Galata'daki Ceneviz kolonisini alan olarak küçük olmakla beraber son derece kalabalık ve muhteşem evlerle dolu olarak anlatmıştır.³⁷⁶ Bertrandon de la Broquière Galata-Pera için *"çok büyük bir şehir"*³⁷⁷ ifadesini kullanırken, Pero Tafur ise yaklaşık iki bin insanın yaşadığı bir şehir olduğunu belirtmiştir.³⁷⁸ Ancak seyyahlar genel olarak aynı şeylere vurgu yaparak Galata ile ilgili fazla detaya girmeden anlatımlarını sınırlandırmışlardır.

Osmanlı hâkimiyeti öncesinde Galata'ya gelen Latin seyyahlar Galata'nın nüfus yapısıyla da ilgili çeşitli bilgiler vermişlerdir. Seyyahlar Galata'yı genel olarak Latinler ve Rumlarla dolu bir kent olarak anlatmışlardır. Ancak aktardıkları bilgiler gördükleri veya duyduklarıyla sınırlı olan bu seyyahların anlatımları arasında

³⁷² Zafer Toprak, "Nüfus", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 6, s. 108.

³⁷³ Floransalı bir tüccar olan Jacopo Tedaldi 1453 İstanbul kuşatması esnasında şehirde kısıp kalmış ve bizzat surlardaki çarpışmalara katılmıştır. Şehrin Türkler tarafından fethedilmesi üzerine bir Venedik gemisiyle kaçmayı başarmış ancak 1465'te yeniden İstanbul'a dönerek Galata'daki Floransa kolonisinde Fatih'in itimat ettiği bir kişi haline gelmiştir. Bkz. Franz Babinger, "Fatih Sultan Mehmed ve İtalya", çev. Bekir Sıtkı Baykal, **Belleten**, c. 17, sayı 65, s. 52.

³⁷⁴ Agostino Pertusi, **La Caduta di Constantinopoli v. 1. Le testimonianze dei contemporanei**, Milano, Fondazione Lorenzo Valla, Arnoldo Mondadori Editore, 1976, s. 179.

³⁷⁵ Halil İnalcık, "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası", çev. Fahri Unan, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Samsun, 1988, sayı 3, s. 215.

³⁷⁶ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 62.

³⁷⁷ Bertrandon de la Broquière, **Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati**, s. 206.

³⁷⁸ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 172.

tutarsızlıklar bulunmaktadır. Clavijo, Galata’da Cenevizlilerle birlikte Rumların³⁷⁹, Bertrandon de la Broquière ise Cenevizliler hâkim olmakla birlikte Rum ve Yahudilerin³⁸⁰ yaşadığından söz etmektedir. Pero Tafur ise diğer iki seyyahtan farklı olarak çoğunluğun Rumlarda olduğunu ve bunların Cenevizliler tarafından yönetildiğini söylemiştir.³⁸¹

3.2. Köhneleşen İstanbul’da Bizans Saray Yaşamı

XV. yüzyılın ilk yarısına geldiğimizde Bizans İmparatorluğu artık iyice küçülmüş ve zayıflamış durumdaydı. Ancak böyle büyük bir toplumsal ve ekonomik çöküntü karşısında bile Bizans Sarayı son nefesine kadar bir imparatorluk olduğunu kabul etmiş ve bunu sürdürmeye çalışmıştır.

Başkent İstanbul’un düşmesinden çok kısa süre önce şehre tanıklık eden Bertrandon de la Broquière ve Pero Tafur seyahatnameleri aracılığıyla aynı zamanda bizlere imparator ve ailesinin yaşamından da önemli bilgiler aktarmışlardır. Bertrandon, Ayasofya Kilisesi’nde gördüğü ve “çok genç ve çok güzel” olduğunu belirttiği imparatoriçe Maria Komnenos’u şöyle anlatmıştır:

“İmparatoriçe az ötedeki özel bölümde yemek yedi, kilise içinde bana çok güzel görünen bu kadını dışarıda da görmek ve atla nasıl gittiğini seyretmek istedim; yanında yalnız iki kadın, iki üç yaşlı adam ve Türklerin karılarını korumak için kullandıkları kişilere benzer üç adam vardı. İmparatoriçe kilisedeki dairesinden çıkıp gelince oraya bir basamak getirdiler, basamağın üstüne çıktı; sonra oraya sırtına zengin donanımlı bir eyer vurulmuş çok güzel bir hizmet atı getirildi. Önemli mevkilerdeki o yaşlı adamlardan biri basamağa yaklaşıp yanında getirdiği uzun bir mantoyla atın öteki yanına geçti. Bu kolsuz mantoyu elleriyle açarak kaldırabildiği kadar yukarıya kaldırdı. İmparatoriçe ayağını üzengeye koydu, bir erkek gibi at bindi; sonra o yaşlı adam elindeki mantoyu onun omuzlarına attı ve kendisine tepesi sivri Yunan şapkalarından birini verdi. Şapkanın sivri tepesinden üç tane altın tüy yükseliyordu ve bu şapka ona çok yakışmıştı. İmparatoriçe bana içerideki kadar, hatta daha da güzel göründü. Kendisine o kadar yaklaşmışım ki bana geriye çekilmem gerektiği söylendi. İmparatoriçe hiç ihtiyacı olmadığı halde yüzünü boyamıştı; oysa kendisi gençti ve beyaz tenliydi. Bunun dışında imparatoriçe aleyhine söylenecek tek bir söz bulunamaz. Kulaklarının her birinde başkalarınınkinden çok daha fazla kıymetli taşlar ve yakutlarla bezenmiş düz ve geniş küpeler takılıydı. İmparatoriçe at bindiği zaman kendisiyle birlikte olan, onun gibi manto ve şapka giymiş bulunan iki güzel kadın da aynı şekilde at bindi ve hepsi birlikte kara tarafında yer alan Blakhernai adı verilen imparator sarayına gittiler.”³⁸²

³⁷⁹ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis’ten Semerkand’a Seyahat**, s. 49.

³⁸⁰ Bertrandon de la Broquière, **Bertrandon De La Broquière’in Denizaşırı Seyahati**, s. 207.

³⁸¹ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 172-173.

³⁸² Bertrandon de la Broquière, **Bertrandon De La Broquière’in Denizaşırı Seyahati**, s. 219-220.

Fransız seyyah ayrıca, daha önce söz ettiğimiz üzere, evvelden tanıdığı ve Konstantinopolis'te kendisine ev sahipliği yapan Katalonyalı tüccarlar vasıtasıyla imparatorun sarayında düzenlenen bazı tören ve eğlencelere katılma fırsatı bulmuştur. Bertandon, Mum Yortusu gününde yenilen yemeğin ardından kutlanan töreni ihtişamlı bulduğunu söylemiş ve şöyle devam etmiştir:

*“İmparatoru bir salonun ucunda, mindere oturmuş bir halde kendi çevresi içinde gördüm. İmparatoriçe ise yukarıdaki bir odadan salona bakmaktaydı; tören boyunca gelip ayine katılmak için aşağıya hiç inmedi. Duaları sarayın papazları okuyorlardı; tuhaf bir şekilde giyinmiş olan papazlar, bunları koro halinde ve kendi tarzlarında terennüm ediyorlardı.”*³⁸³

Bu törenden yaklaşık üç ya da dört gün sonra imparatorun akrabalarından birinin düğününe giden Bertrandon de la Broquierè burada kendi adetlerine göre mızraklı atlılarla yapılan bir dövüşme oyunu gösterildiğini söylemiştir. *“Benim nazarımda bu oyun çok acayip bir şeydi”* diye belirterek oyunu detaylı biçimde anlatmıştır:

*“Bir meydanın ortasında büyük bir tahta direk dikilmiş ve buraya yaklaşık üç kadem genişliğinde ve beş kadem yüksekliğinde bir tahta levha bağlanmıştı. Meydanda birbiri ardına koşturan kırk at bulunuyordu. Atlıların her birinin elinde bir sopa vardı ve bunu oyunun usulüne göre kullanıyorlardı. Hiçbiri silah kuşanmış değildi. Bunlar yarım saat kadar koştuktan sonra samanlıkları örtmek için kullanılan sırkıların daha uzun olanlarından altmış ya da seksen kadar getirildi. İlk olarak tören başkanı bu sırkılardan birini aldı, at koşarken sırkı esniyordu, atını koşturabildiği kadar koşturdu ve nişan tahtasına vurdu; o kadar hızlı koşuyordu ki bu vuruşla sırkı kırıldı, o zaman uluyormuş gibi bağırmaya ve elindeki oyun araçlarıyla Türklerin oyunlarında yaptıkları gibi oynamaya başladı. Bunun ardından diğerleri de sırkıların alıp birer birer kırıyorlardı; yalnız oyunun sonunda tören başkanı, pek dayanıklı olmayan bu sırkılardan ikisini birbirine bağladı ve bunları, kendisini yaralamadan kırmayı başardı, bu işi iyi yaptığı belli oluyordu. İmparator ve gördüğüm kadarıyla güzel bir kadın olan imparatoriçe oyunu pencereden seyretmekteydiler. Şenlik kazasız belasız sona erdi ve herkes evine gitti.”*³⁸⁴

Bertrandon'dan beş yıl sonra şehre gelen Pero Tafur ise Bizans Devleti'nde kadim törenlerin olduğu gibi muhafaza edildiğini, bu nedenle imparatorluğun her zaman görkemli olduğunu ancak dikkatli bakıldığı zaman imparatorun bir *“piskopos vekiline”* benzediğini yani imparatorun çok, imparatora naiplik eden birine benzediğini aktarmıştır. İmparator ne zaman saraydan çıksa imparatorluğa özgü tüm törenler muntazam bir şekilde icra edilir diyen Pero Tafur, ziyaretinin on beşinci gününde imparator VIII. Ioannes Palaiologos'un Türklere karşı Batı Avrupa'dan yardım istemek için Venedik kadırgalarıyla şehirden ayrılmak zorunda kaldığını ve

³⁸³ A.e., s. 226-227.

³⁸⁴ A.e., s. 227.

bu sebeple büyük bir tören alayı düzenlendiğini bildirir: “Konstantinopolis’ten ayrılacakları gün büyük bir merasim gerçekleştirildi ve tüm dindarlar o, gemiye binene kadar imparatorla birlikte tören alayında yürüdüler ve çok sayıda insan da bir günlük yol boyunca gemilerle denizde ona eşlik etti.”³⁸⁵

Bizans İstanbul’unda eğlence amacıyla avlanmak imparatorlara, saray halkına ve soylulara özgü bir faaliyetti. Bizans imparatorları sıklıkla av partileri düzenlemekteydi. Pero Tafur, imparatorun kendisine bir yay ve bunun oklarını verdiğini, imparator ve imparatoriçeyle birlikte atlara binerek birçok kez ava çıktıklarını ve pek çok tavşan, keklik, atmaca ve sülün avladıklarını anlatmıştır: “Grek halkı şahinleri, atmacaları ve tazılarıyla birlikte iyi avcılardır. Ülkede hem şahinle avcılık hem de kıyı avcılığı çok yaygındır ve burada sülün, turaç, keklik ve yaban tavşanı bolca bulunur. Arazi engebesizdir ve at sürmek için uygundur.” Pero Tafur’un sözünü ettiği bu av faaliyetlerinin genel olarak av alanlarına yakınlığı nedeniyle Blakherna Sarayı çevresinde gerçekleştiği tahmin edilmektedir.³⁸⁶

Bütün bu aktarımlar bize fetih öncesi son dönemde, Konstantinopolis halkının içinde bulunduğu yoksulluk, yoksunluk ve umutsuzluğa rağmen Bizans Sarayı’nın şatafatlı yaşamını hiçbir zaman eksik etmediğini göstermektedir. Zira imparatorluk törenleri bir nevi Bizans’ın güç gösterisiydi. Bu törenlerde imparator ve etrafındaki maiyeti İsa ve çevresindeki meleklerin yeryüzündeki yansıması olarak kabul edilmekteydi. Bu nedenle hiçbir düzensizlik hoş görülmezdi. Sonuç olarak başkent İstanbul fakirlikten harap bir haldeyken Bizans Sarayı’nın imparatorluk iddiasından vazgeçmediği ve imparatorluk törenlerini, kutlama ve şenliklerini her zaman sürdürdüğü görülmektedir.

3.3. Gündelik Yaşam ve Yoksullaşma

1204 Latin işgali sonrası Paleologoslar devrinde, imparatorluğun yeniden toparlanmasının ardından göreceli bir bolluk yaşanmış olsa da XIV. yüzyıla

³⁸⁵ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 148-149.

³⁸⁶ Bizans İstanbul’unun sur dışındaki avlanma alanlarından biri olan Philopation parkı, Blakherna Sarayı’na yakın konumdadır. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Henry Maguire, Gardens and Parks in Constantinople, **Dumbarton Oaks Papers**, vol. 54, 2000, s. 252-254.

gelindiğinde Bizans İstanbul’unda yoksulluk gözle görülür şekilde tırmanmıştı. 1261-1453 yılları arasında Latinlerin kaybettikleri toprakları geri almak için sürdürdükleri saldırılar, İstanbul ticaretini elinde tutan İtalyan deniz devletleri arasındaki rekabet, Osmanlıların Anadolu ve Balkanlardaki ilerleyişi, maruz kalınan kıtlık, susuzluk ve salgın hastalıklar İstanbul halkını zora sokan olayların başında gelmektedir.

Bu dönemde Akdeniz ticareti her ne kadar genişlemiş olsa da İstanbul ticaretinin Latinlerin eline geçmesiyle Bizanslı tüccarlar genel olarak bunun dışında kalmıştı. XIV. yüzyılın başında *iperpiron*’un³⁸⁷ değer kaybetmesiyle fiyatların yükselmesi, Osmanlılardan kaçarak İstanbul’a sığınanların sayısının gittikçe artmasıyla tahıl ve ekmek fiyatlarındaki oynamalar ve Bizans Devleti’nin gücünü ve varlığını sürdürebilmesi için halktan alınan vergilerdeki artış İstanbul halkının gün geçtikçe yoksul ve umutsuz bir hale bürünmesine sebep olmuştur.

Yaşanan ekonomik gerileme fetih öncesi Bizans İstanbul’unda gündelik yaşamın tüm alanlarında etkili olmuştur. Yokluk ve pahalılığın hüküm sürdüğü şehirde kadercilik, kehanetler ve mucizeler toplumun bütün kesimlerine yayılmıştı. Zaman içinde direnme gücünü kaybeden İstanbul halkı yoksullukları ve kötü kaderlerini Tanrı’nın öfkesine ve lanetine bağlamaya başlamıştı. Ağır vergiler, baskılar ve kuşatmalardan bunalan İstanbullular, Bizans idaresinden ümidini kesmişti. Bütün bunlardan ancak yeni bir devlet egemenliğinde kurtulacaklarına inanıyorlardı. Halkın büyük bir kısmı İstanbul’un kaybının, Tanrı’nın yüce takdiri olduğuna kendisini inandırmıştı.³⁸⁸

Böylelikle Bizans İstanbul’unda iki büyük grup meydana gelmişti. İmparatorluk sarayı görevlileri, kilisenin üst sınıfı ve soylulardan oluşan küçük bir azınlık başkent İstanbul’u kurtarmak için Batı’dan yardım temin etmek gayesiyle Papa ile temasa geçerek bazı tavizler vaat ediyorlardı. Latinlerden yana olan bu grup

³⁸⁷ Orta Çağ’da Bizans parasına verilen isim, altın sikke.

³⁸⁸ Yannis Kordatos, **Bizans’ın Son Günleri**, çev. Muzaffer Baca, İstanbul, Alkım Yayınevi, 1999, s. 33-34.

her ne kadar azınlıktaysa da iktidar elinde olduğundan güçlüydü.³⁸⁹ 1204 yılında Latinlerin nasıl bir vahşetle şehirlerini yağmaladığını unutmamış olan halk ise Türklerin idaresini istemekteydi. Türkler, Latinlerin aksine geçtikleri yerde bulunan kilise ve manastırlara dokunmuyor, halkın mallarına, mülklerine el sürmüyordu. Osmanlıların izlediği bu vicdan hürriyeti ve hoşgörü siyasetinin etkisiyle, Türk yönetimi altına girmenin içinde bulundukları bu yoksul ve parçalanmış durumdan daha kötü olamayacağını ileri sürmekteydiler.³⁹⁰

Fransız diplomat Bertrandon de la Broquière'in seyahatnamesinde yer alan şu ifadeler fetihten kısa bir süre önce İstanbul halkının içinde bulunduğu durumu ve Latinlere bakışını görmemiz açısından önemlidir: *"Bu Rumlar, anlayabildiğim kadarıyla Roma kilisesine bağlı Hristiyanları hiç sevmiyorlar. Onların eskiden beri gösterdikleri bu itaatin de Roma kilisesine karşı duydukları sevgiden ziyade fakirlik ve yoksulluktan kaynaklandığına inanıyorum."*³⁹¹

Netice olarak, Bizans Devleti'nin Latinlere verdiği imtiyazların baskısı, vergi yükünün ağırlığı ve Osmanlı kuşatmaları arasında ekonomik olarak günden güne yokluğa düşen İstanbul halkının günlük alışkanlıkları da buna bağlı olarak geçmiş yüzyıllara göre değişmekteydi. Tezimizin bu bölümünde fetih öncesi dönemde yokluk içinde yaşayan İstanbul halkının gündelik yaşam unsurlarını Latin seyyahların seyahatnameleri aracılığıyla inceleyeceğiz.

3.3.1. İstanbul'da Yiyecek Sıkıntısı

Bizans İstanbul'unda halkın beslenmesine ilişkin kaynaklar çok kısıtlıdır. Yazılı kaynaklardan elde edilen bilgilerin yetersizliğine rağmen Bizans'ta halkın mutfakları ile imparatorluk sarayının ve zengin ailelerin mutfaklarının arasında gerek kullanılan malzeme gerekse de yemek çeşitliliği açısından farklar bulunduğu bilinmektedir. Stefanos Yerasimos, Roma ve Doğu Roma-Bizans İmparatorluklarının

³⁸⁹ A.e., s. 39-40.

³⁹⁰ Ebru Altan, "İstanbul'un Fethi Sırasında Şehirde Yaşanalar ve Psikolojik Durum", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul, 2017, sayı 66, s. 67-68.

³⁹¹ Bertrandon de la Broquière, **Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati**, s. 214.

başkenti olan İstanbul ve çevresinde yaşayanlar için yemek kültürünün “ekmek-şarap-zeytinyağı üçlüsü” temellerine dayandığını söylemektedir.³⁹²

Akdeniz yemek kültürünün üç vazgeçilmez ögesinden biri olan zeytinyağı Bizans mutfağının da temel bileşenlerinden biri olmuştur. Bizans’ta yemekler genellikle zeytinyağı ile pişirilirdi. Ancak Orta ve Geç Bizans dönemlerinde İstanbul’da zeytinyağı temini sıkıntıya girdiği için yaygın olarak bulunmamaktaydı. Akdeniz ve Ege kıyılarından gelen, özellikle iyi kalitede zeytinyağını sadece imparatorluk sarayı, zengin üst tabaka mensupları ile kilise ve manastırlar kullanılmaktaydı. Orta ve alt tabakalar ise düşük kaliteli zeytinyağı veya onun yerine hayvansal yağ kullanılmaktaydı.³⁹³

Orta Çağ’ın en yaygın yiyeceği olan ekmek ise Bizans İstanbul’unda her öğünün temel gıdasıydı. Şehrin kurucusu Büyük Konstantin İstanbul için Mısır’dan yıllık tahıl tedarikini aşağı yukarı 80.000 kişilik bir istihkakı bulacak şekilde düzenlemişti.³⁹⁴ Genellikle somun şeklinde olan ekmek 332-618 yılları arasında imparatorun tayin ettiği bir memur aracılığıyla devlet tarafından dağıtılmaktaydı.³⁹⁵ Bizanslılar kural olarak zeytinli ve peynirli mayalı hamur ekmeğini çoğu zaman ana yiyecek ve hemen her yemekle garnitür olarak tüketirlerdi. Bizans İstanbul’unda değişik tahıllardan yapılan ve yemeklerin vazgeçilmez parçası olan ekmeğin kalitesi çeşitliydi. Yoksul halk kaba öğütülmüş undan ve kepekten yapılan ekmek yerken, zengin aileler ve kilise mensupları kaliteli buğday ekmeği tüketirlerdi.³⁹⁶

VII. yüzyılda Bizans’ın arpa ve buğday deposu olan Mısır topraklarının kaybedilmesi üzerine imparatorluktaki beslenme şekli değişmiş, ekmeğin sofradaki yeri küçülerek et ve özellikle balık tüketimi artmıştır. XI. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar başkent İstanbul’un tahıl ihtiyacı Batı Anadolu’da üretilerek, Ege kıyılarındaki

³⁹² Stefanos Yerasimos, **Sultan Sofraları: 15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı Saray Mutfakları**, çizimler Belkıs Taşkeser, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 13.

³⁹³ Gerasimos Merianos, “Oil and Wine in Byzantine Alchemical Recipes”, **Identità euromediterranea e paesaggi culturali del vino e dell’olio**, ed. Antonella Pellettieri, Foggia, Edizione Centro Grafico, 2014, s. 254.

³⁹⁴ Yunus Koç, “Bizans Döneminde İstanbul Nüfusu”, **a.g.e.**, s. 458.

³⁹⁵ Ayşe Hür, “Mutfak”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 6, s. 1.

³⁹⁶ **A.e.**, s. 1.

limanlardan gemilerle Marmara Denizi'ne taşınmaktaydı. 1071 Malazgirt Savaşı'nın ardından Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya yerleşmesiyle birlikte Bizans İstanbul'u birkaç yıl tahıl tedarik edemeyerek açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Ancak I. Aleksios Komnenos'un 1081'de başlayan hükümdarlık döneminden itibaren önce Teselya ve Makedonya'dan sonrasında ise Batı Karadeniz kıyılarından bol miktarda tahıl ithal edilmiştir.³⁹⁷

Beslenmedeki ikinci değişim süreci ise Latin istilası sonrasını kapsamaktadır. 1204 tarihli bu istilayla Bizans topraklarının Haçlı birlikleri ve Venedikliler arasında bölünmesi, tarımsal faaliyetleri de etkilemiştir. Bizans Devleti 1261 yılında başkent İstanbul'u Latinlerden geri alarak kaybettiği otoriteyi az da olsa toplamıştı. Fakat XIII. yüzyılın sonlarına doğru imparator VIII. Mihael Palaiologos'un arttırdığı vergiler, Türklerin Anadolu'daki güçlerinin artması ve Latin tüccarların şehirdeki varlıkları ve ticari girişimleri sebebiyle Bizans Devleti'nin idari ve mali gücü yeniden azalmaya başlamıştı.³⁹⁸

Geç dönem Bizans İmparatorluğu'nda toprakların iyice küçülmesi nedeniyle Balkanlardan sağlanan büyük baş hayvancılığı da olumsuz etkilenmişti. Bu nedenle fetih öncesi Bizans İstanbul'unda tüketilen et, çoğunlukla balık eti olmuştur. Şehrin kendi denizi olan Marmara Denizi'nde balık, bol miktarda bulunmaktaydı. Bu sebeple, Stefanos Yerasimos'un ekmek-şarap-zeytinyağı üçlüsüne dahil edilmeyen balığın, Bizans İstanbul'unun yemek kültüründe önemli bir yere sahip olduğunu söylemeliyiz. Konstantinopolis'te tarih boyunca bolluğuyla bereketin sembolü sayılan ve sofranın vazgeçilmez unsuru olan balık, ekmek ve şarapla birlikte İstanbul mutfağının temel beslenme unsurlarından biri haline gelmiştir.

Kent tarihi boyunca balığın hem zenginler hem de yoksullar tarafından tüketildiği bilinmektedir. İstanbul sularında palamut, lüfer, tekir, barbunya,

³⁹⁷ Filiz İnanan, Burak Evren İnanan, "Bizans Döneminde Balıkçılık Aktiviteleri ve Mozaiklerde Görülen Balık Türleri", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Bursa, 2018, c. 19, sayı 35, s. 536, Johannes Koder, "Konstantinopolis'te Yemekler ve Mutfak", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB A.Ş., İSAM, 2015, c.4, s. 172.

³⁹⁸ Filiz İnanan, Burak Evren İnanan, "Bizans Döneminde Balıkçılık Aktiviteleri ve Mozaiklerde Görülen Balık Türleri", **a.g.e.**, s. 537.

uskumru, kefal ve istavrit gibi balıkların yanı sıra ahtapot, mürekkep balığı, kalamar, midye ve ıstakoz gibi çok çeşitli deniz türleri de avlanmaktaydı. Bu sebeple Geç Bizans dönemi İstanbul’unda balığın bol ve ucuz olması sebebiyle İstanbul halkının günlük beslenmesinde en önemli protein kaynağı olduğunu belirtmeliyiz.

Antik kaynaklarla da desteklenen bilgilere göre İstanbul’da en çok yakalanan ve Haliç’in de “Altın Boynuz” olarak anılmasının nedeni olan balık palamuttur. Şöyle ki; Bizans İstanbul’unun en önemli doğal zenginliğini oluşturan palamut balıkları yoğun olarak Haliç’te bulunmaktaydı. Eski Çağ tarihçilerinden Strabon’un geyik boynuzuna benzettiği Haliç’ten, I. yüzyılın Latin yazarı Yaşlı Plinius Altın Boynuz olarak söz etmektedir:

*“...Marmara Denizi’ni Karadeniz’e bağlayan Trakya Boğazı’nda (İstanbul Boğazı), Avrupa ve Asya’yı ayıran Boğaz’ın en dar yerinde Asya yakasındaki Khalkedon yakınında, dipten yüzeye doğru suyun arasından parıldaayan şahane beyazlıkta bir kaya vardır. Palamutlar bu kayayı birdenbire karşılarında görünce her zaman ürkerler. Sürü hâlinde dosdoğru karşı taraftaki Byzantion burnuna (Haliç’e) yönelirler. Buranın “Altın Boynuz” olarak anılmasının nedeni de budur. Sonunda tümü Byzantion’da yakalanır.”*³⁹⁹

Plinius, Haliç’in Altın Boynuz adıyla tanımlanmasının nedeninin, bu körfezde bol miktarda bulunan balıklardan dolayı olduğunu söylemektedir. Aynı şekilde Strabon da Boğaz’daki akıntının palamutları sürü hâlinde Haliç’e girmek zorunda bıraktığını ve bu balıkların Haliç’in dar bir alanında elle bile yakalandığını söylemektedir.⁴⁰⁰

Antik Çağ’dan itibaren balık, hem İstanbul halkının beslenmesinde çok önemli bir yere sahip olmuş hem de sağladığı gelirle refah düzeyini artırmıştır. Öyle ki İstanbul’un Roma İmparatorluğu döneminde basılan sikkelerde bazen yan yana iki balık, bazen de iki balık arasında bir yunus betimlenmiştir. Bizans dönemi sikkelerinde yer alan balık tasvirlerini detaylı olarak inceleyen Oğuz Tekin’e göre bu sikkelerde yunus dışında yer alan balıkların anatomik özellikleri nedeniyle benzer olmalarından ötürü palamut mu yoksa ton balığı mı olduğu anlaşılamamaktadır.

³⁹⁹ Oğuz Tekin, “Eski Çağ’da İstanbul Topoğrafyası”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c.1, s. 406.

⁴⁰⁰ A.e., s. 406.

Ancak, İstanbul'da en çok yakalanan ve Haliç'e "Altın Boynuz" adının verilmesine neden olan balıkların palamut olduğu dikkate alınırsa o zaman sikkelerin üzerinde tasvir edilen balıkların palamut oldukları iddia edilebilir.⁴⁰¹

Bizans İstanbul'unun Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olarak Hristiyanlığı kabul etmesi gündelik yaşamın bütün alanlarında olduğu gibi yemek adetlerinde de köklü değişimler yaşanmasına sebep olmuştur. Kilise takvimine göre yılın neredeyse yarısına yakını boyunca, yaklaşık 180 gün devam eden Paskalya, Noel, Meryem Ana Yortusu gibi dini günler, Bizans'a geniş bir yasaklar listesiyle birlikte önemli bir beslenme düzenlemesi getirmiştir. Kilisenin geliştirdiği ve uyulmasını şart koştuğu perhiz günlerinde etli, kanlı, yağlı besinleri tükettikleri takdirde günah işleyecekleri korkusuyla yaşayan İstanbul halkı perhizlere büyük titizlikle uyarlardı. Bizans halkı perhiz kurallarına göre ekmek, peksimet ve türlü tahıl ve bakliyat ürününün yanı sıra bünyesinde kan olmayan istiridye, tarak, midye türü kabuklular, belirli günlerde de balıklar ve çeşitli balık yumurtaları da tüketebiliyordu.⁴⁰²

İstanbuluların yemek alışkanlıkları hakkında seyyahlarımızın yaptıkları aktarımlar da bize balığın şehirde bol bulunduğunu ve fetih öncesi dönemde İstanbul sofralarının temel unsuru olduğunu göstermektedir. Buondelmonti'nin 1422 yılında ziyaret ettiği İstanbul'da şehir halkının yalnız oburca yemeği düşündüklerini ve ölçüsüz derecede et ve balık yediklerini belirterek "*oburluk günahına sarıldılar ve balık ve etin bolluğu nedeniyle cüzzam hastalığına tutuldular*" ifadesini kullandığını görmekteyiz.⁴⁰³ Buondelmonti'den on beş yıl sonra şehre gelen Pero Tafur da Konstantinopolis halkının yılın belirli günlerinde perhiz yapmak gerektiğinden yalnız balıkla yetinmemek için içinde kan olmadığından kabuklu deniz ürünlerini tercih ettiklerini bildirmiştir: "*Yıl içinde, bazı perhiz dönemlerinde sadece balıkla*

⁴⁰¹ Oğuz Tekin, "İstanbul'un Tarihini Sikkelerden Okumak: Tarih Boyunca İstanbul'da Sikke Darbı ve Sikkeler", **Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu, 14-17 Aralık 2010**, İstanbul, 2010, s. 67.

⁴⁰² Marianna Yerasimos, "Osmanlı Döneminde Rum Mutfakları", **Türk Mutfağı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2008, s. 220-221.

⁴⁰³ Christoph. Bondelmontii, Florentini, **Librum insularum Archipelagi**, s. 125.

yetinmezler ayrıca kansız olan balıklarla, yani kabuklu hayvanlarla da beslenirler.”⁴⁰⁴

Bizans yemek kültürünün ayrılmaz bir parçası olan şarap çeşitli kalitelerde olmaktadır ve iyi kalitede bir şarap pahalı bir içecektir. Bazı kaynaklarda VII. yüzyılda toz haline getirilmiş bir şarap biçiminin varlığından söz edilmektedir. Bir miktar su katılarak sulandırılan bu şarap türünün, taşıma kolaylığı nedeniyle özellikle gezginler ve askerler tarafından tercih edildiği belirtilmektedir.⁴⁰⁵ Şarap içecek olarak tüketilmesinin yanı sıra yemeklere lezzet katmak amacıyla da kullanılmaktaydı.

Bizans İstanbul’una şarap erken ve orta dönemlerde imparatorluğun çok çeşitli bölgelerinden, özellikle Sakız ve Midilli Adaları, Bitinya ve Trakya’dan gelirdi. Ancak Bizans’ın geç dönemlerinde başkent İstanbul’da çoğunlukla Monemvasia’dan⁴⁰⁶ ihraç edilen Girit’in tipik tatlı üzümlerinden elde edilen sert tatlı Malvasia⁴⁰⁷ şarapları tüketilmekteydi. Bunun sebebi ise 1204 yılındaki IV. Haçlı Seferi sırasında İstanbul’un Haçlılar tarafından ele geçirilmesiyle Bizans topraklarının Latinler ve Venedikliler arasında paylaşılması üzerine Monemvasia’nın Bizans’ın Avrupa’da elinde kalan son toprak olmasıydı. Antik Çağ’dan itibaren kullanılan şarabı sulandırarak içme alışkanlığı ise başkent İstanbul’da da Orta Bizans dönemi sonuna kadar devam etmiştir. Bizanslılar şarabı ılık suyla karıştırırdı. Saf şarap içmek ve büyük miktarlarda tüketmek hoş karşılanmazdı. Ancak Geç Bizans

⁴⁰⁴ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 164.

⁴⁰⁵ Ayşe Hür, “Mutfak”, **DBİA**, s. 1.

⁴⁰⁶ Monemvasia, Mora Yarımadası’nın güneydoğu ucunda yer alan bir kasabadır. Osmanlı egemenliği dönemi kayıtlarında, bu yerleşim bölgesinden Benefşe, Menekşe veya Menefşe adlarıyla bahsedilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Machiel Kiel, “Benefşe”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, c. 5, s. 434-436.

⁴⁰⁷ Malvasia şarabı hakkında detaylı bilgi için bkz. Evangelia Balta, Yücel Dağlı, “Evliya Çelebiye Göre Mora Yarımadası ve Girit’te Bağcılık ve Şaraplar”, çev. R. Aslıhan Aksoy Sheridan, **Evliya Çelebi Konuşmaları/Yazılar**, yay. haz. M. Sabri Koz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 103-127.

döneminde bu gelenek yavaş yavaş terkedilmeye başlanmış, Bizanslılar da Latinler gibi su katılmamış sek şarap içmeye başlamışlardır.⁴⁰⁸

Sonuç olarak, tarihi boyunca bir tüketim merkezi olan İstanbul'un yiyecek sorunu her zaman büyük önem taşımıştır. Şehir halkının ihtiyacı olan gıda maddelerinin çoğunlukla denizaşırı yerlerden getirilmesi İstanbulluların sık sık kıtlığa ve hatta açlığa varan bunalımlar yaşamasına yol açmıştır. Depremler, soğuk kışlar, yangınlar ve seller sonucunda şehir içindeki depoların zarar görmesi veya yok olması ya da dışarıdan mal girişinin belirli bir süre için durması neticesinde şehirde büyük darlıklar yaşanmıştır.

Gıda maddelerinin temin edilmesinden sorumlu olan Bizans imparatorları, bununla birlikte kent içinde yiyecek pazarını ve fiyatların belirlenmesini denetim ve kontrol altında tutmaya çalışmışlardır. Devlet otoritesi kuvvetli olduğu dönemde bu iase sistemini başarıyla sürdürmek mümkün olmuş ancak merkezi otoritenin iç ve dış sorunlar yüzünden gücünü kaybettiği dönemlerde sıkıntılar yaşanmıştır. Bu nedenle XIV. ve XV. yüzyıllarda giderek çoğalan toprak kayıplarının yanı sıra, Doğu Akdeniz ve Karadeniz ticaretinde İtalyanların kazandığı egemen konum ve Osmanlı kuşatmaları Bizans imparatorlarının Konstantinopolis iasesine ilişkin devlet politikalarını tümüyle sarsılmasına neden olmuştur.⁴⁰⁹

1453 yılına geldiğimizde, İstanbul'un Osmanlı kuşatması esnasında şehirde yiyecek maddeleri ve temiz su hızla azalmaya başlamış, açlık en büyük sorun haline gelmişti. Şehrin surlarını koruyan Bizanslı askerlerin ailelerine yiyecek bulabilmek için görev yerlerini terk etmemeleri için kuşatma boyunca asker ailelerine düzenli olarak yiyecek dağıtılmasına karar verilmişti.⁴¹⁰ Şehrin savunmasında bizzat yer alan Venedikli Niccolo Barbaro, kuşatmanın uzamasıyla birlikte mayıs ayı başlarına gelindiğinde İstanbul'da kıtlığın tehlikeli boyutlara geldiğini "*Gıda maddeleri*

⁴⁰⁸ Johannes Koder, "Konstantinopolis'te Yemekler ve Mutfak", **a.g.e.**, s. 170, Andrew Dalby, **Bizans'ın Damak Tadı: Kokular, Şaraplar, Yemekler**, çev. Ali Özdamar, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003, s. 77-79.

⁴⁰⁹ Nevra Necipoğlu, "İase", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 116.

⁴¹⁰ Ebru Altan, "İstanbul'un Fethi Sırasında Şehirde Yaşanalar ve Psikolojik Durum", **a.g.e.**, s. 71.

azalmaya başladığından memleket büyük bir sıkıntı içinde idi. Bilhassa ekmeğin, şarabın ve insan vücuduna lüzumlu diğer bütün maddelerin eksikliği hissediliyordu.” sözleriyle aktarmıştır.⁴¹¹

3.3.2. İstanbul’un Heyecanı Azalan Eğlenceleri

Üç imparatorluğa başkentlik yapan Konstantinopolis’te eğlence hayatı, her dönemin koşul ve olanaklarına göre değişim göstermiştir. Halkın eğlence kavramı ve eğlence biçimiyle imparatorluk sarayının, soyluların, devlet yöneticilerinin ve zenginlerin eğlenceleri arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. İmparatorun ve soyluların saraylarının, zenginlerin de evlerinin başlıca eğlencesi ziyafetlerdi. Bizans Kilisesi her ne kadar Hristiyanlığın yedi büyük günahından biri olan oburluk günahına karşı halkı uyarsa da Bizans İstanbul’unun soyluları ve zenginleri Antik Roma geleneklerinden gelen, bol içki tüketilen ve bol baharatlı, sarımsaklı ağır yemeklerin yendiği mükellef ziyafet sofralarından geri kalmamıştır. Resmi ziyafetlerin dışında, evlerde de ziyafetler verilir, konuk davet edilirdi. İspanyol seyyah Pero Tafur imparator çevresinde soylu bir saray şövalyesinin kendisini evinde yemeğe davet ettiğinden bahsetmiştir.⁴¹² Konstantinopolis’te ayrıca saraylarda ve zenginlerin evlerinde satranç, tavla türü oyunlar da oynanmaktaydı.⁴¹³ Pero Tafur seyahatnamesinde imparatorluk sarayını anlatırken *“bir köşede oyun tahtaları bulunur”* ifadesini kullanmıştır.⁴¹⁴ Aynı zamanda Bizans Saray yaşamını anlatırken söz ettiğimiz gibi avcılık da imparatorluk sarayı, soylular ve zenginler tarafından çok tercih edilen bir eğlence türüydü.

Bizanslıların sosyal yaşantısı birçok açıdan Romalılara benzemekteydi. Soylular ziyafetlerle, avcılık gibi eğlenceli aktivitelerle ilgilenirken, halk boş vakitlerini genel olarak arenalarda tuttukları takıma tezahürat ederek ve bahis oynayarak değerlendiriyordu. Antik Çağlardan itibaren halkın da katıldığı eğlenceler arasında en popüler ve kendine has bir yeri olan dört atın çektiği arabalar (quadriga) yarışydı. Hipodromda yapılan atlı araba yarışları İstanbul halkının eğlencelerinin

⁴¹¹ Niccolo Barbaro, **Kostantinnye Muhâsarası Ruznamesi 1453**, s. 47.

⁴¹² Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 147.

⁴¹³ “Eğlence Hayatı”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 140.

⁴¹⁴ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 169.

başında gelmekteydi. Parkur her ne kadar geniş olsa da arabaları son hızla orada yarıştırmak büyük ustalık istiyordu. Aynı günde sekiz yarış yapılırdı ve her yarışmacı parkuru yedi kere dolanmak zorundaydı. Bütün seyircilerin görebileceği bir sehpanın üzerine yedi tane devekuşu yumurtası konurdu. Her bir etap tamamlandıkça sehpadan bir yumurta alınırdı. Yarış günlerinde yarışlar başlamadan önce ve yarış aralarında olmak üzere en az iki seansta seyircileri eğlendirmek için çeşitli akrobasi gösterileri ve danslı-müzikli oyunlar sergilenirdi. Halkın coşkusu günümüzdeki boğa güreşi izleyen İspanyol halkının coşkusu benzemekte ve bazen en yüksek noktaya ulaşmaktaydı.⁴¹⁵ Ben-Hur isimli 1959 yapımı filmin çok bilinen yarış sahnesi de atlı araba yarışlarını sinema diliyle başarılı bir şekilde canlandırmıştır.

Hipodrom, Bizans İstanbul’unda toplumsal eğlenceye yönelik faaliyetlerin merkezi durumundaydı ve kent halkının yaşamının merkezi olmuştu. İstanbul Hipodromu bünyesinde Roma’daki Circus Maximus ve Colosseum’un tiyatro işlevi ile araba yarışları için parkur olma işlevi birleştirilmişti. Roma Colosseum’u gladyatör dövüşleriyle anılırken İstanbul hipodromu araba yarışlarıyla özdeşleşmişti. Hipodroma bir jeton verilerek girilirdi ve ücret ödenmezdi. Yarışları önce bilet almak sonra da mutlaka desteklediği takımın tribününe oturmak kaydıyla herkes izleyebilirdi. Bunun dışında İstanbul hipodromu resmigeçitler, alaylar, devlet törenleri ve siyasi toplantılar için de kullanılmıştır.⁴¹⁶

IV. Haçlı Seferi’nden önce Konstantinopolis’i ziyaret eden Tudelalı Benjamin seyahatnamesinde Hipodromda yapılan eğlenceleri şu sözlerle anlatmıştır:

“Saray surlarının yakınında Hipodrom diye adlandırılan imparatora ait bir eğlence yer var. İmparator İsa’nın doğum yıldönümlerinde burada şöenler tertip eder. Çeşitli ırklara mensup kimseler buraya gelerek, sahip oldukları hokkabazlık ve benzeri hünerlerini imparator ve eşinin huzurunda sergilerler. Askerler aslan, kaplan, ayı, yaban eşiği gibi vahşi hayvanları

⁴¹⁵ Marie France-Auzepy, “İstanbul’un Hipodromu”, **Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar**, ed. Annie Pralong, çev. Buket Kitapçı Bayrı, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016, s. 52, Tamara Talbot Rice, **Bizans’ta Günlük Yaşam: Konstantinopolis Bizans’ın Mücevheri**, çev. Bilgi Altınok, İstanbul, Özne Yayıncılık, 2002, s.144-145, Seza Sinanlar, **Atmeydanı: Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s. 29.

⁴¹⁶ Tamara Talbot Rice, **Bizans’ta Günlük Yaşam: Konstantinopolis Bizans’ın Mücevheri**, s.143, Seza Sinanlar, **Atmeydanı: Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine**, s. 27.

*salarak insanlarla dövüştürürler. Bu dövüşün bir benzeri de kuşlarla yapılır. Başka memleketlerde bu tür şölen/eğlencelere rastlamak mümkün değildir.”*⁴¹⁷

İstanbul Hipodromu en parlak zamanını IV. ile XII. yüzyıllar arasında yaşamıştır. Ancak başka alanlarda olduğu gibi Hipodrom konusunda da 1204 Latin işgali, şehrin tarihinde önemli bir kırılma noktası olmuştur.⁴¹⁸ Bizans İstanbul’unun Latin egemenliği altında kaldığı 1204-1261 yılları arasındaki dönem, geleneksel bir kurum olan Hipodromun da sonu demek olmuştur. Bu dönemde Latinler Hipodromda çeşitli turnuvalar, süvari oyunları, şövalyelik dövüşleri yapmışlar fakat halk bu oyunlara ilgi göstermemiştir.

Geç Bizans döneminde halkın Hipodrom için duyduğu heyecan oldukça azalmış olsa da atlı araba yarışları yine de sıkça yapılmaktaydı. Fransız seyyah Bertrandon de la Broquière Konstantinopolis ziyareti esnasında Hipodromda tanık olduğu çevgan adlı atlı yarış oyunlarından birini şu sözlerle anlatmıştır:

*“Bana söylendiğine göre, görünüşünden de anlaşıldığı gibi burada yarışlar yapılır. İmparatorun kardeşi olan Mora despotunu burada yirmi ya da otuz kadar atla gördüm. Atlılar okları ve yaylarıyla birlikte yarış alanında koşuyorlardı. Öte gelenler şapkalarını fırlatıp atıyorlar ve sonra, bunların arkasında koşuyu en hızlı bitiren, onların usulüne göre en iyi yarış çıkarmış oluyordu. Bu yarışlar onların marifetlerinden biriydi ve bunu Türklerden öğrenmişlerdi.”*⁴¹⁹

İstanbul halkı ayrıca meydanlarda yapılan zafer törenlerine ve kutlamalara da büyük ilgi göstermekteydi. Bu törenler sırasında ayı, maymun gibi hayvanlarla çeşitli gösteriler yapılır, oyunlar oynanırdı. Soytarılar ve hokkabazlar halkı eğlendirmek için parodiler yaparlardı.⁴²⁰ Pero Tafur İstanbul Hipodromunu “*kadim zamanlarda halkın bayram kutlamalarında oyunları izlemek için kullandığı büyük bir meydan*” olarak tanımlamıştır.⁴²¹

⁴¹⁷ Tudelalı Benjamin, Ratisbonlu Petachia, **Orta Çağ’da İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri**, çev. Nuh Arslantaş, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009, s. 34.

⁴¹⁸ Wolfgang Müller Wiener, **İstanbul’un Tarihsel Topoğrafyası**, çev. Ülker Sayın, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 67

⁴¹⁹ Bertrandon de la Broquière, **Bertrandon De La Broquière’in Denizaşırı Seyahati**, s. 220-221.

⁴²⁰ “Eğlence Hayatı”, **DBİA**, s. 140.

⁴²¹ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 166.

Araba yarışları başta olmak üzere çeşitli spor müsabakaları ve gösterilerin yapıldığı Hipodrom dışında, Bizans dönemi İstanbul halkının ilgi gösterdiği bir diğer mekân da tiyatrolardı. Konstantinopolis'te bulunan tiyatrolardan dört tanesi bilinmektedir. Bunlardan birincisi, Büyük Saray'ın hemen yakınında bulunan Büyük Tiyatro'ydu. İkinci tiyatro şehir merkezinde Aya İrini Kilisesi yakınında, üçüncüsü Blakherna bölgesinde ve son olarak dördüncüsü de Galata'da yer alıyordu. Tiyatrolar genellikle iki tema üzerinde yoğunlaşmıştı. Oyunların büyük bir kısmı trajedi türüydü ve Antik dönemin mitolojik öyküleri işleniyordu. Pantomim türündeki diğer oyunlar ise Bizanslıların gündelik hayatlarından canlandırmaların yapıldığı güldürülerdi.⁴²²

Bizans toplumunda tiyatro oyuncular ve pantomimciler toplumun en alt sınıfına mensup ve ahlaki değerlere önem vermeyen kimseler olarak sayılmışlardır. Bu durumun en önemli sebebi olarak kilisenin tiyatroya karşı takındığı tutumu gösterebiliriz. Hristiyanlığın yasak olduğu zamanlarda tiyatro oyunlarında Hristiyanlığın hicvedilmesi çok rastlanan bir durumdur. Ancak Konstantinopolis'te Hristiyanlığın serbest bırakılarak resmi din olarak kabul edilmesinden sonra da Bizans tiyatrosunda dini unsurların hicvedilmesinden vazgeçilmedi. Bu sebeple Bizans Kilisesi tiyatroya karşı olumsuz bir tavır alarak, tiyatroları kötülük yuvası ve şeytan mabedi olarak nitelendirdi. Bu süreçte Bizans Kilisesi'nin dini unsurların hicvedildiği oyunları yasakladığı zamanlar da olmuştur. Sonuç olarak Geç Bizans dönemine geldiğimizde Bizans Kilisesi tiyatroya karşı yürüttüğü mücadeleyi kazandı ve tiyatrolarda dini ritüellere ilişkin konuların hicvedilmesi zamanla azalarak kayboldu. Buna karşılık Bizans Kilisesi dini propaganda faaliyetlerinde bizzat kendisi tiyatroyu kullanmaya başladı. Kiliselerde İsa'nın hayatı ve Hristiyanlık tarihinden kesitler konulu piyesler sahnelenmeye başladı.⁴²³ Seyyahlarımızdan Bertrandon de la Broquière Konstantinopolis ziyareti esnasında imparator ve ailesinin ibadet tarzını görmek için bütün bir gün Ayasofya Kilisesi'nde beklediğini

⁴²² Mustafa Daş, "Bizans Başkenti İstanbul'unda Eğlence Hayatı", **Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu 14-17 Aralık 2010**, İstanbul, 2010, s. 150-151.

⁴²³ A.e., s. 152.

ve burada sahnelenen “*Kral Nabucodonosor’un üç çocuğu fırında nasıl yaktığını*”⁴²⁴ gösteren dinsel temalı bir oyunu gördüğünü bildirmiştir.⁴²⁵ Diğer Latin seyyahlar bu tarz bir dinsel oyun gösteriminden söz etmemişlerdir, bu nedenle Broquierè bu bilgiyi aktaran tek seyyah olması bakımından önemlidir.

3.3.3. İstanbul’da Veba Salgını

Konstantinopolis, tarihi boyunca çok kez salgın hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmış ve kayıplar yaşamış bir şehirdir. Kolera, çiçek, frengi, cüzzam gibi hastalıklar arasında veba, uzun vadeli sonuçları ve sebep olduğu yüksek ölüm düzeyi nedeniyle en önemlisi olmuştur. İstanbul’da ilk veba salgını VI. yüzyılda imparator Justinianus zamanında görülmüştür. Justinianus Vebası olarak anılan bu ilk evrenin 541’de başladığı, düzenli aralıklarla devam ettikten sonra yaklaşık olarak 767’de sona erdiği bilinmektedir. Akdeniz dünyasında Kuzey Afrika, Orta Doğu ve Avrupa’yı kapsayan geniş bir alana yayılan bu salgının ölümcül neticelerinden Bizans İsrnbul’u da kurtulamamış ve şehirde büyük bir nüfus gerilemesi yaşanmıştır. Dönemin tarihçisi Procipius, belki biraz da abartılı olarak, salgın esnasında her gün on binlerce kişinin yaşamını kaybettiğini belirtmiştir. Ölüm sayısı tartışmalı olmakla beraber Justinianus Vebası’nda hayatını kaybedenleri defnetmekte zorlanan halkın cenazeleri çaresizce kazılan büyük çukurlara doldurduğu, kalelere ve sarnıçlara attığı, gemilere ve denize bıraktığı rivayet edilmektedir.⁴²⁶

Veba, Orta Çağ’da yarattığı salgın ile ölümün diğer adı haline gelmiştir. Farelerden insanlara bulaşan ve öldürücü bir hastalık olması sebebiyle Kara Ölüm adı verilen vebaya ilk olarak Moğol topraklarında rastlanmıştır. Gemi seyahatleri, kervan ticaretleri ve göçler Orta Çağ’ın sağlıklı koşullarında ortaya çıkan bu hastalığın giderek yayılmasına sebep olmuştur. Özellikle karanlık ve nemli yerler

⁴²⁴ Burada sözü edilen Nabucodonosor, Yeni Babil Kralı II. Nebukadnezar’dır. Kilisede sergilenen dini oyun Nebukadnezar’ın yaptırdığı ve tapınmayanları ateşte yakarak cezalandıracağını ilan ettiği altın heykele tapınmayan Şedrak, Meşak ve Abed-nego isimlerinde üç Yahudi gencini alevli bir fırına atmasını anlatmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. <https://www.ortodokslartoplulugu.com/azizlerimizin-hayat-hikayeleri/17-aralik-kutsal-peygamber-daniyel-ve-uc-kutsal-genc/> 15.08.2023.

⁴²⁵ Bertrandon de la Broquière, **Bertrandon De La Broquierè’in Denizası Seyahati**, s. 219.

⁴²⁶ Nükhet Varlık, “İstanbul’da Veba Salgınları”, çev. Ahmet Aydoğan, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c. 4, s. 146-147.

olan gemiler aracılığıyla farklı bölgelere taşınan vebalı farelerin pek çok insana bu hastalığı bulaştırdığı bilinmektedir.

Orta Çağ'ın büyük veba salgını ilk olarak 1346 yılında Kırım Tatar kabileleri arasında görülmüş ve onlarla ticaret yapan Cenevizlilerin gemileri aracılığıyla Messina ve Cenova kıyılarına taşınarak Avrupa'ya ulaşmıştır. Böylelikle hastalık 1347 senesi Ekim ayında Sicilya'nın Messina şehrinde görülmüş ve kısa zamanda şehirde yayılmıştır. Bunun üzerine halk limana hücum ederek hastalığı getirdiklerine inandıkları Cenevizlilere saldırarak mallarını denize dökerek Messina'yı terk etmeye mecbur bırakmışlardır. Salgının başlamasıyla birlikte şehirde günde 100 civarında Messinalı ölüyor, daha fazlası da hastalanıyordu. Şehirde başlayan korkunç panikle birlikte korunmak amacıyla kaçanlar, hastalığın kasabalara ve köylere de yayılarak çığ gibi büyümesine sebep olmuştur.⁴²⁷

Sicilya halkı hastalığı tedavi etmek için çeşitli tedaviler ve korunma yolları geliştirilmiş olsa da salgının önüne geçilemedi, sokaklar, evler fare ölüleri ve leş kokusu ile dayanılmaz bir hale gelmiş ve hastalık Avrupa'ya yayılmaya başlamıştı. Hastalık Sicilya'dan kuzeye geçerken bütün İtalya'yı kasıp kavurmuştu. Özellikle Floransa ve çevresi salgının en çok etkilediği bölgelerden biri olmuştur.⁴²⁸ XIV. yüzyıl İtalyan Edebiyatının en önemli düzyazı yazarlarından Giovanni Boccaccio "Decameron" adlı eserinde Floransa'yı saran vebayı şöyle anlatmaktadır: "*Geceleri Floransa sokaklarında bir başka manzara belirirdi. Ölü toplayıcılar, kaldırımlara terkedilmiş cesetleri arabaya doldurur, genel çukurlara atarlardı. Halbuki bu ölü toplayıcıları üç beş kuruş için yaptıkları işin kendi felaketlerine sebep olacağını düşünemiyorlardı bile.*"⁴²⁹

⁴²⁷ Philip Zigler, "XIV. Yüzyılda Avrupa'yı Perişan Eden Veba", çev. Ali Önder, **Hayat Tarih Mecmuası**, İstanbul, 1972, cilt 1, sayı 3, s. 34.

⁴²⁸ **A.e.**, s. 34.

⁴²⁹ Giovanni Boccaccio'nun başyapıtı sayılan Decameron, 1348-1353 yılları arasında yazılmış, Floransa ve yakınlarında o dönem yaşanan veba salgınından kaçmayı amaçlayan yedi kadın ve üç erkek olmak üzere on soylu gencin kentten uzak bir şatoda geçirdiği on gün boyunca birbirlerine ait 100 öyküden oluşan bir eserdir. Decameron'un Rekin Tekinsoy tarafından eksiksiz olarak Türkçe'ye çevrilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Giovanni Boccaccio, **Decameron**, çev. Rekin Tekinsoy, İstanbul, Oğlak Yayıncılık, 1998, s. 25-45.

Orta Çağ Avrupası'nı yerle bir eden ve kitlesel ölümlere sebep olan Kara Ölüm'ün Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'e ulaşması da zor olmamıştır. Konstantinopolis tarihinin ikinci veba salgını şehre, 1346 yılında Kırım'ın Kefe limanından hububat taşıyan Ceneviz gemileriyle girmiştir. Bu ilk dalga şehirde iki ay sürmüş ve çok sayıda insanın ölmesine neden olmuştur. Yapılan çalışmalar vebanın 1347 yılından itibaren Avrupa'da yaklaşık 7,7 yılda bir tekrarladığını ve her salgın döneminde hastalığın İstanbul'a da ulaştığını göstermektedir. Bunun üzerine Bizans Devleti, Dubrovnik, Venedik ve Akdeniz liman kentlerinde uygulanan karantina önlemlerini Konstantinopolis'te de uygulamaya başlamıştır.⁴³⁰

Osmanlıların Konstantinopolis kuşatmaları nedeniyle zaten yorgun ve yıpranmış olan İstanbul halkı, veba yüzünden de çok sıkıntılı zamanlar yaşamıştır. Halk başta temiz su olmak üzere yiyecek sıkıntısı sebebiyle de pek çok salgın hastalıkla ve çaresizlikle karşı karşıya kalmıştır. II. Murad'ın 1422 tarihli kuşatması sırasında şehirde veba salgınının yayıldığı, ancak kuşatmaya rağmen imparator II. Manuel'in Panayia Peribleptos Kilisesi'nde inzivaya çekildiği bilinmektedir.⁴³¹

Bizans İstanbul'unun tanıklarından Pero Tafur, Konstantinopolis'ten hareketle Trabzon ve Kefe'ye gittiğini, 1438 yılında şehre geri döndüklerinde Karadeniz'den gelen gemilerin şehre veba getireceklerinden korkulduğu için imparator tarafından, gemilerin Konstantinopolis ve Pera limanlarına girmelerini yasaklayan kararlar alındığını bildirmektedir: *“Konstantinopolis'ten iki fersah uzaklıkta, gemilerin mallarını boşaltabileceği ve denize yeniden açılmadan önce altmış gün boyunca kalmak zorunda oldukları bir barınak inşa etmişlerdi. Şüphesiz yabancı milletler*

⁴³⁰ Nükhet Varlık, “İstanbul'da Veba Salgınları”, **a.g.e.**, s. 149.

⁴³¹ Wolfgang Müller Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası**, s. 200. İstanbul'un Osmanlıların eline geçmesinden sonra da alınan tüm tedbirlere rağmen şehirde veba salgınları görülmeye devam etmiştir. Fethin hemen sonrasında, 1455'te şehirde ilk veba salgının görüldüğü bilinmektedir. Sonrasında 1467'de patlak veren veba salgını ise Kritovulos oldukça detaylı şekilde anlatmıştır. Kritovulos korku ve panik içinde olan halkın bir kısmının bir daha dönmeyi düşünmeyerek İstanbul'dan kaçtığını, şehirde kalanların ise kendilerini evlerine kapatarak dışarıya hiç çıkmadıklarını, bu sebeple şehrin köhne ve تنها bir görünüme büründüğünü kaydetmiştir. Kritovulos'un aktarımına göre şehirde her gün 600 insan ölmekteydi ve birçok yerde cesetleri kaldıracak kimse olmadığı için gömülmeden günlerce beklemekteydi. Bkz. Nükhet Varlık, “İstanbul'da Veba Salgınları”, **a.g.e.**, s. 149.

beraberlerinde daha fazla hastalık getirirler ve ben o hanlarda vebadan ölmüş insanlar gördüm.” Pero Tafur karaya ancak Bizans imparatorun özel izniyle çıkabildiğini de eklemiştir.⁴³²

3.3.4. İstanbul’da Son Ayinler

Bizans döneminde Ortodoksluğun merkezi olan İstanbul’da Ayasofya Kilisesi, 916 yıl boyunca Ortodoks dünyasının başkilisesi olmuştur. Tüm piskoposluk kiliseleri gibi Ayasofya da piskopos ve ona bağlı din adamlarının Ortodoks Hristiyan dini inançlarını kutladıkları bir yerdi. Her gün ayin yapılan Ayasofya’da diğer kilise dualarından farklı olarak günde beş kere Davud’un Mezamiri (Zebur) okunurdu. Pazar günleri, İsa’nın doğumu (Noel), Paskalya ve Pentekoste gibi yortu günlerinde, aziz günleri ve şehrin maruz kaldığı kuşatma veya deprem gibi büyük olaylarda da törensel ayinler yapılmaktaydı.⁴³³

İncelediğimiz seyahatnamelerde Latin seyyahların ne yazık ki Ayasofya içindeki dini bir törenden tam olarak söz etmediklerini görmekteyiz. İspanyol seyyah Pero Tafur, Ayasofya Kilisesi’nde bir ayine katıldığından bahsetmiş ancak bu ayini detaylı olarak anlatmamıştır. Söz konusu seyyahlar dini törenler yerine Ayasofya’nın içindeki altın ve gümüşün bolluğu, kullanılan mermerlerin, porfirlerin ve diğer kıymetli taşların güzelliği ve özellikle mozaik süslemenin ihtişamı karşısında duydukları şaşkınlığı ve hayranlığı anlatmayı tercih etmişlerdir.

Seyahatnamelerde Ayasofya’da yapılan bir ayinden söz edilmemesine karşılık Clavijo ve Pero Tafur, “*büyük bir kutsiyete sahip olduğunu*” söyledikleri Hodegetria Santa Maria Kilisesi’nde yapılan ayinden detaylı şekilde söz etmişlerdir. XI. yüzyılın sonlarından itibaren bu kilisede bulunan özel bir Meryem Ana ikonası mucizeler yarattığı gerekçesiyle şehirde çok ünlenmiş ve halk tarafından ziyaret edilmeye başlanmıştır. Rivayete göre Kutsal Meryem, gözleri görmeyen hacılara görünmüş ve yeniden görmelerini sağlamak için bu kiliseye kadar onlara yol göstermiştir. Aziz

⁴³² Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 161.

⁴³³ Marie-France Auzepy, “Konstantinopolis’in Siyasal ve Dinsel Yaşamında Ayasofya’nın Yeri”, **Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar**, ed. Annie Pralong, çev. Buket Kitapçı, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016, s. 103.

Lukas tarafından yapıldığına inanılan bu Meryem ikonasına “*yol gösterici*” anlamına gelen Hodegetria denmektedir. Nitekim İstanbul’un Latinler tarafından işgalinden sonra Pantokrator Kilisesi’ne götürülen bu ikona, 1261 yılında Bizans başkenti yeniden ele geçirdiği zaman İstanbul’a giren imparator VIII. Mikhail Paleologos’un tören ayininde en önde taşınmış ve Hodegetria Santa Maria Kilisesi’ne yerleştirilmiştir.⁴³⁴

Clavijo her salı günü bu kilisede ayin yapıldığından ve birçok insanın burada toplandığından bahsetmiş ve seyahatnamesinde bu töreni detaylı anlatmıştır:

*“O gün resim birçok papazın karşısında demir sandıktan çıkarılarak herkese gösteriliyor. Resim bir yerden bir yere götürülürken o kadar ağırlaşıyormuş ki üç dört adam tarafından taşınması gerekiyormuş. Resim ortaya konduktan sonra herkes onun etrafında toplanıyor, bu ibadetler arasında ağlayanlarla hiçkırınlara sık rastlanıyordu. Ayin bittikten sonra Hz. Meryem’in karşısında ibadet eden ihtiyar bir adam ilerliyor ve tek başına resmi kaldırarak yerine götürüyor. Üç dört adamın taşıyamadığı bu resmi bir ihtiyar adamın kolaylıkla taşınması gerçekten hayret edilecek bir şey. Bize anlattıklarına göre bunu bu adamdan başka kimse yapamazmış.”*⁴³⁵

Clavijo son olarak senenin bazı yortularında bu tasvirin, Ayasofya’ya götürüldüğünü ve halkın ona her türlü saygıyı gösterdiğini de eklemiştir.⁴³⁶

Pero Tafur da Clavijo gibi Hodegetria Santa Maria Kilisesi’nde salı günleri yapılan ayini izlemiş ve “*Ben Konstantinopolis’teyken tasvirin sergilendiği törenlerin hiçbirini dahi kaçırmadım, çünkü o, şüphesiz fevkalade mühim alametti*” diyerek büyük önem verdiği ayini anlatmıştır:

“Taş üzerine resmedilmiş ve söylediklerine göre çerçevesi ve sehпасıyla birlikte ağırlığı birkaç yüz libredir. O kadar ağırdır ki bir bütün olarak altı adam onu kaldıramaz. Her Salı çok sayıda insan bir araya gelir ve oraya uzun kırmızı ketenler kuşanmış ve başları örtülü halde keklikleri öldüren boğalara gibi [görünen] yaklaşık yirmi adam gider. Bu adamlar asil bir soydan gelir ve bu görev sadece onlara verilir. Büyük bir tören olur ve tören kıyafetleri giyinmiş olanlar sırayla tasvirin yanına giderler ve kim isterse, sanki bir ons ağırlıktaymış gibi onu kolayca kaldırır. Tasviri yüklenen kişi onu omzuna alır ve topluca şarkılar söyleyerek kiliseden çıkıp

⁴³⁴ Şehri koruyacağına inanılan Meryem Ana ikonası, 1453 yılındaki Osmanlı kuşatması esnasında surlara daha yakın olması amacıyla Khora Manastırı Kilisesi’ne götürülmüştür. Bizans İstanbul’unu savunanlar düşmandan korunmak için onun önünde dua ettiler. Kutsal Meryem Ana ikonası şehir ele geçirildikten sonra fethin ilk günlerinde Osmanlı askerleri tarafından tahrip edilmiştir. Bkz. Albrecht Berger, “Hodegetria Manastırı ve Ayazması”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 82, Khora (Hora) Manastırı 1511 yılında camiye dönüştürülerek Kariye Camii adını almıştır. Detaylı bilgi için bkz. Semavi Eyice, “Kariye Camii”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 466-469.

⁴³⁵ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis’ten Semerkand’a Seyahat**, s. 58.

⁴³⁶ **A.e.**, s. 58.

büyük bir meydana giderler. Tasviri taşıyan onunla birlikte bir köşeden diğerine yürür ve meydanın çevresinde elli kez tur atar. Gözler tasvirin üzerine sabitlendiğinde [Meryem Ana'nın] tasviri yerden yukarı yükselmiş ve tamamen başkalaşmış gibi görünür. Taşıyan kişi onu omzundan indirdiğinde bir başkası gelir ve aynı şekilde omzuna alır ve daha sonra bir başkası ve bu şekilde bunlardan dördü veya beşi o günü [böyle] geçirir. O gün meydana büyük bir Pazar kurulur ve oraya büyük bir kalabalık toplanır ve din adamları [bir parça] pamuk alıp tasvire sürerler ve orada bulunan insanlara bunu dağıtırlar ve daha sonra yine törenle, tasvir yerine götürülür.”⁴³⁷

İstanbul'un fethinin tanıklarından olan Niccolo Barbaro, kuşatma esnasında 25 Mayıs 1453 günü imparatorun emriyle halkın katıldığı bir dua töreni düzenlendiğinden bahsetmektedir. Barbaro bu törende, Bizanslıların korku içinde ve ağlayarak, kendilerini korumaları için “Allah’a ve Mukaddes Meryem’e” yalvardıklarını aktarmıştır.⁴³⁸ Elllerinde Meryem Ana tasviri ile şehrin sokaklarında dualar eşliğinde dolaşırken tasvirin birdenbire yere düşmesini ve üstelik adeta toprağa yapışmış gibi güçlkle yerden kaldırılmasını ve arkasından öğle saatlerinde büyük bir gök gürültüsüyle kopan fırtına ve yağın yağmuru kötüye işaret sayarak Tanrı'nın Konstantinopolis'e yüz çevirdiğine inanmışlardır.⁴³⁹

Ayasofya'da son ayın İstanbul'un fethinden bir gün önce 28 Mayıs 1453'te yapılmıştır. Zira fethin yaklaştığını ve İstanbul'un düşeceğini anlayan Konstantinopolis halkı, bütün kadın, erkek ve çocuklar, rahip ve rahibeler Ayasofya'ya sığınmışlardı. Çünkü Türklerin Stavros Sütununa (Çemberlitaş) kadar geleceğine ancak orada gökten bir meleğin elinde kılıçla ineceğine, işte o zaman Türklerin geri döneceğine ve Bizanslılar ayaklanarak Türkleri takip ve telef edeceklerine inanıyorlardı.⁴⁴⁰ Bu yüzden halk Ayasofya'ya sığınarak kapıları kapatınca mabedin kerameti sayesinde kurtulmayı ümit etmekteydi.

Aslında son beş aydır kiliseleri, Roma Kilisesi ile birleştiği için hiçbir Bizanslı Ortodoks Ayasofya'ya gitmemişti ancak artık korku ve endişe içindeydiler ve bütün anlaşmazlıkları bir kenara koymuşlardı. Ayasofya'daki son ayine imparatorla birlikte bütün devlet ve saray erkânı da katılmıştı. Törende imparator XI. Konstantinos'un

⁴³⁷ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 165.

⁴³⁸ Niccolo Barbaro, **Konstantinîye Muhâsarası Ruznamesi 1453**, s. 61.

⁴³⁹ Ebru Altan, “İstanbul'un Fethi Sırasında Şehirde Yaşanalar ve Psikolojik Durum”, **a.g.e.**, s. 73.

⁴⁴⁰ Dukas, **Bizans Tarihi**, çev. VI Mirmiroğlu, İstanbul, İstanbul Fetih Derneği, 1956, s. 178-179.

halkı cesaretlendiren bir konuşma yaptığı ve bu ayinde gözyaşlarıyla dua ettikten sonra Blakherna Sarayı'na dönerek saray ahalisi ile vedalaştığı bilinmektedir. Ayrıca aynı gün sokaklardan papazların eşliğinde ayin alayları geçirilmiş, bütün halk bu alaylara katılmış, ellerinde ikonalarla sur boyunca yürüyerek surları kutsamış ve hep birlikte ilahiler okuyarak Tanrı'ya yalvarmışlardı.⁴⁴¹

3.4. Ticaret Merkezlerinin Sönmesi

Konstantinopolis, Bizans dönemi boyunca Doğu ile Batı'yı, Akdeniz ile Karadeniz'i birbirine bağlayan ticaret yolları üzerinde önemli bir kavşak noktası olması sebebiyle, Orta Çağ'ın en hareketli ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Ancak şehrin ekonomik yapısının üretimden çok tüketime yönelik olması, özellikle de gıda üretiminin kendi halkını doyurmaya yeterli olmaması Bizans İstanbul'unu yüksek oranda dış ticarete bağımlı bir şehir haline getirmiştir. Böylelikle Konstantinopolis Orta Çağ'ın önemli bir ticaret merkezi olarak hem Doğulu hem de Batılı tüccarların buluşma noktası durumuna gelmiştir.⁴⁴²

Zaman içinde yaşanan siyasi, iktisadi ve sosyal gelişmelerle birlikte şehrin ticari faaliyetlerinde de değişimler yaşandığı görülmektedir. X. yüzyıl itibariyle şehre akın etmeye başlayan İtalyan tüccar denizci devletleriyle yapılan ticaret anlaşmalarının da etkisiyle XI. ve XII. yüzyıllar Bizans İstanbul'unun ticari yönden en parlak dönemi olmuştur.⁴⁴³ XII. yüzyıl ortalarında Konstantinopolis'e gelen Tudelalı Benjamin'in şehirdeki ticari hareketlilik için *“değişik memleketlerden kara ve deniz yoluyla gelen tüccarların akın ettiği bu hareketli şehrin, İslam dünyasının büyük şehri Bağdat hariç, dünyada bir benzerinin daha olduğunu zannetmiyorum”* ifadesini kullanmıştır.⁴⁴⁴

Erken yüzyıllarda yabancı tüccarların sadece mal alışverişi için geldikleri ve geçici bir süre kaldıkları Bizans İstanbul'unda, XI. yüzyıldan itibaren özellikle

⁴⁴¹ Ebru Altan, “İstanbul'un Fethi Sırasında Şehirde Yaşanalar ve Psikolojik Durum”, **a.g.e.**, s. 74.

⁴⁴² Nevra Necipoğlu, “Ticaret”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 265

⁴⁴³ **A.e.**, s. 265

⁴⁴⁴ Tudelalı Benjamin, Ratisbonlu Petachia, **Orta Çağ'da İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri**, s. 33.

İtalyanlara verilen ticari imtiyazlar şehirde zamanla ticaret kolonileri kurulmasına sebep olmuştur. Böylelikle Bizans pazarına serbestçe girip çıkma hakkı kazanan İtalyanlar başkentin Haliç kıyılarına yerleşme imkânı buldular.⁴⁴⁵

IV. Haçlı Seferi'nden sonra, Bizans Devleti 1261 yılında başkent İstanbul'u Latinlerden geri almış olmasına rağmen eski görkemli günlerinden uzak, siyasi ve ekonomik olarak güçsüz durumdaydı. Bizans'ın Konstantinopolis'i yeniden canlı ve güçlü bir ticaret merkezi haline getirebilmesi için başta İtalyanlar olmak üzere pek çok yabancı tüccarın ilgisine ihtiyacı vardı. Ancak bu dönemde verilen serbest ticaret imtiyazlarıyla ister Cenevizli ister Venedikli olsun tüm İtalyan tüccarlar, İstanbul ekonomisinde söz sahibi olmuş ve günlük ihtiyaçların fiyatlarını belirlemeye varıncaya kadar tümüyle denetimleri altına almışlardı. XIII. yüzyıl sonunda Konstantinopolis patriği olan I. Athanasius *“Romalıların kaderinin tamamen Latinlerin eline geçtiğini”* söylemiştir.⁴⁴⁶

Geç Bizans döneminde (1261-1453) Bizanslı tüccarların genelde egemen olan İtalyan tüccarlar karşısında ikinci plana düştüğü doğru olmakla birlikte Koray Durak'a göre bu konu tartışmalıdır. Durak, Bizans'ta devletin rolü yanında Bizanslıların ticaret faaliyetlerine genel yaklaşımı üzerinde de durulması gerektiğini belirtmektedir. Bizans, başka alanlarda olduğu gibi ticaret anlayışı konusunda da Roma İmparatorluğu'nun varisi olmuştur. Bu bağlamda Bizanslılar, üretmek yerine üretilmiş bir malı alıp satarak para kazanmayı ya da paradan para kazanmayı ahlak dışı ve kirli bir eylem olarak görmekteydi. Tıpkı Romalılar gibi Bizanslılar için de toprağı işlemekten elde edilen kazançla birlikte gayrimenkul mülkiyeti ya da saraydaki mevkii, gerçek ve saygın bir gelir kaynağı olarak kabul edilmekteydi. Tacirler yazılı kaynaklarda ve sanat eserlerinde hor görülen kişiler olarak tasvir edilmekteydi. Bu nedenle Bizanslı soyluların ancak imparatorluğun son yüzyılında

⁴⁴⁵ Nevra Necipoğlu, “Ticaret”, **DBİA**, s. 266.

⁴⁴⁶ Peter Charanis, “Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşündeki Ekonomik Faktörler”, çev. Melek Delilbaşı, **Belleken**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1984, c. 48, sayı 191-192, s. 533.

ticaret hayatına girdiği ve zengin Bizanslı tüccarlardan İtalyanlarla iş birliği kuranların da bundan fayda gördükleri ileri sürülebilir.⁴⁴⁷

İstanbul ticaretinde İtalyan hâkimiyeti Bizanslı tüccarları yok etmemiş ancak Galata'yı günden güne ön plana çıkarırken, Suriçi İstanbul'un bir ticaret merkezi olarak önemini kaybetmesine neden olmuştur.⁴⁴⁸ Galata, XIV. yüzyıldan itibaren Cenevizlilerin Bizans ile yaptığı serbest ticaret anlaşmaları neticesinde Konstantinopolis'in karşı kıyısı olmaktan çıkıp Cenova'ya ait bir Akdeniz Liman Kenti statüsünü kazanmıştır. Bizans idaresi, İtalyanları gümrük vergisinden muaf tutmak ve Cenevizlilerin Galata'da yarı bağımsız bir yönetim kurmasına izin vermekle imparatorluğun ticari gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Aynı zamanda Konstantinopolis'te Doğu Akdeniz'in en yüksek, %10'luk gümrük vergisi oranı uygulanırken Ceneviz Galata'sında bu oran sadece %2 idi. Bütün bunların sonucu olarak, tüccarlar haliyle Konstantinopolis'e gelmekten Galata'ya yönelmeyi tercih etmişlerdir. Bu da Bizans Devleti'nin Doğu Akdeniz ticaretinden elde ettiği gelirleri önemli ölçüde azaltmıştır. Sadece bununla da sınırlı kalmamış, İtalyanların İstanbul ticaretini ele geçirmelerinin bir sonucu olarak Suriçi İstanbul gittikçe İtalyanların şehre taşıdığı gıda ürünlerine bağımlı duruma gelmiştir.⁴⁴⁹

Bizanslı tüccarlar Galata'da İtalyanlara hizmet sunan bir role sahipti. Yerli tüccarlar genellikle iç bölgelerden aldıkları ürünleri, özellikle de tahılı, Galata'da tüketilmek veya direkt Cenova'ya gönderilmek üzere Cenevizli tüccarlara satıyorlardı. Bizanslı tüccarların küçük gemileriyle Galata'ya taşıdıkları tahılın bir kısmı büyük Ceneviz gemileriyle Cenova'ya nakledilmekteydi. Kerim İlker Bulunur, XIII. yüzyılına ait Pera Ceneviz noter kayıtlarına bakıldığında büyük ölçekli ticaret yapan Bizans tüccarına rastlanmadığını belirtmektedir. Bu durum bize Bizanslı tüccarların büyük olasılıkla Karadeniz'de daha küçük ve bölge olarak da sınırlı bir alanda ticaretle uğraştıklarını göstermektedir. Ayrıca Bizanslı tüccarların Ceneviz

⁴⁴⁷ Koray Durak, "Konstantinopolis'in Yükselişinin İktisadi Temelleri", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c.6, s. 43.

⁴⁴⁸ Kerim İlker Bulunur, **Osmanlı Galatası (1453-1600)**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2014, s. 238.

⁴⁴⁹ A.e., s. 236, 238.

noter kayıtlarına daha çok gayrimenkul satışı gibi ticaret dışı faaliyetler ya da küçük ölçekli ticaret anlaşmaları dolayısıyla geçmiş olmaları bunu doğrular niteliktedir.⁴⁵⁰

1334 yılında Bizans İstanbul’una gelen İbn Battuta seyahatnamesinde Galata’yı *“bu yakaya hepsi de tüccar olan Frenk taifesi yerleşmiştir”* ifadesiyle anlatmıştır.⁴⁵¹ XIV. ve XV. yüzyılda denizaşırı ticaretin merkezinin Konstantinopolis tarafında sona ererken Cenevizlilerin yönetimindeki Galata-Pera tarafına geçtiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde Bizans İstanbul’unu seyahat eden seyyahlar genel olarak, artık fakirleşen ve tenhalaşan Konstantinopolis’e karşılık Galata-Pera bölgesinin küçük ama hareketli ve kalabalık olduğunu kaydetmişlerdir. Clavijo, Galata’yı tüm şehrin yani başkent Konstantinopolis’in ticaret merkezi olarak tanımlamıştır. Clavijo’ya göre burada Galata halkı ile Konstantinopolis halkı birleşerek işlerini yürütmektedir. Pero Tafur ise Galata’nın sadece Doğu’ya ait değil aynı zamanda Batı’ya ait ürünlerin de alınıp satıldığı bir ticaret merkezi olduğunun üzerinde durmuştur:⁴⁵² *“Büyük Deniz’den ve Batı’dan olduğu gibi Suriye’den ve Mısır’dan getirilen mallar burada büyük bir pazarın oluşmasını sağlamıştır ve bu yüzden tüccarların hepsi zengindir.”*⁴⁵³

XIV. ve XV. yüzyıl Ceneviz Galata’sında Bursa ile ticari ilişkiler ön plandaydı. Denizaşırı ticaretin merkezi olarak Galata, Bursa’ya bağlıydı. Galata’nın esas ticareti bir taraftan Karadeniz ve Akdeniz’den gelen gemiler, diğer taraftan da Bursa ile sürdürülmekteydi. Cenevizliler Bursa pazarından Hint baharatı ve İran ipeği satın alıyorlardı ve Galata’dan Batı’ya naklediyorlardı. Bununla ilgili olarak Bertrandon de la Broquière’in 1432 yılında kara yoluyla İstanbul’a gelirken Bursa’dan satın aldıkları baharatı Pera’ya götüren Cenevizli üç tüccarla birlikte yolculuk yaptığını anlattığını görmekteyiz.⁴⁵⁴

⁴⁵⁰ A.e., s. 237.

⁴⁵¹ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, İbn Battuta Seyahatnamesi, c.1, çev. A. Sait Aykut, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 505.

⁴⁵² Kerim İlker Bulunur, **Osmanlı Galatası (1453-1600)**, s. 238.

⁴⁵³ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 173.

⁴⁵⁴ Bertrandon de la Broquière, **Bertrandon De La Broquière’in Denizaşırı Seyahati**, s. 204, Kerim İlker Bulunur’un aktarımına göre Halil İnalcık, Bursa sicilleri üzerine yaptığı araştırmalarda XV. yüzyılın ilk yarısında Bursa pazarında sadece Cenevizli değil, Venedik ve Floransalı tüccarların da iş

Pero Tafur'un aktardığı gibi Cenevizli tüccarlar Batı'dan Galata'ya şehrin günlük ihtiyaç duyduğu ürünleri getiriyor, bu ürünleri boşalttıktan sonra Karadeniz kıyısındaki Ceneviz kolonilerine doğru yollarına devam ediyor ve burada yüklerinin kalan kısmını boşaltıyorlardı.⁴⁵⁵ Galata'ya indirilen mallar buradan diğer tüccarlara özellikle de Bizanslılara satılmaktaydı. İtalyan ve Fransız kumaşları Ceneviz ticaretinin büyük bir bölümünü oluşturuyordu. Ayrıca Suriye, Mısır ve Kırım pazarından elde edilen sabun, baharat, kokular, kürkler gibi ürünler Galata aracılığı ile Bizans pazarına yeniden sunulmaktaydı. Kefe'de de büyük rağbet gören İtalyan ve Fransız kumaşları Kefe'ye çoğunlukla Galata üzerinden ulaştırılıyordu.⁴⁵⁶

Cenevizlilerin, liman ticareti alanında Galata'da önemli bir merkez haline gelmesine karşılık Latin tüccarların Konstantinopolis'in Haliç kıyısındaki ticari faaliyetlere olan ilgisinin de devam ettiğini söyleyebiliriz. Bu bilgiyi doğrulamak adına Bertrandon de la Broquière'in Konstantinopolis'te Venedikli, Cenevizli ve Katalonyalı olmak üzere pek çok yabancı tüccar gördüğünü aktarması da dikkat çekicidir.⁴⁵⁷

Nevra Necipoğlu 1434 yılında Bizans idaresi ve Cenevizliler arasında Galata-Pera ticareti konusunda bir çatışma yaşandığından bahsetmektedir. Bizanslı tarihçi Chalkokondyles'in aktarımlarına göre Bizans imparatoru VIII. Ioannes, Galata'daki Ceneviz kolonisinin uzun süredir Konstantinopolis ekonomisi üzerinde yıkıcı bir etkisi olan denizaşırı ticari rolünü kontrol altına almak için bazı önlemler almak istemişti. Ancak bu durum Cenevizlileri kızdırmış ve Konstantinopolis'e karşı silahlanmalarına neden olmuştu. Fakat Cenevizliler bu çatışmada başarılı olamadılar.⁴⁵⁸ Buna göre İstanbul'unun fetih öncesi son yıllarında Bizans imparatorunun, Galata'nın ticaret merkezi olarak Konstantinopolis'in yerine geçmesini engellemeye çalıştığı görülmektedir. XII. yüzyıldan itibaren

yaptığını, bunların çoğunlukla Galata'da oturduğunu ve Bursa'ya ticari araçlarını gönderdiğini ortaya koymaktadır. Kerim İlker Bulunur, **Osmanlı Galatası (1453-1600)**, s. 238.

⁴⁵⁵ Wolfgang Müller Wiener, **Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı**, çev. Erol Özbek, yay. haz. Ayşe Berktaş, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998, s. 40.

⁴⁵⁶ Kerim İlker Bulunur, **Osmanlı Galatası (1453-1600)**, s. 239.

⁴⁵⁷ Nevra Necipoğlu, **Byzantium between the Ottomans and the Latins: politics and society in the late Empire**, New York, Cambridge University, 2009, s. 191.

⁴⁵⁸ A.e., s. 190.

imparatorların Latin tüccarları başkent İstanbul'dan uzak tutmak istemesine karşılık 1434'te tam tersine tüccarları Konstantinopolis'e çekerek başkentteki ticareti yeniden canlandırmayı amaçladıkları anlaşılmaktadır.⁴⁵⁹ Bu bilgiler aynı zamanda bize Bizans Devleti'nin son yıllarında ekonomik olarak iyice zayıflamış olmasına rağmen siyasi olarak her zaman imparatorluk mirasını devam ettirdiğini de göstermesi bakımından önemlidir.

1436-1440 yılları arasında Konstantinopolis'te bulunan Venedikli tüccar Giacomo Badoer'in tuttuğu *Il Libro dei Conti*⁴⁶⁰ isimli hesap kayıtlarında Cenevizli tüccarların kayıtlarının belirgin bir şekilde yer alması bu dönemde Pera ile Konstantinopolis arasında düzenli bir ticari ilişki kurulduğunu doğrulamaktadır. Bu kayıtlara göre 1436-1440 yılları arasında Konstantinopolis'te deniz aşırı ticaret yeniden canlanmıştır. Bu ekonomik canlanmada başta İtalyanlar olmak üzere pek çok Latin tüccarın etkisi olmakla birlikte Bizans'ın aristokrat ailelerinin üyelerinin de isimleri bulunmaktadır. Bu da bize Bizans'ın zengin tüccarları ile İtalyan tüccarların daha önce bahsettiğimiz üzere uzun süreli ve sağlam ekonomik bağlarının olduğunu göstermektedir. Bu noktada önemle belirtmeliyiz ki bu dönemde Konstantinopolis'te İtalyanlara yönelik uygulanan belirli düşmanlıklar ve saldırı eylemleri de bulunmaktadır. Ancak bu çatışmaların çoğunun sebebi mütevazı sosyal geçmişe sahip Bizanslı küçük tüccarların İtalyanların Konstantinopolis ticaretinde etkin olması nedeniyle ticari çıkarlarının olumsuz etkilenmesidir.⁴⁶¹

Bu noktada Nevra Necipoğlu XV. yüzyılın ikinci çeyreğinde yaşanan ekonomik gelişmelerin bir ekonomik iyileşme anlamına gelmediğini söylemektedir. Çünkü değişen ekonomik koşullar tüm İstanbul nüfusunun ekonomik olarak

⁴⁵⁹ A.e., s. 191.

⁴⁶⁰ Giacomo Badoer'in *Il Libro dei Conti* isimli hesap defteri fetih öncesi Konstantinopolis ticareti için önemli bir kaynaktır. Detaylı bilgi için bkz. Giacomo Badoer, **Il Libro dei Conti di Giacomo Badoer (Costantinopoli 1436-1440): complemento e indici**, ed. Giovanni Bertele, Padova, Esedra Editrice, 2002, Raimondo Morozzo della Rocca, Tommaso Bertelè, "Badoer, Giacomo", *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 5, Roma, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1963 [https://www.treccani.it/enciclopedia/giacomo-badoer_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giacomo-badoer_(Dizionario-Biografico)/) 21.08.2023.

⁴⁶¹ Nevra Necipoğlu, **Byzantium between the Ottomans and the Latins: politics and society in the late Empire**, s. 192-193.

iyileşmesi anlamına gelmiyor, sadece belirli bir kesimin ticari faaliyetlerindeki gelişmeler neticesinde zenginleşmesini gösteriyordu.⁴⁶²

1437 yılında Konstantinopolis'i ziyaret eden Pero Tafur'un Galata'da yerleşik Ceneviz kolonisinin ticari faaliyetlerini gördükten sonra Konstantinopolis ticaretiyle ilgili bilgi aktarmamış olması da burada büyük çaplı bir ticari canlılık yaşanmadığını göstermektedir. İspanyol seyyah Galata'yı gelişen ve müreffeh bir şehir olarak tanımlamıştır.⁴⁶³

Cenevizliler döneminde Galata surları dışında canlı bir ticari hayatın varlığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bizans İstanbul'unun fethi öncesi farklı tarihlerde şehri ziyaret eden İbn Battuta ve Clavijo, Broquière ve Pero Tafur gibi seyyahlar Galata'nın hareketli ticari hayatını aktarırken surların dışında ticaret yapıldığından ve ticari binaların varlığından söz etmemişlerdir. Buondelmonte'nin 1422 tarihli çiziminde de Galata'nın sur dışı kıyılarının tamamen boş olduğu görülmektedir. Bu noktada Ceneviz'in Venedik ve Bizans ile giriştiği mücadelelerin sur dışı alanın gelişmesini engellemiş olduğu söylenebilmektedir.⁴⁶⁴

Sonuç olarak Konstantinopolis'te XIII. yüzyıl itibariyle başlayan ve 1453 yılına kadar süren dönemde şehrin ticari hayatı İtalyan tüccarların egemenliği altındaydı. Önce Haliç'te sonra Galata'da kurulan Latin kolonilerinin Bizans sınırları dahilindeki ticari faaliyetleri Bizans ekonomisi ve ticareti üzerinde canlandırıcı bir etki yapmakla birlikte verilen ticari imtiyazlar Bizans'ın kent ekonomisi üzerindeki denetiminin kaybolmasına sebep olmuştu. Bu nedenle 1453 yılına doğru ilerlerken Konstantinopolis'in yaygın olarak yoksulluk ve ekonomik gerileme koşulları altında

⁴⁶² A.e., s. 195.

⁴⁶³ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 173.

⁴⁶⁴ Fetihten hemen sonra yapılan 1455 tarihli Galata sayımı sur dışındaki sahil kesiminde 5 adet dükkânın varlığını göstermektedir. Cenevizlilerden devralınan bu dükkânlar sayımın yapıldığı sırada Galata subaşı Karaca'ya aittir ve kapana çok yakın bir yerde konumlanmıştır. Bu dükkânların ne amaçla kullanıldığı ve faaliyet alanları hakkında herhangi bir bilgi olmamasına karşılık kapana yakınlığı nedeniyle gümrük ile ilgili işlemlerde veya depo olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Ancak bu dükkânlar hangi amaçla kullanılırsa kullanılsınlar Galata sur dışında canlı bir ticari hayatın kanıtı olarak görülemezler. Bkz. Kerim İlker Bulunur, **Osmanlı Galatası (1453-1600)**, s. 87.

olmasına karşılık Cenevizlilerin yönetimindeki Galata bölgesi Doğu Akdeniz'in bağımsız ve önemli, zengin bir ticari merkezi haline gelmiştir.

3.4.1. Limanlar ve İskeleler

Limanlar ve iskeleler İstanbul'un ticaret hayatında her dönemde önemli olmuş unsurlardır. İstanbul'un Doğu ile Batı'yı birleştiren coğrafi konumu ve Karadeniz ile Akdeniz'i birbirine bağlayan su yoluna sahip olması limanların ve iskelelerin bu şehir için önemini daha da arttırmaktadır. İstanbul'un ipek ve baharat yollarının varış noktasında bulunması, şehre kara yoluyla gelen malların deniz aşırı bölgelere dağıtımında ve ticaretinde önemli bir rol oynamıştır. Bizans İstanbul'undaki limanların, askeri, ticari ve şehrin gelişmesine paralel olarak genellikle Haliç bölgesi ile Marmara Denizi kıyılarında konumlandığını görmekteyiz. Bu dönemde Haliç'in şehir merkezinde yer almasıyla birlikte dalga ve akıntılara karşı korunaklı yapısı gözde bir liman bölgesi olmasını sağlamıştır.

İstanbul'un doğal limanı olan Haliç, yüzyıllar boyunca hem deniz ticaretini önemli bir merkezi hem de Bizans donanmasının üssü olmuştur. Haliç, Antik Çağ'daki isimleriyle Cydaris (Kağıthane) ve Barbyses (Alibeyköy) akarsularının buluştuğu bölgeden, Boğaz'a uzanmaları sonucunda oluşmuş, İstanbul'un eşi bulunmaz doğal bir limanıdır. Haliç, bu korunaklı yapısıyla kentin tarihi boyunca hem savaş hem de ticaret gemileri için güvenli bir liman olmuştur. Suriçi İstanbul ve Beyoğlu platolarını birbirinden ayıran bu liman, Clavijo'nun seyahatnamesinde *"Haliç hem İstanbul'un hem Beyoğlu'nun limanıdır. Bu arada demirleyen gemiler her rüzgârdan korunur. Ayrıca burada duran gemiler düşman gemilerin tecavüzünden kurtulmuş olur. Şayet İstanbul ve Beyoğlu tarafı limanı korumaya karar verirse buraya uğrayan gemileri hiçbir taarruza uğramazlar."*⁴⁶⁵ sözleriyle anlatılmıştır. Pero Tafur ise Haliç'i *"Pera'nın karşısına düşen yerde gemileri bağlamak üzere insan emeği ile meydana getirilmiş bir mendirek bulunur. Burada tuzlu su karaya doğru sokulur ve orada denize dökülen bir nehirle karşılaşır."* ifadesiyle aktarmıştır.⁴⁶⁶

⁴⁶⁵ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadiş'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 62-63.

⁴⁶⁶ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 170.

Bizans İstanbul’unda rüzgâra karşı korunaklı yapısıyla en sert havalarda bile gemiler için güvenli bir liman olan Haliç’in ağzındaki kıyı kesimindeki girinti ve çıkıntılar küçük limanların yapımı için de oldukça elverişliydi. Konstantinopolis’in Haliç kıyısında iki büyük ve önemli limanı bulunmaktaydı. Bunlar batıda Neorion ve hemen yanında doğuda Prosphorion limanlarıdır. Neorion Limanı’nın bugünkü Sirkeci bölgesine denk düştüğü bilinmektedir.⁴⁶⁷ Bu limanlar, erken Bizans döneminde uzak bölgelerle yapılan ticaret kapsamında gelen malların ve şehrin iaşesi için gelen buğday ve zahirenin boşaltılması için yapılmış Konstantinopolis’in ana limanlarıydı. Neorion Limanı yakınında ayrıca savaş gemilerinin yapıldığı bir tersanenin varlığından da söz edilmektedir. Neorion Limanı zaman içinde, dipte toplanan birikintiler yüzünden kullanılamaz hale gelmiştir. Son kez 698 yılında temizlendiğinde buradan çıkarılan kirli çamurlar yüzünden şehirde büyük bir veba salgının çıktığı rivayet edilmektedir. Daha sonraki yıllarda ise Neorion’un liman özelliğini yitirdiği, buna karşılık adının Neorion Kapısı olarak varlığını sürdürdüğü bilinmektedir.⁴⁶⁸ Haliç kıyısında yer alan bir diğer önemli liman Prospohorion da zamanla neredeyse bataklığa dönüşmüş ve artık liman olarak kullanılmaz hale gelmiştir.⁴⁶⁹

Haliç’te ayrıca her semtin ticari faaliyetler için kullandığı iskeleleri bulunmaktaydı ve bu iskelelerin bir kısmı şehirdeki Latinlerin kontrolü altındaydı. Haliç kıyısında Venediklilerin dört, Pisalıların üç, Cenevizlilerin de iki iskelesi vardı. Bazı iskelelerin uzunluğunun yaklaşık olarak 15-30 metre olduğu tahmin edilmektedir. Surların önünde yer alan bu iskeleler, sağlamlaştırılmış kıyı şeritlerine bağlı olarak denize doğru uzanmaktaydı ve ahşaptan yapılmıştı.⁴⁷⁰

Bizans İstanbul’unda büyük bir doğal liman teşkil eden ve kent tarihinin önemli bir bölümünde denizcilik ve ticaret hayatının merkezi olan Haliç Limanı’nın yanı sıra Marmara Denizi kıyılarında da limanlar bulunmaktaydı. Bu irili ufaklı limanların Marmara kıyılarında sıralanmasının sebebi İstanbul’da kendisini oldukça

⁴⁶⁷ Wolfgang Müller Wiener, **Bizans’tan Osmanlı’ya İstanbul Limanı**, s. 19.

⁴⁶⁸ Neorion Kapısı’nın Osmanlı döneminde Bahçekapı ismini alması, limanı dolduran alüvyonlu toprak oluşumunun İstanbul’un fethinden sonra da devam ettiğini göstermektedir. Bkz. Albrecht Berger, “Neorion”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 6, s. 66.

⁴⁶⁹ Wolfgang Müller Wiener, **İstanbul’un Tarihsel Topoğrafyası**, s. 57.

⁴⁷⁰ Wolfgang Müller Wiener, **Bizans’tan Osmanlı’ya İstanbul Limanı**, s. 24.

şiddetli hissettiren lodosun dönemin deniz vasıtalarını zor durumlara düşürmesiydi. Etkili kuzey rüzgarları karşısında Marmara Denizi'nden Haliç'e yol almakta güçlük çeken veya başka herhangi bir zorunluluktan dolayı kent merkezindeki Neorin ve Prosphorion limanlarına gidemeyen gemiler Marmara sahillerindeki bu limanlara yanaşmaktaydı. Bu nedenle şehrin Marmara sahillerine, surların iç taraflarına toprak kazılmak suretiyle birçok liman yapılmıştır. Ayrıca fırtınalardan bu küçük limanlara sığınan vasıtalar bu sayede kıyıya kadar yaklaşma cesaretini bulan korsan gemilerinden de korunmuş oluyorlardı.⁴⁷¹

Bizans İstanbul'unun Marmara Denizi kıyıları, denizle iç içe olmanın getirdiği avantajları her zaman iyi değerlendirmiş ve Venedik limanlarıyla yarışabilecek limanlarla donatılmıştı. Bukoleon Limanı, Iulianus (Sofia) Limanı, Kontoskalion Limanı, Heptaskalion Limanı, Theodosius Limanı, Eleutherios (Vlanga) Limanı ve Altınkapı Limanı şehrin önemli limanlarıydı. Ancak 1204-1261 Latin döneminin İstanbul üzerinde yarattığı büyük tahribat şehrin limanlarını da etkilemiştir. Zamanında ticari hayatın en önemli merkezi olan bu limanların bir kısmı daha sonra bakımsız kalarak metruk hale gelmiş ve kaybolmuş, bazıları doldurulmuş, bazıları da balçıkla dolarak bataklık haline gelmiştir.

Konstantinopolis'in Marmara kıyısındaki limanlarının XV. yüzyıl başlarındaki durumuyla ilgili Cristoforo Buondelmonti eserinde önemli detaylar aktarmıştır: “*deniz surlarının dışında, eskiden Vlanga (Langa) adı verilen bir limanın yer aldığı küçük bir ova vardı.*”⁴⁷² diye aktaran İtalyan seyyah Eleutherios Limanı'ndan söz etmektedir. Büyük Konstantin tarafından yaptırılan ve erken dönemde Mısır'dan şehre deniz yoluyla gelen buğdayın boşaltıldığı yer olan bu liman Lykos (Bayrampaşa) Deresi'nin denize döküldüğü yerde bulunuyordu. Derenin getirdiği alüvyonlarla dolmaya başlayan limanın batı bölümü I. Theodosius tarafından ıslah edilerek genişletilmiş ve

⁴⁷¹ Erdem Yücel, “Bizans Devrinde İstanbul Limanları”, **Hayat Tarih Mecmuası**, İstanbul, 1969, c. 1, sayı 3, s. 48.

⁴⁷² Christoph. Bondelmontii, Florentini, **Librum insularum Archipelagi**, s. 121.

doğudaki Eleutherios bölümüyle arasına bir duvar çekilerek ayrılmıştır. Sonrasında ise bu liman Theodosius Limanı adıyla anılır olmuştur.⁴⁷³

Theodosius Limanı, vaktiyle İstanbul'un Haliç'ten sonraki en önemli limanı olmuştur. Ancak Mısır'ın 641 yılında Arapların eline geçmesiyle bu limana yapılan tahıl sevkıyatı da durmuştur. Bu yüzden liman da hızla önemini yitirmiştir. Fakat limanın büyük ambarları bir süre daha kullanılmaya devam etmiştir. X. yüzyıla kadar varlığını koruyan bu limanın, muhtemelen bu tarihten çok daha önceleri harabe haline gelmiş olduğu düşünülmektedir.⁴⁷⁴ XV. yüzyıl başında Buondelmonti'nin yaptığı İstanbul çiziminde ise sözünü ettiği düzlüğü çevreleyen bir surun var olduğu ve iki kule ile korunduğu görülmektedir. Surların dış tarafında biriken alüvyonlu topraklar üzerinde Langa Bostanı adı verilen yerin ne zaman oluştuğu kesin olarak bilinmemekle birlikte bu bölge her zaman sebze bahçeleriyle ünlü olduğu bilinmektedir.⁴⁷⁵

Buondelmonti, Vlanga'dan pek uzak olmayan bir yerde Condoscali adını verdiği bir limandan daha bahsetmektedir.⁴⁷⁶ Söz edilen bu liman Kontoskalion limanıdır. Kontoskalion Limanı'nın ne zaman inşa edildiği tam olarak bilinmemekle birlikte limanın ağzında ve onu koruyan surların burçlarında yer alan kitabeye göre en geç X. yüzyılda kullanılmış olduğu kabul edilmektedir. Ancak liman daha sonraki yıllarda Paleologoslar zamanında tamir edilerek genişletilmiştir. Bizanslı tarihçi Pahimeres'in rivayetine göre VIII. Mihail, 1261 yılında İstanbul'u Latinlerden geri aldığı zaman bu limanı yeniden inşa ettirmiş, içerisini temizletmiş ve derinleştirmiştir.⁴⁷⁷

Bu dönemde ayrıca liman Bizans donanmasının kullanımına verilerek askeri bir fonksiyon da kazandırılmıştır. Rus hacı, Novgorodlu Stephen XIV. yüzyıl

⁴⁷³ Semavi Eyice, "Eleutherius Limanı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 153.

⁴⁷⁴ Albrecht Berger, "Theodosius Limanı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 263.

⁴⁷⁵ İlber Ortaylı, "Langa", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 195.

⁴⁷⁶ Christoph. Bondelmontii, Florentini, **Librum insularum Archipelagi**, s. 121.

⁴⁷⁷ Erdem Yücel, "Bizans Devrinde İstanbul Limanları", **a.g.e.**, s. 52.

ortalarında verdiği bilgilere göre bu limanın önünde bir mendirek olduğunu, limanın demir parmaklıklarla kapatıldığını ve abartılı bir şekilde 300 gemiyi barındırabilecek kapasitesinin bulunduğunu yazmıştır.⁴⁷⁸ Buondelmonti ise Kontoskalion Limanı'nın içinde bir de tersanenin bulunduğunu belirtmektedir.⁴⁷⁹ Pero Tafur da şehrin bir köşesinde tersane bulunduğunu belirterek: *"Denize yakındır ve bir zamanlar olağanüstü bir tersane olmalıdır, şimdi bile gemiler için yeterli bir barınaktır."* Kontoskalion Limanı'ndan söz etmiştir.⁴⁸⁰ Wolfgang Müller-Wiener de XV. yüzyıl sonuna kadar kullanılan tek Bizans limanı olan Kontoskalion Limanı'nın, Türklerin şehri almalarına kadar liman ve tersane olarak işlev gördüğünü doğrulamaktadır.⁴⁸¹

Cristoforo Buondelmonti'nin seyahatnamesinde bahsettiği bir diğer liman ise Bukoleon Limanı'dır. Buondelmonti'nin İstanbul planında bu limanın, denize doğru uzanmış iki rıhtım aracılığıyla sahilde suni bir havuz meydana getirdiği görülmektedir. Bukoleon Sarayı'nın önünde yer alan bu küçük liman, imparatorların kullandığı iskele olması nedeniyle saray erkanının günlük yaşamında kuşkusuz önemli bir yer edinmekteydi. Liman Bukoleon ismini, rıhtımda bulunan ve bir boğa ile bir aslanın dövüşmesini sembolize eden bir heykelden almaktadır. Müller-Wiener bu heykelin XVI. yüzyıla kıyıdaiki iki sütunun üzerinde yer aldığından söz etmektedir. Bukoleon ismi X. ve XI. yüzyıllarda kullanılmaya başlanmışsa da limanın kullanımı V. ve VI. yüzyıllara dayanmaktadır.⁴⁸² Limanın güneydoğu ucunda ise büyük ihtimalle Marmara'dan gelen gemilere Kontoskalion Limanı'nın girişini gösteren bir deniz feneri yükselmekteydi. Buondelmonti bu fenerden söz

⁴⁷⁸ Semavi Eyice, **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u**, s. 118.

⁴⁷⁹ Christoph. Bondelmontii, Florentini, **Librum insularum Archipelagi**, s. 121.

⁴⁸⁰ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 169-170.

⁴⁸¹ 1453'te İstanbul'un fethi ile Osmanlı Devleti'nin eline geçerek Kadirga Limanı adını alan bu limanda Fatih Sultan Mehmed'in emri üzerine savunma kuleleri inşa edilmiştir. Bir müddet tersane olarak kullanılan bu limanın, Osmanlı donanmasının XVI. yüzyıl başından itibaren güçlendirilmesi ve 1515'te Haliç'teki Galata Tersanesi'nin kurulmasıyla birlikte çöküşü başlamıştır. 1540'lı yıllarda Osmanlı İstanbul'unu ziyaret eden Petrus Gyllius limanın durumunu şu şekilde aktarmaktadır: *"şu anda tamamen atıklarla doludur."* ve *"...şimdi neredeyse tamamen harabe halindedir ve duvarlarla çevrilidir, kalan kısmı günümüze kadınların çarşaf çamaşırlarını yıkadığı bir havuz olarak ulaşmıştır. Mahalle sakinleri burada batık üç kat kürekli kadirgalar gördüklerini söylerler."* ⁴⁸¹ Bkz. Wolfgang Müller Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası**, s. 63, Pierre Gilles, **The Antiquities of Constantinople with a Description of its Situation, the Conveniencies of its Port...**, written originally in Latin by Petrus Gyllius..., translated into English..., by John Ball..., Londra, 1729, s. 123.

⁴⁸² Wolfgang Müller Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası**, s. 60.

ederek “*fener kulesi çökmüş durumdaydı ve hemen yanındaki küçük liman Bukoleon Sarayı limanı olup imparatora ait özel bir limandı*” diye kaydetmiştir.⁴⁸³

Bukoleon Limanı rıhtımın tamamıyla yekpare mermerle kaplı olup üzerinde çeşitli heykellerin yerleştirildiği bir saray limanı olması nedeniyle 1204 Latin işgaline kadar Marmara sahilindeki diğer limanlardan daha süslü ve gösterişli olmuştur. Ancak Paleologoslar zamanında (1261-1453) burası kendi haline bırakılmıştır. İmparatorluk Sarayı’nın XIV. yüzyılın ortasından itibaren çöküşüyle birlikte Buondelmonti’nin 1422’de *Porulum Imperatoris* (imparatorun limanı) diye adlandırdığı limanın işlevi sona ermiş ve kısa zaman sonra da bakımsızlıktan kullanılamaz hale gelmiştir.⁴⁸⁴

Buondelmonti’nin anlatımlarına göre zamanın etkisiyle XV. yüzyılın başlarında Vlanga limanı kumlar altında kaldığını, Bukoleon saray limanındaki deniz fenerinin yıkıldığını, Marmara kıyılarının viraneye döndüğünü görmekteyiz. Böylelikle vaktiyle limanları ve iskeleleriyle canlı bir bölge olan bu sahil bölgesinin XV. yüzyılın başlarında önemini tamamen yitirdiğini söyleyebiliriz. Buradaki ticaret hayatı, gemilerin ve tüccarların yarattığı hareketlilikle birlikte Haliç girişine ve Galata Limanı’na kaymıştır.⁴⁸⁵

Bertrandon de la Broquière İstanbul’u ziyaretinde şehrin konumunu ayrıntılı biçimde betimlemiştir: “*Burası üç köşeli bir kalkana benzer, köşelerden biri “Saint Georges’in kolu” adını verdiğimiz Boğaz üzerindedir, bir diğeri Boğaz’ın güney yakasından Gallipoly’ye kadar uzanan oldukça geniş bir körfezin kuzey yakasında yer alan liman üzerindedir.*”⁴⁸⁶ Konstantinopolis’e kara yoluyla gelen Bertrandon’un şehrin Asya yakasına dair izlenimleri de bulunmaktadır. Boğaz üzerinde Pera’nın karşısında yer alan Escutary (Üsküdar) olarak anılan kasabaya geldiğini yazarak

⁴⁸³ Christoph. Bondelmontii, Florentini, **Librum insularum Archipelagi**, s. 121.

⁴⁸⁴ Wolfgang Müller Wiener, **İstanbul’un Tarihsel Topoğrafyası**, s. 60.

⁴⁸⁵ Jean Ebersolt, **Bizans İstanbul’u ve Doğu Seyyahları**, çev. İlhan Arda, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1996, s. 45.

⁴⁸⁶ Bertrandon de la Broquière, **Bertrandon De La Broquière’in Denizaşırı Seyahati**, s. 214-215.

burada geçişleri denetleyen ve vergileri tahsis eden Türklerin bulunduğunu belirtmiştir:

*“Boğazı Rumlara ait iki tekneyle geçtik. Bu Üsküdar, insanların ve atların gemilere binmesi ve inmesi için çok uygun bir yerdi; ayrıca iskeleyi korumak da çok kolaydı, geçişlere güvenlik sağlayan kayalar vardı. Pera’ya buradan hareket ettik; deniz haritasında Boğaz’ın genişliği görülebiliyordu.”*⁴⁸⁷

Konstantinopolis’ten yine kara yoluyla ayrılan Fransız diplomat Bertrandon, şehrin surları dışındaki yerleşim yerlerine ve limanlarına dair de aktarımlar yapmıştır. Rigory veya antik adıyla Rhegium (Küçükçekmece) adı verilen bir geçit yerine vardığını, burasının bir zamanlar barınaklı bir yer olduğunu belirtmiştir:

“...çünkü burada deniz bir vadi boyunca yirmi mil kadar içeriye giriyordu; bir limanı ve bir kulesi varmış ama kuleyi Türkler yıkmış, burada Rumların yaşadığı bir kasaba var.” Buranın ilerisinde yer alan Athyra (Büyükçekmece) limanından ise nemle bahsetmiştir: *“Güzel bir şehir gibi görünüyordu ama Türkler burasını da baştan aşağı harap etmişlerdi; bunula birlikte barınaklı bir geçit yeri, çünkü burada da deniz diğerinde olduğu gibi içeriye giriyordu; büyük ve iyi yapılmış bir limanı vardı; kıyıdaki her burunda güzel ve sağlam yapılı bir kule bulunuyordu. Ne var ki Türkler burasını ele geçirmişler ve yağmalamışlardı; şehirde hala yaşamakta olanların hepsi de Rum’du.”*⁴⁸⁸

Bertrandon aynı güzergâh üzerinde bulunan ve Konstantinopolis’ten iki gün uzaklıkta yer alan Salubrie (Silivri) adlı bir şehre geldiğinden de söz etmiştir. Bu şehrin Bizans imparatoruna bağlı olmakla birlikte buralarda yalnız fakir kasabalar bulunduğunu da eklemiştir: *“Bu Salubrie şehri Türklerin hiçbir zaman ele geçiremediği bir yerdi. Bununla birlikte şehrin deniz tarafı hiç de dayanıklı durumda değildi. Konstantinopolis ile Gallipoly arasında yer alan bu şehrin limana benzer bir yeri de vardı.”*⁴⁸⁹

İstanbul’da liman aktiviteleri özellikle XIII. yüzyıldan itibaren Cenevizlilerin kontrolündeki Galata/Pera bölgesine kaymıştır. Konstantinopolis’in karşı kıyısında yer alan Galata, Haliç ve Boğaziçi’nin çevrelediği bir yarımada olarak Suriçi İstanbul ile jeopolitik yapı ve topografya olarak hemen hemen aynıdır. Petrus Gyllius Galata için *“kentten dar bir körfezle ayrılmıştır ve kente sık sık gidip gelen tekneler yolu ile bağlantılıdır.”* ifadesini kullanmıştır. Bu yakadaki vadi ve tepelerin biçimi de

⁴⁸⁷ A.e., s. 206.

⁴⁸⁸ A.e., s. 228-229.

⁴⁸⁹ A.e., s. 229.

Konstantinopolis'e benzemektedir. Böylelikle Galata bölgesi güvenli fiziki yapısı sayesinde gemiler için en uygun limanı oluşturmaktadır.⁴⁹⁰

Galata'da yerleşim alanının surlarla çevrili korumalı yamaçlarının sahille birleştiği kısım Galata Limanı'nı meydana getirmekteydi. Galata Limanı ilk önce Haliç'in girişini koruma amaçlı sistemin merkez noktası olup sonrasında Ceneviz, Venedik, Pisa ve Amalfi başta olmak üzere Akdenizli Latin tüccarlara imtiyazlı bölge olarak verilmişti.⁴⁹¹

Liman büyük gemilerin bile herhangi bir iskeleye gerek duymadan rahatlıkla baştan yanaşarak mallarını yükleyip ve boşaltmasına izin vermektedir. Liman ile gemiler arasındaki geçiş, araya konan bir tahta yardımı ile sağlanmaktaydı.⁴⁹² Bu durum Bizans İstanbul'unu ziyaret eden seyyahların da dikkatini çekmiştir. Şehre XIV. yüzyılın başında gelen İbn Battuta, Galata Limanı'nın dünyanın en işlek limanlarından biri olduğunu söyleyerek *"Bu limanda yüz kadar kurkûra⁴⁹³ gördüm. Ufak tekneler ise sayılmayacak denli çok!"* demiştir.⁴⁹⁴ XV. yüzyıl seyyahlarından Bertrandon de la Broquière Galata Limanı'nı *"şimdiye kadar gördüğüm limanların en güzeli"* olarak tanımlamış ve *"Sanırım bu liman Hristiyanlara ait. Cenevizlilerin en büyük gemileri bile çok kimsenin bilmediği bir rıhtıma yanaşıp iskele koyabiliyorlar."* diyerek devam etmiştir.⁴⁹⁵ Pero Tafur ise Galata Limanı'nı *"Gemiler mal mübadelesi için Pera'ya vardıklarında ilkin Konstantinopolis'i selamlarlar ve oraya vergi öderler... Varış limanlarının her ikisi de muazzam miktardaki malları yüklemek ve boşaltmak üzere gelen gemilerle her zaman doludur."* sözleriyle anlatmıştır.⁴⁹⁶

⁴⁹⁰ Nilgün Çöl, "İstanbul'da Akdeniz Liman Kenti Görünüşü: Galata", **Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Eskişehir, 2004, c. 2, sayı 1-2, s. 30.

⁴⁹¹ A.e., s. 30.

⁴⁹² Wolfgang Müller Wiener, **Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı**, s. 60.

⁴⁹³ Çektiri denilen büyük tekne.

⁴⁹⁴ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, İbn Battuta Seyahatnamesi, s. 505.

⁴⁹⁵ Bertrandon de la Broquière, **Bertrandon De La Broquière'in Denizası Seyahati**, s. 207.

⁴⁹⁶ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 170. Galata Limanı'nın canlılığı ve en büyük gemilerin bile limana kolaylıkla yanaşabilmesi Osmanlılar döneminde de değişmeyerek devam etmiştir. Kerim İlker Bulunur'un aktarımına göre bölgeyi Osmanlı hâkimiyeti döneminde ziyaret eden Latin seyyahların yazdıkları daha ayrıntılıdır. XVI. yüzyıl ortalarında yazan Petrus Gyllius, gemilerin Haliç'e küreğe ve rüzgâra gereksinim duymadan, akıntı sayesinde rahatça

Galata yüzyıllar boyunca İtalyan kolonilerinin yerleşimi sonucu farklı bir kent dokusuna sahip olmuştur. Cenevizliler Latin istilasından sonra Bizans'ın yanında bir tutum sergiledikleri için kazandıkları imtiyazlarla adeta bağımsız bir kent devleti olmuşlardı. Ve bunun sonucu olarak bölgeye yerleşen Cenevizliler limana endeksli, “*merdivenli yollarla iskelelere*” bağlanan bir Akdeniz liman kenti inşa etmişlerdir.⁴⁹⁷ Galata Osmanlıların eline geçmeden önceki son zamanlarında çok sayıda geminin uğrak yeri olan işlek bir ticaret limanı konumundaydı. Ayrıca XV. yüzyılın ilk yarısında gemi bakım ve tamirlerinin yapıldığı tesisler yönünden Marsilya, Venedik ve Cenova gibi Akdeniz limanlarından hiçbir farkı yoktu.⁴⁹⁸

3.4.2. Çarşı ve Pazarlar

Tarih boyunca önemli bir ticaret merkezi olan Bizans İstanbul'unun çarşı ve pazarları zenginliği, çeşitliliği ve canlılığıyla ün kazanmıştır. Bizans döneminde şehrin belirli yerlerinde iki tarafı sütunlu caddeler bulunuyor ve bunların, yağmur ile güneşten koruduğu saçakların altında dükkanlar sıralanıyordu. Bu caddelerin en önemlisi şehrin anayolu olan Mese (Divayolu), diğeri ise Beyazıt'tan Eminönü'ne inen Makros Embolos (Uzun Çarşı Caddesi) idi.⁴⁹⁹

Bizans İstanbul'unda çarşı ve pazarlar yüzyıllar boyunca hemen hemen aynı yerlerde kalmıştır. Mese'nin çevresinde kuyumcuların, gümüşçülerin ve diğer sanat

girebildiğinden ve Haliç'in iki yanı boyunca uzanan limanlardan istediğine kolayca baştan yanaşabildiğinden söz ederken, 1573'teki durumu anlatan Fransız seyyah Fresne-Canaye ise limanın güvenli oluşundan ve dünyanın en büyük gemilerinin bile rahatça yanaşıp, karaya atılan tek bir kalasla yükleme boşaltma yapabildiğinden bahsetmiştir. Bkz. Kerim İlker Bulunur, **Osmanlı Galatası (1453-1600)**, s. 83.

⁴⁹⁷ Nilgün Çöl, “İstanbul'da Akdeniz Liman Kenti Görünüşü: Galata”, **a.g.e.**, s. 30.

⁴⁹⁸ Osmanlılar fetihden sonra bir müddet için Bizans'tan kalan kadirga Limanı'nı donanma üssü olarak kullanmıştır. Ancak fetihden sadece iki yıl sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından Kasımpaşa'da küçük bir dere ağzında birkaç gözden ibaret bir tersane inşa edilmiştir. İdris Bostan'ın Tersane-i Amire konulu çalışmalarından, XV. yüzyıl sonlarına ait Haliç resimlerinde Kasımpaşa koyunda demirli kadirgalardan başka, karada inşa edilen ve kalafatlanan kadirgaların yer aldığını öğrenmekteyiz. Fatih'in çekirdeğini oluşturduğu Galata Tersanesi'ne II. Bayezid devrinde birkaç ilave yapılmış, Yavuz Sultan Selim ise tersaneyi yeniden inşa ve organize etmiştir. Galata surlarının batısındaki koyda eski Ceneviz Tersanesi'nin olduğu yerde başlayan tersane inşası 1515'te tamamlanmıştır. Böylece Osmanlı donanmasının merkez üssü olan Galata Tersanesi kurulmuştur. Osmanlı donanmasının Akdeniz ve Karadeniz'deki faaliyetlerinin büyüklüğü bu tersanenin devamlı bir şekilde gelişerek XVI. yüzyılın ortalarında Tersane-i Amire olarak isimlendirilmesini icap ettirmiştir. Detaylı bilgi için bkz. İdris Bostan, “İmparatorluk Donanmasına Doğru: Tersâne-i Amire'nin Kuruluşu ve Denizlerde Açılım”, **Türk Denizcilik Tarihi**, İstanbul, 2009, c. 1, s. 121-131.

⁴⁹⁹ “Çarşılar”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 475.

erbabının dükkanlarının olduğu bilinmektedir. Hayvan ve et pazarları Tauri Formu (Beyazıt) civarında yer almaktaydı. Ayasofya çevresinde ise bakırcılar, bal mumcu ve mumcuların çarşıları vardı. Çeşit çeşit parfümlerin ve güzel kokuların satıldığı çarşı yine Ayasofya yakınında Milion bölgesinde kuruluydu. Kaynaklarda günümüzde Kapalıçarşı'nın bulunduğu bölgede kumaşçılardan dericilere ve fırınlara kadar çok çeşitli dükkânı içeren bir çarşının varlığından da söz edilmektedir.⁵⁰⁰

Pero Tafur gerçekleştirdiği İstanbul ziyaretinde Ayasofya Kilisesi'nin dışında şarap, ekmek, balık ve her şeyden daha çok kabuklu deniz hayvanı satmayı âdet edindikleri, içinde büyük dükkanlar olan çarşılar gördüğünü, burada Bizans idarecileri ile sıradan insanların, herkesin içinde yemek yediği taş masaların bulunduğunu söylemiştir: *“Kilisenin dışında, âdet olduğu üzere şarap ve ekmek ve balık satan evlerin olduğu büyük meydanlar vardır. En çok da kabuklu deniz hayvanları satarlar; çünkü Grek halkı bunlardan hayli fazla tüketir. Burada âdet olduğu üzere hem yöneticilerin hem de sıradan insanların yemek yedikleri, büyük taş masalar bulunur.”*⁵⁰¹ Pero Tafur'un bu aktarımı bize Bizans'ın fetih öncesi son zamanlarında şehirde yemek satıcılarının bulunduğunu göstermektedir. Nitekim, Bizans İstanbul'unda balıkçıların rıhtımdaki Balık Pazarında⁵⁰² ya da şehirde izin

⁵⁰⁰ A.e., s. 475. Kapalıçarşı Fatih Sultan Mehmed tarafından, camiye çevirdiği Ayasofya'ya bir gelir kaynağı olmak üzere Bizans'tan kalma üstü açık bir pazar yerine veya daha zayıf ihtimalle kapalı bir çarşının harabesi üstüne yaptırılmıştır. Yan yana iki taş bedesten ile kurulan çarşı, onları zamanla çevreleyen açık pazarlar, yine zamanla üstleri kiremitli tonozlu çatılarla örtülerek bir yollar ve galeriler manzumesi haline gelmiştir. Bkz. Çelik Gülersoy, “Kapalıçarşı”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 422-430.

⁵⁰¹ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 164.

⁵⁰² 1261-1453 yıllarını kapsayan Geç Bizans dönemi İstanbul'unda Balık Pazarlarının Haliç kıyısında toplandığı bilinmektedir. Bununla ilgili Bizans kaynaklarında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak fetih sonrasında yeniden inşa sürecine giren İstanbul'daki ticari merkez ve kurumlar genel olarak Bizans dönemindeki işlevlerini sürdürmüştür. Örneğin, Osmanlı döneminde un hali olarak kullanılan Unkapı, Bizans döneminde de unların tartıldığı ve dağıtıldığı yer olarak kullanılmıştır. Bu sebeple, Osmanlı kaynaklarında Haliç kıyısında Unkapı'nda olduğu belirtilen balık pazarının fetih öncesinde de büyük ihtimalle aynı yerde bulunduğu düşünülmektedir. Ayrıca Osmanlı dönemine ait kaynaklarda Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethettiği zaman burasını şehrin balık pazarı olarak bulduğu, vakfiyesindeki kayda göre buradaki on bir dükkânın hayratını gelir kaynaklarına katarak kendi vakıfları arasına koyduğu görülmektedir. Her ne kadar Osmanlı İstanbul'unda Unkapı'ndaki bu balık pazarına alternatif olarak 1702 yılında Galata'da, Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) Beyoğlu'nda olmak üzere iki balık pazarı daha kurulmuş olsa da “Balık Pazarı” denince ilk akla gelen zengin tarihi ile Bizans dönemi mirası olan bu çarşı olmuştur. Bkz. Murat Uluskan, “İstanbul Balıkhanesi ve Balıkhanesi Mukataası (1550-1735)”, **Osmanlı İstanbulu III: III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 25-26 Mayıs 2015**, İstanbul, 2015, s. 537-538, Reşat

verilen diğer noktalarda tezgâh kurarak pişmiş balık satmalarına izin verildiği bilinmektedir. Buna göre Pero Tafur'un Ayasofya Kilisesi'nin dışında gördüğünü belirttiği dükkanlar İstanbul'un ana caddesi olan Mese üzerinde yer almaktadır.⁵⁰³

İtalyan denizci devletleri, Bizans'tan elde ettikleri imtiyazlar ve Akdeniz havzasında sahip oldukları güçlü ticaret bağlantıları sayesinde, imparatorluğun hem dış ticaretine hem de iç ticaretine egemen olmuşlardı. Konstantinopolis'in ticari hayatının büyük kısmı İtalyanların hakimiyetine girmişti. Ancak perakende satış söz konusu olduğunda yerli tüccarları da görmek mümkündü. Yaklaşık bin yıl boyunca zanaat ve ticaretin gerçekleştirildiği Haliç kıyısındaki Strategion (Sirkeci) bölgesi, Konstantinos ve Theodosios meydanları (Çemberlitaş-Beyazıt) bölgesi ve bu bölgeler arasında uzanan mahalleler imparatorluğun son 200 yılında da merkez olma konumunu korumuşlardır.⁵⁰⁴

Konstantinopolis'in son dönemindeki en önemli değişiklik İtalyan tüccarların etkisiyle sadece Strategion bölgesinin değil, bütün Haliç'in büyük bir ticaret limanına dönüşmesi olmuştur. XV. yüzyılın başkent İstanbul'unda en kalabalık mahallelerin Haliç kenarındaki semtler olduğu görülmektedir. Kıyılara açılan, özellikle Pera'ya karşı olan kapılar çok hareketliydi; gemiler yüklerini burada boşaltırlar ve bütün ticari işlemler burada yapıldı. Denizle surlar arasında kalan alanda her türlü malın satıldığı dükkanlar ve denizaşırı ticarete yönelik gıda maddelerinin depolandığı mağazalar yer almaktaydı.⁵⁰⁵ İspanyol Ruy Gonzales de Clavijo bu bölgeyi "*Haliç yönüyle Beyoğlu'na bakan tarafta sayısız mağazalar ve dükkanlar her türlü eşyayla doludur.*" diye anlatmaktadır.⁵⁰⁶

Böylelikle XV. yüzyılın ilk yıllarında denizle surlar arasında kalan dar bir alan boyunca uzanan kıyı kesiminde evlerin, dükkanların ve mağazaların yer aldığını ve

Ekrem Koçu, "Balıkpazarı", **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960, c. 4, s. 2023.

⁵⁰³ Ergün Laflı, "Ahi Birlikleri ile Bizans Loncaları Üzerine Bir Deneme", **III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu: XIII. Yüzyıla Kadar Türk ve İslam Dünyasında Ahiliğin Temelleri**, 5-7 Ekim 2017, Kırşehir, 2018, s. 194.

⁵⁰⁴ Koray Durak, "Konstantinopolis'in Yükselişinin İktisadi Temelleri", **a.g.e.**, s. 42.

⁵⁰⁵ Jean Ebersolt, **Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları**, s. 41.

⁵⁰⁶ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, s. 61.

bu dönemde Haliç kıyılarının başkent İstanbul'un ticaret merkezlerini, dolayısıyla da en canlı bölgesini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Suriçi İstanbul'un köhneleşmiş ve tenhalaşmış haline karşılık Haliç kıyıları canlı ve hareketliydi.⁵⁰⁷ XIV. yüzyılın sonunda Konstantinopolis'e seyahat eden bir Rus hacının belirttiği üzere, Nikolaos Kilisesi'nin (günümüzde Mısır Çarşısı) olduğu yerin önünde *Basilike Çarşısı*⁵⁰⁸ yer alıyordu. Komşu yakadaki Galata'ya geçen kayıkların iskelesi de Basilike Çarşısının önünde bulunmaktaydı.⁵⁰⁹ Şehirdeki Bizanslı denizciler kayak ve mavna gemileriyle Konstantinopolis ile Galata arasındaki günlük ulaşımı buradan sağlamaktaydılar.⁵¹⁰

Haliç iskeleleri ve Galata bölgesindeki Cenevizlilere ait iskeleler Doğu'dan ve Batı'dan gelen farklı türdeki ürünlerin yüklenip boşaltıldığı ve çevredeki ambar ve mahzenlerde depolandığı yerlerdi. Bu iskeleler çevresinde işlek pazarlar ve küçük çarşılar oluşurdu. Şarap, baharat, kıymetli kumaşlar, ipek, zeytinyağı, sabun ve ayrıca her çeşit tahıl ve bakliyat ürünleri bu iskelelere indirilip nakledilmek üzere depolanırdı. Bir kısmı ise yakınlarda bulunan açık veya kapalı dükkanlarda satılığa da çıkarılırdı.⁵¹¹

Çevresinde çarşılar ve hareketli pazarlar doğuran Konstantinopolis deniz ticareti, İstanbul'un fethinden önce daha çok Latin ticaret kolonilerinin varlıklarını sürdürdükleri Galata'da yoğunlaşmıştı.⁵¹² Galata halkının tümüyle ticaretle uğraştığını söyleyen İbn Battuta, Galata'nın çarşısının gayet renkli ve zengin olduğunu belirtmiştir.⁵¹³ Galata, Ceneviz hâkimiyetinin ilk yıllarından itibaren kendisinin ve çevresinin ihtiyaçlarını karşılayan önemli bir ticaret merkezi konumundaydı. Galata'nın en önemli ticaret merkezi ise yaklaşık olarak XIV. yüzyılın başlarından itibaren kıyı surlarının hemen ardında yer alan Lonca idi.⁵¹⁴

⁵⁰⁷ Jean Ebersolt, **Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları**, s. 41.

⁵⁰⁸ Osmanlı döneminde bu tür yapılara Bedesten denirdi.

⁵⁰⁹ Koray Durak, "Konstantinopolis'in Yükselişinin İktisadi Temelleri", **a.g.e.**, s. 42.

⁵¹⁰ Kerim İlker Bulunur, **Osmanlı Galatası (1453-1600)**, s. 238.

⁵¹¹ "Çarşılar", **DBİA**, s. 475.

⁵¹² **A.e.**, s. 475.

⁵¹³ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, İbn Battuta Seyahatnamesi, s. 505.

⁵¹⁴ Kerim İlker Bulunur, **Osmanlı Galatası (1453-1600)**, s. 92.

Pero Tafur'un Galata'nın "güzel yapılı kapalı bir pazarı" olduğunu söyleyerek Lonca'dan söz ettiğini görmekteyiz.⁵¹⁵

Türkçeye "pazar" şeklinde tercüme edilen bu yeri tarif etmek için Tafur seyahatnamesinde *lonja* kelimesini kullanmıştır.⁵¹⁶ Galata Loncası Osmanlı'daki teşkilatlanmış esnaf gruplarından farklıdır. Lonca, İtalyanca *loggia* kelimesinden gelmektedir. "Ticari amaçla toplanan insanları barındırmak amacıyla tasarlanmış, bir veya birden fazla tarafı açık, sütunlu veya kolonlu yapı"⁵¹⁷ anlamına gelmektedir. Bu terim özellikle XIII. yüzyılda Bizans ve Doğu Akdeniz'deki Latin topraklarında yaygınlaşmaya başlamış ve *loggia*'lar bu dönemde Avrupa şehirlerinden gelen Hristiyan tüccarlara barınma, depolama ve ticaret yapma imkânı sağlamıştır. XIV. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise *loggia* daha büyük ticari yapıları ve mekânları ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca bütün bu ticari yapıların yanında *loggia*'larda anavatanlarından uzakta faaliyet gösteren topluluğun siyasal ve yönetsel ihtiyaçlarını karşılayan yapılar veya daireler bulunabilmekteydi.⁵¹⁸

Kerim İlker Bulunur Ceneviz Devlet Arşivi'nden elde edilen bir belgenin, 1316 yılı dolaylarında Ceneviz kolonisinin idari merkezi olan ve "Palazzo del Comune" olarak adlandırılan bir sarayın⁵¹⁹ ve hemen onun güneyinde denize doğru uzanan alanda ekonomik faaliyetlerin merkezi olan bir *loggia*'nın varlığını ispatladığını belirtmektedir. Bu belgeye göre *loggia*'da pazar alanı olarak kullanılan bir meydanın var olduğu ve kemerli sütunların revaklar ile örtülmesi neticesinde oluşan ve yarı kapalı bir çarşıyı andıran bir yapının bulunduğu anlaşılmaktadır. Tüccarlar ticari faaliyetlerini bu çarşıda sürdürüyor, noterler de tüccarların ihtiyaç duyduğu belgeleri burada düzenliyorlardı. Böylelikle Galata Loncası'nın tek bir binayı değil, içinde

⁵¹⁵ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 172.

⁵¹⁶ A.e., s. 172.

⁵¹⁷ Edificio aperto su uno o più lati con pilastri o con colonne, destinato ad accogliere persone riunite per scopi commerciali. Bkz. Nicola Zingarelli, "Loggia", Il Nuovo Zingarelli, Vocabolario Della Lingua Italiana, Undicesima edizione, ed. Miro Dogliotti e Luigi Rosiello, Milano, Zanichelli, 1990, s. 1060.

⁵¹⁸ Kerim İlker Bulunur, **Osmanlı Galatası (1453-1600)**, s. 92.

⁵¹⁹ "Palazzo del Comune" Ceneviz Galata'sında "Piazza" denilen ana meydanın yanında yer alan ve Podestanın makamı olan bir saraydır. Bu idari bina 1315'te yanmış, 1316'da yeniden inşa edilmiştir. Bkz. Semavi Eyice, "Ceneviz Sarayı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 407.

meydanı, yönetim sarayı ve yarı kapalı çarşısı ile ticaretin yoğun olarak yaşandığı geniş bir bölgeyi ifade etmekteydi.⁵²⁰

⁵²⁰ İstanbul'un fethinden hemen sonra Ceneviz Galatası hakkında önemli bilgiler sağlayan 1455 sayımında 33 dükkân bulunan bir bölgeden bahsedilmektedir. Her ne kadar mahalle ismi verilmemiş olsa da Lonca'da bulunduğu şüphe olmayan bu dükkânlar sahiplerinin veya kiracılarının isimleri ile kaydedilmiştir. Bkz. Kerim İlker Bulunur, **Osmanlı Galatası (1453-1600)**, s. 92-94.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LATİN SEYYAHLARIN SEYAHATNAMELERİNE GÖRE OSMANLILAR VE BİZANS İSTANBUL'UNUN FETHİ

4.1. Latin Seyyahların Seyahatnamelerinde Türk İmgesi

Osmanlıların Balkanlara geçmesi ve Yıldırım Bayezid döneminde İstanbul'un alınacağını belli olmasından sonra Batı'da Türklerle Truvalılar arasında bağlantı kurulması yaygınlaşmıştır. 1437 yılının sonunda Bizans İstanbul'una gelen Pero Tafur, şehirde herkesin ağzında olan bir sözü seyahatnamesine şöyle kaydetmiştir: *“Türkler Truva'nın intikamını alacaktır.”* Truva Eski Çağ'ın en önemli savaşı olmuştur, Doğu ile Batı arasındaki ayrım ve çatışmanın ilk görüntüsüdür. Bu savaşta sadece iki ayrı halk, Yunanlılar ile Truvalılar değil, Asyalılar ile Avrupalılar, Doğu ile Batı çatışmaktadır. Doğu-Batı çatışmasında güç dengeleri, savaşa katılan unsurlar ve araçlar değişmesine rağmen çatışmanın temeli, Doğu-Batı ilişkilerinin denetimi değişmemiştir.⁵²¹

Orta Çağ'da Doğu ile ilişkileri sınırlanan ve Haçlı Seferleri ile Doğu ile doğrudan ilişkiler kurmak isteyen Batı güçleri karşılarında bu kez Anadolu Türklerini bulmuşlardır. Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen ve Doğu-Batı çatışmasında yer alan Türkler, Doğu'nun savunuculuğunu üstlenmişlerdir. Haçlı Seferleri sırasında Türklerle çatışan Batılılar da Türkleri köken olarak Truvalılara bağlamışlardır. Truvalılar ile Türkler arasında ilişki ilk defa İtalyanlar tarafından kurulmuştur. 1343-1354 yılları arasında Venedik dükası olan Andrea Dandolo'ya göre *“Türklerin vatani Kafkas dağlarının arkasındadır, kökenleri Truvalılar kralı Priamos'un oğlu Troilos'un oğlu Turkos'a dayanmaktadır. Turkos, kentin alınmasından sonra yandaşlarının büyük bir bölümüyle bu yöreye sığınmıştır.”* Bu bağlamda Orta Çağ'da

⁵²¹ Ertan Eğribel, “Anadolu: Savaş Yolları Kavşağı”, **Sosyoloji Yıllığı Kitap 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması: Semavi Eyice'ye Saygı**, yay. haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul, Kızıllema Yayıncılık, 2005, s. 167-169.

Doğu'nun hâkim gücü olarak Batı'nın karşısına çıkan Anadolu Türkleri, Arap-İslam hilafetinden ayrı olarak değerlendirilmiş ve Truvalılarla bağlantı kurulmuştur.⁵²²

Türklerin Bizans İstanbul'unu ele geçirmesiyle, Osmanlı Devleti Doğu Roma İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmış, böylelikle bir çağ kapanıp yeni bir çağ başlamıştır. İstanbul'un fethiyle Osmanlı'nın uzun süre Doğu'yu hakimiyeti altına alması Batı'nın Doğu'yla irtibatını kesmiştir. Doğu güçlenmiş, Batı zayıflamıştır. Bunun sonucu olarak Doğu-Batı mücadelesinde Doğu'nun her yönüyle Batı'ya üstünlük sağladığı bir süreç başlamıştır. Bu dönemde Batı, Konstantinopolis'in Türklerin eline geçmesini dünyadaki bütün Hristiyanların günahlarına karşılık Tanrı'nın bir cezası olarak görmüştür.⁵²³

Pero Tafur'un seyahatnamesini İstanbul'un fethinden sonra 1453-1455 tarihleri arasında kaleme aldığı tahmin edilmektedir, bu sebeple İspanyol seyyah seyahatinden yaklaşık on beş yıl sonra, şehrin Türklerin eline geçmesi üzerine seyahatnamesine şu ifadeleri kaydetmiştir:

*“Türkler, Troya'nın intikamını pek güzel aldılar! Daha ben [oraya] ulaşmadan evvel ve Konstantinopolis henüz işgal edilmemişken, Grek halkı şimdi olduğu gibi [Türlere] tabi olmuşlardı ve eğer Türkler hâlâ şehre el koymamışlarsa bunun nedeni Batılı Hristiyan milletlerin onlara karşı durmalarından korkmaları idi, fakat öyle görünüyor ki Hristiyan prens ve halkların ihmalkârlığı yüzünden şimdi Konstantinopolis kaybedildi. Ne kadar boş bir korku! Şüphesiz Tanrı buna izin vermiş olsaydı ve Türklerin gücü daha fazlasına yetseydi, Türkler, Hristiyan aleminin bu kötülüğün intikamını almak için hiçbir çaba göstermediğini gördüklerinde, giriştikleri her işte başarılı olurlardı ve şurası açıktır ki aslında şehirler, askerlerin gayret ve gücünden ziyade Tanrı'nın ilahi kudreti ile savunulur.”*⁵²⁴

Bizans İstanbul'unu fethederek Osmanlı'yı bir dünya İmparatorluğu'nun merkezi yapan Fatih Sultan Mehmed'in de Truva Savaşlarını anlatan İlyada destanına özel bir ilgisi olduğu bilinmektedir. Saray kütüphanesinde İlyada'nın Yunanca bir kopyasını muhafaza etmesinin yanında tercümesini de yaptırmıştır.⁵²⁵ Fatih'in ayrıca İstanbul'un fethinden sonra Truva şehrine gittiği ve Truva

⁵²² A.e., s. 167-169.

⁵²³ Şenol Kantarcı, “Tarihte İlk Doğu-Batı Çatışması Olarak Görülen Troia Savaşı'nın ‘Tarafları Üzerine’ Psikopolitik Bir Değerlendirme: Batı Düşününde Troialılar ve Akhalar”, **Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı, 30 Ağustos 2021, c. 5, s. 175.

⁵²⁴ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 160.

⁵²⁵ Ertan Eğribel, “Anadolu: Savaş Yolları Kavşağı”, **a.g.e.**, s. 170.

kahramanlarının mezarlarını bulmak için araştırmalar yaptığı Kritovulos tarafından aktarılmıştır:

*“Sultan İlion [Truva] şehrine geldiğinde, harabeleri ve eski Troia şehrinden kalan izleri, şehrin büyüklüğünü, konumunu, bölgenin diğer üstünlüklerini ve deniz ile karanın uygun bir noktasında kurulmuş olmasını dikkatle inceledi. Ayrıca kahramanların yani Akhilleus, Aias ve diğerlerinin mezarlarını inceledi, onlara övgüler düzdü, şöhretlerine, kahramanlıklarına ve Homeros gibi bir ozan tarafından yüceltilme onuruna sahip olmalarına gıpta etti. O sırada başını hafifçe sallayarak şöyle dediği rivayet edilir: “Geçen bunca yıldan sonra bu şehirle insanların intikamını almayı Allah bana nasip etti. Düşmanlarına boyun eğdirdim, şehirlerini fethettim ve ülkelerini Mysialıların yağmasına çevirdim. Şehri kuşatanlar Helen, Makedon, Tesalyalı ve Peloponnesosluydu. Onların soyundan gelenleri, bunca yıldan sonra o dönemde ve daha sonraki yıllarda biz Asyalılara küstahça davrandıkları için cezalandırdım.”*⁵²⁶

Ertan Eğribel’e göre bu aktarım rivayet olsa bile Fatih’in kişiliğini, binlerce yıl önceki bir acıyı duyma, düşmanına karşı bile saygı, hoşgörü, sevecenlik, dikkat, merak, başkalarına karşı bile olsa haksızlığa karşı çıkma, olaylarda süreklilik arama ve görkem gibi birbirinden farklı duygular çerçevesinde müthiş bir tarih bilincinin ifadesi olarak bir arada vermeyi başardığı için önemlidir. Zaten Anadolu Türklüğünü bir dünya imparatorluğu yapan da bu değerlerdir. Ayrıca Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u alması sonrasında *“Truvalıların/Hektor’un⁵²⁷intikamı”*nı aldığını söylemesi ancak Hektor’u öldüren düşmanlarına saygısı onun tarih bilincinin derinliğini ve zenginliğini göstermektedir.⁵²⁸

4.2. Latin Seyyahların Fetih Öncesi Tanıklıkları

IV. Haçlı seferiyle başkent İstanbul’un Latinler tarafından ele geçirilmesi üzerine İznik’e sığınan Bizans Devleti’nin büyük gayretler neticesinde 1261 yılında eski başkenti geri alarak buraya taşınması yeni ve aşılması güç problemleri de beraberinde getirmişti. Geri alınan İstanbul haraptı ve yeniden inşası için büyük bir ekonomik kaynak gerekiyordu. Latin İmparatorluğu İstanbul’da derin hasarlar bırakmıştı ve bunları telafi etmek zordu, bu sebeple Bizans İstanbul’u artık her taraftan saldırılara açık ve zayıflamış bir şehir konumundaydı. İtalyan denizci

⁵²⁶ Kritovulos, **Kritovulos Tarihi (1451-1467)**, çev. Ari Çokana, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 202-203.

⁵²⁷ Prens Hektor Truva Savaşı’nda Truva ordusunun lideriydi, Akhalıların en önemli savaşçısı Akhilleus tarafından öldürüldü.

⁵²⁸ Ertan Eğribel, “Anadolu: Savaş Yolları Kavşağı”, **a.g.e.**, s. 170.

devletleri Bizans'ın denizlerine yerleşmiş ve kurdukları koloniler İmparatorluğun bütün toprakları üzerinde dağılmıştı. Balkanlarda ise Sırp ve Bulgar devletleri, Bizans karşısında büyümekte ve kuvvetlenmekteydiler. Latin Batı'da ise Katolik-Ortodoks çatışması nedeniyle Bizans'a karşı düşmanca duygular hâkimdi.⁵²⁹

XIII. yüzyılda Selçukluların dağılması sonucu Anadolu'daki pek çok Türk beyliğinden biri olarak ortaya çıkan Osmanlılar ise, 1350'lerde diğer beyliklerden farkı olmayan bir uç beyliğiydi. Osmanlıların hızlı bir şekilde gelişme göstererek diğer beylikleri de egemenliği altına alması Avrupa'ya ilk geçiş fırsatını bulmasıyla olmuştur. 1326'da Bursa'yı, 1331'de İznik'i alan Osmanlılar, 1354'te Gelibolu'yu ele geçirerek ileride Rumeli ve Balkanlar'daki fetihleri yönlendirecek çok önemli bir köprübaşı tutmuş oldular. Osmanlılar özellikle I. Murad devrinden itibaren Balkanlar'da ilerleme göstermiştir. Yerli unsurların şiddetli direnişiyle karşılaşmasına rağmen uygulanan uzlaşmacı siyaset, halka ve bir takım askeri zümrelere eski statülerini muhafaza etme hakkı tanımaları, adalet ilkelerinin yaygınlaştırılması ve kalıcı yerleşme siyaseti izlemiş olmaları sebebiyle hızla genişleme göstermişlerdir. 1365'te Edirne'yi ele geçirerek burayı merkez yapmış ve Avrupa'daki fetihlere devam etmişlerdir.⁵³⁰

I. Murad'ın ölümü üzerine tahta geçen oğlu Yıldırım Bayezid ise 1394 tarihi itibarıyla sürekli kuşatma altında tuttuğu Bizans İstanbul'una zaman zaman saldırılar yaparak beklenen fethi gerçekleştirmek üzereydi. Devamlı Türk tehdidi altında yaşayan Bizans'ın yardım çağrıları Katolik Batı'da karşılık bulmuyordu. Bu dönemde Haçlı dünyası birlikten yoksundu, özellikle İtalyan denizci devletlerinin Bizans'taki ticari menfaatleri, onların Haçlı seferlerine yardım etmelerine engel teşkil ediyordu. Papalık ise Bizans'ın bu zor durumundan faydalanarak İstanbul Ortodoks Kilisesini, Roma Katolik Kilisesine bağlamayı amaçlıyordu.⁵³¹ Bizans'ın yardım çağrılarını duymazlıktan gelen Latin Batı, Macaristan'ın da Türk tehdidi

⁵²⁹ Şerif Baştav, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Esnasında Bizans ve Avrupa", **Belleten**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2004, c. 68, sayı. 251, s. 63.

⁵³⁰ Feridun Emecen, "Osmanlılar", **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, c. 33, s. 490-491.

⁵³¹ Şerif Baştav, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Esnasında Bizans ve Avrupa", **a.g.e.**, s. 66-67.

karşısında kaldığını görünce Türklerin Balkanlardaki ilerleyişini durdurabilmek için yeni bir Haçlı seferiyle Macaristan'a yardımcı olmak ve böylece Batı Avrupa'nın güvenliğini sağlamayı amaçlamıştı. Kuşatma altındaki İstanbul'un kurtarılması ise ikinci planda düşünülmüştü. 25 Eylül 1396'da Niğbolu'da yapılan savaşta Haçlı Birlikleri, Yıldırım Bayezid'in kumandasındaki Türkler karşısında ağır bir yenilgiye uğradılar.⁵³² Artık Balkanlar ve İstanbul'un kaderi tamamıyla Yıldırım Bayezid'in elindeydi. Bu sebeple Bizans İmparatoru Manuel, İstanbul'da bir Türk mahallesi kurulması, cami yapılması ve bir kadı yerleştirilmesi teklifini kabul etmek zorunda kaldı.⁵³³

Fransız soylusu Mareşal Boucicaut, 1399 yılında yardım için Bizans İstanbul'una ulaşmış ancak beraberinde getirdiği az sayıdaki yardım kuvveti Bizans'ı rahatlatmaya yetmemişti. İstanbul kuşatmasına iyice hız verildiği ve şehrin her an düşmesinin beklendiği bir sırada Bizans'ın aradığı yardım Doğu'da Timur tehlikesinin baş göstermesiyle gelmişti.⁵³⁴ Timur ortaya çıktığı zaman Bayezid, İstanbul'u zapt ederek, imparatorluğun merkezi yapma yolunda ilerliyordu. Buna karşılık Bayezid'in Anadolu'daki hâkimiyeti Rumeli'deki kadar sağlam değildi.⁵³⁵ Anadolu'dan Hindistan'a kadar uzanan bir imparatorluk kurmuş olan Timur ise egemenlik sahasına Anadolu'yu da dâhil etmişti. Timur'un Anadolu'ya hareketi karşısında hazırlıksız yakalanan Bayezid, İstanbul kuşatmasını kaldırarak Anadolu'ya hareket etti ve Ankara önlerine geldi. 28 Temmuz 1402 tarihinde Ankara civarında meydana gelen savaşta Timur ordusu Osmanlı ordusunu bozguna uğratmıştır. Bu yenilgiden sonra Anadolu'da uzun mücadeleler sonucunda sağlanan Türk birliği bozulmuş ayrıca İstanbul'un fethi yarım yüzyıla yakın bir süre aksamıştır.⁵³⁶

⁵³² Feridun Emecen, "Niğbolu Savaşı", **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, c. 33, s. 89.

⁵³³ Halil İnalcık, "Bayezid I", **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, c. 5, s. 233.

⁵³⁴ **A.e.**, s. 233.

⁵³⁵ Şerif Baştaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Esnasında Bizans ve Avrupa", **a.g.e.**, s. 98.

⁵³⁶ Yusuf Halaçoğlu, "Ankara Savaşı", **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 210-211.

Ankara Savaşı'nın sonuçları Bizans için çok önemli olmuştur. Savaşın hemen ertesinde Timur'un İstanbul'a ilerleyebileceği endişesi ortaya çıkmış olsa da Timur'un bir süre sonra Anadolu'yu terk etmesi Bizans'ı rahatlatmıştı. Hem Bayezid'in Ankara'da bozguna uğraması hem de Timur'un Anadolu'yu terk etmesi Bizans'ın kurtuluşu olmuştu. Yıldırım Bayezid, uzun zamandan beri kuşatmakta olduğu İstanbul'u düşürmek üzereydi. İşte tam bu sırada Bizans'ın kurtarıcısı olacak olan Timur Anadolu'ya gelerek Bizans'ın yardımına yetişmişti. Savaş sonucunu Bizanslıların nasıl gördüğünü, anonim bir Bizans anlatısının başlangıç cümlesi çok açık biçimde ifade etmektedir:

*“Pek dindar Efendi Manuel Palailogos devrinde İsa'yı doğuran fevkalade mukaddes (Meryem) tarafından gerçekleştirilen mucize hakkında alıntı. O zamanki, yüce kent (İstanbul) Türkler tarafından zapt edilme tehlikesi içinde bulunmaktayken Pers (Timur) ansızın Türklerin üzerine yürüdü ve Galatya'nın Ankara mevkiinde vuku bulan savaşta Türklerin ordusu bozguna uğratıldı ve onların hükümdarı Bayezid esir alındı. Kent de İsa'yı doğrudan fevkalade mukaddes ve edebi bakire Meryem'in İnayetiyle top yekûn özgürlüğüne kavuştu ve yakın zamanda gerçekleşmesi tehdidi altında bulunduğu korkulardan kurtuldu”*⁵³⁷

Netice itibariyle Timur ve Ankara Savaşı söz konusu olduğu zaman Osmanlıların yenilgisi ile Bizans'ın elli yıl daha yaşama şansına kavuştuğu hükmü tüm çalışmalarda dile getirilen doğru bir tespittir.⁵³⁸

Latin kaynaklarında Timur ile ilgili olarak Venedik senatosunun 1394 yılında Osmanlı Sultanı ile Timur'un arasında gelişen bir düşmanlığı görüşmesinden önce herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Doğuda bilinmeyen ama belli ki güçlü olan bir devletin ortaya çıkması Venedik'te, Karadeniz ticaretinin kaderi nedeniyle endişe yaratmıştı. Ancak Osmanlıların 1396 yılında Niğbolu'da Haçlı orduları karşısında ezici bir zafer kazanması Batı Hristiyanlığı için Osmanlı tehdidi karşısında göçebe Doğu'dan yardım ihtimalini ortaya çıkarmıştı.⁵³⁹

⁵³⁷ Murat Yılmaz, “Bizans Kaynaklarına Göre Ankara Savaşı”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. 11, sayı 60, s. 478.

⁵³⁸ Mustafa Daş, “Bizans Kaynaklarında Timur İmajı”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, İzmir, 2005, c. 20, sayı 2, s. 43.

⁵³⁹ Musa Şamil Yüksel, “Timur'un Yükselişi ve Batı'nın Diplomatik Cevabı, 1390-1405”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya, 2005, sayı 18, s. 233.

Batı'nın Timur ile ilişki kurması, Hristiyanlığın İslam tehlikesinden bir Doğulu Hristiyan kral sayesinde kurtulacağını söyleyen XII. yüzyıl Prester John⁵⁴⁰ efsanelerine kadar giden uzunca bir siyasetin parçasıydı.⁵⁴¹ Orta Çağ'da daha çok kilise tarafından Haçlı Seferleri sürecinde üretilen bu efsane Venedikli seyyah Marco Polo'nun⁵⁴² Doğu seyahatindeki referanslarından biri olmuştur. Marco Polo'nun Doğu seyahati tez konumuz dışında olmakla birlikte, uzak ve zengin topraklara yönelik bir keşif çağrısı olması nedeniyle önemlidir. Polo seyahatnamesinde Çin ve Hindistan gibi Asya'nın uzak ve zengin bölgelerini bir rehber gibi anlatmıştır. Polo'nun seyahatini Haçlı Seferleri sonrasında Doğu'ya yönelik yeni bir girişim olarak değerlendirmek mümkündür. Moğollara yönelik sempati ve uzaklarda yaşayan Hristiyan bir kralın varlığına olan inanç da bu yargıyı desteklemektedir.⁵⁴³

1400 yılından itibaren Timur'un askerî harekâtları Batı Asya'daki Osmanlı gücüne doğrudan bir tehdit halini aldı. Timur'un Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'i mağlup etmesi dönemin Latin kronikçileri tarafından Hristiyanlığın

⁵⁴⁰ Prester John (Presbyter Johannes), Batılı tahayyülde XII. yüzyılda Haçlı seferleri sürecinde üretilen, Orta Çağ Hristiyan Dünyası'nın erişilmez olarak gördüğü Uzak Doğu'da (Hindistan) bulunduğu, Doğu'nun korkutucu yaratıklar, zenginlikler ve harikalarla dolu dünyasına hükmettiğine inanılan Hristiyan bir kralı simgeler. Batı'dan çok uzakta bir dünyanın Hristiyan kralı olan Prester John, Müslümanlara karşı Batı'nın müttefiki olacak, Avrupa Hristiyan Dünyası Haçlılar vasıtasıyla Müslümanlarla savaşırken, Doğu'dan gelerek Müslümanlara hücum edecek ve Hristiyan Dünyasının zaferine katkı sunacaktır. Bkz. Fatih Durgun, "Batılıların Doğu Hakkındaki Tahayyüllerine Özgün Bir Örnek Olarak Presbyter Johannes (Prester John) Efsanesinin Ortaya Çıkışı: 1165 Öncesi", **Akademik Hassasiyetler**, İstanbul, 2020, c. 7, sayı 14, s. 71-94.

⁵⁴¹ Musa Şamil Yüksel, "Timur'un Yükselişi ve Batı'nın Diplomatik Cevabı, 1390-1405", **a.g.e.**, s. 233.

⁵⁴² XIII. yüzyılın efsanevi tüccarı Venedikli Marco Polo 1276-1291 yılları arasında Doğu'nun uzak ülkelerini keşfe çıkıp yıllarca Moğol ülkesinde ve Kubilay'ın koruması altında yaşadktan sonra ülkesine döndüğünde çok uzaklardaki bu topraklar hakkındaki sayısız bilgi ve gözlem sahibi olmuştu. Değişik ülkelerde değişik isimler verilen ve yüz kırktan fazla el yazması bulunan Marco Polo seyahatnamesinin uzun bir dönem tartışmasız etkinliği sürdü. Anlattıkları özellikle Doğu'daki zengin topraklar, Çin'in büyüklüğü, gücü ve yönetimiyle ilgili detaylı bilgiler veriyordu. İnanışa göre Batı dünyasının savaştığı, çatıştığı zengin Doğu İslam dünyasının daha uzaklarında, en az onlar kadar zengin Müslüman olmayan insanların yaşadığı yerler vardı. Üstelik bu insanlar hem yabancılara karşı hoşgörülü hem de cömerttiler. Bu bilinmeyen efsanevi diyarlar hakkında efsaneleri daha da güçlendiren bilgiler Marco Polo tarafından yıllar süren bir maceranın sonunda detaylı bir biçimde Batı bilgisine eklendi. Bkz. Ayşe Şatıroğlu, "Marco Polo'nun Doğu ile İlgili Gözlemleri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, İstanbul, 1999, c. 3, sayı 5, s. 127, Ayşe Şatıroğlu, "Marco Polo'nun Gezileri Bir Ütopya Olarak Okunabilir mi?", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, İstanbul, 2003, c. 3, sayı 6, s. 29.

⁵⁴³ Ayşen Şatıroğlu, "Marco Polo Seyahatnamesinde Rahip John Efsanesi ya da Asya'da Hristiyan Ülke Arayışı", **Sosyoloji Yıllığı Kitap 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması: Semavi Eyice'ye Saygı**, İstanbul, Kızılirma Yayıncılık, 2005, s. 332, 325-326.

kurtarılması olarak kabul edilirken, kendisi de Batı tarafından güvenilir ve değerli bir müttefik olarak kabul edilmiştir. Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda ezici bir şekilde mağlup edilmesinden üç gün sonra Timur tarafından Batı Avrupa'daki hükümdarlara gönderilen mektuplar dostluk ve Timurlu topraklarında serbest ticaret yapma teklifinde bulunuyordu. Avrupalı krallar ise buna cevaben Timur'a sıcak ifadelerle hitap ediyorlar, yardımları ve Hristiyan tüccarlara karşı ülkesinde gösterdiği dostluktan dolayı teşekkür ediyorlardı.⁵⁴⁴

Ankara Savaşı sonrası Mayıs 1403'te Ruy Gonzales de Clavijo, Kastilya kralı III. Henry'nin emriyle, beraberinde bir keşiş ve bir kraliyet askeriyle birlikte, Timur'un daha önceki elçilik heyetiyle İspanya'ya göndermiş olduğu elçisinin rehberliğinde, Timur'un sarayına doğru yola çıkmıştı. Clavijo'nun görevi Timur'u Semerkant'ta görmek ve Hristiyan birliklerine katılarak bir kez daha Türkler üzerine saldırmaya ikna etmek için çaba sarf etmektir. Ancak Timur'un III. Henry'nin teklifine bir mektup yazarak dahi cevap vermemesi, Timur'un 1404-1405 yıllarında Osmanlılara karşı başka seferler düzenlemek niyetinde olmadığını göstergesidir. Timur'un ittifak tekliflerine olumlu cevap vermemesi ise kendisinin İspanyollara karşı negatif duygular beslemesinden değil, Çin'e karşı bir sefer düzenlemek istemesiyle ilgiliydi.⁵⁴⁵

Clavijo'nun Semerkant'a seyahati, Marco Polo'nun seyahatinden tam bir asır sonra yapılmıştır. Bizans İstanbul'una deniz yoluyla gelen Clavijo, Adalar (Ege) Denizi'ni geçerek Gelibolu üzerinden şehre ulaşmıştı. Osmanlı fethinden çeyrek asır sonra⁵⁴⁶ 1403'te Gelibolu'dan geçen Clavijo, şehrin Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi'nin idaresinde olduğunu, Osmanlı savaş gemilerinin burada bulunduğunu, büyük tersane ve havuzların yer aldığını belirtmektedir. Limanda kırk kadar gemi gördüğünü belirten Clavijo, kalede kalabalık askerlerin varlığından da söz etmiştir.⁵⁴⁷

⁵⁴⁴ Musa Şamil Yüksel, "Timur'un Yükselişi ve Batı'nın Diplomatik Cevabı, 1390-1405", **a.g.e.**, s. 232-234, 242.

⁵⁴⁵ **A.e.**, s. 239-240.

⁵⁴⁶ Gelibolu'nun kesin olarak Osmanlı hâkimiyeti altına giriş tarihi 1376'dır.

⁵⁴⁷ Feridun Emecen, "Gelibolu", **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, c. 14, s. 2.

“Bu Gelibolu şehri, Türklerin Boğazın Avrupa sahilinde işgal ettikleri ilk şehirdir. Türklerin burasını işgal ettikleri sırada şehir, Cenevizlilerin elindeydi. Gelibolu ile Tük memleketi arasındaki mesafe on altı km kadardır. Türkler Gelibolu’yu aldıktan sonra, Yunanlıların Trakya’daki memleketlerini fethetmişlerdir. Türkler burayı işgal ettikten sonra donanmalarını burada bulunduruyorlar. Asıl vatanlarından buraya askerler ve levazım gönderiyorlar.” Gelibolu Kalesi, Türklerin bütün Yunan İmparatorluğu’nu boğazından yakalamalarını sağlayan üs konumundadır.⁵⁴⁸

Clavijo ayrıca Galata, Pera bölgesini anlatırken burada bulunan yüksekçe bir tepenin 1399’da İstanbul ve Beyoğlu kuşatması sırasında Sultan Bayezid tarafından işgal edildiğini de kaydetmiştir:

“O zamandan beri Sultan Beyazıt, İstanbul’u karadan ve denizden iki defa kuşatmıştır. Bir keresinde kuşatma, altı ay devam etmiş, karadan dört yüz bin asker ilerlemiş ve denizden altmış gemi limanı sarmıştı. Buna rağmen şehir düşmemişti. Çünkü şehir büyük bir gayret ve şiddette korunmuştu. Aslında Türkler gibi büyük bir milletin kuşatma sırasında bu kadar hünersizlik göstermeleri şaşırtıcıdır. Onun için Türkler kuşatmada başarısızlığa uğramışlardı.”⁵⁴⁹

İngiltere Kralı V. Henry’nin elçisi olarak 1421’de doğu Avrupa seyahatine çıkan Burgonyalı Ghillebert de Lannoy, bu seyahati sırasında Bizans İstanbul’una uğramıştır. Fransız diplomat seyahatnamesinde, İstanbul yolunda olduğu sırada ismini vermediği üç rakip şehzadenin Osmanlı tahtını ele geçirmek için birbirleriyle çatıştığını⁵⁵⁰, bu nedenle şehre Türkiye üzerinden geçme planını değiştirerek karadan Kefe’ye gitmek üzere yola çıktığını aktarmıştır.⁵⁵¹ Ayrıca Ghillebert de Lannoy’un anlatısından anlaşıldığına göre dönemin Bizans İmparatoru Manuel, “devlet hazinesini ve yeniçerileri kontrol altında tuttuğu” için II. Murad’ın saltanatını tercih etmekteydi ancak hastalığı ve yaşlılığı nedeniyle idareyi oğlu Ioannes’e bırakmak zorunda kalmıştı. VIII. Ioannes ise vakit kaybetmeden işe koyulmuş ve II. Murad’a karşı Limni Adası’nda gözetim altında tutulan kardeşi Mustafa Çelebi’yi destekleme kararı almıştı.⁵⁵²

⁵⁴⁸ Ruy Gonzales de Clavijo, **Timur Devrinde Kadis’ten Semerkand’a Seyahat**, s. 38.

⁵⁴⁹ **A.e.**, s. 62.

⁵⁵⁰ Osmanlı kronikleri II. Murad’ın zorluk çekmeden babası Mehmed Çelebi’nin yerine geçtiği izlenimini vererek şehzadeler arasındaki taht mücadelesinden bahsetmemektedir. Sadece Âşıkpaşazade, dolaylı olarak II. Murad’ın küçük kardeşlerini Tokat’ta hapsedtiğini aktarmaktadır. Bkz. Nilgün Elâm, Bizans-Osmanlı İlişkilerinde Sözde Barış Dönemi (1413-1421), **History Studies**, c. 13, sayı 4, s. 1224-1225.

⁵⁵¹ Guillebert de Lannoy, **Voyages Et Ambassades de Messire Guillebert de Lannoy**, Mons. Typographie D’em Hoyois, Libraire, 1840, s. 39.

⁵⁵² II. Murad, 1421’de babası Çelebi Mehmed’in ölümü üzerine Osmanlı tahtına çıkmıştı. Osmanlı Devleti’nde kardeş öldürme bir âdet şeklinde yerleşmiş olduğundan Çelebi Mehmed ölümünden önce

Burgonya Dükü Philippe le Bon'un özel görevlendirmesiyle Doğu seyahatine çıkan Bertrandon de la Broquière'in seyahatinin amacı Türkleri tanımak ve Avrupa'nın bütün Hristiyanlarını korku içinde durdurmalarının sebebini araştırmaktı. Seyahatnamesinde *"Türkler için içinde olduğu zaman onlardan hep dostluk gördüm, bu yüzden Rumlardan çok Türklere itimat ederim."* ifadesini kullanması dikkat çekicidir.⁵⁵³ Bu bir anlamda Batı'nın Bizans'ı gözden çıkardığının ve İstanbul'un düşmesi halinde Türklerle yeni ilişkiler kurmanın yollarını aradığının da göstergesi olarak kabul edilebilir.

İstanbul'un Bizans döneminin son yıllarına tanıklık eden Fransız seyyah Konstantinopolis'in Türkler tarafından iki kez kuşatıldığını belirterek, Bizans idaresinin Osmanlı karşısındaki çaresizliğini seyahatnamesinde aktarmıştır:

*"Konstantinopolis imparatoru Padişaha boyun eğmiş durumdaydı; çünkü bana söylendiğine göre yalnız Konstantinopolis şehri için her yıl on bin düka haraç ödüyordu; bunu da başka hiçbir şeyin kendisinden istenmemesi ve bütün Yunanistan'da Salubria [Silivri] adı verilen küçük bir site ile Konstantinopolis'in kuzey tarafında yer alan ve üç saatlik mesafede bulunan bir şatodan başka hiçbir şey üzerinde mülkiyet talebinde bulunmaması için yapıyordu. Venedikliler gibi Türkler de Konstantinopolis'te kendilerini temsil etmek ve Türklerin imal ettiği malları korumakla mükellef bir görevli bulundurma hakkını elde etmişlerdi; böylece Türkler de artık imparator karşısında imtiyazlı durumdaydılar. Eğer herhangi bir Hristiyan köke Türklerin evinden kaçacak olur da Konstantinopolis'e gelirse imparator ya da adamları onu Türklere teslim etmek zorundaydı."*⁵⁵⁴

Fransız seyyah, yolculuğunun birinci senesi dolmak üzereyken 23 Ocak 1433'te İstanbul'dan ayrılarak II. Murad'la görüşmek için Edirne'ye yol almıştır. Bertrandon, Edirne'nin çok büyük, çok kalabalık ve ticareti çok gelişmiş bir şehir olduğunu, Büyük Türk'ün burada oturmayı tercih ettiğini, şehrin Meriç Irmağı'nın üzerinde bulunduğundan ve şehirde pek çok Venedikli, Katalan, Cenevizli ve

diğer oğulları Mustafa, Yusuf ve Mahmud'un hayatını korumak istemişti. Buna göre Murad Edirne'de Osmanlı tahtına çıkacak, Anadolu Mustafa'ya kalacak, Yusuf ve Mahmud Bizans İmparatorunun yanına gönderilecekti. Buna karşılık İmparator Limni'de gözaltında tuttuğu, Çelebi Mehmed'in kardeşi Mustafa Çelebi'yi serbest bırakmayacaktı. Murad kardeşlerinin masrafları için imparatora her yıl para ödeyecekti. Fakat Çelebi Mehmed'in ölümünden sonra Bizans imparatoru bu anlaşmaya uymayarak Mustafa Çelebi'yi Gelibolu'yu Bizans'a vermesi karşılığında serbest bıraktı. Bizans Mustafa Çelebi'yi meşru Osmanlı sultanı olarak tanıdı. Bizans İmparatoru II. Manuel, Mustafa Çelebi ile beraberinde İzmiroğlu Cüneyd Beyi de serbest bıraktı. II. Murad'a karşı sadece Bizans değil, Anadolu'daki beylikler de ayaklanmıştı. Germiyanoglu Yâkub Bey, II. Murad'ın sultanlığını tanımayarak Hamid-ili sancak beyi olan II. Murad'ın kardeşi Mustafa'nın tarafını tuttu. Bkz. Halil İnalcık, "Murad II", **DİA**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, c. 31, s. 165, Nilgün Elâm, Bizans-Osmanlı İlişkilerinde Sözde Barış Dönemi (1413-1421), **a.g.e.**, s. 1224-1226.

⁵⁵³ Bertrandon de la Broquière, **Bertrandon De La Broquierè'in Denizaşırı Seyahati**, s. 214.

⁵⁵⁴ **A.e.**, s. 226.

Floransalı tüccarın yaşamakta olduğundan bahsetmiştir. Bertrandon de la Broquière Edirne’de II. Murad ile görüşmeyi beklerken Trakya’da Dimetoka, İpsala, Enez, Megri, Gümölcine, Yenipazar, İskeçe’yi dolaşmıştır. Nihayetinde II. Murad ile görüşerek onu daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur:

*“Hükümdar kendi ülkesinin insanlarından tam bir itaat görüyordu; bu insanlar kendilerinden istenen yapabilecekleri her şeyi hiç karşı gelmeden yapıyorlar, o da karşılık olarak kimse şey söylemese bile kendinden beklenenleri yapıyordu. Ülkeye tam bir adalet getirmişti, herkes güvenlik içinde yaşıyordu; Türk tebaasına karşı hiçbir zorbalık ve gasp fiili işlemediği gibi haraç ve benzeri şeyler de almazdı.”*⁵⁵⁵ sözleriyle anlattığı Osmanlı sultanının dış görünüşünü de oldukça ayrıntılı biçimde tarif etmektedir: *“Her şeyden önce o, gördüğüm kadarıyla ve daha önce de söylediğim gibi iri yarı ama kısa boylu bir adam; geniş bir çehresi var, Tatarları andırıyor; burnu oldukça büyük ve kıvrık, gözleri küçük, esmer tenli, yanakları tombul ve sakalı yuvarlak. Yine bana söylendiğine göre yumuşak huylu, iyiliksever, toprak ve para vermekte cömert bir insanmış.”*⁵⁵⁶

Fransız diplomat Osmanlı padişahının kudretini de *“Savaşları sevmezmiş, bana da öyle göründü; çünkü sahip olduğu iktidarı ve büyük geliri elinde tutmak amacıyla Hristiyan aleminin zayıf bir direnç göstermesini beklemekteydi; böyle olunca onların topraklarının büyük bir bölümünü kolaylıkla fethedebiliyordu.”* sözleriyle tasvir etmiştir.⁵⁵⁷

Bertrandon, seyahatnamesinin bu bölümünde uzunca bir rapor hâlinde Türkler ve onların yaşayışları, adetleri, savaş usulleri ve silahları, atları hakkında önemli bilgiler vermiştir. Fransız seyyahın anlatımına göre Türkler orta boylu, orta kuvvette ve oldukça güzel insanlardır. *“Türk gibi kuvvetli”* sözü anlamsızdır çünkü içlerinde kuvvetlisi de zayıfı da vardır. Türkler becerikli insanlardır. Çok erken kalkarlar, çok az şey ile yetinirler; biraz pişmiş ekmek, güneşte kurutulmuş az et veya yoğurt veya bal, üzüm, meyve veya yeşillikler Türklerin karınlarını doyurmaları için yeterlidir. Bir avuç un ile yaptıkları lapa ile bütün bir günü geçirirler. Atlarını çok az beslerler, eyerleri üzerinde sandalyede oturur gibi dizlerini karınlarına çekerek otururlar. Hristiyanlar ne kadar kuvvetli bir orduyla saldırarak olurlarsa olsunlar, Türkler kısa zamanda toparlanır ve iki veya üç günde karşı çıkarlar. O kadar sessiz hareket ederler ki Hristiyanların yüz askeri Türklerin on bin kişilik ordusundan daha fazla gürültü yaparlar. Silahları hafiftir, geceleri, üç günlük yol alabilirler. Uzun süre koşabilen

⁵⁵⁵ A.e., s. 241.

⁵⁵⁶ A.e., s. 239.

⁵⁵⁷ A.e., s. 239.

atları tercih ederler. Ok, tirkeş, kılıç ve kısa saplı gürzleri vardır. Bu çok tehlikeli bir silahtır.⁵⁵⁸

Seyahatnamesinde uzun uzadıya Türklerin savaş usullerini anlatan Bertrandon, Türkleri küçümsemek yerine gerçek meziyet ve üstünlüklerinden bahsetmekten kaçınmaz ve onların nasıl yenilebileceğini ortaya koymaya çalışır. Türklerin savaş usulleri ve silahlarına karşı Avrupalıların nelere dikkat etmeleri gerektiğine de işaret etmiştir. Böylelikle Bertrandon, Türkleri yakından tanıyınca onları dağıtmanın, yenmenin ve kazandıkları toprakları ellerinden geri almanın artık kolay olmayacağını da belirtmiştir.

1436-1439 yılları arasında Doğu ülkelerine yaptığı yolculuk esnasında İstanbul'da bulunan Pero Tafur, Bizans İmparatorunun Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki ayrılığın çözümü için Avrupa seyahatinde olduğu sırada, Türkleri yakından tanımak amacıyla Cenevizli dostları sayesinde Osmanlıların başşehri Edirne'yi ve Bursa'yı ziyaret etmiştir. Pero Tafur'un seyahatnamesinde aktardığı üzere Osmanlı başşehirinde birçok yeri görmesine ve II. Murad'ın huzuruna çıkmasına Cenevizlilerin aracılık etmesi bu dönemde Osmanlı-Ceneviz ilişkilerinin ne düzeyde olduğunu bize göstermesi bakımından da önemlidir.⁵⁵⁹

Aralık 1437'de Edirne'ye giden Pero Tafur, bu sırada tahtta bulunan II. Murad'ı, Osmanlı sultanının özellikle Bizans imparatorunun “*ne zaman, nasıl, ne vaziyette ve kimlerin gemileriyle yola çıktığını öğrenmek için*” onu huzuruna çağırması vesilesiyle görebilmiştir. Bertrandon de la Broquière'in “*ufak tefek, kısa boylu ve yüzü Tatar görünümünde*” şeklinde tarif etmesine karşılık Pero Tafur,

⁵⁵⁸ Semavi Eyice, Bertrandon de La Broquière ve Seyahatnamesi (1432-1433), **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, İstanbul, 1975, c.6, sayı 1-2, s. 108-109.

⁵⁵⁹ Aldo Gallotta'ya göre Osmanlılar ile Cenevizlileri birbirine yakınlaştıran temel unsur Bizans üzerindeki Venedik baskısıydı. Osmanlılar, Latin İmparatorluğu'nun kurulmasından itibaren Bizans üzerinde etkin olan Venedik'e karşı Cenevizlilerin yanında yer almıştı. Bu dostluk siyaseti aynı zamanda Osmanlıların Cenevizlilerin elinde bulunan deniz gücüne ihtiyacından da kaynaklamaktaydı. Gallotta, bu barışçıl Ceneviz siyasetinin Osmanlılara “Çanakkale Boğazı'ndan Gelibolu'ya geçmek için gemi kiralama imkânı” verdiğini belirtmektedir: “1363'ten başlayarak II. Mehmed zamanına kadar gerek Galatalı gerekse Foçalı Cenevizliler yüksek miktarda altın karşılığında Anadolu'dan Rumeli'ye yerleştirilmek üzere askerler ve sivil halkı geçirmişlerdir.” Bkz. Aldo Gallotta, “Ceneviz”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, c. 7, s. 363.

sultan II. Murad'ı *“yaklaşık kırk beş yaşında olmalıdır, boylu poslu ve güzel yüzlüdür. Ölçülülüğünden ihtiyatlı, görünüşünden ciddi biri olduğu anlaşılıyordu.”* şeklinde tarif etmiştir.⁵⁶⁰

Pero Tafur sultanın ordusunun muazzam büyüklüğünden ve askerlerin savaş kabiliyetinden oldukça etkilenmiş olmasına rağmen bu olağanüstü insan gücünün iyi donanımlı olmadığını düşünmektedir. Ona göre askerlerin tüm teçhizatı demir gürz, yay ve oktan ibarettir. Askerlerin atları ise ufak tefek ve zayıftır. İspanyol seyyah savaşmak için bu atlardan biriyle yola çıkmak yerine kendi ülkesindeki eşeklerden biriyle yola çıkmayı yeğleyeceğini belirtmiştir.⁵⁶¹

Pero Tafur yine bir Cenevizli sayesinde Osmanlı sultanını hamama giderken görme fırsatı yakalamıştır. Sultanın hamama çok sayıda davul ve farklı türde çalgılar ve şarkı söyleyen soytarılarla birlikte gittiğini ve yüzlerce cariyenin de kendisine eşlik ettiğini gözlemlemiştir. Ertesi gün ise yine Cenevizli vasıtasıyla sultanın çıktığı ava katılan Pero Tafur, at üstünde çok sayıda insan olduğunu ve yanlarında şahinler, atmacalar ve leoparlarla tüm av teçhizatının bulunduğunu ifade etmiştir.⁵⁶²

Edirne'de bulunduğu sırada gözlemleri saray çevresi ve ordu ile sınırlı kalmayan Pero Tafur, Türk halkı ve onun içinde bulunduğu durumla da ilgili geniş bilgi edinmiş, bunları seyahatnamesinde detaylı şekilde anlatmıştır.⁵⁶³

“Türkler doğrulukta asil insanlardır, yalan söyleme alışkanlıkları yoktur ve ülkelerinde hem giyinişleri hem yemek yiyişleri ve hem de oyun oynayışları yönünden soylular gibi yaşamaktadırlar, oyunlara çok düşkünler, neşeli ve hoş sohbet insanlardır, öyle ki o yörede faziletten bahsedildiğinde ilk akla gelen Türklerden başkası değildir.”

Tafur, Edirne dışında Türklerin elinde olan bir başka şehir olan Bursa'yı da ziyaret etmiştir. İspanyol seyyah Bursa'nın nüfusunun dört bin civarında olduğunu, Anadolu'nun en zengin ve en büyük şehir olduğunu ve bu zenginliği Türklerin şehri ele geçirmesiyle elde ettiğini söylemiş, bunun nedenini Türklerin şehri Anadolu ve

⁵⁶⁰ Pero Tafur, **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, s. 149.

⁵⁶¹ **A.e.**, s. 150-151.

⁵⁶² **A.e.**, s. 150.

⁵⁶³ **A.e.**, s. 151-152.

Balkanlardaki toprakları için bir köprü olarak kullanmasına bağlamıştır.⁵⁶⁴ Tafur Bursa ile ilgili izlenimlerini seyahatnamesinde şöyle ifade etmiştir:

*“Ertesi gün Türkiye’de, İzmit Körfezi’nin en uç noktasında bulunan Bursa adlı şehirde bir evi olan Ceneviz bir dostumdan beni beraberinde götürmesini istedim ve o da bu isteğimi kabul etti. Oraya deniz yoluyla gittik ve şehri gördüm. Şehrin surları yoktur, fakat Türkiye’deki diğer şehirlerden daha büyük, daha iyi durumda ve daha zengindir. Şehrin nüfusu dört bin civarındadır, fakat eğer körfez olmasaydı pek az kıymeti olurdu; çünkü tüccarlar onun sayesinde şehirle irtibat kurarlar. Oraya kara yoluyla Pers ülkesinden büyük miktarda mal getirirler. Şehir Grek ülkesine çok yakın bir mesafede kuruludur ve Türk ele geçirdiğinden beri şehir fevkalade zenginleşmiş, çünkü burası Grek ülkesindeki Türkler için ülkelerine bir geçiş yoludur. Burada Türkler büyük ambarlar kurmuşlar, çünkü şehri yol üzerindeki bir liman gibi kullanırlar. Sanırım bugün Türkiye’nin hiçbir yerinde, ne bu kadar büyük bir şehir, ne bu kadar fazla sayıda insan ve ne de bu kadar zengin başka bir yer bulunur.”*⁵⁶⁵

Fetihten çok kısa süre önce İstanbul’a gelen Gilles de Bouvier, Avrupa ve bazı Doğu ülkelerini kapsayan seyahatini aktardığı eserinde Türkler hakkında da çeşitli bilgiler vermiştir. Bütün Sarasinler⁵⁶⁶ arasında Türklerin en güvenilir insanlar olduklarını belirten Fransız seyyah, Türk ülkelerinden Batı’ya sim işlemeli kadife kumaşlar, üzüm, hurma, incir ve ipek gönderildiğini, Ceneviz ve Venediklilerle ticaret yaptıklarını yazmaktadır. Osmanlı padişahı için Büyük Türk ifadesini kullanan Bouvier, anlatımına şu sözlerle devam etmektedir:

*“Bu Türk, Hristiyanların yardım göndermemesi nedeniyle fethettiği Yunanistan ülkesi hariç, tüm İspanya’nın sahip olduğu topraklardan daha fazla toprağa sahiptir ve her geçen gün yeni yerler fethetmektedir. Tüm milletlerin en güçlü adamıdır. Bu Türk, nerede olursa olsun, her zaman kendisini koruyacak yirmi bin adamı vardır. Yazın tarlalarda, güzel bir kasabanın yakınlarında, nehir kenarlarında, çadırlarda ve köşklerde oturur. Türkler at sürerler. Yay ve okları, gürzleri ve kılıçları vardır. Keten ve pamuktan veya ipekten yapılmış kırmızı elbiseleri vardır. Beyaz keten serpuş takarlar. Oklara ve kılıç darbelerine karşı iyice güçlendirilmiş sarı, kırmızı veya beyaz çizmeleri ve iyi koşan atları vardı. Bu ülkede buğday, şarap, iyi meyveler ve hayvanlar yetişiyor. Şarap içmiyorlar, onu Yunanlılara ve çevrelerindeki Hristiyan adalarına satıyorlar.”*⁵⁶⁷

Latin seyyahların seyahatnamelerinde Osmanlıların, Edirne ve Bursa sayesinde Akdeniz ve Balkanlara açılan kara ve deniz yollarına hâkim olduklarını aktardıklarını görmekteyiz. Osmanlılar Anadolu’da ve Rumeli’de ele geçirdikleri şehirleri yeniden imar ve iskân ederek zenginliğe kavuşturmuştur. Doğu’nun Timur İmparatorluğu gibi göçebe toplumlarıyla Osmanlı arasındaki fark da tam olarak budur. Osmanlı ele

⁵⁶⁴ A.e., s. 45.

⁵⁶⁵ A.e., s. 172.

⁵⁶⁶ Haçlı Seferleri sırasında Batılılar tarafından Arapları ve genel olarak Müslümanları tanımlamak amacıyla kullanılan isim.

⁵⁶⁷ Gilles le Bouvier, **Le Livre de la Description des Pays de Gilles Le Bouvier, dit Berry**, Paris, Ernest Leroux, Editeur, 1848, s. 92.

geçirdiği yerlere yerleşerek yurt edinip, şehirleri imar ederken Timur bölgedeki zenginliği alıp götürmekle yetinmektedir. Doğu'nun göçebe toplumlarıyla Osmanlı siyaseti arasındaki farkı anlayan Avrupa, bu nedenle Osmanlı'dan korkmaktadır. İstanbul'un fethi öncesi Bizans İstanbul'undan geçerek Doğu'ya seyahat eden Latin seyyahların öncelikle şehrin Türkler tarafından ele geçirilmesi durumunda Batı'nın ortaya çıkacak yeni duruma nasıl uyum sağlayacağını yolunu aramışlardır. Latin Batı Osmanlı'nın Balkanlardaki ilerleyişini durduramayacağını görmüş, İstanbul'un er ya da geç düşeceğini kabullenmiş, buna karşılık hangi devletlerle yeni iş birlikleri kurabileceklerini anlamaya çalışarak, yeni ticaret yolları bulmaya çalışmıştır. Osmanlılara karşı Latin Batı'dan destek bekleyen Bizans, Yıldırım Bayezid'in Haçlı Birliklerini Niğbolu'da yenmesi üzerine İstanbul'a Batı'dan yardım gelmeyeceğini anlamıştır. Latin Batı ise fetih sonrası İstanbul ticaretinin mümkün olmayacağını düşünerek yeni iş birlikleri kurmaya çalışmış ve Osmanlıların ilerleyişine karşı Timur'u kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Timur'un Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'i yenmesi ise fethin yaklaşık elli sene gecikmesine sebep olarak Bizans ve Latin Batı'nın hiç beklemediği bir gelişme olmuştur. Buna karşılık Latin gezginler sadece Bizans sarayını ve Timur'u ziyaret etmekle yetinmemiş, Edirne sarayına da giderek Osmanlı padişahları ile görüşmeler yapmış, İstanbul'un olası fethi durumunda Türklerle ilişki kurmanın yollarını aramışlardır.

4.3. Latin Seyyahların Fetih Sırasındaki Tanıklıkları

İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethinin en önemli yabancı kaynaklarından biri olan Kostantiniyye Muhasarası Ruznamesi'ni kaleme alana Niccolo Barbaro, eserinde II. Mehmed'e dair sert bir imaj çizmektedir. Venedikli hekimin algısına göre Osmanlı sultanı bir hain, Hristiyan dünyasının düşmanı, dinsiz, gaddar, İstanbul'u ele geçirmek isteyen maksadı iğrenç, her türlü fena düşünceler ve şeytanlıkla dolu, kötü niyet besleyen, usule kanuna itibar etmeyen, hayvani bir hiddete sahip Türk sultanıdır. Fatih Sultan Mehmed'e dair çizdiği imajda olumlu bir izlenime rastlanmamasında Osmanlı sultanını direkt düşman olarak görmesinin,

kuşatma koşullarının zorluğunu ve fethi bizzat yaşamasının yanında, dini faktörlerin de etkili olduğu görülmektedir.⁵⁶⁸

Niccolo Barbaro'nun eserine göre Osmanlılar gaddar, hain, dinsiz, Hristiyan dininin düşmanı ve düşmandır. Surların üzerindeki Bizanslıların ateş edip öldürdüğü Türklerin naaşlarını surların önüne terk etme alçaklığına düşmemek için ölümden korkmadan geldiklerini, yerdekileri alıp götürdüklerini belirtmektedir. Türk donanmasının kadırgalarının mükemmel donanımlı olduğundan, Osmanlıların mükemmel, muntazam vaziyette şehre girmek istediklerinden, donanmanın kendilerininkinden çok daha kuvvetli olduğundan, saray surlarına saldırıya geçen Türklerin iyice silahlanmış ve muntazam olduklarından söz etmektedir. Türkler tarafından yapılan ve Venedikli Niccolo Barbaro'nun hayranlıkla bahsettiği içinde tırmanma merdivenleri bulunan tekerlekli, ahşap kulenin güzelliğinden, bugüne kadar böyle bir yapının hiçbir dinsiz tarafından yapılmadığından, İstanbul'daki Hristiyanların bir ayda yapamayacağını düşündüğü yapıyı Türklerin bir gecede tamamladığından bahsetmektedir. Yeniçerilerin Osmanlı sultanının maaşlı askerleri olduğu için kıymetli ve seçilmiş adamlardan meydana gelen usta askerler olduğunu belirtmiştir. Barbaro, Osmanlıların her türlü fenalıklarla dolu ve gaddar olduğunu düşünmekte, onları tanımlarken alçaltmak ve değersizleştirmek için köpeğe, yabani koyuna benzetmektedir. Karaya çıkan donanma askerlerinin ganimet paylaşımı ve esirler için şiddetli, öfkeli köpekler gibi şehre girdiklerini söylemektedir.⁵⁶⁹

İstanbul'un fethinde üzerinde durulması gereken bir nokta da yerli Bizans halkının durumudur. Bizans imparatoru XI. Konstantin, şehri ancak Doğu'da ticari menfaatleri olan Latinlerin yardımıyla savunabileceğini düşünüyordu. Bu nedenle Batı'dan yardım alabilmek amacıyla 12 Aralık 1452'de Ayasofya'da Papa ile evvelce imzalanmış kiliselerin birleşmesi esaslarına göre düzenlenen ilk ayinde hazır

⁵⁶⁸ Niccolo Barbaro, **Kostantinniye Muhâsarası Ruznamesi 1453**, s. 27-51, Alpay Bizbirlik, Melis Altan, "15. Asrın Yabancı ve Osmanlı Kaynaklarındaki Bilgilere Göre Fatih Sultan Mehmed ve Osmanlı Ordusu İmajı", **9. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi 12-13 Aralık 2020, Bildiri Tam Metin Kitabı**, Ankara, 2020, s. 51,54.

⁵⁶⁹ Niccolo Barbaro, **Kostantinniye Muhâsarası Ruznamesi 1453**, s. 37-70, Alpay Bizbirlik, Melis Altan, "15. Asrın Yabancı ve Osmanlı Kaynaklarındaki Bilgilere Göre Fatih Sultan Mehmed ve Osmanlı Ordusu İmajı", **a.g.e.**, s. 57.

bulunmuş, bu sayede Papa'dan yardım talebinde istemişti. Fakat 1204 Latin işgalinde yaşanan acıları hafızalarından silemeyen ve Latinlere karşı kin ve nefret besleyen Bizans halkı ve birçok papaz bunu protesto etmiştir. Bizans halkı ikiye bölünmüş durumdaydı. Bir tarafta “*Şehir Latinlerin eline geçse de dinsizlerin pençesine düşmesek*” diyenler varken, diğer tarafta ise “*Şehirde Latin külâhı görmektense Türk sarığı görmek evlâdır*” sözünü benimseyen birleşme aleyhtarları bulunuyordu.⁵⁷⁰

Niccolo Barbaro, kuşatma günlüğünde zaman zaman Bizanslıları tenkit ederek, başkent İstanbul'un savunması için ellerinden gelebilecek fedakarlıkları yapmadıklarını ima etmiştir. Ayrıca kuşatma sırasında Rumlardan birçoğunun para almadıkça çalışmayı reddettiğini; bunların şehrin savunmasına katılmasını sağlamanın çok zor olduğunu belirtmiştir:

“Bugün biz de kara tarafından surların mazgallarına konulmak suretiyle askerleri koruyacak mantelet'lerden⁵⁷¹ yedi araba dolusu hazırladık ve meydana götürdük. Baylos, bunların surlara taşınmalarını emretti. Rumlar kendilerine peşin para verilmedikçe bunları asla götürmek istemediler; hemen hemen akşama kadar bu ithilâf devam etti ve biz Venedikliler bunların nakli için icâbeden parayı kesemizden vermek mecburiyetinde kaldık. Rumlarsa hiç para vermediler. Manteletler surlara vasıl oldukları zaman gece olmuştu. Bu yüzden bunlar muharebe için surların mazgallarına yerleştirilemedi ve sipersiz kaldık. Bu da Rumların hasisliğinden ileri geldi.”⁵⁷²

Tam kadrosu 8.000-9.000 olan Bizans savunma ordusunun 3.000 kişilik asıl faal kısmı Latinlerden oluştuğu gibi başkumandanlığına da Bizans imparatoru XI. Konstantin'in isteği üzerine Cenovalı komutan Giovanni Giustiniani Longo getirilmişti. Cenevizli komutan 26 Ocak 1453'te Cenova ve Sakız Adasından iki gemi askerin komutasında Bizans İstanbul'una gelerek şehrin savunmasının üstlenmişti. Buna karşılık Bizans imparatorunun, Limni Adasını kişisel mülk olarak Giustiniani'ye vaat ettiği bilinmektedir. Cenovalı komutan yaklaşık iki ay boyunca Osmanlı sultanının ezici deniz ve kara kuvvetlerine karşı Bizans savunmasının başında olmuştur.⁵⁷³

⁵⁷⁰ Halil İnalcık, “Mehmed II”, **DİA**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, c. 28, s. 397.

⁵⁷¹ Tahtadan yapılmış, üzerlerinde ok atmaya yarayan ufak delikler bulunan, paravana şeklinde nakledilebilen siperler.

⁵⁷² Niccolo Barbaro, **Kostantinnye Muhâsarası Ruznamesi 1453**, s. 63.

⁵⁷³ Giustina Olgiati, “Giovanni Giustiniani Longo”, *Dizionario Biografico degli Italiani*, volume 57, [https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-giustiniani_\(Dizionario-Biografico\)/07.01.2023](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-giustiniani_(Dizionario-Biografico)/07.01.2023)

Niccolo Barbaro'ya göre kuşatma esnasında İstanbul'da yaşayan Latinler kendi aralarında bölünmüştür. Venedikliler ve şehrin savunmasına yardım etmek için gelmiş olan Batılılar, İmparator XI. Konstantin'e ve Bizans askerine yardım etme yoluna giderken, Galata'da yaşayan Latin Katolikler ve Haliç'in doğu kısmında oturan Ceneviz kolonisi tarafsız kalmayı tercih etti. Çünkü Cenevizliler için İstanbul'un Türk veya Bizans hâkimiyeti altında olması fazla önem teşkil etmemekteydi. Onlar, Doğu'daki ticari çıkarlarını takip etmelerine izin verilmesi ile ilgileniyor ve kendileri gibi Hristiyan olan Bizans'ın mücadelesini desteklemelerine rağmen II. Mehmed ile de iyi geçinmek istiyorlardı.⁵⁷⁴ Niccolo Barbaro, şehrin savunmasının daha ziyade şehirdeki Venedikliler tarafından yapıldığını özellikle belirtmektedir. Barbaro, Bizanslıları, İstanbul'u savunmamakla suçlarken, kuşatma sırasında tarafsız kalan Cenevizlileri de oldukça ağır bir dille eleştirmektedir.⁵⁷⁵

“...Bu alçak insanların yaptığı gibi karadan gemi yürütme işi dünyada görülmuş şey değildi. Neticede Kostantınniye limanı dâhilinde Pera civarından tam yetmiş iki tekne geçirildi. Bu iş daha ziyade Türklerin Cenevizlilerle sulh içinde bulunmaları sebebiyle mümkün oldu. Artık Türkler, limanın içinde iyi teçhiz ve teslih edilmiş yetmiş iki tekneleri bulunduğu için orada kuvvetli bir duruma girmişlerdi.”

Şüphesiz fethin en çarpıcı hamlelerinden biri olan gemileri karadan yürütme olayıyla ilgili olarak kaynaklardaki bilgiler çeşitlidir. Fakat Feridun Emecen'in aktarımına göre Osmanlı, Bizans ve Latin kaynakları Osmanlı gemilerinin 21-22 Nisan'da karadan yürütülerek Haliç'e indirildiği konusunda hemfikirdir. Bu olayı surlar üzerinden gördüğü anlaşılan Niccolo Barbaro, bugün Dolmabahçe/Kabataş civarı olan ve Çifte Sütunlar denilen yerden itibaren tayfaların Pera şehri yakınlarındaki bir tepeyi yol açmak üzere temizlediğini yazmaktadır. Marmara tarafından Haliç'e kadar her yerin tesviye edilerek toprak üzerine yağlı kalaslar ve yuvarlak nesneler koyulduğunu, böylelikle gemilerin geçişi için uygun bir yol oluşturulduğunu bildirmektedir. Önce küçük gemiler bu yoldan çekilmiş, daha sonra

⁵⁷⁴ Charles A. Frazee, “İstanbul'un Fethinden Sonra: Osmanlıların Kazanımları ve Katoliklerin Tepkisi”, çev. Mehmet Şahin, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya, 2004, sayı 17, s. 212-213.

⁵⁷⁵ Niccolo Barbaro, **Kostantinnîye Muhâsarası Ruznamesi 1453**, s. 42.

büyük, 15-20 çift kürekli gemilerin çekilme işine girişilmiştir. Niccolo Barbaro'ya göre 72 gemi çekilmiştir.⁵⁷⁶

Niccolo Barbaro'nun anlatımına göre hiç beklemediği bu olay karşısında telaşlanan Bizans ordusu, Haliç'teki Osmanlı gemilerini Rum ateşiyle yakmaya teşebbüs etmiş ancak Galata Cenevizlilerinin ihbarı yüzünden başarısızlığa uğradıkları gibi ağır kayıplar da vermişlerdir. Cenevizlilere karşı eleştirel bir tavır takınan Venedikli Barbaro, onları şehrin savunmasını baltalamakla suçlamaktadır: *"Bu mağlubiyete İsa dininin düşmanları olan Cenevizlilerin ihaneti sebep oldu. Cenevizliler bu ihaneti, Türk Beyi'ne olan dostluklarını izhar etmek için yaptılar"*⁵⁷⁷

Konstantinopolis halkı 1204 yılında Haçlıların da şehre Haliç yönünden girdiklerini unutmamıştı. Bu nedenle korku ve telaşla Osmanlı kuşatmasını takip etmekteydi. Bizans imparatoru ise Venediklilerin kendisine yardım göndermeyeceğini anladığı için çaresizlik içindeydi ve İstanbul'un kendisinde kalması karşılığında en ağır şartları kabul etmeye razı olduğunu söylemişti.⁵⁷⁸ Ancak Osmanlı sultanı, gelen elçilere *"Buradan geri gitmem kabil değildir. Ya ben İstanbul'u alırım ya da İstanbul beni"* diyerek ne kadar kararlı olduğunu göstermiştir.

Niccolo Barbaro ayrıca şiddetli bir gürültüyle hiç durmadan surları döven ve en zayıf noktaları bulmak için sürekli yerleri değiştirilen toplardan başka Türklerin âdetleri olan şiddetli naralarının, davul gürültüleri ve İstanbul semalarında yankılanan tekbir seslerinin İstanbul halkı üzerinde korkunç bir etki bıraktığını aktarmıştır.⁵⁷⁹

Bizanslılar her şeye rağmen yapılan tüm saldırılara şiddetle karşı koymaya devam etmekteydi. Ancak Fatih Sultan Mehmed vazgeçmiyor, sürekli yeni planlar yaparak yeni hücum yolları bulmaya çalışıyordu. Osmanlıların şehri ele geçirmek

⁵⁷⁶ Feridun Emecen, "Karadan Yürütülen Gemiler Fatih Sultan Mehmed'in Gizli Projesi miydi?", **Fatih Sultan Mehmed Han ve Dönemi**, ed. Ayşenur Bilge Zafer, Bursa, Gaye Kitabevi, 2016, s. 65.

⁵⁷⁷ Niccolo Barbaro, **Kostantinniye Muhâsarası Ruznamesi 1453**, s. 44.

⁵⁷⁸ A.e., s. 49.

⁵⁷⁹ Ebru Altan, "İstanbul'un Fethi Sırasında Şehirde Yaşanalar ve Psikolojik Durum", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul, 2017, sayı 66, s. 72.

için sarf ettikleri üstün çaba Bizanslıları hayrete düşürmekteydi.⁵⁸⁰ Fatih bir taraftan da Bizans'a kısa sürede gelebilecek askeri desteğin önünü kesmek için bazı teşebbüslerde bulunmuştu. Uzaktaki Latin Katolik devletlerin kısa sürede hazırlanarak karşı bir taarruza geçmelerinin çok güç olduğunu bilen Osmanlı sultanı, buradan deniz yoluyla gelecek yardımı güçlü donanmasıyla rahatlıkla engelleyebileceğini bilmekteydi. Bu sebeple öncelikli olarak Bizans imparatorunun Mora'da bulunan kardeşlerinden gelecek yardımı engellemek için Turhan Bey komutasında bir donanmayı Mora'ya göndermişti.⁵⁸¹

İstanbul halkı gibi Bizans imparatorunun da ümitleri gittikçe tükenmişti. Son bir umut Venedik'ten gelecek yardımı bekliyordu ancak Venedik gemileri henüz ortada yoktu. Niccolo Barbaro'nun anlatımına göre imparatorun görevlendirdiği gemi kendisine görünürde hiçbir Venedik gemisi olmadığını rapor edince imparator dayanamayarak ağlamıştı:

*“İmparator, Venediklilerin kendisine yardım göndermeyeceklerini anlayarak teessüründen hümgür hümgür ağlamaya başladı. İmparator bu vaziyet karşısında çaresiz, kendisini şefaâtkâr efendimiz Hazret-i İsa ile O'nun annesi Mukaddes Meryem Ana'nın ve şehrin alemdarı efendimiz Mukaddes Konstantin'in ellerine emanet etmeye karar verdi. Dinimiz düşmanı olan bu hain Türk Beyi'ne karşı Hristiyanlık aleminin yardım etmemesi üzerine şehri onlara emanet ederek muhafaza etmelerini niyaz eyledi.”*⁵⁸²

Niccolo Barbaro Türklerin artık genel hücum için son hazırlıklarını yaptıkları günlerde ateşi psikolojik bir harp aracı olarak kullandıklarından ve geceleri ordugâhta şehir halkını korkutacak derecede büyük ateşler yaktıklarından bahsetmektedir: *“Bu dinsizler yaktıkları dehşet verici ateşlerden başka, Türk adeti veçhile, naralar atıyorlardı. O derece ki sanki gökyüzü yırtılıyor gibiydi. Bütün şehir dehşet içinde kaldı. Herkes ağlayarak dinsizlerin bu şiddetli tehevüründen kendilerini korumaları için Allah'a ve Mukaddes Meryem'e yalvarıyordu.”*⁵⁸³

“Anlaşılyordu ki, Türk Beyi, bu elemli şehre karşı umumi taarruza geçecekti” diyen Venedikli Barbaro, kiliselerin çanlarının hiç durmadan çaldığından ve halkın

⁵⁸⁰ A.e., s. 72.

⁵⁸¹ Feridun Emecen, “Konstantinopolis'in Son Kuşatması ve Düşüşü”, **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c. 2, s. 307.

⁵⁸² Niccolo Barbaro, **Kostantinniye Muhâsarası Ruznamesi 1453**, s. 49.

⁵⁸³ A.e., s. 61.

gittikçe artan açlık, uykusuzluk ve yorgunluk nedeniyle perişan olduğundan bahsetmektedir. İstanbul halkı artık Tanrı'nın bile kendilerine karşı olduğunu düşünmeye başlamıştı. 22 Mayıs gecesi gökyüzünde ay tutulmasının ardından beliren dolunay imparator dahil herkesin büyük bir korkuya kapılmasına neden oldu, çünkü Bizanslıların inanışına göre İstanbul, dolunay işaret verince düşecekti:

*“Bu işaret, Konstantiniyye'nin liyakatli imparatoru Konstantin'e şerefli İmparatorluğu'nun sonlarına doğru yaklaşığını bildiriyordu. Filhakika böyle de oldu. Bu gece saat birde ay doğdu. Normal hesaplara göre bugün tostoparlak yani bedr-i tam halinde olması lazımdı. Fakat sanki üç günlükmiş gibiydi ve az görünüyordu. Halbuki hava temiz ve pak, bir kristal gibi berraktı; bu hal dört saat kadar devam etti, sonra yavaş yavaş yuvarlak olmaya başladı. Gecenin saat altısında da bedr-i tam haline geldi. Biz Hristiyanlar ve dinsizler bu muhteşem işareti hep birlikte gördük. Konstantiniyye imparatoru ve etrafındaki asiller bundan çok korkular. Çünkü Rumların şöyle bir itikadı vardı. Buna göre gökyüzünde ay bedr-i tam halinde iken işaret verilmedikçe Konstantiniyye asla kaybedilmeyecekti.”*⁵⁸⁴

28 Mayıs gününe geldiğinde ise; “şehirden herkesin kendi yerine geçmesi için şiddetli çanlar çalındı. Kadınlar, çocuklar hep bir arada surlara taş taşıyorlardı. Bu taşlar Türklerin üzerlerine atılmak üzere mazgallara konulacaktı. Herkes büyük bir korku ve teessür içinde ağlıyordu. Gece saat bir olunca Türkler, bütün ordugâhta evvelki iki gece de yakmış olduklarından daha çok büyük ve müthiş ateşler yaktılar. O kadar haykırıyorlardı ki biz Hristiyanlar buna tahammül edemiyorduk.”⁵⁸⁵

Nihayet 29 Mayıs 1453 tarihinde 53 gün süren kuşatmanın ardından 54. gün şehir San Romano (Topkapı) Kapısı'ndan şehre giren Türklerin eline geçmiştir. Niccolo Barbaro “Bu bin dört yüz elli üç senesinin yirmi dokuz Mayıs günü, gün doğmadan evvel saat üçte merhum Türk Murad'ın oğlu Mehmed Bey, umumi taarruza geçmek için Konstantiniyye şehrinin surlarına bizzat geldi ve neticede Konstantiniyye'yi aldı.” sözleriyle aktardığı Fatih'in genel taarruzunu tüm detaylarıyla anlatmıştır. Bizanslılar ise bütün çabalarına rağmen Konstantinopolis'i kaybetmelerinin sebebi olarak Tanrı'nın günahlarından dolayı kendilerini cezalandırdığına ve Fatih'i bunun için görevlendirdiğine inanmışlardı. Venedikli Barbaro, Tanrı'nın şehrin düşmesine neden olacak tüm kehanetlerin gerçekleşmesine izin verdiğini ve böylelikle Rum memleketinin Türkleri eline geçtiğini bildirmiştir:

⁵⁸⁴ A.e., s. 59.

⁵⁸⁵ A.e., s. 63-64.

*“Aziz Konstantin’in keşif ve ilhamına göre Ayasofya Kilisesi yanında at üzerinde duran mumaileyh, eliyle Anadolu’yu, yani Türkiye’yi göstererek: “Beni yıkacak olan kimse buradan gelecek” demiş. Diğer bir keşif ve ilhama göre ise Helena oğlu Konstantin adında bir imparatorun zamanında Konstantiniye kaybedilecek. Bir diğer kehanet de şöyle diyor: Gökyüzünde ay, işaret verdikten birkaç gün sonra Türkler Konstantiniye’yi alacaklar. Öyle ki bu keşif ve ilhamların üçü de tahakkuk etti.”*⁵⁸⁶

İstanbul’un fethinin Latin tanıklarından bir diğeri de fethi tasvir eden bir minyatürdür. Fetihten yaklaşık olarak yirmi sene önce Bizans İstanbul’una uğrayan Bertrandon de la Broquierè’nin seyahatnamesinin Batı’da birkaç el yazması bulunmaktadır. Bunların bir tanesi 1455 tarihinde yazılarak yazar tarafından Fransa Kralı III. Philippe’e sunulmuştur. Paris’teki Bibliothèque National’de muhafaza edilen bu yazmanın içinde İstanbul’un fethini tasvir eden bir minyatür bulunmaktadır.⁵⁸⁷ Batılı minyatür ustası Jean Mielot tarafından yapılan bu resim bütünüyle bir Batı minyatürüdür. Semavi Eyice’nin aktarımına göre ressam büyük ihtimalle İstanbul’u hiç görmemiş fakat şehirde bulunmuş ve hatta şehrin kuşatılmasına şahit olmuş bir yabancıнын anlatımlarına göre minyatürü meydana getirmiştir.⁵⁸⁸

Minyatürde İstanbul topoğrafya bakımından genel itibariyle doğru olarak belirtilmiştir. Boğazı’nın yeri, Marmara kıyıları, Anadolu yakası ve Haliç doğru olarak çizilmiştir. Ancak minyatürde üçgen biçimindeki Suriçi İstanbul’un en hâkim yapısının Ayasofya olarak gösterilmesi minyatür ustasının şehri hiç görmediğini düşündürmektedir. Semavi Eyice’ye göre ressam İstanbul’u bir Avrupa şehri gibi göstermiş ve Ayasofya’yı Batı şehirlerinin ana binası durumunda olan bir katedral görünümünde çizmiştir. Fakat kendisine anlatılanlara göre Osmanlı ordusunun nasıl bir kuşatma yaptığı açık ve ayrıntılı olarak belirtilmiştir.⁵⁸⁹

⁵⁸⁶ A.e., s. 64.

⁵⁸⁷ Stefanos Yerasimos, “Bertrandon de la Broquierè”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 159.

⁵⁸⁸ Semavi Eyice, **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul’u**, s. 211-213.

⁵⁸⁹ A.e., s. 213.

Minyatürde İstanbul'un kara tarafı surlarının dışındaki tepelerde çadırlar halinde ordugâhın kurulmuş olduğu görülmektedir. Ayrıca Galata surlarının hemen arkasından Türk kadırgalarının boğaz kıyılarından tepeye aşırılarak aşağıya kaydırılıp Haliç'te denize indirilişi gayet açık ve ayrıntılı olarak betimlenmiştir.⁵⁹⁰ Söz konusu minyatürde ayrıca Türklerin Haliç'i geçmek için yan yana bitleştirilmiş kayıklardan oluşan bir köprü yaptıkları da bu minyatürde açıkça belirtilmiştir. Bu bağlamda bu minyatür Bizans İstanbul'unun Fatih tarafından kuşatılması ve fethinin bir belgesi sayılmaktadır.⁵⁹¹

4.4. Fetih Sonrası İstanbul'da İskân Siyaseti

Halil İnalcık *"fetihten önce İstanbul, ölü bir şehirdi"* demektedir.⁵⁹² Latin işgalinden bu yana kendini bir daha toparlayamayan İstanbul, eski ihtişamından ve kalabalık nüfusundan çok uzaklaşmıştı. Konstantinopolis'in yerli halkları arasında bulunan Rum, Yahudi ve Ermeni nüfusun bir bölümü Fatih'in şehri kuşattığı yıllar içinde İstanbul'u terk etmişti. Ayrıca şehirde kalma cesareti gösteremeyen Venedikliler de kuşatma başlamadan önce kaçmışlardı. Niccolo Barbaro 26 Şubat 1453 gecesi biri Venedik'ten altısı Girit'ten gelen yedi gemiyle kaçanları anlatmıştır:

*"Böyle kaçıp gitmeleri Türk'ün verdiği korku yüzündendir, zira Türk'ün gelmesi an meselesiydi. Onlar da bu korku sebebiyle kaçtılar. Bu yedi gemiden başka birçok kimse de takriben 700 kişi kadar kaçtı. Sözü geçen gemiler toplu halde Türk'ün donanması onlara maksızın Tenedos'a kadar gittiler. Gelibolu Boğazı'ndan çıktıkları zaman birbirlerinden ayrıldılar. Altısı Girit'e, Piero Davanzo da Venedik'e doğru gitti, hepsi de memleketlerine kavuşarak kurtuldular."*⁵⁹³

Şehir halkının büyük ölçüde kaçmış olması nedeniyle İstanbul'un fethinde yaşanan insan kaybı Latin istilasına nazaran çok daha az olmuştur. Ayrıca Türk fethinde halk, Latin işgalinde olduğu gibi katledilmemiştir. Fatih, fetihten hemen sonra mümkün olduğu kadar çok yağmalamadan kaçınmaya çalışmıştır. Ancak şehir Türkler tarafından ele geçirildikten sonra pek çok kişi korku içinde ya saklanmış ya da şehri terk ederek Galata'ya kaçmış, geri kalanlar da Osmanlı ordusu tarafından esir alınmıştı.

⁵⁹⁰ Stefanos Yerasimos, "Bertrandon de la Broquière", **DBİA**, s. 159.

⁵⁹¹ Semavi Eyice, **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul'u**, s. 214.

⁵⁹² Halil İnalcık, "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası", çev. Fahri Unan, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Samsun, 1988, sayı 3, s. 215.

⁵⁹³ Niccolo Barbaro, **Kostantinniye Muhâsarası Ruznamesi 1453**, s. 28-29.

Fatih sonrası ilk hamlesi İstanbul'u eski ihtişamına kavuşturmak olan Fatih Sultan Mehmed, şehri yeniden inşa etmeye başladığında İstanbul'un nüfusu 50.000 kişiye kadar düşmüştü. İstanbul nüfusunun çoğalması ve şehrin yeniden kalkınması için fethin hemen ertesi günü, şehrin her semtinde tellallar saklanan halkın ortaya çıkmalarını, evlerine dönmelerini, can, mal, din, örf ve âdetlerinin güvence altında olduğu duyurdular. Osmanlı Devleti'ni tanıyıp vergi verdikleri sürece tüm İstanbul halkının can ve mallarının korunacağına dair güvence veren fermanlar çıkarıldı. Fatih şehri yeniden nüfuslandırmak için kendine ait esirlerin beşte birini aileleriyle birlikte şehrin Haliç kıyılarına yerleştirdi; onlara ev verdi ve belirli bir süre vergiden muaf tuttu. Fidyelerini ödeyen veya belirli bir süre içinde ödemeyi kabul eden esirler serbest bırakıldı ve şehirde yerleşmelerini sağlayabilmek için ev vermek ve vergiden muaf tutmak yoluna gidildi. Ayrıca tutsakların fidyelerini ödeyebilmeleri için inşaat ve onarım işlerinde çalışmalarına izin verildi.⁵⁹⁴

Fatih öncelikle şehri terk eden yerli halkın geri dönmesini teşvik etmiş ancak halkın isteğine bırakılan bu teşviklerin İstanbul'un yeniden nüfuslandırılmasında tek başına yeterli olmaması üzerine Rumeli ve Anadolu'dan bir kısım varlıklı Müslüman, Hristiyan ve Yahudi ailelerin İstanbul'a zorunlu olarak gönderilmesini emreden fermanlar çıkarmıştır. Böylece Anadolu'dan ve Rumeli'den 4000'er ailenin İstanbul'da boş evlere yerleştirilmesiyle, şehrin kısa sürede Osmanlı şehri özelliklerine bürünmesi sağlanmıştır.⁵⁹⁵ Kritovulos bu ailelerin belirli bir plan kapsamında İstanbul'a sürgün edildiğini anlatmıştır. İlim, fen ve servet sahipleri ile ticaret erbabı olanlar İstanbul'un içine, diğer halk ise tarım yapmak, şehrin ihtiyaç duyduğu ürünleri üretmek ve bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla İstanbul'un çevresindeki boş arazilere yerleştirilmiştir.⁵⁹⁶ Fatih, belli zanaat ve meslek gruplarını İstanbul'a yerleştirerek nüfus sorunuyla birlikte iktisadi ve sosyal çöküntüyü de sona erdirmeyi amaçlamaktaydı.

⁵⁹⁴ Halil İnalçık, "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası", **a.g.e.**, s. 216, Stanford Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808**, Cambridge, Cambridge University Press, 1976, c. 1, s. 59.

⁵⁹⁵ Halil İnalçık, "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası", **a.g.e.**, s. 217.

⁵⁹⁶ Kerim İlker Bulunur, **Osmanlı Galatası (1453-1600)**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2014, s. 140.

Fetihten önce bir Ceneviz kolonisi konumunda olan Galata ise aman yoluyla teslim olduğu için İstanbul'a göre daha avantajlı durumdaydı.⁵⁹⁷ Galata yağmalanmamış, halkı da esir edilmemişti, fakat İstanbul'un başına gelenlerden korkan halkın bir kısmı şehri terk etmişti. Şehri terk edenlerin çoğu zengin İtalyan tüccarlardı. Cenevizliler 1204 Latin istilasının yaralarını sarmaya çalışan Bizans'tan aldıkları ticari imtiyazlarla Galata'yı önemli bir cazibe merkezi haline getirmişlerdi. Şehrin 1453'te Türkler tarafından fethi bir süreliğine de olsa Galata'daki bu düzenin bozulmasına sebep olmuştu. İtalyan tüccarların ya memleketlerine ya da Sakız Adası gibi o dönemde Venedik ve Cenevizlilerin elinde bulunan adalara göç etmelerine neden olmuştur. İstanbul'un fethine tanıklık eden Midilli Piskoposu Sakızlı Leonardo Galata halkının kaçışını şu sözlerle aktarmıştır: *"Bakin bu felaketle bağlantılı başka bir felaket daha var: Peralılar, şehrin alındığını görünce adeta deliye dönerek kaçtılar. İçlerinden gemilere binemeyenler Türk kadırgalarının saldırısına uğrayarak Türklerin eline düştü: çocuklarını terk etmek zorunda kalan anneler esir alındı, diğerleri ise denize düşerek boğularak öldüler."*⁵⁹⁸

Kerim İlker Bulunur'a göre Osmanlı kronikleri fetihten sonra İstanbul Suriçi ve çevresinin iskânına dair önemli bilgiler verirken Galata'dan pek bahsetmemektedir. Bu durum her ne kadar Osmanlı idaresinin iskân meselesinde önceliği İstanbul'a tanınmasından kaynaklanmış olsa da arşiv belgeleri Galata'nın da imar ve iskânın da Suriçi İstanbul ile paralel bir seyir izlendiğini göstermektedir. Buna göre fetih sonrasında İstanbul'da izlenen iskân planının daha küçük boyutlusu Galata'da uygulanmıştır.⁵⁹⁹ XVII. yüzyılın seyyahı Evliya Çelebi, Galata ve çevresinde kimin nereye yerleştirildiği ile ilgili şu bilgileri vermektedir: *"Gelibolu kavmin Tershâne'ye*

⁵⁹⁷ Aman (Eman) usulü İslam hukukuna göre uygulanan bir taktiktir. Uzun bir kuşatma neticesinde aç ve susuz kalan şehir halkına güvence verilir. *"Teslim olursanız canınız, malınız ve kendi dininizi serbestçe icra hakları verilecektir"* denilir. Bu teklif İslami bir yeminle teyit edilir. Birçok şehir Türklerle, yeminle imzalanmış bir *ahidnâme* (*emannâme*) ile teslim edilmiştir. Ceneviz Galatası'nın teslimi de bunun örneklerinden biridir. Ceneviz halkına güvenve belgesi Zaganos Paşa tarafından verilmiştir. Bu güvencenin Rumca metni günümüze ulaşmıştır. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Halil İncalcık *"Ottoman Galata 1453-1553"*, **Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne**, ed. Edhem Eldem, İstanbul, Paris, Isis Press, 1991, s. 17-116.

⁵⁹⁸ Kerim İlker Bulunur, **Osmanlı Galatası (1453-1600)**, s. 135-136, Agostino Pertusi, **La Caduta di Constantinopoli v. 1. Le Testimonianze dei contemporanei**, Milano, Fondazione Lorenzo Valla, Arnoldo Mondadori Editore, 1976, s. 169.

⁵⁹⁹ Kerim İlker Bulunur, **Osmanlı Galatası (1453-1600)**, s. 139.

ve İzmir kavmin Büyük Galata'ya ve Freng kavmin Küçük Galata'ya ve Sinop ve Samsun kavmin Tophâne'ye..." Böylelikle ticarete yatkın olan Frenk⁶⁰⁰ ve İzmir halkının Galata'ya, denizcilğe yatkın olan Gelibolu, Sinop ve Samsun halkının ise denizcilik faaliyetlerinin yoğunlaştığı Kasımpaşa ve Tophane'ye yerleştirildiği anlatılmaktadır. Bu da bize Osmanlı Devleti'nin Galata'nın bir ticaret ve denizcilik merkezi olarak varlığını sürdürmesini istediğini, bunun için de bu faaliyetlere yatkın halkı bu bölgelere sürdüğünü göstermektedir.⁶⁰¹

4.5. Fatih'in İstanbul'unda Bizans'ın Mimari Mirası

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u harabe bir şehir olarak ele geçirmek istemiyordu. Bu nedenle kuşatma süresince Bizans imparatoru XI. Konstantin'e defalarca sulh tekliflerinde bulunmuştu. Şehir sulhen teslim edildiği takdirde, yaptığı kahramanca savunmadan çok etkilendiği XI. Konstantin'e imparatorluk şahsiyetine dokunmadan Mora'da veya istediği herhangi bir yerde yerleşmesine ve orada görev yapmasına izin vereceğini bildirmişti. Ancak imparator bazen şehri teslim etme noktasına gelmiş olmasına rağmen, savunmaya devam etmiştir. Bu da şehrin teslim edilmemesinden dolayı sınırlı da olsa müsaade edilen yağmanın ve yoğun süren kuşatmanın etkisiyle İstanbul'un büyük ölçüde tahrip olmasına sebep olmuştur.⁶⁰²

Fatih, İstanbul'u ele geçirdikten sonra XI. Konstantin'in çarpışmalar sırasında ölmesi üzerine imparatorun sonraki en nüfuzlu adam durumunda olan Grandük Lukas Notaras'ı huzuruna çağırarak şehri teslim etmesi için niçin imparatoru ikna etmediğini sorarak azarlamış; bunu yapılmış olsaydı şehir pek çok zarardan, tahripten ve bir o kadar can da telef olmaktan kurtulmuş olacaktı demiştir. Notaras ise şehri teslim etmeye niyetlenmiş olduklarını fakat şehrin savunmasına katılan Latinlerin

⁶⁰⁰ Frenk kelimesi Osmanlı'da "Batı Avrupalı" anlamını taşıyan bir ifadedir. Osmanlılar öncelikle çok fazla ticari ilişki içinde oldukları İtalyanları, XV. yüzyıl sonlarından itibaren de tüm batı Avrupalı milletleri bu ifadeyle tanımlamışlardır. Bkz. Mahmut H. Şakiroğlu, "Frenk", DİA, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, c. 13, s. 197.

⁶⁰¹ Kerim İlker Bulunur, **Osmanlı Galatası (1453-1600)**, s. 144-145.

⁶⁰² Mahmut Ak, "Fatih Döneminde İstanbul'da İmar Faaliyetleri ve Mahalle Yerleşimi Hakkında", **İstanbul: Şehir ve Medeniyet**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2004, s. 240.

buna şiddetle karşı çıktıklarını belirterek ne imparatorun ne de kendisinin bunu yapacak güce sahip olduklarını ifade etmiştir.⁶⁰³

Bizans ve Latin kaynaklarının hemen hepsinde ve bunlardan istifade edilerek yazılan araştırmalarda Türk askerlerinin İstanbul'a girdiklerinde büyük bir yağmalama hareketine giriştikleri belirtilmektedir. Aslında askerlere şehir kılıç gücüyle alındığı için üç gün yağmalama hakkı verilmişti.⁶⁰⁴ Bu durum kaçınılmazdı çünkü İslam hukukuna göre gayrimüslimlerin elindeki bir şehrin kumandanına üç kere “*Teslim ol, şehir kapısını aç*” ihtarı verilir, ondan sonra saldırı başlardı. Zorla alınan şehir yağmaya tâbi olurdu. Ancak Fatih, yağmalama esnasında hiçbir yapının tahrip edilmemesini kesin surette şart koşmuş ve belirli kurallar dahilinde yağmaya müsaade ettiğini duyurmuştur.⁶⁰⁵

Nitekim Bizans tarihçisi Dukas'ın aktarımlarında, fethin ardından Ayasofya'ya giden Osmanlı padişahının bu sırada kilisenin merdivenlerinden birini kırmak üzere olan bir yeniçeriye gördüğünü ve onu cezalandırarak şu sözleri söylediğini görmekteyiz: “*Servet ve esirler size yeter, şehrin binaları bana aittir.*”⁶⁰⁶ Bu bağlamda kendisini Roma İmparatorluğu'nun gerçek varisi olarak gören Fatih'in aynı zamanda İstanbul'un Doğu Roma-Bizans'tan gelen tarihi dokusunun da mirasçısı ve koruyucusu olduğunu anlamaktayız. Böylelikle Fatih'in bu fermânı Ayasofya'yla birlikte Bizans İstanbul'unun birçok mabedinin ve yapısının yağmalanmasına ve yıkımına engel olmuştur.

Fatih üç günlük yağmanın sona erişinden hemen sonra büyük bir enerjiyle harekete geçmiş ve şehri yeniden siyasi ve iktisadi bir imparatorluk merkezi yapmak için hızla imar ve iskân çalışmalarına başlamıştır.⁶⁰⁷ Fethin tanıklarından Kritovulos, Fatih'in şehri ihya etme kararını şu sözlerle aktarmıştır:

⁶⁰³ Halil İnalçık, “Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşaaı”, **a.g.e.**, s. 215-216.

⁶⁰⁴ Feridun Emecen, “İstanbul'un Fethi Olayı ve Bazı Meseleleri”, İstanbul Üniversitesi 550 Yıl Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. Yüzyıl) 30-31 Mayıs 2003, İstanbul, 2004, s. 34.

⁶⁰⁵ Halil İnalçık, Bülent Arı, “Türk İslam Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c. 3, sayı 6, İstanbul, 2005, s. 31.

⁶⁰⁶ Dukas, Bizans Tarihi, çev. VI Mirmiroğlu, İstanbul, İstanbul Fetih Derneği, 1956, s. 184.

⁶⁰⁷ Halil İnalçık, “Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşaaı”, **a.g.e.**, s. 215.

*“Sultan devlet büyükleri ve maiyetiyle şehre girerek onu nasıl iskân edeceğine dair planlar yapmaya başladı. Sadece eski haline getirmeyi değil, mümkün olduğunca tümüyle yeniden düzenleyerek karanın ve denizin seçkin bir noktasında bulunan bu şehri devletin başkenti yapmak istiyordu.”*⁶⁰⁸

İstanbul’un fethinden kısa bir zaman sonra Osmanlı sarayında bulunan ve o günlerdeki gelişmeleri izleyen Venedikli Jacopo Languschi, Konstantinopolis’i fethederek burayı Osmanlı Devleti’nin payitahtı yapan Fatih Sultan Mehmed’in, Doğu-Batı, İslam-Hristiyan uygarlıkları için, daha genel bir yaklaşımla Akdeniz havzası için, İstanbul’u bir merkez haline getirmeye çalıştığını ve böylelikle bir kültür birliği kurmayı hedeflediğini belirtmiştir.⁶⁰⁹

Konstantinopolis’i ele geçiren Fatih Sultan Mehmed, klasik geleneği reddetmeyen, Roma tarihini bilen, İslam geleneklerine pek uygun olmayan tarzda zamanın Avrupa kültürüne ve tarihine entelektüel düzeyde ilgi duyan bir Osmanlı sultanıydı. Fatih’e göre fetih bir yerin sadece ele geçirilmesi değil, her yönüyle ihya edilmesiydi. Bu sebeple Fatih, Bizans İstanbul’unu Osmanlı İstanbul’una çevirmek için eski zamanların tüm izlerini silmek yerine geçmişe yeni anlamlar katmıştır. Mevcut Bizans yapılarına sahip çıkmış gerek dini gerekse de sivil binaların işlevlerini değiştirerek Bizans İstanbul’unu bir Osmanlı şehrine dönüştürmüştür.⁶¹⁰

Fatih, uzun süredir fakirliğe ve yıkıma mahkûm olmuş İstanbul’u ve başta Ayasofya olmak üzere barındırdığı diğer önemli eserleri hızla yeniden yapılandırma gayreti içerisine girmiştir. 1453 yılı sonrasında Türk idaresi eski Bizans yapılarının büyük bir kısmını imkân dahilinde korumaya çalışmıştır. Fatih tarafından uygulanan bu koruyucu prensip sayesinde şehrin tarihsel bütünlüğü korunmuş ve İstanbul’un eski sahipleri tarafından inşa edilen yapıların üzerine Osmanlılar kendi eserlerini yükseltmişlerdir.

4.5.1. İstanbul Surları

⁶⁰⁸ Kritovulos, **Kritovulos Tarihi (1451-1467)**, s. 97.

⁶⁰⁹ Halil İnalcık, “Mehmed II”, **DİA**, s. 405.

⁶¹⁰ Caroline Finkel, **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı: Osmanlı İmparatorluğu’nun Öyküsü 1300-1923**, çev. Zülal Kılıç, İstanbul, Timaş Yayınları, 2007, s. 49.

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un fethinden hemen sonra şehrin düzeninin sağlanmasının yanında imar hareketlerinin yürütülmesi amacıyla idarenin başı olarak şehre Hızır Bey Çelebi'yi kadı, Karıştıran Süleyman Bey'i de subaşı olarak tayin etmiştir. Çok harap ve yoksul olarak teslim alınan İstanbul'da Hızır Bey Çelebi'nin Süleyman Bey ile öncelikle surları ve şehrin kapılarını onarttığı tahmin edilmektedir. Kaynaklara göre Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan bir belgede Hızır Bey'den şehir surlarının Yalı Kapı ile Topkapı arasındaki kısmın gediklerinin onarımı istenmiştir. Hızır Bey'in padişaha sunduğu raporda farklı yüksekliklerde olmak üzere yaklaşık olarak toplam 240 metre uzunluğundaki harap duvar ve burcun kimi kısımlarda temelinden yenilenerek onarıldığı yazmaktadır.⁶¹¹

Fetihten hemen sonra Fatih Sultan Mehmed surları ve kapıları onarttığı gibi 1457-1458 yıllarında, Konstantinopolis surlarının en görkemli kapısı Altın Kapı'nın iki kulesi ve aynı sıradaki iki Bizans kulesini kullanarak, mevcut durumdaki bu dört burca üç kuleli bir sur ilave ederek, burada beşgen şeklinde, yedi kuleli bir hisar yaptırmıştır. Yapının sahip olduğu yedi adet kule hisara ve çevresindeki semte de adını vermiştir. Fatih döneminde Osmanlı hazinesinin muhafazası için inşa edilen Yedikule Hisarı uzun süre aynı amaç için kullanılmıştır.⁶¹²

4.5.2. Kiliseden Dönüştürülen Camiler

Bizans kaynaklarında, Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da bu devletin bütün ömrü boyunca yapılmış pek çok sayıda manastır, kilise ve şapelin bahsi geçmektedir. Fakat bunların büyük bir kısmının yine bu imparatorluğun uzun ömrü içinde ve şehrin fethinden çok önceleri harabe haline geldikleri veya ortadan yok oldukları da bir gerçektir. Semavi Eyice'nin aktarımına göre 1453'te imparatorluk çöktüğünde on sekiz manastır kesin olarak faal durumdaydı ve manastırlara ait olanlar hariç olmak üzere hizmette kalabilen kiliselerin sayısı da elliyi aşmamaktaydı. Böylelikle Fatih'in şehri ele geçirdiğinde Suriçi İstanbul'da

⁶¹¹ Metin Ahunbay, Zeynep Ahunbay, "Sur Onarımları", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 79.

⁶¹² Hayri Fehmi Yılmaz, "Yedikule Hisarı ve Zindanı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 460.

kullanılır durumdaki kilise ve manastırların sayısının pek fazla olmadığını söyleyebiliriz.⁶¹³

Stefanos Yerasimos'dan öğrendiğimize göre İstanbul'da kiliseden camiye çevrilmiş olduğunu kaynaklardan bildiğimiz ya da yapısından saptadığımız kiliselerin toplamı 36'dır. Bugün cami olan ve Bizans kilisesinden çevrilmiş olan 36 kilisenin ancak beşi Fatih Sultan Mehmed tarafından camiye çevrilmiştir. Geriye kalanların 20'si II. Bayezid, 3'ü Kanuni Sultan Süleyman, 2'si III. Murad, 1'i de IV. Murad devrinde camiye çevrilmiştir. Kalan son dört kilisenin camiye çevriliş tarihi ise bilinmemektedir.⁶¹⁴

Yerasimos, İstanbul'un Osmanlı başkenti yapılma kararı alınmasının ya da ilan edilmesinin 1458 yılı sonbaharına rastladığını bildirmektedir. Bu nedenle 1453-1458 yılları İstanbul'un henüz başkent olmadığı veya en azından başkent olacağının ilan edilmediği kararsız bir dönemdir. Daha önce bahsettiğimiz üzere fethedilen şehir nüfusunu kaybetmişti, birçok kişi esir düşmüş ve esir olarak başka yerlere götürülmüştü. Bu durumda şehrin yeniden iskânı söz konusuydu ancak şehre rağbetin az olması nedeniyle şehir sürgünlerle iskân edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu dönemde fethedilen yerlerin hepsinin Balkanlar'da olması nedeniyle İstanbul'a sürülen halkın da çoğunun önemli bir ölçüde Ortodoks Hıristiyan'dır. Yerasimos'a göre fethin hemen sonrasındaki yıllarda İstanbul'un nüfusunun çoğunlukla gayrimüslim olduğunu varsayarsak Fatih döneminde neden önemli sayıda kilisenin camiye çevrilmediğini daha iyi anlayabiliriz.⁶¹⁵

İstanbul'un fethinin ardından Fatih, Türkleşen ve İslamlaşan şehirde öncelikli ihtiyaçları karşılamak üzere birkaç Bizans manastırını İslâm müesseselerine dönüştürdüğünde bunların kiliselerini de cami hâline getirmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in 1463 tarihli vakfiyesinde İstanbul'da ve İstanbul'un çevresinde kiliseden

⁶¹³ Semavi Eyice, "İstanbul'un Fethinde Bizans'ın Mimari Mirası", **Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VII. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler 9-11 Mayıs 2003**, İstanbul, 2003, s. 39.

⁶¹⁴ Stefanos Yerasimos, "Kostantiniye Kiliselerinden İstanbul Camilerine Bir Değişimin Tarihi", **Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar**, ed. Annie Pralong, çev. Buket Kitapçı Bayrı, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016, s. 184.

⁶¹⁵ A.e., s. 186-188.

camieye çevrilen Ayasofya dışında beş kiliseden söz edilmektedir.⁶¹⁶ Bu kiliselerden biri Silivri’de olduğu için konumuzun dışındadır. İkincisi de Galata’da Arap Camii adıyla bilinen San Domenico Kilisesi’dir. Kiliseden çevrilen bu cami İstanbul’da olmakla birlikte sur dışında bulunmaktadır, bu nedenle söz konusu yapıyı Galata/Pera bölümünde ele alacağız. Sonuç olarak Fatih’in Suriçi İstanbul’da İslamiyet’e ait dinsel ve sosyal işlevler kazandırarak camiye çevirdiği dört Bizans kilisesi şunlardır: Ayasofya Cami, Zeyrek Cami, Eski İmaret Cami, Kalenderhane Cami.

Ayasofya Cami

Ayasofya, Latin istilasından İstanbul’un fethine kadar geçen dönemde en karanlık çağını yaşamıştır. İki defa yıkılan ve yeniden inşa edilen, yüzyıllar boyunca depremler, savaşlar ve isyanlar nedeniyle tahrip olan, maddi olanaksızlıklar nedeniyle bakımsız kalan ve belirli kısımları çöken Ayasofya, Fatih’in fethine kadar sürekli yıkılma tehlikesi altında varlığını sürdürmüştür.

Semavi Eyice, Evliya Çelebi Seyahatnamesinin bir yazmasında yer alan, fakat başka kaynaklarda bulunmayan bir bilgiye göre, İstanbul’un fethinden birkaç yıl önce bir depremde zarar gören Ayasofya’nın kuzey tarafını tamir etmek üzere Ali Neccâr adındaki Türk mimarın Edirne’den İstanbul’a gönderilmiş olduğunu belirtmektedir. Gerekli onarımları ve takviyeleri yapan mimar Edirne’ye dönüşünde müstakbel minarenin kaidesini de hazırladığını açıklamıştır.⁶¹⁷ Ayasofya’nın ilk minaresi fetih sonrası Fatih döneminde ahşaptan inşa edilmiştir.

İstanbul’un fethinden sonra şehrin en büyük mabedi olan Ayasofya Kilisesi Fatih Sultan Mehmed tarafından fethin sembolü olarak camiye çevrilmiş ve ilk Cuma namazı da burada kılınmıştır.⁶¹⁸ Ancak mabedin ismini değiştirmeyerek aynen koruyup kullanmış, böylelikle Katolik-Ortodoks mezhep kavgası yüzünden

⁶¹⁶ **Ebu’l-Feth Sultan Mehmed Han Vakfiyesi (Ayasofya Vakfiyesi)**, Millet Kütüphanesi, s. 6-7 https://mk.gov.tr/GalleryFiles/250/ayasofya_vakfiyesi_defter-35339641-a0db-42de-a761-8fa0a28d5c32.pdf 29.08.2023

⁶¹⁷ Semavi Eyice, “Ayasofya”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, c. 4, s. 207.

⁶¹⁸ **A.e.**, s. 206.

sosyolojik ve sembolik anlamı büyük zarar gören Ayasofya isminin kalıcı olmasını sağlamıştır. Fatih camiiyi kendi hayratının ilk eseri olarak vakfederek “*Fatih Külliyesi ve Ayasofya-i Kebir Vakfı*”nı kurmuştur.

Fatih Sultan Mehmed 1463 tarihli vakfiyesinde Ayasofya’nın önemini bizzat anlatmıştır:

*“Bu hayra tahsis edilen yerlerden biri, Kostantiniyye beldesinin içinde bulunan, saltanat için ibka olunan Kal’a-i Sultaniye-i Cedide’ye (Yeni Saraya) yakın yerde bulunan ve çok büyük ilahi teyidlerle müeyyed olan Kostantiniyye fatihinin manevi gölgesinde, yüksek meziyetler ve mevhibelerle çepeçevre sarılan ve Ayasofya diye isimlendirilen nefis kilisedir.”*⁶¹⁹

Ayasofya’nın Bizans’ın son dönemindeki bakımsız ve onarımsız haliyle bile sahip olduğu tarihsel geçmişi ve ihtişamlı, büyük yapısıyla XV. yüzyılın ilk yarısında şehre gelen Latin seyyahların hayranlığını uyandıran en önemli yapı olduğundan söz etmiştik. Bizans döneminde olduğu gibi Osmanlı döneminde de Latin seyyahların yolu İstanbul’a düşmüştür. Bu seyyahların başında Vicenzalı Giovanni Maria Angiolello gelmektedir.⁶²⁰ İstanbul’un fethinden sonra şehrin durumunu tasvir eden ilk yabancı olan Angiolello, seyahatnamesinde Osmanlı İstanbul’unun Ayasofya’sını anlatmıştır:

*“Konstantiniyye şehrinde ilk olarak Ayasofya kilisesi gelir; taş, mermer, somaki ve mozaik işçiliği ve büyüklüğü ile hayret verici bir eserdir. Ancak orta yerindeki kubbesi değişmeksizin, görüldüğü şekliyle bugüne gelebilmiştir. Eşi bulunmaz bir yapı olduğu için Türkler onu mâbedleri olarak seçmişlerdir. İçinde âdetleri üzere ibadet ederler. Yapının çevresinde diğer bazı kiliseler vardır ki bunlar bu büyük kubbeye bağlıdırlar. Birinde sultanın fillerini, birinde aslanlarını barındırırlar. Diğer bir kilisede yine hepsi sultana ait olan zırhlı gömlekler, kemerler ve harp mühimmatı bulunur. İçinde barut yapmak için değirmen bulunan bir kilise daha vardır. Bütün bu yapılar, mermerle ve içerden mozaikle bezenmiş büyük sanat eserleridir.”*⁶²¹

⁶¹⁹ Ebu’l-Feth Sultan Mehmed Han Vakfiyesi (Ayasofya Vakfiyesi), s. 6.

⁶²⁰ Vicenzalı bir ailenin oğlu olan Giovanni Maria Angiolello, Fatih Sultan Mehmed’in Venediklerin Ege Denizi’ndeki en güçlü kalesi olan Eğriboz Adası’nı kuşatması sırasında (1470) Türklere esir düşerek İstanbul’a getirildi. Fatih’in ikinci oğlu şehzade Mustafa’nın emrine verildi. Şehzadenin ölümü üzerine Fatih’in sarayına alındı. Burada hazinedarlığa kadar yükseldi. Fatih’in bazı seferlerine de katılan Angiolello, Fatih’in ölümünden sonra II. Bayezid’e da hizmet etti. Ancak bu dönemde Akkoyunlu Devleti’ne gönderildiği görevden dönmeyerek kaçtı. 1483’te memleketi Vicenza’ya döndü. Historia Turchesca (Türk Tarihi) adlı en önemli eserinde Osmanlı tarihini anlatmıştır. Franz Babinger, “Angiolello, Giovanni Maria”, Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 3, 1961 [https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-maria-angiolello_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-maria-angiolello_(Dizionario-Biografico)/) 29.08.2023

⁶²¹ J. M. Angiolello, *Edition de J. M. Angiolello 1452-1525 Ses Manuscripts Inédits I.*, ed. Jean Reinhard, Besançon, Imprimerie Jacques et Demontrand, 1913, s. 47-48.

Osmanlılar fethin nişanesi olarak kabul ettikleri ve kıymet verdikleri Ayasofya Camii'ne Fatih'ten itibaren büyük özen göstermiş, bakım ve onarım faaliyetlerini sürekli hale getirmiş ve yapıyı eskisinden daha sağlam duruma kavuşturmuştur. Özellikle Mimar Sinan'ın Ayasofya'ya yaptığı eklemeler ve düzenlemeler, bu Bizans mirasının günümüzde hala ayakta kalmasında çok önemli rol oynamıştır. Böylelikle fetihle birlikte Ayasofya sadece camiye dönüştürülmemiş, aynı zamanda insanlığın bu ortak mirası Osmanlılar tarafından muhafaza ve ihya edilmiştir.⁶²²

Zeyrek Cami

Haliç'e hâkim bir yerde bulunan Pantokrator Manastırı fetihten hemen sonra bizzat Fatih tarafından medreseye çevrilerek Osmanlı İstanbul'unun ilk eğitim kurumlarından biri olarak faaliyet göstermiştir. Pantokrator Kilisesi de camiye çevrilmiştir. Fatih'in vakfiyesinde bu durum açıkça belirtilmiştir:

“Bunlardan biri de Kostantiniyye’de, Mevlâna Zeyrek Mahallesi denilen mahallede bulunan ve Zeyrek Camii adı yerilen kilisedir ki, doğudan taraf-ı saltanat için tahsis edilen boş arazi; kible tarafından umumî yol, batıdan Zeyrek Medresesi Odaları denilen hücrelerin sahnı ve kuzeyden ise, zikredilen odaların bir kısmı ile sınırlıdır. Fatih bu kiliseyi içinde cum’aların ve cemaatle beş vaktin kılındığı bir mescid haline getirmiştir.”⁶²³

Medresenin ilk müderrislerinden olan ve o çevrede oturduğu anlaşılan Molla Zeyrek Mehmed Efendi camiye ve bölgeye günümüzdeki ismini vermiştir. 1470 yılında Havariyyun Kilisesi'nin yerine yapılan Fatih Külliyesi'nin medreselerinin tamamlanmasıyla birlikte yapının medrese işlevi sona ermiş, sonrasında Fatih Sultan Mehmed vakfına bağlı bir cami olarak kullanılmaya başlanmıştır. Terk edilen medrese zaman içinde bütünüyle yok olup ortadan kaybolmuştur. Zamanında manastırın kilisesi iken Zeyrek Camii olan yapı, İstanbul'da Bizans İmparatorluğu tarafından inşa edilmiş ve günümüze ulaşabilmiş, Ayasofya'dan sonraki en büyük dini yapı olma özelliğini taşımaktadır.⁶²⁴

Eski İmaret Cami

⁶²² Ayasofya Camii ile ilgili detaylı bilgi için bkz. <https://www.ayasofyacamii.gov.tr/tr/fetih-ve-ayasofya> 27.04.2023

⁶²³ Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han Vakfiyesi (Ayasofya Vakfiyesi), s. 7.

⁶²⁴ Semavi Eyice, “Zeyrek Kilise Camii”, DBİA, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 556.

Haliç'in Marmara'ya açılan tarafına hâkim bir yamaçta bulunan Eski İmarek Cami aslında Bizans döneminde Pantepoptes Manastırı'nın “*Her şeyi gören*” İsa'ya atfedilmiş kilisesidir. Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos'un annesi Anna Komnena tarafından XI. yüzyılda yaptırılmıştır. Anna'nın yapıyı 1081-1087 yılları arasında Havariyyun Kilisesi'nin 400-500 metre doğusunda bir tepenin üzerinde kadınlar manastırının kilisesi olarak yaptırıldığı ve buradaki dairesine çekilip bir süre sonra öldüğü tahmin edilmektedir.⁶²⁵

Haliç'e uzanan yüksekçe bir tepe üzerinde, Aziz Theodosia Kapısı civarında yer alan Pantepoptes Manastırı, konumu itibariyle önem kazanmıştır. Nitekim 1204 Latin işgali esnasında Haçlı birlikleri karargâhını buraya kurmuş ve karadan ve denizden saldırılarını buradan yürütmüşlerdir. Latinler, 1204 yılında İstanbul'u ele geçirmeleri üzerine Pantepoptes Manastırı'nı Venedik'teki San Giorgio Maggiore Benedikten tarikatına vermişlerdir. Ancak şehir 1261'de Bizanslılar tarafından geri alınınca manastır yine eski durumuna dönmüştür. Fakat manastır bünyesinde saklanan pek çok kutsal emanet ve kemik kalıntıları da Latin işgali sırasında Venedik'e taşınmıştır.⁶²⁶

Fatih Sultan Mehmed 1453'te İstanbul'u aldıktan sonra Pantepoptes Manastırı da Osmanlı sosyal ve dini hayatı içinde yerini almıştır. Fatih'in kendi külliyesi içinde yer alan medreseleri yapılmadan önce ilk medreseler Ayasofya, Zeyrek Pantokrator ve Pantepoptes Manastırları olmuştur. Pantepoptes Manastırı, Fatih Külliyesi yapıncaya kadar medreseye dönüştürülmüş, kilisesi de bu medresenin mescidi olmuştur. Manastırın papaz odaları denilen 35 hücresi medresede öğrenim gören talebelerin yatakhaneşi, şapel ise dersane olarak kullanılmıştır.⁶²⁷

Bu yapı Fatih'in vakfiyesinde de yer almaktadır:

“Bunlardan biri de Kostantiniyye içinde Eski İmarek diye adlandırılan mahallede bulunan Eski İmarek Kilisesi'dir ki, doğudan taraf-ı saltanat için terk edilen boş arazi, kible tarafından ve

⁶²⁵ Yelda Yalman, **Pantepoptes Manastırı Kilisesi: Eski İmarek Camii**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1990, s. 3.

⁶²⁶ Semavi Eyice, “Eski İmarek Camii”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, c. 11, s. 391.

⁶²⁷ Yelda Yalman, **Pantepoptes Manastırı Kilisesi: Eski İmarek Camii**, s. 11.

kuzeyden Eski İmaret Odaları diye bilinen hücreler ve batıdan da zikredilen hücreler arasında bulunan boş sahin ile sınırlıdır. Ebu'l-feth Muhammed, bu kiliseyi de içinde beş vakit namazın kılınacağı mescid haline getirmiştir."⁶²⁸

Fatih Cami ve medresesinin inşaatının tamamlanmasından sonra da şapel kısmı cami, 35 hücreli papaz odaları ise imaret halini almıştır. Eski İmaret Cami ismi de buradan gelmektedir. Eski İmaret Cami, tarihi değerinin büyüklüğüne ve Fatih Sultan Mehmed vakfı olmasına rağmen zaman içinde bölgedeki yangınlardan da etkilenerek bakımsızlığa terk edilmiştir.

Kalenderhane Cami

Kalenderhane Cami İstanbul'un fethinden sonra bizzat Fatih Sultan Mehmed tarafından kuşatmadaki hizmet ve gayretleri sebebiyle Kalenderi tarikatı dervişlerine zaviye olarak tahsis edilen ve sonradan camiye dönüştürülen bir Bizans Kilisesi'dir. IV. ve V. yüzyıllara tarihlenen bir hamamın kalıntıları üstüne inşa edildiği düşünülen bu kiliseye, IV. Haçlı Seferi'nde Latinlerin 1204'te şehri işgal ederek 1261 yılına kadar süren bir Latin idaresi kurduklarında el koydukları anlaşılmaktadır. Bu mabedin XIII. yüzyılda bir Katolik kilisesi olarak kullanıldığını gösteren en kuvvetli ispat, kilisenin güney yan şapelinin Orta Çağ İtalya'sının ünlü din adamlarından Fransisken tarikatının kurucusu Assisili Francesco'nun hayatını anlatan fresklerle bezeli olmasıdır.⁶²⁹ Doğan Kuban bu fresklerin XIII. yüzyılın ilk yarısının sonunda Doğu Akdeniz'e bir seyahat yaptığı bilinen Aziz Francesco'nun yaşamına ilişkin dünyadaki en eski resimler olduğunu bildirmektedir.⁶³⁰

Semavi Eyice, Fatih Sultan Mehmed'in bir vakfiyesinde rastlanan ve pek de açıklayıcı olmayan bir bilgiye dayanarak bu yapının Akataleptos Manastır Kilisesi olabileceğini belirtmiştir.⁶³¹ Valens (Bozdoğan) Kemerinin en doğu ucunun güneyinde yer alan kilisenin bir zaviye olarak vakfedildiği Fatih'in vakfiyesinde açıkça belirtilmiştir:

⁶²⁸ Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han Vakfiyesi (Ayasofya Vakfiyesi), s. 7.

⁶²⁹ Semavi Eyice, "Kalenderhâne Camii" **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, c. 24, s. 251.

⁶³⁰ Doğan Kuban, "Kalenderhâne Camii", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 396.

⁶³¹ Semavi Eyice, "Kalenderhâne Camii" **DİA**, s. 251.

*“Bunlardan biri de yine Kostantiniyye’nin içinde yer alan ve Kalenderhane diye bilinen kilisedir ki, yerinin şöhretinden dolayı tarif ve tahdidden müstağnidir. Burayı fakirlere, yoksullara, şehre gelen giden misafirlere vakıf olarak tahsis etmiştir.”*⁶³²

Caminin ne tarafında olduğu bilinmeyen manastırın keşiş odaları XV. yüzyılda zaviye olarak hizmet vermiş, harim kısım olarak bilinen asıl ibadet yeri ise tevhidhâne-semâhâne olarak kullanılmıştır. Bu sebeple Kalenderhane, İstanbul’un fetihten sonraki ilk Mevlevihane sayılmaktadır.⁶³³ Yapının zaviye olarak kullanıldığı dönemde sağlam olan apsinin içine kible yönünü göstermek için bir küçük mihrap nişi yapılmıştır. Manastır binası bilinmeyen bir tarihte ortadan kalkmış, sadece mescidi bir mahalle camisi olarak günümüze kadar gelmiştir.⁶³⁴

Görüldüğü üzere Fatih Sultan Mehmed, 1453’te İstanbul’un fethinden sonra şehirdeki ihtiyaçları karşılayabilmek için Bizans’tan kalan yapıları ihya etme politikası izlemiş ve kiliselerin bir kısmını cami, mescid, medrese, zaviye ve imaret gibi yapılara dönüştürmüştür. Bununla birlikte Fatih, Osmanlı İstanbul’unun yeni bir medeniyet anlayışına göre imar edilmesi esnasında 1458-59 yıllarında kendi adına bir cami yaptırma kararını vermiştir.⁶³⁵ Fatih Cami, Osmanlı kültüründe külliye olarak adlandırılan yaşam kültürünün önemli bir sembolü olarak İstanbul’un özenle seçilmiş tepelerinden birinde bulunan Havariyyun Kilisesi’nin yerinde inşa edilmiştir.

Fatih, İstanbul’un 1453’te fethinden hemen sonra Bizans İstanbul’unun ikinci büyük kilisesi olan Havariyyun Kilisesi’ni Ortodoks patrikliğine tahsis etmişti ancak binanın çok harap durumda olması nedeniyle burada barınamayan patriğin 1455 yılında taşınması üzerine kilisenin yerini kendi adına yaptırdığı Fatih Külliyesi’ne tahsis etmiştir. Havariyyun Kilisesi yıkılarak temelleri açılmış ve caminin inşaatı 1463’te başlayarak 1471 yılında tamamlanmıştır. Fatih Külliyesi’nin bir Rum mimar tarafından yapıldığı rivayet edilmiş olsa da yapılan araştırmalar sonucunda cami ve

⁶³² Ebu’l-Feth Sultan Mehmed Han Vakfiyesi, (Ayasofya Vakfiyesi) s. 7.

⁶³³ Semavi Eyice, “Kalenderhâne Camii” **DİA**, s. 251.

⁶³⁴ Doğan Kuban, “Kalenderhâne Camii”, **DBİA**, s. 396.

⁶³⁵ Stefanos Yerasimos, “Kostantiniye Kiliselerinden İstanbul Camilerine Bir Değişimin Tarihi”, **a.g.e.**, s. 188.

külliyenin mimar Atik Sinan tarafından yapıldığı bilinmektedir.⁶³⁶ Fatih Külliyesi'nde Bizans sanatına işaret eden bir iz olmadığı gibi Evliya Çelebi Fatih Cami'sinin inşaatında Müslüman olmayan hiçbir işçinin çalışmadığını, bu yüzden bu külliyenin kutlu bir yer olduğunu yazmaktadır.⁶³⁷ Söz konusu cami ve külliye bütünüyle Türk mimari geleneklerine uygun olarak inşa edilmiştir.

Dünya hâkimiyeti fikrini benimsemiş bir hükümdar olan Fatih'in, bu inancı benimsemesinde, çevresindeki Bizanslı ve Batılı şahsiyetlerin büyük ölçüde etkisi olmuştur. Hümanist Georgios Trapezuntios 1446 yılında Fatih'e hitaben *"Kimse şüphe etmez ki sen Romalılar imparatorusun. İmparatorluk merkezini hukuken elinde tutan kimse imparatorudur ve Roma İmparatorluğu'nun merkezi de İstanbul'dur"* demiştir.⁶³⁸ Bu bakımdan Fatih'in yaptıracığı külliye için üzerinde Büyük Konstantin'in mezarının da bulunduğu Justinianus tarafından yapılmış kilisenin yerini seçmesinin temelinde simgesel olarak bir sultanlık vurgusu bulunmaktadır. Böylelikle Fatih'in egemenlik simgesini bu alan üzerinde inşa etmesi, kendisini İstanbul'un yeni kurucusu ve Roma'nın yeni imparatoru olarak görmek isteyenlere de mesaj niteliğinde olmuştur.⁶³⁹

Bu bağlamda Fatih'in kendi adına yaptırdığı ve *"Memleket camileri içinde bu mabed, vücuda nisbetle baş gibidir"*⁶⁴⁰ diyerek tanımladığı bu cami ve külliye yapıları için şehrin tam ortasında ve Bizans'ın büyük değer verdiği Havariyyun Kilisesi'nin yerini özellikle seçtiği muhakkaktır. Böylelikle artık İstanbul'a yeni bir inancın hâkim olduğunu göstermiş ve şehrin silüetine Türklüğün ve İslâmiyet'in damgasını vurmuştur. Ayrıca ortasında caminin bulunduğu külliye yeniden imar edilen İstanbul'un en önemli dini ve kültürel merkezini oluşturmuştur.

4.5.3. Osmanlı Sarayları

⁶³⁶ Semavi Eyice, "Fatih Camii ve Külliyesi", **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, c. 12, s. 244.

⁶³⁷ Doğan Kuban, "Külliyeler", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 167.

⁶³⁸ Halil İnalcık, "Mehmed II", **DİA**, s. 404.

⁶³⁹ Doğan Kuban, **Osmanlı Mimarisi**, İstanbul, YEM Yayın, 2016, s. 177.

⁶⁴⁰ **Fatih Camileri ve Mescidleri**, yay. haz..İrfan Üstündağ, Hakkı Alçep, Erdal Karaman, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Fatih Müftülüğü Yayını, 2017, s. 27.

İstanbul'un fethinden yaklaşık otuz sene önce şehre gelen Floransalı Cristoforo Buondelmonti'nin Bizans imparatorlarının yüzyıllar boyunca kullandıkları Büyük Saray'ın tamamen terkedildiğini ve bir taş yığımına dönüştüğünü seyahatnamesine kaydettiğini daha önce belirtmiştik. 1453'te Osmanlı idaresi başladıktan sonra, şehir yeniden imar edilirken Büyük Saray'ın yeri bir süre boş olarak kalmıştır. Sonra yavaş yavaş başlayan inşaat ve yapılaşma sonunda, ayakta olan son kalıntılar da çeşitli büyük binalar ve evlerle örtülerek kaybolmuştur.⁶⁴¹

Büyük Sarayı'nın gözden düşmesiyle şehrin kuzeybatı köşesinde ikinci bir saray olarak kurulan Blakherna Sarayı ise 1261 yılı sonrasında Bizans imparatorları tarafından devamlı olarak kullanılmıştır. İstanbul Türkler tarafından fethedildiğinde bu sarayın belli başlı binaları harap ancak yine de kullanılabilir durumdaydı. Ancak fetihten sonra bu Bizans sarayının onarılarak yeniden kullanılmasına gerek görülmemiştir.⁶⁴²

Blakherna Saray kompleksinin bir parçası olarak inşa edilen ve Türk devrinde Tekfur Sarayı olarak adlandırılan yapı ise İstanbul'daki Bizans sarayları içinde günümüze kadar duvarlarıyla birlikte korunabilmiş tek saray yapısıdır. Fatih'in 1453 yılındaki İstanbul kuşatmasında Topkapı-Edirnekapı arasında yaşanan yoğun çarpışmalar sonucunda Türkler şehre bu bölgeden girmişlerdir. Tekfur Sarayı da surlara bitişik olması sebebiyle zarar görmüş ancak daha sonra onarılmış ve kullanılmıştır.⁶⁴³

Fatih Sultan Mehmed fetihten sonra yirmi gün boyunca Tekfur Sarayı'nda kalmış fakat daha sonra kendi Müslüman Osmanlı kültürüne uygun olmayan,

⁶⁴¹ Semavi Eyice, "İstanbul'da Bizans İmparatorlarının Sarayı: Büyük Saray", **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 1998, c. 1, sayı 3, s. 4-5.

⁶⁴² Semavi Eyice, "İstanbul'un Fethinde Bizans'ın Mimari Mirası", **a.g.e.**, s. 37.

⁶⁴³ Fethin hemen ardından Tekfur Sarayı'nın nasıl işlevlendirildiği kesin olarak bilinmemektedir ancak yapı, XVI. yüzyılda fil ve zürafa ahır gibi çeşitli amaçlarla kullanılmaya devam etmiştir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise Tekfur Sarayı'nın kaderi içerisinde çini atölyesi kurulması ile değişmiştir. Böylece Tekfur Sarayı kaybolmaya yüz tutmuş İznik çinilerinin yeni evi olmuş ve bu sebeple burada üretilen çiniler sarayın ismi ile ün kazanıp Tekfur çinileri olarak anılmıştır. Bkz. Ünal Tanrıverdi, "Bizans ve Osmanlı'nın Buluştuğu Yer: Tekfur Sarayı", **Üsküdar Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi**, 2019, s. 145-147.

Bizans'ın bu önemli sarayında kullanmak yerine 18 Haziran 1453'te büyük törenlerle şehirden ayrılarak Edirne'ye dönmüştür. Fatih Edirne'ye döndükten sonra şehirde Osmanlı kültürüne uygun olarak ikamet ve devlet yönetimi için ardı ardına iki sarayın yapımına başlanmıştır.

Eski Saray (Sarayı Atik-i Amire)

Kritovulos, Fatih'in İstanbul'un fethinin hemen ertesinde *“sarayını inşa etmek üzere, kendisi için şehrin en merkezi ve güzel bölgesini”* seçtiğini kaydetmiştir.⁶⁴⁴ Dukas da Fatih'in şehir içerisinde uygun büyüklükte bir yer bularak bu yere saray inşaatını başlattığını işaret etmektedir.⁶⁴⁵

Eski Saray ya da Sarayı Atik ismi verilen bu saray, kuzeyin temiz havasını alan ve Haliç'in girişini gören, şehrin ortasında bir yerdeydi. Eski Saray, günümüzde Beyazıt Meydanı'nda İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu yerde, Bizans döneminin Theodosius (Tauri) Forumunda bulunan bir manastırın yerini almıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde sarayın inşasına İstanbul'un ele geçirilmesinden sonra dört tarafı sur gibi sağlam duvarlarla çevrili eski bir Bizans kilisenin üzerine 1454 yılında yapılmaya başlandığını ve 1458 yılında tamamlandığını belirtmiştir.⁶⁴⁶

Tursun Bey ise saray yapısını büyük bir bahçenin kuşattığını ve burada kasırlar, köşkler, idari yapılar ve vahşi hayvanların olduğu av sahaları bulunduğunu söylemektedir. 1474-1481 tarihleri arasında Fatih'in sarayında hizmet etmiş olan İtalyan Giovanni Maria Angiolello da el yazması notlarında bu anlatımı doğrulamaktadır. Angiolello vahşi hayvan küremeleri ile çeşmelerden akan suların ve ağaçlarda yuva yapmış kuşların ötüşlerinin birbirine karıştığını söylediği saray bahçesinde I. Theodosius tarafından diktirilen, spiral süslemeleriyle Roma'daki

⁶⁴⁴ Kritovulos, **Kritovulos Tarihi (1451-1467)**, s. 98.

⁶⁴⁵ Dukas, Bizans Tarihi, s. 196.

⁶⁴⁶ Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul**, yay. haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2018, s. 60.

Traianus ve Marcus Aurelius sütunlarına benzeyen anıtsal bir sütunun da yer aldığını kaydetmektedir.⁶⁴⁷

1505-1515 yılları arasında Osmanlı Sarayı'nda bulunan İtalyan Giovan Antonio Menavino da şehrin ortasında, surlarla çevrili büyük bir saray olduğundan bahsettiği Eski Saray'ın bahçesinde devekuşlarının, tavus kuşlarının ve başka muhtelif kuşların serbestçe dolaştığını yazmaktadır.⁶⁴⁸ Orijinali 1479 yılına ait olduğu söylenen bir İstanbul haritasının Giovanni Andrea Vavassore tarafından yapılan 1520 tarihli bir kopyasında Eski Saray ve çevresini kuşatan bahçe ve duvarlar görülmektedir.

Gülru Necipoğlu, Eski Saray'ın sayıları giderek artan saraylıları barındırabilecek büyüklükte olduğu halde Fatih'in yeni bir dünya imparatorluğunun kurucusu olarak sahip olduğu ihtişam merakını karşılamaya yetmediğini ifade etmektedir. Sultan Mehmed'in dünya fatihi olma ideali, onun atalarından farklı bir imparatorluk imgesi geliştirmesine yol açmıştı. Nitekim Fatih dönemi saray tarihçisi Bidlisi'ye göre Fatih'in soylu yüceliği yanında, Eski Saray için harcanan sınırsız altın ve gümüş bir saman çöpü bile etmezdi.⁶⁴⁹

Yeni Saray (Saray-ı Cedid-i Amire/Topkapı Sarayı)

Eski Saray'ın 1458'de inşası tamamlanır tamamlanmaz Fatih, daha görkemli bir noktada yeni bir saray inşa ettirmiştir. Muhtemelen bazılarına göre Osmanlı padişahının şehrin ortasında oturması uygun görülmediğinden, bazılarına göre Eski

⁶⁴⁷ Tülay Artan, "Eski Saray", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 204.

⁶⁴⁸ Giovan Antonio Menavino, **Türklerin Hayatı ve Âdetleri Üzerine Bir İnceleme**, çev. Harun Mutluay, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011, s. 112-113. Giovan Antonio Menavino 1501 yılında Adriyatik Denizi'nde Cenova'dan Venedik'e doğru yol alan, babasına ait ticaret gemisinin Türk korsanlar tarafından ele geçirilmesi üzerine yakalanarak Osmanlı Sarayı'na satılmıştır. II. Bayezid ve Yavuz Selim devirlerinde Osmanlı Sarayı'nda ve hizmetkâr olarak götürüldüğü bazı savaşlarda yaşadıkları hakkında yazdığı hatıratlar XVI. yüzyıl Osmanlı tarihi açısından kıymetli ve önemli bir belgedir.

⁶⁴⁹ Gülru Necipoğlu, **15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar**, çev. Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s. 36.

Saray acele inşa edildiğinden, devletin yeni teşkilatına cevap verecek nitelikte olmadığından yeni bir saray inşa edilmesi gerekmiştir.⁶⁵⁰

Kritovulos Tarihi'nde 1458 yılına ait olayların anlatıldığı bölümde geçen *“Bunlara ek olarak, eski Byzantion’un denize açılan Akropolünde her açıdan eskilerden daha üstün, güzellik, büyüklük, gösteriş ve zarafet açısından daha da hayranlık uyandırıcı bir sarayın inşa edilmesini emretti.”* sözleriyle Yeni Saray’ın inşasına bu yıl itibariyle başlandığı anlaşılmaktadır.⁶⁵¹

İstanbul Yeni Sarayı, tarihi yarımadaının ucunda Marmara Denizi’ne, Üsküdar ve Haliç’e bakan, dolayısıyla her yönden şehre hâkim bir mevkide kurulmuştur.⁶⁵² Başlangıçta saray ahalisinin ikametinden çok devlet işlerinin yürütülmesi ve hazinenin saklanması amacıyla yapıldığı için çevresi de her türlü saldırıyı önleyecek ve özellikle de ayaklanma gibi iç tehlikelerden koruyacak olan surlarla çevrilmiştir. Boğaza doğru uzayan yarımadaının Haliç ve Marmara kıyıları, kesintisiz bir şekilde eski Bizans şehir surlarıyla çevriliydi. Deniz surlarının iki ucu Osmanlılar tarafından kara tarafından çekilen ve Sur-ı Sultani adı verilen bir surla kapatılmıştır. Böylelikle Yeni Saray’ı, saray için uygun bir yer olan İstanbul’un birinci tepesinin (Akropol) üzerine, yukarıdan bakıldığında görülen dikdörtgen düzlüğe oturttular.⁶⁵³

Gülru Necioğlu’nun aktarımına göre Osmanlı tarihçileri Tursun ve Bidlisi Bizans akropolünü Karadeniz ve Akdeniz kavşağında suya uzanan ve *“berreyn ü bahreyn müşrif”* yani iki kıta ve iki denizi gören yarımadaının ucunda bir yer olarak betimlemişlerdir. Yeni Saray’ın ana kapısı Bab-ı Hümâyûn’un kitabesinde de Fatih’in *“sultânü ’l-berreyn ve ’l-bahreyn”* yani iki kara ve iki denizin sultanı olarak

⁶⁵⁰ Hülya Tezcan, **Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi**, İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1989, s. 391.

⁶⁵¹ Kritovulos, **Kritovulos Tarihi (1451-1467)**, s. 158.

⁶⁵² Saraya yapımından sonra uzun yıllar, muhtemelen XVIII. yüzyıla kadar Beyazıt’taki Eski Saray’dan dolayı Saray-ı Cedid-i Amire denilmiş, daha sonra I. Mahmud döneminde Sarayburnu’na inşa edilen ve yanlarına topların yerleştirilmiş olması sebebiyle Toplu Kapı denilen köşkün isminden dolayı Top Kapısı Sarayı adı kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Zeynep Tarım Ertuğ, “Topkapı Sarayı”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, c. 41, s. 256.

⁶⁵³ Hülya Tezcan, **Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi**, s. 391.

nitelenmesi onun, bu her yeri gören görkemli alanı bir dünya egemenliğinin simgesi olarak kullandığını göstermektedir.⁶⁵⁴

Fatih, eski Bizans sarayının kuzeydoğusunda, Ayasofya'nın arkasında inşa ettiği Yeni Saray'ında Edirne Sarayı'nın yerleşim düzenini takip etmiştir. Saray, arka arkaya sıralanan üç avlu çevresinde gelişen yapılardan oluşmuştur. En az yedi yılını Fatih'in sarayında geçiren Angiolello, İstanbul'un sosyal yapısı, örf ve adetleri, bina ve mekanları hakkında verdiği detaylı bilgiler yanında Topkapı Sarayı hakkında da önemli bilgiler vermiştir.⁶⁵⁵

Yeni Saray'ın kurulmasıyla Sarayburnu ismini alan şehrin bu önemli bölgesi Bizans döneminde de yoğun olarak iskân edilmiştir.⁶⁵⁶ Fatih dönemi Osmanlı kaynakları saray için seçilen bu tepenin *zeytinlik* denilen boş bir arazi olduğunu belirtmektedir.⁶⁵⁷ Ancak Yeni Saray yapılmadan önce Boğaz'a doğru uzanan bu platoda zeytinlikler arasında Ayasofya Kilisesi papazlarına ait konutlarla⁶⁵⁸ birlikte çok sayıda kilise ve manastır bulunmaktaydı. Bizans İstanbul'unun en önemli kiliselerinden biri olan Aya İrini bu dini yapıların başında gelmekteydi.⁶⁵⁹

Topkapı Sarayı ve çevresinin Bizans dönemi arkeolojisi üzerine geniş bir araştırma yapan Hülya Tezcan, Yeni Saray bölgesi içinde Bizans'tan Osmanlı'ya Aya İrini dışında ayakta fazla bir bina intikal etmediğini belirtmiştir. Bunun sebebi 1204-1261 tarihlerinde İstanbul'da bulunan Latinlerin şehirde oldukça büyük bir tahribat yapmış olmasıdır. Bizans'ın son devrinde imparatorluk sarayı Blakherna'ya

⁶⁵⁴ Gülru Necipoğlu, **15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar**, s. 37.

⁶⁵⁵ J. M. Angiolello, **Edition de J. M. Angiolello 1452-1525 Ses Manuscripts Inedits I.**, s. 50-53.

⁶⁵⁶ Nicole Kançal Ferrari, "Topkapı Sarayı", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c. 8, s. 140-141.

⁶⁵⁷ Hülya Tezcan'a göre bu ifadeye "toprak üstünde bir şey kalmamış" şeklinde yaklaşmak gerekmektedir. Zira eski temeller üzerine kurulan Osmanlı inşaatı antik ve Bizans temellerle kaynaşmıştır, bu nedenle temellerin mahiyetini tespit etmek zorlaşmıştır. Hülya Tezcan ayrıca Topkapı Sarayı'nda zaman zaman yapılan onarım, bahçe düzenlemeleri, kanal açma ve benzeri sebeplerle yapılan hafriyatlarda özellikle Bizans kalıntılarına sıklıkla rastlandığını belirtmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Hülya Tezcan, "Sarayı Cedit'in (Topkapı Sarayı) Bizans Devri Arkeolojisi", 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi: Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul, Bildiriler IV, Ankara, 2012, c. 4, s. 321-336.

⁶⁵⁸ Doğan Kuban, "Topkapı Sarayı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 282.

⁶⁵⁹ Nicole Kançal Ferrari, "Topkapı Sarayı", **a.g.e.**, s. 141.

taşınmış olduğundan söz konusu bölgede bir iki onarımdan başka imar faaliyeti olmamıştır. Fetih'ten sonra Fatih Sultan Mehmed, Yeni Saray'ı kurmak için bu bölgeyi seçtiğinde, Osmanlı kaynakları buranın zeytin ağaçlarıyla dolu boş bir alan olduğunu bildirirse de Yeni Saray'ın inşasında ve süslemesinde kullanılan eski malzeme ve mimari kalıntıların bolluğu bu alanın eski eser açısından oldukça zengin olduğunu göstermektedir.⁶⁶⁰ İstanbul Yeni Sarayı'nın Bizans surlarından başka kullandığı diğer mimari eserler ise sarnıçlardı. Saray civarında sayıları çok fazla olan ve şehrin neredeyse her tarafına dağılmış olan sarnıçlardan sarayın hemen hemen her alanında faydalandığı tespit edilmiştir.⁶⁶¹

Fatih'in son derece iyi eğitim görmüş, kültürlü bir Osmanlı sultanı olduğu bilinmektedir. Fetih sırasında eski eserlerin tahribine izin vermemiş, aksine bunları himayesi altına almıştır. Hülya Tezcan Topkapı Sarayı'nda pek çok Bizans eserine rastlandığını, bu konudaki genel görüşlerden birinin bu eserlerin tahribini önlemek amacıyla Fatih zamanında saraya toplandığı yönünde olduğudur.⁶⁶² Bunun bir örneği olarak Yeni Saray'ın kuzeyinde, günümüzde Gülhane Parkı olarak isimlendirilen bahçe içinde, birçok Bizans kalıntılarının yanında yer alan Gotlar sütununu⁶⁶³ gösterebiliriz. Söz konusu sütun Roma devrinden günümüze hiç değişikliğe uğramadan gelen en eski abidedir.

Fatih'in Yeni Saray inşası, sarayın ana giriş kapısı Bab-ı Hümayun'un üzerindeki kitabede belirtildiği gibi 1478 yılında tamamlanmıştır. Bu Yeni Saray, Osmanlı Devleti'nin idare merkezi, Fatih ve erkanının yaşam alanı olmuştur. Bu tarihten itibaren Eski Saray'da ise cariyeler ve hizmetli kadınlarla, babaları veya eşleri tahtta bulunmayan hükümdar yakını kadınlar ikamet etmekteydi.

4.5.4. Meydanlar, Anıtlar

⁶⁶⁰ Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, s. 419.

⁶⁶¹ *A.e.*, s. 415.

⁶⁶² *A.e.*, s. 418-419.

⁶⁶³ Gotlar Sütunu hakkında detaylı bilgi için bkz. Semavi Eyice, "Gotlar Sütunu", *DBİA*, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 404.

Fetih sonrası Osmanlı İstanbul’unda Bizans döneminden kalan ve forum olarak adlandırılan meydan anlayışı önemsenmiş ve koruma yoluna gidilmiştir. Böylelikle Osmanlı İstanbul’unda meydanlar Bizans İstanbul’unun mirası olan forumların değerlendirilmesiyle oluşmuştur. Ancak İslam şehirlerinde büyük kalabalıklar camilerde ve cami avlularında buluşmaktadır. Diğer bir deyişle cami, İslam şehrinin forumudur. Bunun bilincinde olan Osmanlılar, Bizans mirasına sahip çıkarak, Türk-İslam üslubuna uygun bir şehir kurmak amacıyla, kendi becerisini ve meydan yaratma kabiliyetini genellikle külliye kurarak göstermiştir. Osmanlı İstanbul’unda şehrin tarihine, anılarına ve geleneklerine uygun sürekliliği içinde, büyük camiler eski forumların yakınlarına inşa edilmişlerdir.⁶⁶⁴

İstanbul’un fethiyle birlikte kendisini Roma İmparatorluğu’nun varisi olarak kabul eden Fatih, şehrin Bizans’tan kalan meydanlarını Türk-İslam geleneğine uygun olarak yeniden inşa ederken, buralarda bulunan anıtları da kimi zaman dinsel çekinceler yaşanmış olmasına rağmen himayesine alarak korumuştur. İstanbul’un Roma döneminden günümüze kadar varlığını sürdürerek gelen bu yapıtları İstanbul kent tarihi içinde her zaman önemini korumaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde fetih sonrası, Fatih döneminde, imar ve ihya faaliyetleri kapsamında şehrin iki büyük ana meydanının ve anıtların geçirdiği değişimleri ele alacağız.

Ayasofya Meydanı

Doğu Roma/Bizans zamanındaki Augusteion Forumu’nun bir kısmı, Osmanlı döneminde Ayasofya Meydanı olarak varlığını devam ettirmiştir. Ayasofya Kilisesi’nin dini ve imparatorluk törenleri için kullanılan bu alan, Osmanlılar zamanında da hem dini hem de sarayla ilişkili törenler için kullanılmaya devam etmiştir. Osmanlı toplumu kendi sosyal yaşantısına uygun olarak bu meydanda bir

⁶⁶⁴ Ayasofya, camiye dönüşerek dini işlevini sürdürmüştür. Sultan Ahmed Külliyesi Hipodromun yanında ve İstanbul’un tek tören meydanı olan At Meydanı’nda kurulmuştur. Constantin Forumu üzerinde Atık Ali Paşa Külliyesi ve Nuruosmaniye Cami, Tauri Forumu üzerinde Bayezid Külliyesi, Filadelfion Forumu yakınında Şehzade Külliyesi, Amastrianon Forumu yakınında Laleli Külliyesi, Bovis Forumu üzerinde Valide Cami, Arkadios Forumu yakınında Cerrah Mehmed Paşa Cami vardır.

takım maddi ve manevi eklemeler yapmakla birlikte fetih sonrası şehrin pek çok yapısında yaptıkları gibi alanı Bizans'taki işlevine benzer şekilde kullanmışlardır.⁶⁶⁵

Bizans İstanbul'unda olduğu gibi fetih sonrası Osmanlı İstanbul'unda da Ayasofya Meydanı'nın sahip olduğu en belirleyici yapı doğal olarak Ayasofya Cami'dir. Fatih Sultan Mehmed'den itibaren her Osmanlı sultanı Ayasofya'yı daha da güzelleştirme gayreti içinde olmuş ve zaman içinde yapılan yapılarla Ayasofya tam anlamıyla bir külliyeye dönüştürülmüştür. Böylelikle insanlığın ortak mirası olan Ayasofya sadece camiye dönüştürülmemiş, aynı zamanda muhafaza ve ihya edilmiştir.

Ayasofya Cami'nin etrafında tamir ve inşa yoluyla yapılan külliye parçalarından biri olan Ayasofya Medresesi bizzat Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Bu medrese Osmanlı İstanbul'unun eğitim faaliyetlerinde ilk ihtiyacını karşılamak üzere Ayasofya'nın hemen yanı başında yer alan papaz odalarında gerçekleştirilen onarımlarla meydana getirilmiştir.⁶⁶⁶ Fatih Cami'nin inşa edilmesinden sonra bir süre boş kalan bu medresede XV. yüzyılın ünlü bilginlerinden Molla Hüsrev ile Ali Kuşçu da bulunmuştur.⁶⁶⁷

Bizans İstanbul'unun simge yapılarından biri olan Ayasofya Meydanı'ndaki devasa boyuttaki atlı Justinianus heykeli, Bizans egemenliğinin sembolü ve şehrin tılsımı olarak saygı görmekteydi. İstanbul'un fethinden sonra bir süre daha Ayasofya'nın önünde yer alan Justinianus heykelini Fatih tarafından dikkatle yerinden indirildiğine kesin gözüyle bakılmaktadır. Ancak Fatih'in heykeli yerinden indirtmesinden sonra Batı kültürüne olan ilgisi nedeniyle sarayında bulunan İtalyan hümanist Ciriaco d'Ancona ile İtalyan ressam Giovanni di Dario'ya resmini yaptırdığı da bilinmektedir.⁶⁶⁸

⁶⁶⁵ Turgut Akbaş, **Osmanlı İstanbul'unda (1453-1826) Meydanların Biçim ve İşlev Açısından Değerlendirilmesi**, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2022, s. 114.

⁶⁶⁶ Abdullah Çakmak, "Müslümanların İstanbul'daki İlk Eğitim Kurumu: Ayasofya Medresesi", **Ayasofya: Fethin Nişanesi Fatih'in Emaneti**, Ankara, 2020, s. 128-129.

⁶⁶⁷ Semavi Eyice, "Ayasofya Medresesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 1, s. 460.

⁶⁶⁸ Semavi Eyice, içinde bu çizimin bulunduğu el yazması İstanbul'da Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde yüz yıllarca muhafaza edildikten sonra, Macar dostluğuna çok önem veren II. Abdülhamid tarafından Macarlara bir armağan olarak Budapeşte Üniversitesi Kütüphanesi'ne birkaç

Fatih devrini ayrıntılı olarak anlatan Osmanlı tarihçilerinde Aşıkpaşazade, 1456 yılındaki Belgrad seferinden bahsederken Fatih'in atlı heykeli indirtip, kuşatmada kullanılacak topların dökümünde kullanıldığını söylemektedir. Ancak Semavi Eyice'ye göre bu bilgi tartışmalıdır. Eyice, heykelin Fatih tarafından indirilmiş olduğu veya aşağı düştüğü kabul edilmekle birlikte top dökümü için bundan maden elde edilebileceğine ihtimal vermemektedir.⁶⁶⁹

XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Hoca Sadeddin Efendi ise *Tacü't-tevârih* adlı eserinde heykelin Fatih döneminde indirilmiş olduğunu, fakat ayakta kalan sütun kısmının XVI. yüzyıl içinde yıkıldığını belirtmiştir: “İslam sancakları putların, haçların yerini aldığı zaman, ol namı kilise Müslümanlar için ibadethane olduğu sırada Sultan Mehmed Han Gazi hazretleri bu heykeli de öteki heykel ve timsallerle birlikte ortadan kaldırmıştı. Ama sözü edilen yüksek sütun yakın zamana kadar duruyordu.” Yine Semavi Eyice'ye göre sütunun yıkılma meselesinin de tehlikeli çatlakların oluşması ve anıtın çevreyi yıkılma tehlikesi ile tehdit etmesinden kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Bununla birlikte XVI. yüzyılda İtalyan Onofrio Panvinio'nun İstanbul Hipodromu'ndan bahseden kitabındaki gravürde Ayasofya Meydanı'ndaki anıtın, atlı heykel olmaksızın tasvir edildiği görülmektedir.⁶⁷⁰

1544-1547 yıllarında İstanbul'da bulunan Fransız seyyah Petrus Gyllius ise Justinianus'un atlı heykelinin parçalarının Kanuni Sultan Süleyman zamanında hala Topkapı Sarayı'nın avlusunda durmakta olduğunu ve bu dönemde madenlerinin eritilerek top yapıldığını belirtmiştir: “Bir zamanlar sözünü ettiğim sütunun üzerinde duran Justinianus'un atlı heykelinin, uzun süre saray avlusunda kaldıktan sonra madenlerinin eritilerek top yapıldığı dökümhaneye taşındığını gördüm.” Ayrıca şehirde olduğu günlerde kaidenin de yıktırıldığını gördüğünden söz etmiştir.⁶⁷¹

el yazmasıyla birlikte gönderilmiş olduğunu belirtmektedir. Bkz. Semavi Eyice, “İki İslam Minyatüründe Ayasofya Önündeki Atlı İmparatorluk Heykeli”, **M. Uğur Derman Armağanı: Altmış Beşinci Yaşı Münasebetiyle Sunulmuş Tebliğler**, İstanbul, 2000, s. 289, Halil İnalcık, “Mehmed II”, **DİA**, s. 407.

⁶⁶⁹ Semavi Eyice, “İki İslam Minyatüründe Ayasofya Önündeki Atlı İmparatorluk Heykeli”, **a.g.e.**, s. 292.

⁶⁷⁰ **A.e.**, s. 292.

⁶⁷¹ Petrus Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, çev. Erendiz Özbayoğlu, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1997, s.85.

Böylelikle bu tarihten itibaren Bizans İstanbul'unun belirleyici unsurlarından biri olan atlı imparator heykeli şehrin silüetinden silinmiştir.

Bizans imparator heykelinin eritilmesi, Osmanlıların zaman içerisinde Fatih' in aksine Roma'nın büyük mirasını taşımaktan vazgeçtiklerinin de bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Kanuni Sultan Süleyman'ın kendisini İslâm'ın koruyucusu olma misyonunu hilafet anlayışıyla bağdaşır bir şekilde benimsemesi, Osmanlı Devleti'nin tüm mekanizmalarında dini hassasiyetin giderek artmasına sebep olmuştur. Bu durum Kanuni'nin veziri İbrahim Paşa'nın idamından sonra başlayan süreçte kendini daha açık bir biçimde gösterir hale gelmişti.⁶⁷² Nitekim, İbrahim Paşa'nın Mohaç Seferi dönüşü, Budapeşte'den getirdiği Herkül, Apollon ve Diana heykellerinin İbrahim Paşa Sarayı önüne, At Meydanına dikildiği, bu davranışıyla kınanan ve hatta “putseven” olarak eleştiriler alan İbrahim Paşa'nın 1536 yılındaki ölümü sonrasında gerek bu heykellerin gerekse de sarayın bahçesindekilerin derhal kaldırıldığı bilinmektedir.⁶⁷³

At Meydanı

Bin yıldan fazla süreyle ayakta kalan Doğu Roma-Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul, zenginliği ve güzelliğiyle her zaman övülmüş bir şehirdir. Ancak 1453 yılında Osmanlılar tarafından fethedildiğinde ne yazık ki artık ortada eski gücünü ve eski görkemini kaybetmiş bir şehir bulunmaktaydı. 1261 sonrasında şehre epeyce yeni yapı kazandırılmış olmasına rağmen Hipodrom adeta bir harabe görünümündeydi.⁶⁷⁴

Fatih'in fetih sonrasında şehirde başlattığı imar çalışmaları kapsamında Hipodromun da içinde bulunduğu alana ilişkin bir girişimin bulunup bulunmadığı tam olarak bilinmemekle birlikte yıkıntılarla dolu Hipodromun bir süre olduğu gibi

⁶⁷² Feridun Emecen, “Süleyman I”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, c. 38, s. 66.

⁶⁷³ Derya Uzun Aydın, **Sanay-i Nefise Mektebi'nin Türk Heykel Sanatındaki Yeri ve İlk Heykeltraşlar**, Doktora Tezi, İzmir, Ege Üniversitesi, s. 33.

⁶⁷⁴ Seza Sinanlar, **Atmeydanı: Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s. 51.

bırakıldığı tahmin edilmektedir.⁶⁷⁵ Şehrin Türkler tarafından fethedilmesi sırasında Hipodromda kısmen duran *sphendon*enin sütunları ve mermer oturma yerleri, yapılacak yeni yapılar için uzun bir süre taş ocağı işlevi görmüştür. Tek tek yapı taşları, örneğin porfir kaide, İstanbul Yeni Sarayı inşa edilirken kullanılmıştır.⁶⁷⁶

İstanbul'un fethinden sonra, ortasında Hipodromun bulunduğu alan, Osmanlı döneminde At Meydanı adı ile at yarışlarının ve cirit oyunlarının yapıldığı bir yer olarak varlığını sürdürmüştür. Yeniçeriler, sipahiler, saray ve sadrazam cündileri⁶⁷⁷ eğitim yapıyorlar, gençler ve çocuklar ata binmeyi, ok atmayı ve cirit oynamayı öğreniyorlardı. Fatih'in de burada gürz talimi yaptığı bilinmektedir.⁶⁷⁸

Petrus Gyllius, Osmanlı İstanbul'unda gördüklerini 1561 yılında kaleme aldığı "*İstanbul'un Tarihi Eserleri*" adlı çalışmasında son derece detaylı olarak çizmiş ve şehrin yapıları hakkında bilgiler vermiştir. Petrus Gyllius'un eserinde anlattıklarına göre Hipodrom, o yıllarda işlevine yakışmayacak durumda tam bir mezbelelik halindeydi. Alanı otlar ve ağaçlar bürümüştü. Düzeltmesi zor bir halde olmasına rağmen Ayasofya'nın gerisindeki geniş alana Osmanlı Sarayı'nın yapılması düşüncesi ortaya çıktığında burası için de bir fırsat doğmuş, doğrudan onarılmasa bile Hipodromdan kalan alan, Osmanlıların deyişiyle At Meydanı yeniden düzenlenerek değerlendirilmiştir.⁶⁷⁹

At Meydanı'nın içinde yer alan Bizans'tan kalan Roma dönemi anıtları Osmanlıların değer dünyasında yadırgama ile karşılanmıştır. Ancak tarihsel kalıntıların korunması o yıllarda yaygın olan hurafe ve tılsımların gücüne dayanmaktadır. Fatih Sultan Mehmed'in 1453 yılında şehri ele geçirmesinden sonra XV. yüzyıl sonu veya XVI. yüzyıl başlarında Burmalı Sütun'un yılan başlarından birinin alt çenesi kırılmıştır. Bu olay her ne kadar kaynaklar tarafından teyit

⁶⁷⁵ Necdet Sakaoğlu, "Atmeydanı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 1, s. 414.

⁶⁷⁶ Wolfgang Müller Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası**, çev. Ülker Sayın, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 68.

⁶⁷⁷ Osmanlılarda yetenekli ve hünerli binicileri tanımlamak için cümdi sözcüğü kullanılırdı. Cündiler at üstünde maharet isteyen hamleleri kolaylıkla yapabilen binicilerdi.

⁶⁷⁸ Necdet Sakaoğlu, "Atmeydanı", **DBİA**, s. 414.

⁶⁷⁹ Seza Sinanlar, **Atmeydanı: Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine**, s. 51.

edilmemiş olsa da Fatih'e mâl edilmiş ve bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı kitaplığında bulunan “*Hünernâme*” adlı eserin birinci cildinde sözlü ve resimli olarak tanımlanmıştır. Söz konusu metinde, Fatih’in At Meydanına geldiği zaman kargısını fırlatıp yılan başlarından birinin çenesini kırdığı, fakat o esnada olaya tanık olan Ayasofya patriğinin “*Medet!*” diye bağırarak sultana “*Bu, şehri her türlü çiyandan, yilandan, akrepten koruyan tılsımdır. Bunu kırarsanız kenti haşereler basar.*” demesi üzerine Fatih’in de bu anıtın tahribinden vazgeçtiği bildirilmiştir.⁶⁸⁰ Ama yine de rivayete göre şehirde 40 gün kadar çıyan, akrep gibi haşerat görülmüş, o günden sonra halk da bu anıtları korumaya özen göstermiştir.⁶⁸¹

Burmalı sütün Osmanlı İstanbul’unda uzun süre zarar görmeden varlığını sürdürmüş, 1700 yılına gelindiğinde ise yılan başlarının tümü boyunlarından itibaren kırılarak kaybolmuştur. Topkapı Sarayı kütüphanesinde bulunan tarihçi Fındıklılı Silahdâr Mehmed Ağa’nın *Nusretname* adlı eserinde bunun belli bir nedeninin olmadığı, zaman içinde anıtta meydana gelen çatların ve deliklerin büyüyerek oldukça ağır olan büyük baş ve kalın boyunların gövdelerinden ayrılmasına ve bir kere denge bozulduktan sonra hepsinin yere düşmesine yol açtığı belirtilmiştir.⁶⁸²

At Meydanı Fatih’ten sonraki yıllarda ise çeşitli kutlama törenleri ve eğlenceler için kullanılmıştır.⁶⁸³ Düğün ve sünnet eğlencelerinin yanı sıra sürre alayları, kandil kutlamaları, ramazan eğlenceleri gibi pek çok şenlik yine At Meydanı’nda düzenlenmiştir. Kimi zaman akşam saatlerine kadar devam eden kutlamalar sebebiyle meydan kandillerle aydınlatılmıştır. Anıtlar arasına ip gerilerek çeşitli

⁶⁸⁰ Arif Müfid Mansel, “İstanbul’daki “Burmalı Sütun”: Bugüne Kadar Yapılan Araştırmalara Toplu Bir Bakış”, **Belleten**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1970, c. 34, sayı 134, s. 200.

⁶⁸¹ Seza Sinanlar, **Atmeydanı: Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine**, s. 52-53. Bizans İstanbul’unda Burmalı Sütunun yılanları şehirden uzakta büyümlü bir gücü olduğuna dair gelişen inanç, Osmanlı İstanbul’unda da devam etmiştir. Burmalı Sütunun şehri yılan ve haşerelere karşı koruyan bir tılsım özelliği taşıdığı Osmanlı dönemi yazılı kaynaklarında önemli yer tutmuştur. Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Burmalı sütundan “*yılan, çıyan ve akrep haşeratları gibi zehirli hayvanların helaki için tunçtan üç başlı ejderha heykeli*” olarak bahsetmiştir. Bkz. Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul**, s. 38.

⁶⁸² Arif Müfid Mansel, “İstanbul’daki “Burmalı Sütun”: Bugüne Kadar Yapılan Araştırmalara Toplu Bir Bakış”, **a.g.e.**, s. 209.

⁶⁸³ Wolfgang Müller Wiener, **İstanbul’un Tarihsel Topoğrafyası**, s. 68.

cambaz gösterileri yapılmış, eğlenceler, alay geçiş törenleri, nahiller⁶⁸⁴ ve fişek gösterileriyle renklendirilmişti.

At Meydanı'ndaki saptanabilen ilk şenlik 1524 tarihinde Kanuni'nin kız kardeşi Hatice Sultan ile Sadrazam İbrahim Paşa'nın 15 gün süren düğünleridir.⁶⁸⁵ At Meydanı'nda yapılan bu şenliklerin birkaç gün süreni olduğu gibi haftalarca devam edeni de bulunmaktaydı. III. Murad'ın 1582 yılında şehzadesi Mehmed için meydanda yaptırdığı sünnet düğünü her gün değişen eğlence ve ziyafetleriyle 52 gün sürmüştür.⁶⁸⁶ Bu görkemli sünnet düğünü Osmanlı Sarayı'nın ev sahipliğinde gerçekleşen en uzun şenlik olarak kayıtlara geçmiştir.

Osmanlı döneminde kapıkulu sipahilerinin cirit attığı, kırk gün kırk gece süren şehzade sünnet düğünlerinin ve sultan hanım düğünlerinin yapıldığı At Meydanı, şenliklerin yanı sıra cezalandırmaların, ayaklanmaların da yaşandığı bir mekân olarak Bizans Hipodromu'yla aynı kaderi paylaşmıştır. Osmanlı Kalenderîlik tarihinde önemli bir yere sahip olan Otman Baba, Fatih döneminde sultanla ters düşmüş, Fatih de Otman Baba ve dervişlerinin At Meydanı'nda çengellere asılarak ve kazıklara oturtularak idam edilmelerini emretmiş ancak sonra vazgeçerek Kılıç Manastırı'na kapatılmalarına karar vermiştir.⁶⁸⁷ Erken tarihli bir diğer olay da Fatih Sultan Mehmed tarafından *hafız-ı kütüb*⁶⁸⁸ olarak tayin edilen Molla Lutfi'nin namazla ilgili söylediği bir söz nedeniyle zındıklık ve ilhâd suçlamasıyla

⁶⁸⁴ Nahil, özellikle saray düğünlerinde balmumundan yapılarak gelinin veya sünnet çocuğunun önünde götürülen süslü hurma ağacıdır. Detaylı bilgi için bkz. Özdemir Nutku, "Nahil", *DİA*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, c. 32, s. 299-300.

⁶⁸⁵ Necdet Sakaoğlu, "Atmeydanı", *DBİA*, s. 416.

⁶⁸⁶ Necdet Sakaoğlu, "Atmeydanı", *DBİA*, s. 417. Dönemin yabancı konukları Osmanlı Sarayı'nın davetlisi olarak İstanbul'a gelip şenliğe katılmışlar, beraberlerinde gelen heyetlere mensup kişiler Osmanlı tarihinin bu olağanüstü görkemli sünnet düğünü kaleme almışlardır. İtalya'nın Modena kenti devlet arşivlerinde yapılan bir araştırmada III. Murad'ın şehzadesi Mehmed'in sünnet düğünü ayrıntılı olarak anlatan bir belge bulunmuştur. Venedik heyetinde bulunan ve olayları bizzat gözlemlediği anlaşılan bir kişinin yazdığı bu rapor Osmanlı İmparatorluğu'nun görkemini ve ona duyulan hayranlığı dile getiren değerli bir bilgedir. Detaylı bilgi için bkz. Nevîn Özkan, "**Bir İtalyan Arşiv Belgesine Göre Şehzade Mehmet'in Sünnet Düğünü (1582)**", Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Bursa, 2003, c. 4, sayı 4, s. 89-110.

⁶⁸⁷ Gökhan Yurtoğlu, "**XV. Yüzyılda Rumeli'de Heterodoks Bir Türk Sûfisi: Otman Baba ve Velayetnamesi**", Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi, 2012, s. 82.

⁶⁸⁸ Kitapları hıfzeden, saklayan, kütüphaneci.

yargılandıktan sonra idam cezasına çarptırılmasıdır. Böylelikle Molla Lutfî 23 Ocak 1495 tarihinde At Meydanı'nda boynu vurulmak suretiyle cezalandırılmıştır.⁶⁸⁹

Sonuç itibariyle Bizans tarihi boyunca önemli olaylara tanıklık eden İstanbul Hipodromu Osmanlı döneminde de korunmuş ve hikayesine uygun olarak At Meydanı adıyla anılmıştır. Türk-İslam kültürüyle yeniden ele alınan meydan, bir Türk sporu olan ciridin oynandığı, aynı zamanda düğün ve sünnet törenleri, kandil kutlamaları ve Ramazan eğlencelerinin de kutlandığı bir alan olarak Osmanlı İstanbul'u içerisindeki rolünü üstlenmiştir.

4.5.5. Su Yapıları

Roma Dönemi'nde İstanbul'un su ihtiyacı yeraltı kaynaklarından sağlanmaktaydı. Şehrin ilk önemli su tesisleri Roma imparatorları zamanında yapılmıştır. İmparator Hadrianus döneminde (117-138) sur dışındaki Trakya'dan bir kaynaktan Haliç'in kenar mahallelerine kadar su yolu yaptırmıştır. Ancak İstanbul'un Doğu Roma'nın başkenti olmasıyla bu su yolu yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine imparator Valens döneminde (364-378) Halkalı civarından Beyazıt'a kadar ikinci bir su yolu ile şehre su getirilmiştir. Bu su yolunun üzerinde Mazul Kemer⁶⁹⁰ ile bugün Bozdoğan diye bildiğimiz Valens Kemer'i'nin inşa edildiği bilinmektedir.⁶⁹¹

Roma imparatorları zamanında yaptırılan bu su tesisleri Bizans imparatorları tarafında da tamir ettirilmiş, ancak Bizans'ın son dönemlerinde bakımsızlık, depremler ve kuşatmaların tahribatı nedeniyle kullanılamaz bir şekilde, neredeyse yok olma durumuna gelmiştir. İstanbul'un bu önemli su yapılarına, Osmanlı döneminde çok önem verilmiş, Mazul ve Bozdoğan Kemerleri, mütemadiyen onarımlar geçirerek, yıkılmaktan kurtarılmış ve Osmanlı İstanbul'unda uzun yıllar kullanılmıştır.⁶⁹²

⁶⁸⁹ Orhan Şaik Gökyay, Şükrü Özen, "Molla Lutfî", **DİA**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2020, c. 30, s. 255.

⁶⁹⁰ Mazul Kemer, günümüzde Mahmutbey ile Atışalanı arasındaki Uzuncaova Deresi üzerinde yer almaktadır.

⁶⁹¹ Kerim Esmer, **Tarih Boyunca İstanbul Suları ve İstanbul Su ve Kanalizasyon Sorunu**, İstanbul, İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Yayınları, 1983, s. 19.

⁶⁹² **A.e.**, s. 20.

Fetihten sonra hızlıca başlayan imar ve iskân çalışmaları, şehrin mevcut su tesislerini yetersiz hale getirmiştir. İstanbul'un su sıkıntısı içinde olduğunu gören Fatih Sultan Mehmed şehre ihtiyaç duyduğu sürekli ve temiz suyu sağlayabilmek amacıyla Valens tarafından yaptırılan su tesislerini ıslah etmiştir. Bizans'ın son dönemlerinde ihmal edilen bentlerin, kemerlerin, suyollarının, çeşmelerin ve havuzların bakım ve onarımı Fatih tarafından yaptırılmıştır. Bu dönemde yenilenen Bizans su yapıları dışında, yeni su yapıları da inşa edilmiştir. Böylelikle İstanbul'da, Osmanlı döneminin ilk suyolu tesisleri, yapımına 1453'te başlanan Fatih ve Turunçlu Suyolları adı altında iki suyolu olmuştur.⁶⁹³ Şehrin bu su tesislerine yeni çeşme ve hamamlar eklenerek Osmanlı İstanbul'unda su sorunu çözülmüştür.

Fatih'ten sonra birçok Osmanlı sultanı ve devlet adamı Halkalı suları adını alan ve Halkalı köyü civarında çeşitli kaynaklardan beslenen bu su yapılarına yeni kollar ilave etmişlerdir. Yeni bir iskân programı uygulanacağı ya da imaret-küllüye kurulacağı zaman öncelikle temiz su kaynaklarının bulunarak, kullanılacak bölgeye getirilmesi için faaliyetlerde bulunulmuştur. Ayrıca Osmanlı'da, İslam dinine göre su tesisleri yaptırıp vakfetmek büyük sevap sayıldığından su tesisleri vakıflar aracılığıyla da büyük gelişme göstermiştir. Böylelikle Osmanlı İstanbul'u şehrin her yerine yayılmış su yapıları (çeşmeler, sebiller, cami şadırvanları vs.) ile bütünleşmiş bir şehir konumuna gelmiştir.⁶⁹⁴

Bizans İstanbul'unun su şebekesinin bir diğer önemli parçası da sarnıçlardı. Roma ve Doğu Roma imparatorları kuraklık ve savaş ihtimallerini düşünerek şehir içinde üstü açık veya kapalı sarnıçlar yaptırmışlardı. Ancak Geç Bizans döneminde sarnıç yapımı durmuştu. Mevcut sarnıçlar da Bizans'ın son döneminde çeşitli onarımlar geçirmiş olsa da depremlerden zarar gören sarnıçlar ya hiç onarılmadı ya da büyük oranda terk edildi. Bizans sarnıçlarının büyük çoğunluğu şehir Osmanlıların eline geçmeden atıl duruma gelmişlerdi. Hatta bir kısmı bağ bahçe olmuştu.⁶⁹⁵

⁶⁹³ Şükrü Sönmezer, Soner Şahin, İlknur Aktuğ Kolay, "İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Su Yolu Yapıları", **Turkish Studies**, c. 13, sayı 18, s. 1194-1195.

⁶⁹⁴ **A.e.**, s. 1194-1195.

⁶⁹⁵ Enis Karakaya, "Sarnıç", **DİA**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, c. 36, s. 162.

Fetih sonrasında Bizans dönemi sarnıçlarından kısmen yararlanılmıştır. Çünkü sağlam ve kullanılabilir durumdaki sarnıçların sayısı azdı ve birçoğu sağlık açısından tehlikeliydi. Osmanlı döneminde bu sarnıçlardan bir kısmı onarılmadan, bir kısmı da tamir edilerek kullanılmıştır. Aslî görevine uygun biçimde yararlanılan sarnıçlar, üzerine inşa edildikleri yapıların su deposu olarak kullanılmışlardır. Aynı şekilde bazı cami ve mescitlerin de Bizans sarnıçları üzerine inşa edildiği görülmektedir.

Şehrin en büyük kapalı sarnıcı olan Yerebatan (Basilica) Sarnıcı üstündeki taş döşeli meydan zamanla bozulmuş ve Bizans dönemi içinde burada evler yapılmaya başlanmıştır. Fetihden sonra da Yerebatan Sarnıcı'nın üstüne evler ve hatta konaklar inşa edilmeye devam etmiştir. Bundan başka ayrıca Fatih döneminde, Yerebatan (Basilica Sarnıcı) üzerine Şatırbaşı Mehmed Ağa tarafından Üskübiye Mescidi olarak adlandırılan bir mescit yapılmıştır. Böylelikle sarnıcın üstünün yoğun bir yerleşme alanı olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁹⁶ Fransız seyyah Petrus Gyllius'un Yerebatan Sarnıcı anlatımındaki detaylar Osmanlı dönemiyle ilgili önemli unsurlar içermektedir. Gyllius'un anlatımına göre sarnıcın üstündeki mahalle sakinleri sarnıçtan haberdardı: *“Tonozlarda delikler açarak buradan kovalarla su çekerler ve hatta sarnıç içerisinde kürek çekip kandillerle ışıklandırır ve balık avlardı. Ayrıca bu deliklerden sarnıç içerisine hava ve ışık sızmakta, balıklar ışığın altında yüzmekteydiler.”*⁶⁹⁷

Yerebatan Sarnıcı'ndan sonra İstanbul'un ikinci büyük su haznesine sahip olan Binbirdirek Sarnıcı'nda ise Türk dönemi başında su bulunmadığı tahmin edilmektedir. Vaktiyle sarnıcın üstüne bazı büyük konaklar inşa edilmiş ve içinin boş ve kuru durumda olması nedeniyle XVII. itibariyle iplikçi atölyesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle yaz mevsiminde serin bir çalışma mekânı olan bu mahzenler ipek ipliğin kurumadan bükülmesi için uygun bir ortam oluşturmaktaydı.⁶⁹⁸

4.6. Fetih Sonrası Galata, Pera

⁶⁹⁶ Semavi Eyice, “Yerebatan Sarayı”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 503.

⁶⁹⁷ Ayhan Han, “Osmanlı Döneminde Yerebatan Sarnıcı ve Mahallesi”, **Yıllık: Annual of İstanbul Studies**, İstanbul, 2019, sayı 8, s. 83-84.

⁶⁹⁸ Enis Karakaya, “Sarnıç”, **DİA**, s. 162.

Fatih, İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı Devleti'nin iradesini göstermek ve şehrin sahibinin kendisi olduğu belirtmek amacıyla İstanbul surlarının onarılmasını emretmesinin aksine, Galata kara surlarının bazı kısımlarını, özellikle burçların bir kısmını üstten yıktırmıştır.⁶⁹⁹ Deniz tarafı surlarına ise dokunmamıştır. Fatih'in ayrıca bir egemenlik göstergesi olarak, Galata Kulesi'nin tepesinden 10 arşın (7,58 metre) yıktırdığı bilinmektedir.⁷⁰⁰

Fethin en önemli sonuçlarından biri Galata'nın her bakımdan Konstantinopolis ile bütünleşmesi olmuştur. Galata yalnız ticaret açısından değil, yaşam stiliyle de İstanbul'un Avrupa'ya açılan kapısı olmuştur. Fatih'in tarihçisi Tursun Bey, 1490 yılına doğru, "*İstanbul'dan Frengistan'a (Galata) geçmek istersen kayığa bir akçe ödemem yeter.*" demiştir. Osmanlı hâkimiyetinde 1453-1490 arasına rastlayan Galata Ceneviz noter kayıtları da serbest yaşam ve ticaret bakımından Bizans dönemine göre önemli bir değişiklik olmadığını ortaya koymaktadır.⁷⁰¹

Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra, 29 Mayıs akşamı, Galata'nın en büyük ve aynı zamanda en zarif manastırı olan San Francesco Manastırı ve Kilisesi'ne geldiği iddia edilmektedir. Nevin Özkan'ın aktarımına göre Franz Babinger, Theodoro Spandugnino'nun⁷⁰² eserinden kaynak olarak yararlanarak Fatih Sultan Mehmed'in 29 Mayıs 1453 gecesini Galata'da geçirdiğini öne sürmektedir: "*Söylendiğine göre*

⁶⁹⁹ Ancak esas yıkım 1857 tarihinde kurulan 6. Belediye Dairesi'nin bölgenin batılı bir görünümüne kavuşması için surların yıktırılarak arazilerin ve hendeklerin satılması kararı üzerine yaşanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Esra Okur, **Galata Surlarının Yıkım Süreci**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2011, s. 49.

⁷⁰⁰ Kulenin II. Bayezid zamanında meydana gelen ve "küçük kıyamet" olarak nitelendirilen depremde (1509) ise ağır hasar gördüğü bilinmektedir. Bu tahribatın ardından mimar Murad B. Hayreddin idaresinde yapılan tamir çok kısa sürede tamamlanarak 1510 yılı ortalarında bitirilmiştir. Bugünkü zeminden ikinci kat ve üçüncü kat hizasında gövdeyi saran tuğladan iki kuşak, Osmanlı dönemindeki bu tamirin işaretleri olarak kabul edilmektedir. Dördüncü ve altıncı katların pencere kemerlerinin Türk inşaatı olduğu açıkça görülmektedir. Böylece günümüzde kulenin iki veya üç katına kadar olan kısmı Ceneviz, yukarısı ise Osmanlı-Türk yapısıdır. Bkz. Semavi Eyice, "Galata Kulesi", **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, c. 13, s. 314, Köksal Anadol, Ersin Arıoğlu, "Galata Kulesi", **Mimarlık Dergisi**, 1979, c. 17, sayı 158, s. 49.

⁷⁰¹ Halil İnalcık, "Fatih, Fetih ve İstanbul'un Yeniden İnşası", **7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler I İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul**, c. 1, s. 23.

⁷⁰² Theodoro Spandugnino Rum kökenli bir İtalyan olup, Batılılar tarafından Osmanlılar hakkında kaleme alınan ilk eserlerden biri olan "*Petit traité de l'origine des Turczs*" adlı kitabın yazarıdır. Detaylı bilgi için bkz. Semavi Eyice, "Cantacasın", **DİA**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, c. 7, s. 155-156.

Franziskan rahiplerin manastırında geceyi geçiren Padişah, ertesi gün, 30 Mayıs 1453'te yeniden at üstünde şehre, Luca Notaras'ın evine doğru gitti."⁷⁰³

San Francesco Manastırı ve Kilisesi, Osmanlı döneminde Galatalı Hristiyan Katoliklerin hem dini törenlerini düzenledikleri hem de sosyalleştikleri mekân olarak önemli bir odak noktası olmuştur. XV. yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda Latin cemaatinin liderleri bu kilisede toplanıyor ve cemaatle ilgili idari ve dini belgeler burada korunuyordu.⁷⁰⁴ Ancak 1696 yılında çıkan büyük bir yangında, Galata on bin ev ve bütün Rum kiliseleri kül olmuştu. San Francesco Kilisesi ise zarar görmemiş ancak gelir getiren bütün mülklerini kaybetmişti. Galata'nın en önemli Katolik yapısı olan San Francesco Kilisesi'nin bu yangından sonra yeniden yapımına izin verilmedi. 1697 yılında II. Mustafa'nın fermanıyla manastır, kilise ve müştemilatına el konuldu ve kilise kısmen yıkıldı. Yerine, II. Mustafa'nın annesi Gülnuş Valide Sultan tarafından Yeni Camii ya da Valide Camii adıyla Galata'nın ilk ve tek valide sultan camisi inşa edildi.⁷⁰⁵ Günümüzde bu caminin yerinde Galata Hırdavatçılar Çarşısı bulunmaktadır. Uzun bir zaman bakımsız kalan ve harap olan cami, sonra tamamen yıktırılmıştır.⁷⁰⁶

Galata'nın bir diğer Latin kilisesi olan San Paolo e San Domenico Kilisesi ise fetihten sonra, fethedilen şehirlerde en büyük kilisenin camiye çevrilmesi usulüne uyularak bizzat Fatih Sultan Mehmed vakfı olarak 1475 yılında camiye çevrilmiştir. Daha önce Fatih'in Ayasofya Vakfiyesi'ne göre bizzat Fatih tarafından İstanbul'da kiliseden camiye dönüştürülen beş cami olduğundan söz etmiştik. Suriçi İstanbul'daki dört caminin dışında, Fatih vakfiyelerinde Galata Camii olarak adı geçen Mesa Domenico Kilisesi'nin burası olduğu tahmin edilmektedir:

"Bunlardan biri de Darü'l-Feth Galata'da, İskele Kapısı'na yakın Hacı Hamza Mahallesi'nde bulunan kilisedir ki, Hristiyanlar nezdinde Mesadomenko Kilisesi diye bilinmektedir ve kuzeyden ve doğudan umumi yol, kible tarafından özel yol, doğudan Cenderecioğlu diye

⁷⁰³ Nevin Özkan, "Fetih Sonrası Galata ve Buradaki İtalyan Varlığı", **Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şölenleri 2: Prof. Dr. Halil İnalçık**, Bursa, 2016, s. 124-125.

⁷⁰⁴ Eric Dursteler, "Erken Modern Dönem İstanbulu'nda Latin Kilisesi Hristiyanları", *Osmanlı İstanbulu I: I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, 29 Mayıs – 1 Haziran 2013, İstanbul, 2014, s. 129-130.

⁷⁰⁵ Rinaldo Marmara, **Bizans'tan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi**, s. 33.

⁷⁰⁶ Reşat Ekrem Koçu, "Galata Yeni Camii", **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, Koçu Yayınları, 1973, s. 5954.

bilinen Hoca Muhyiddin bin Hoca Şemseddin'in mülkü ve Dershane demekle meşhur bahçe ve Nakışlı Kilise dedikleri kilise ile sınırlıdır."⁷⁰⁷

1900'lerde yapılan onarımlarda 1453'ten sonraya ait bir mezar taşının bulunmaması da Fatih'in bu yapıyı Cenevizlilerden alarak cami haline getirdiğinin kanıtı sayılabilmektedir. Söz konusu caminin VII. yüzyılda Arapların şehri kuşatması vesilesiyle kurulmuş olduğu rivayet edilse de 1492'de İspanya'dan kovulan Endülüslü Arapların bu cami çevresine iskân edilmeleri üzerine burası Arap Camii adını almıştır.⁷⁰⁸

İstanbul'un fethi sonrası Fatih'in, Galata Frenklerine verdiği ahidnâme⁷⁰⁹ ise Osmanlı hâkimiyetinde güvenli bir şekilde yaşayabilecekleri konusunda onlara verilen bir teminat olarak tanımlanabilir. İnanç, ibadet, seyahat, ticaret ve kıyafet özgürlüklerini kapsayan ahidnâmenin ilan edildikten sonra bir vesika olarak yazıya dökülmesi ve gayrimüslim halkın temsilcilerine bizzat verilmiş olması son derece önemlidir.⁷¹⁰ Osmanlı kanunnamelerinde yer alan bu ahidnâmeden önemli bir bölüm şu şekildedir;

*"Şehrin Katolik papazları tarafından, bizim Bab-ı hümayunumuza mümessil olarak gönderilen rahiplerle, Senyör Baraban Balios, Senyör Markiz Drifango ve tercüman Nikola Pelezoni'nin dileği üzerine Galata halkının, bize tabi olan sair halklar gibi, adet ve ibadetlerini serbestçe yapmalarına izin veriyoruz. Ahalinin barınaklarına, dükkân, bağ, değirmen, gemi, ticarethane ve diğer mallarına dokunulmayacaktır. Ailelerine eskisi gibi sahip olacaklar, istedikleri gibi idare edeceklerdir. Ticaret mallarını mülkümüzün her tarafında satmaya izinlidirler. Karada ve denizde serbestçe seyahat edebilecekleri gibi, gümrük ve angaryadan da muaf tutulacaklardır. Bu kanun ve kaideler bugünden başlayıp ebediyen hükümran olacaktır. Biz onları kendimizi korur gibi koruyup gözeteceğiz. Kiliselerinde diledikleri gibi ayin düzenleyebileceklerdir, papazlara ve din adamlarına kötü söz söylemeyeceklerdir."*⁷¹¹

Ahidnâmeye göre Galata halkı, ayinlerini Bizans döneminde olduğu gibi yerine getirebilecekler, kiliseleri camiye çevrilmeyecek ve zorla hiç kimse Müslüman

⁷⁰⁷ Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han Vakfiyesi (Ayasofya Vakfiyesi), s. 7.

⁷⁰⁸ Semavi Eyice, "Arap Camii", *DİA*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, c. 3, s. 326.

⁷⁰⁹ Ahidnâme, Osmanlılarda yabancı devletlere verilen ticari imtiyazları veya sulh anlaşmalarını ihtiva eden belge Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, "Ahidnâme", *DİA*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, c. 1, s. 536.

⁷¹⁰ Öznur Özdemir, "Sevad'dan İstanbul'a: İslam'a Açılan Topraklardaki Kalıcılık, İktisadi Düzen ve Sosyal Adalet", *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, Sakarya, 2020, c. 6, sayı 1, s. 81-82.

⁷¹¹ 1453 Galata Ahidnâmesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Mahmut H. Şakiroğlu, "Fatih Sultan Mehmed'in Galatalılara Verdiği Fermanın Türkçe Metinleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 1981-1982, c. 14, sayı 25, s. 211-224.

yapılmayacaktı. Galata halkı, kendi cemaatleri ile ilgili işlerle ilgilenmesi için bir kethüda seçebilecek, kendilerinden yeniçeri, doğancı ve kul yapmak için “oğlan” talep edilmeyecek ve angaryadan muaf olacaklardı. Galata halkı tüm bu muafiyetleri karşılığında devlete haraç ödemekle yükümlüydü.⁷¹²

Görüldüğü üzere 1453 Ahidnâmesi ile Galata halkına can ve mal güvencesiyle birlikte dini ve idari imtiyazlar vermekteydi. Ancak ahidnâmenin bir de ticari özelliği bulunmaktaydı. Ahidname hem Galata’nın yerli halkına hem de Ceneviz tüccarlarına bir takım ticari imtiyazlar sağlamaktaydı. 1453 Ahidnâmesi bu özelliğiyle diğer ahidnâmelerden farklılık göstermektedir. Galata’da böyle bir uygulamaya gidilmesinin nedeni şüphesiz Galata’nın Bizans döneminde önemli bir ticari merkez olmasıdır. Fatih, bu belge ile Galata halkına hem can ve mal güvencesi sağlamış, hem de verdiği ticari imtiyazlarla bölgenin önemli bir ticaret merkezi olma özelliğini korumaya çalışmıştır.⁷¹³

Fatih’in 1453 yılında Galata’da yerleşik Latinlere verdiği ahidnâme bir imtiyaz ve kapitülasyon niteliği taşımaktaydı. Ahidnâme ile can ve malları güvence altına alınan Latinler, Osmanlı tebaasına dâhil olarak İstanbul’da ticaret yapmaya devam etmiştir.⁷¹⁴ Böylelikle Akdeniz, Karadeniz ve Balkanlar arasından tesis edilmek istenen iktisadi ağları yoğun olarak kullanarak hem Osmanlı İstanbul’undaki varlıklarını devam ettirmiş hem de Latin işgali sonrasında harap hale gelmiş İstanbul’un fetih sonrasında ekonomik ve sosyal olarak büyümesine de katkı sağlamışlardır.

⁷¹² Kerim İlker Bulunur, “II. Mehmed Tarafından Galatalılara Verilen 1453 Ahidnâmesi ve Buna Yapılan Eklèmeler Hakkında Yeni Bilgiler”, **Tarih Dergisi**, İstanbul, 2010, sayı 50, s. 67.

⁷¹³ A.e., s. 67.

⁷¹⁴ İstanbul’un 1453’te alınışından sonra Galata’da Fatih’in hâkimiyetini kabul eden Latinler, Osmanlı tebaasına dâhil oldular. Bunlar Osmanlı Latin Cemaati’ni oluşturan, imparatorluğun azınlık tebaasından sayılan Osmanlı Latinleridir. Buna karşılık Latinlerden fetih sonrasında başka ülkelere sığınıp da ortamın yatışmasından sonra İstanbul’a dönenler yabancı kimliklerini korudular. Bunlar kapitülasyonlara tâbi olan yabancı Latinler ya da Levantenlerdir. Böylelikle fetih sonrası İstanbul Latin Cemaati’ni oluşturan ve hukuksal olarak birbirinden ayrı iki unsur olduğu görülmektedir. Bkz. Rinaldo Marmara, **Bizans’tan Günümüze İstanbul’da Latin Cemaati ve Kilisesi**, s. 7.

Bizans döneminden Türk dönemine geçişteki en köklü değişiklik ise Galata'nın sur dışına doğru yayılması olmuştur. Osmanlı hâkimiyeti altındaki Galata'da ticaret surlar önündeki kıyı bölgesinden başlamıştır. Osmanlılar surların önünde çeşitli yapılar inşa etmişlerdir. Bu durum bize Osmanlı döneminde tüccarlara ticaret yapmak için güvenli bir ortamın sunulduğunu ve buna bağlı olarak Galata'da ticari kapasitenin arttığını göstermektedir. Fetih sonrasında Galata'daki tüccarlar Osmanlı tebaası olsun ya da olmasın artık herhangi bir saldırı endişesi duymadan, güven içinde ticaret yapabiliyorlardı. Osmanlı döneminde bölgeyi ziyaret eden Petrus Gyllius limandan surlara kadar olan alanın çeşitli ürünlerin satıldığı dükkânlarla dolu olduğunu aktarmıştır: *“Sur ve körfez arasında çok sayıda dükkân tüccarlara ait işlik, han ve gemilerin yük boşalttığı bir alan yer alır.”* Böylelikle bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti altında yaşana ticari ve ekonomik canlılığı gözler önüne sermiştir.⁷¹⁵

⁷¹⁵ Kerim İlker Bulunur, **Osmanlı Galatası (1453-1600)**, s. 87.

SONUÇ

Roma İmparatorluğu'nun Batı kolu çöktükten sonra Doğu'da kalan parçası imparatorluğun mirasçısı olma rolünü üstlenmiş ve bunu 1453 yılında başkent İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesine kadar devam ettirmiştir. Biz bu yüksek lisans tezinde Bizans İstanbul'unun son yıllarını Doğu-Batı çatışması kapsamında değerlendirerek hem Doğu dünyasında hem de Batı dünyasında önemli bir yer edinmiş olan fetih olayı üzerinden inceledik. İstanbul'un fethi Doğu'nun ve Batı'nın kaderini değiştirmiş bir dönüm noktasıdır, tarihte büyük bir olaydır.

İstanbul'un Türkler tarafından fethi, Batı için sarsıcı olmuştur. Büyük bir korku ve ümitsizliğe kapılan Batı'da, fethin yansımaları uzun yıllar boyunca etkisini hiç kaybetmemiş, sonrasında da canlı tutulmuştur. Türklerin Batı karşısında yeni ve büyük bir tehlike olarak tam anlamıyla belirdiği düşüncesi zihinlere yerleşmiştir.⁷¹⁶ Mayıs 1453'te İstanbul'un Türkler tarafından ele geçirilmesi yalnız 1000 yıllık Doğu Roma-Bizans İmparatorluğu'nu sona erdirmemiş aynı zamanda Haçlı Seferleriyle başlayan Hıristiyan-Müslüman mücadelesi kapsamında, Batı Katolikleri ile Osmanlı Türkleri arasında yeni bir karşılaşmanın da yolunu hazırlamıştır.

Fetihle birlikte Batı dünyası için İstanbul, askeri ve siyasi bir merkez olma konumunu kaybetmiştir. Sadece Bizans değil, Orta Çağ da sona ermiş, yeni bir çağ başlamıştır. Fetih, Batı'nın askeri, siyasi ve ticari ilişkiler kurma konusunda yeni arayışlara girmesine neden olmuştur. Batı'da özellikle İtalyan şehir devletleri, Doğu ticaretindeki menfaatlerini kaybetme korkusuyla, Bizans başkentinin el değiştirmesinin dini ve kültürel yönünden çok, yeni ticari ilişkiler kurmaya ve yeni ticaret yolları aramaya başlamıştır.⁷¹⁷ Bu sebeple 1453 İstanbul'un fethinden sonra 1492 Amerika'nın keşfi rastlantı değildir. İstanbul'un fethinin bir sonucudur.

⁷¹⁶ Feridun Emecen, "Batı'nın Doğu'su-Doğu'nun Batısı: İstanbul", **Sosyoloji Yıllığı Kitap 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması: Semavi Eyice'ye Saygı**, yay. haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2005, s. 275.

⁷¹⁷ Feridun Emecen, "Batı'nın Doğu'su-Doğu'nun Batısı: İstanbul", **a.g.e.**, s. 275.

Fetih aynı zamanda Orta Çağ'ın güçlü surlarını da aşmıştır. Antik Çağ'dan itibaren şehirleri istilalara karşı koruyan bu yüksek ve kuvvetli duvarların da barutlu silahların gücüyle aşılabildiği ispatlanmıştır. Büyük topların surları yıkabileceğinin anlaşılmasıyla Batı'da feodalitenin yıkılmasına ortam hazırlanmıştır. İstanbul'un fethi Batı'da, kültürel ve entelektüel anlamda da büyük bir etki yaratmış, Rönesans hareketinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Buna karşılık fetihle birlikte Osmanlı Devleti küçük bir uç beyliğinden bir dünya imparatorluğu haline gelerek İstanbul'un Doğu cephesi adına yeniden önem kazanmasını sağlamıştır. Antik Çağ ve Orta Çağ'ın en önemli gücü Doğu Roma-Bizans çökerken Osmanlı ve Anadolu Türklüğü yükselen bir değer olmuştur. Fetih Türklerin, tarihin dinamizmini yeni bir siyaset ve yeni bir güçle aşmalarını mümkün kılmıştır. Batı, fetihten ancak 300 yıl sonra Osmanlı'ya karşı yeniden bir güç olarak toplanabilmiştir.

Giriş bölümünde bahsettiğimiz üzere fetih olayını İstanbul'un din değiştirme hadisesi olarak gören tezlerin aksine biz çalışmamızda İstanbul'un fethinin devrim niteliği taşıdığını görmekteyiz. Osmanlı, İstanbul'da Bizans'ın devamı niteliğinde olmamış, Bizans mirasına sahip çıkarak, yeni bir siyaset anlayışı getirmiştir. Bu anlayış günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Osmanlılar çok savaş yaptı, çok yer fethetti. Ancak Osmanlılar, İstanbul'un fethiyle yeni bir dünya egemenliği kurdular. Bu sebeple fetih Doğu cephesi adına bir aşamadır ve yeni bir denge getirmesi açısından önemlidir.

Biz çalışmamızda Batı'nın çoğunlukla Latin kökenli olması sebebiyle özellikle Latin seyyahların eserlerini inceledik. Latin seyyahlar ayrıca İtalyanların, Türkleri en iyi tanıyan millet olmaları sebebiyle de önemlidir. Anadolu'nun Türkleşmesiyle birlikte Doğulu ama Arap olmayan Türklerin, ilk karşılaştıkları yabancılar İtalyanlar olmuştur. Latin seyyahların şehirle ilgili aktarımları Bizans'ın artık İstanbul'u elinde tutacak gücünün kalmadığını ve Türklerin ilerlemesinin askeri ve siyasi olarak engellenemeyeceğinin iyice anlaşıldığını göstermektedir. Bu sebeple Akdeniz ticaretindeki varlıklarını sürdürebilmek için tarih boyunca uyumlu bir ilişki içinde oldukları Türklerle yeni yollar aradıklarını ortaya koymaktadır.

Birinci bölümde anlatıldığı üzere İstanbul, Roma, Bizans, Latin ve Osmanlı gibi birçok farklı millete ev sahipliği yapmıştır. İstanbul tarihi boyunca pek çok kez kuşatılmış olmasına rağmen yalnız Latinler ve Türkler tarafından ele geçirilmiştir. Latin Batı X. yüzyıl itibariyle Doğu ticaretini, Akdeniz havzasının en önemli şehri Bizans İstanbul'u üzerinden yürütmüş ve şehrin ihtişamından etkilenerek, bu zenginliklere sahip olmayı amaçlamıştır. Bu sebeple 1204 yılında IV. Haçlı Seferi ile yönünü İstanbul'a çeviren Venedikliler ve Haçlı ordusu şehri zapt etmiş ve 57 yıl süreyle bir Latin İmparatorluğu kurmuştur. Ancak yeni kurulan bu Latin İmparatorluğu İstanbul'da askeri ve siyasi birliği sağlamayı ve sürdürmeyi başaramamıştır. Latin İmparatorluğu'nun 1261'de yıkılması üzerine şehir yeniden Bizans idaresi altına girmiştir.

Bizans, Latin işgali sonrasında her ne kadar küçülen bir devlet olarak varlığını sürdürmüş olsa da başkent İstanbul'u yeniden ele geçirerek imparatorluk mirasına sahip çıkmıştır. Ancak Latin hâkimiyeti İstanbul halkı üzerinde oldukça derin ve acı izler bırakmıştır. Yağmalanan ve çıkarılan yangınlarla harabeye dönen şehir, fakirleşmiş, tenhalaşmış ve köhneleşmiştir. Bizans'ın, başkenti yeniden inşa edebilmesi için gerekli olan kaynakları yetersiz kalmıştır. Kaynaklarının yetersiz olması Bizans'ın başta Cenevizliler olmak üzere diğer Latin unsurlara yeni ticari imtiyazlar vermek durumunda kalmasına sebep olmuştur. Böylece şehrin Haliç kıyılarında yerleşen Latinler, kendi kolonilerini kurmaya başlamıştır. Latin işgalinden fethedilene kadar geçen süre içinde şehirde yaşanan doğal afetler de İstanbul'a büyük zarar vermiş, İstanbul'un fiziksel ve sosyal olarak dönüşmesinde etkili olmuştur. Bütün bu anlatılanlar Latin seyyahların aktarımlarına geçmeden önce şehrin eski görkeminden uzak görünümü hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.

İkinci bölümde Doğu Roma İmparatorluğu'nun devamı niteliğinde olan Bizans'ın başkenti İstanbul'un kurumları ve bulunduğu coğrafya itibariyle hem Konstantinopolis hem de Galata olarak sarayları, kiliseleri, Hristiyanlığın kutsal saydığı emanetleri, anıtları, hipodromu, surları ve su yapılarıyla her zaman görkemli bir şehir olduğu anlatılmıştır. Latin seyyahların fetih öncesi şehre geldiği dönemde bu görkemli durum giderek köhneleşmektedir. İstanbul tarihi boyunca her zaman önemini koruyan bir şehir olmasına rağmen Latinlerin elinden geri alınmasından

sonraki yaklaşık 200 yıllık dönemde tarihsel olarak önemli ancak maddi yetersizlikler nedeniyle yeterince onarılamamış ve zenginliğinin büyük bölümünü kaybetmiş bir halde eski ihtişamlı günlerinden uzak bir görünüme sahip olmuştur. Latin seyyahlar şehrin pek çok yerinde abidevi yapıların olduğunu ancak bunların harap ve bakımsız olduklarını aktarmışlardır. Fakat seyyahlar İstanbul'u yıkık görüntüsüne rağmen etkileyici bulmuştur. İstanbul, sahip olduğu zenginlik ve görkem ne kadar eskimiş olsa da hala bir imparatorluk merkezidir. Bütün yoksulluğuna, tenhaliğine ve hüznü haline rağmen şehir yine de seyyahların hayranlıkla anlatacağı kadar güzeldir.

Konstantinopolis'te Ortodoks dünya görüşüyle tanımlanan Suriçi İstanbul, askeri ve siyasi bakımdan idareyi elinde tutarken, şehrin karşı kıyısındaki Katolik dünya görüşüne sahip olan Galata ise ticareti sürdürme imtiyazına sahipti. Böylelikle aralarındaki farklılaşmayı korumuşlardı. Ancak bununla birlikte her iki taraf da kendi güvenliğini korumaya almıştır. Sadece Suriçi İstanbul'da surlar yoktur, Galata'da da surlar vardır. Bu durum bize Bizans'ın gittikçe askeri ve siyasi açıdan da zaafa uğradığının bir göstergesi olmuştur. Bizans'ın askeri ve siyasi olarak sona yaklaştığını Latin seyyahların bu aktarımlarından da görmek mümkündür. Şehre gelen seyyahlar Konstantinopolis'in bakımsızlığına ve yalnızlığına karşılık Galata'nın gün geçtikçe kalabalıklaşarak, dini, ticari ve kültürel anlamda Latinlerin merkezi haline geldiğini belirtmiştir.

Üçüncü bölümde ise şehirde, sosyal ve ekonomik hayat açısından, İstanbul'un her ne kadar köhneleşmiş olsa da hala var olan görkemine yakışmayan bir yoksulluk ve umutsuzluk hali görülmektedir. Doğu Roma İmparatorluğu'nun başşehri olan İstanbul, bazı dönemlerinde 500.000 kişiye ulaşan nüfusuyla ve bir imparatorluk kültürü içerisinde barındırdığı sosyal ve ekonomik zenginlikleriyle Orta Çağ boyunca imrenilen bir şehir olmuştur. Ancak şehrin Latin yağmalaması sonucu maruz kaldığı zarar hiçbir zaman telafi edilememiştir. Bu sebeple Bizans İstanbul'u 1453 yılındaki fethine kadar, azalan nüfusu, gerileyen sosyal ve ekonomik faaliyetleriyle kendi içine kapanmış, küçülmüş fakat Bizans Devleti'nin imparatorluk başkenti olma iddiasını sürdürmeye devam etmiştir.

Suriçi İstanbul'daki ticaretin sürdürülememesi, bulaşıcı hastalıkların endişesi, yiyecek ve suyun kısıtlı olması gibi sorunlar İstanbul halkının gündelik ve ticari hayatını gün geçtikçe zorlaştırmaktadır. Bu yoksunluk haliyle baş etmeye çalışan çaresiz halk, yaşanan her zorluğu dini inançları gereği cezalandırılmış olduklarına bağlamaktadır. Fetih öncesi dönemde İstanbul, dört bir yanı Osmanlılar tarafından ele geçirilen ancak sağlam surları sayesinde varlığını sürdürebilen, 40.000-50.000 nüfuslu, تنها bir şehir haline dönüşmüştü. İncelediğimiz seyahatnameler Bizans İstanbul'unun son yıllarında yaşanan bu mahrumiyet haline dair oldukça ayrıntılı ve değerli bilgiler vermektedir. Bu dönemde artık son günlerine yaklaşmakta olan Bizans İmparatorluğu'nda sosyal ve ekonomik hayatın tıkanma noktasına geldiği, Konstantinopolis'in Galata karşısında ticari bakımdan etkisiz kaldığı ve dolayısıyla eski gücünü büyük ölçüde kaybettiği açıkça görülmektedir. Galata ise ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı, Akdeniz havzasının önemli biri ticaret merkezi olarak gün geçtikçe parlamakta ve güçlenmektedir.

Dördüncü bölümde, Bizans hem iç hem de dış problemleriyle uğraşırken Anadolu'daki topraklarının sınırında kurulan Osmanlı Beyliği'nin ise gün geçtikçe güçlenmeye başladığı ve yavaş yavaş İstanbul'u fethetme sürecine girdiği anlatılmaktadır. XIV. yüzyılın başlarında küçük bir beylik olarak Bizans sınırında kurulan Osmanlı Devleti'nin İstanbul'a olan ilgisi kuruluş döneminin ilk yıllarından itibaren başlamıştır. Osmanlı, Bizans ve İtalyan kaynaklarına göre Türk ordusu, I. Murad kumandasında gerçekleştirdiği Trakya seferinde büyük zaferler elde ederek, İstanbul doğrultusunda ilerleyip şehrin surları önünde ilk kez görüldüğünde yıl 1359'dur. İstanbul, hem halkın büyük paniğe kapıldığı bu kuşatmadan ve hem de 1391, 1394-1396, 1397-1402 yıllarında I. Bayezid ve 1422 yılında II. Murad tarafından gerçekleştirilen Türk kuşatmalarından kurtulmuştur. Latin seyyahların seyahatnameleri genel itibarıyla Osmanlı Devleti XV. yüzyılda Balkanlarda hızla ilerlerken Latin Batı'da ortaya çıkan korkuyla birlikte müthiş bir Türk imajının oluştuğunu bizlere göstermektedir. Türklere karşı, nereden geldikleri ve kökenleri konusunda duydukları merak çeşitli araştırmalar yapmalarına sebep olmuştur. Avrupalı diplomatlar Türklerin başarılı oluşlarının temel sebeplerini anlayabilmek için Osmanlı topraklarına seyahatler yapmaya ve onları tanımaya çalıştılar. Yolu

Bizans İstanbul’undan geçen Latin seyyahların İstanbul’un fethi öncesinde Osmanlı topraklarına yaptıkları ziyaretlere istinaden seyahatnamelerine kaydettikleri değerlendirmelerinde bazen olumlu bazen de olumsuz görüşlere rastlanmaktadır. Görüşlerin olumlu veya olumsuz olmasında bazı etkenler bulunmaktadır. Özellikle seyyahların Türklere karşı belirli bir ön yargıyla gelmeleri, yeterli değerlendirme yapmamaları ve kısa süre kalmaları değerlendirmelerinde etkili olmuştur. Sonuç olarak gün geçtikçe güçlenen Osmanlı Devleti’ne duyulan merak ve korku giderek araştırmaya dönüşmüş ve Osmanlı Devleti’ni anlamaya yönelik bir durum haline gelmiştir.

Bu esnada Latinlerin Türklerle olan ilişkilerini sürdürmeye devam ettiklerini görmekteyiz. Henüz İstanbul fethedilmeden Anadolu’da Türkler ve Latinler hep ilişki içindedir. Yolu İstanbul’a düşen Latin seyyahlar Bursa ve Edirne gibi Osmanlı şehirlerini ziyaret etmiş, Osmanlı padişahlarının huzuruna çıkmış ve İstanbul’un fethi durumunda Türklerle yeni ilişkiler kurmanın yollarını aramışlardır. Latin seyyahlar Osmanlıların Akdeniz ve Balkanlara açılan kara ve deniz yollarına hâkim olduklarını belirtmiş, Osmanlı’nın ele geçirdiği şehirleri imar ve iskân ederek zenginleştirdiğini aktarmışlardır. Osmanlılar güvenlikleri altına aldıkları halklarla uyumlu bir şekilde yaşamaktadır. Böylelikle Latinler, artık İstanbul üzerindeki askeri ve siyasi sorumluluklarını yerine getiremeyen Bizans yerine Türklerin şehri ele geçirmesinin kendi ticari faydalarına da katkı sağlayacağını düşünmektedir.

Bu dönemde Bizans Osmanlılara karşı Batı’dan yardım beklemişti, ancak Latinlerin IV. Haçlı Seferi ve Latin İmparatorluğu süresince İstanbul’un en karanlık dönemi olarak kabul edilen yıllarda şehirde yaptıkları baskı ve zulüm, Katolik ve Ortodoks cemaatleri arasındaki ayrılığın daha da derinleşmesine sebep olmuştu. Zaman içinde bu ayrılık öyle artmıştı ki, Fatih’in İstanbul kuşatması sırasında çaresiz kalan Bizans İmparatoru XI. Konstantinos’un Batı’nın yardımını sağlayabilmek için kiliselerin birleşmesi konusuna başvurması Bizans halkının büyük tepkisine neden olmuştu. Birleşme aleyhtarları arasında olan Bizans Devleti’nin Grandükü Notaras, “İstanbul’un içinde Latin papazlarının ayin başlıkları yerine Türk sarığı görmek daha iyidir” diyerek halkın duygularını dile getirmiştir.

Şehrin içinde bulunduğu zayıf konumu Osmanlıların fethinden sonra da bir süre devam etmiştir ve fakat yarım asır içerisinde İstanbul yeniden dünyanın önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Kısa sürede şehrin imar ve iskânına girişilmesi, şehirdeki huzur ve güvenlik ortamının sağlanması ve şehrin Osmanlı payitahtı yapılması, Latinlerin ele geçirdikten sonra yağmalayarak harap hale getirdiği İstanbul'un Osmanlılar tarafından yeniden eski parlak günlerine kavuşturulmasını sağlamıştır. Osmanlı askeri, siyasi ve ticari olarak Bizans'ın aşamadığı tüm sorunları aşmış, Roma İmparatorluk mirasına sahip çıkarak şehri kısa zamanda Osmanlı payitahtı haline getirmiş, böylelikle yeni bir dünya siyaseti geliştirmiştir.

Fatih, İstanbul'un fethiyle Bizans mirasını kendi kaynaklarına yansıtmış ve dolayısıyla bu miras üzerinden Osmanlı Devlet'ini bir dünya imparatorluğuna dönüştürmüştür. Fatih'in Bizans mirasına gösterdiği hoşgörü, pek çok Bizans yapısının ve özellikle İstanbul'un kültürel mirasının başlıca kısmını oluşturan abidelerin de zamanımıza kadar ulaşmasına ve aynı zamanda Antik Çağ dünyası ile Avrupa ve Osmanlı'nın arasında kültürel bir bağ kurulmasına da olanak sağlamıştır.

Esas olarak, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi ve payitaht yapma kararlılığı, Latin istilasından büyük yara alan Doğu Roma-Bizans mirasının yok olmadan devamına imkân sağlamıştır. Latinlerin sahip çıkamadığı Roma İmparatorluğu mirasına Osmanlılar sahip çıkmıştır. Fatih Sultan Mehmed 1453'te İstanbul'u fethederek, Doğu Roma İmparatorluğu'nu yeniden diriltmiştir. Fatih, bir İslam sultanı ve Türk hakanı olduğu kadar Doğu Roma İmparatorlarının da varisi olduğunu ilan etmiş, sultan ve hakan unvanlarının yanına Kayser-i Rum unvanını eklemiştir. Fatih, Latin İmparatorluğu'nun siyasi, askeri ve idari olarak başaramadığını başarmış, Latinlerin harap hale getirdiği ve ancak 57 yıl süreyle varlıklarını sürdürebildikleri İstanbul'u, görkemli geçmişiyle bağlarını koparmadan, bir Türk-İslam şehrinin geleneklerine göre yeniden kurarak, 500 yıl sürecek bir imparatorluğun merkezi haline getirmiştir.

Diğer taraftan Latinlerin İstanbul'a olan ilgisi fetih öncesinde olduğu gibi, fetih sonrasında da devam etmiştir. Latinler, Balkanlarda başarılarını gördükleri

Osmanlılarla çatışma içinde oldukları halde bir yandan da ticari ilişki kurabileceklerini de farkındaydılar. Bu sebeple Latinler, Galata ticaretindeki üstünlüklerini kaybedecekleri endişesiyle Osmanlı ile yeni ticari ilişkiler kurmanın yollarını aramışlar ve bunda başarılı olmuşlardır.

X. yüzyıldan itibaren Bizans Devleti'nden çeşitli imtiyazlar alarak XIII. yüzyılın sonlarında Galata'da ticari bir koloni kuran Cenevizlilere 1453'te İstanbul'un fethinden sonra da Galata'da özel bir statü tanınmıştır. Bu sayede Latinler, Osmanlı İstanbul'unda da ticari varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Galata, Osmanlı döneminde de önemli bir ticaret merkezi ve aynı zamanda Osmanlı İstanbul'unun Batı'ya açılan kapısı olmuştur. Suriçi İstanbul ve Galata farklılaşması Osmanlı İstanbul'unda da devam etmiştir. Osmanlı'nın Müslüman, Galata'nın ise Katolik olması ilişki kurmalarına engel olmamıştır. Latinler askeri ve siyasi idareye karışmadıkları sürece hem Bizans'la hem de Osmanlı'yla bu ilişkiyi sürdürebilmişlerdir. Böylelikle Osmanlılar, İstanbul'un fetih sonrasında Bizans imparatorluk mirasına sahip çıkarak Doğu ile Batı'nın bağlarını devam ettirmiş ve şehrin güçlü tarihi birikiminin sürekliliğini sağlamıştır.

Sonuç olarak, İstanbul'u ele geçiren Osmanlı hem Doğu hem de Batı adına siyasi ve askeri görevlerini yapamayan, yerini ve rolünü tamamlamış Bizans'ın tekrarı olmayarak Bizans'ı aşmıştır. Osmanlı, Bizans'ı aşarak bir dünya imparatorluğu haline gelmiş, imar ve iskân faaliyetleriyle İstanbul'u yeniden eski ve parlak günlerine kavuşturmuştur. Bu sebeple İstanbul'un Türkler tarafından fethinin devrimci bir olay olduğunu söylemekteyiz. Fetih sadece kendi dönemi için önemli değildir. Günümüzde de İstanbul hala Türklerin elindedir. Bu yüzden bu devrimci olay bugün de önemini korumaktadır.

Tezimiz kapsamında incelediğimiz seyahatnameler, İstanbul'un fetih öncesi son yıllarındaki küçülmüş, tenhalaşmış ve köhneleşmiş durumunu ortaya koymuştur. Latinlerin İstanbul'u ele geçirmesine rağmen değerlendirememiş olmasına karşılık Osmanlı devrimci yönüyle İstanbul'u yeniden parlatmıştır. Latinlerin başaramadığını Türkler başarmıştır. Latinlerin İstanbul'daki varlığı işgal ile sınırlı kalmış, buna

karşılık Türkler fethi bir dünya siyasetine dönüştürmüşlerdir. Böylelikle Latinler, askeri ve siyasi açıdan İstanbul'da sürdüremedikleri varlıklarının Türkler tarafından nasıl gerçekleştirildiğini de görmüşlerdir.

Biz bu tez çalışmasını İstanbul'un hala Türklerin elinde olması nedeniyle fethin öneminin günümüzde de devam etmesi gerekçesiyle gerçekleştirmiş bulunmaktayız. İstanbul'un fethiyle birlikte Doğu toprakları savaş ve çatışma alanı olmaktan çıkmıştır. Batı açısından ise Doğu ve Türk sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fetihle birlikte Osmanlı sadece Anadolu'yu savunmakla kalmamış, Batı'nın içine kadar girmiştir. Fetih aynı zamanda Anadolu Türkleşmesini de taçlandırmıştır. Anadolu'nun Türkleşmesi 1000 yıllık Türk ve dünya tarihi açısından önemli bir olaydır. Sadece Türk tarihini değil, günümüzü de belirleyen önemli bir dönüm noktasıdır. Anadolu Türklüğünün Doğu-Batı çatışması içindeki yeri ve rolü bugünümüzü de etkilemektedir. Cumhuriyetin 100. yılının kutlanması Batı açısından hala Doğu sorununun devam ettiğini göstermektedir.⁷¹⁸

Belirttiğimiz üzere, İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesi, Latinlerin yaptığına benzer bir işgal değil, devrimci bir aşamadır. Bizim bu çalışmada vardığımız sonuç Osmanlı'nın Bizans'ı aşarak 500 yılı aşkın süredir burada var olmasıdır. Osmanlı, İstanbul'dan önce Balkanlarda Selanik'e kadar gitmiştir. Bu açıdan İstanbul'un fethi Osmanlı siyasetinin de taçlanmasıdır. İstanbul'un fethi askeri ve siyasi açıdan dünya egemenlik ilişkilerinin yeniden kurulmasını sağlamıştır. Fetihle birlikte taçlanan bu büyük değişim ve dönüşüm bir anlamda bugün de önemlidir ve devam etmektedir.

Günümüzde belli sorunlar olmakla birlikte İstanbul'un fethi aşılmış değildir. Bugün de İstanbul'un kaybedilmesi Doğu açısından büyük bir kayıptır. Bu sebeple İstanbul'un Türklerin elinde olması Doğu açısından önemli bir siyasettir. Birinci Dünya Savaşı sonunda Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle İstanbul'un ve boğazların idaresi Türklere bırakılmıştır. İki kutuplu dünyada Rusya veya Amerika'nın eline geçmiş olsa çok farklı sonuçlar doğuracak olan bu olayı fetihle birlikte Türkler eline

⁷¹⁸ Ertan Eğribel, "Yeni Türkiye'nin Kuruluşu: Tek Ülkede Yalnız Devrim", **Sosyologca**, 2023, sayı 26, s. 10.

almıştır. Bu durum Türklerin dünya siyasetinde yeni bir söz söylemesine, yeni bir rol üstlenmesine imkân tanımıştır. Bu bir denge sağlamadır ve Türkiye bugün de bu dengeyi sağlamaya devam etmektedir.

Türklerin İstanbul'daki varlığı hem tarih hem de sosyoloji açısından ortak bir konudur. Doğu-Batı çatışması kapsamında İstanbul'un yeri ve konumu ve Türklerin fetihle birlikte şehri yeniden eski görkemli zamanlarına kavuşturarak buradaki varlığını günümüzde de devam ettirebilmesi hem tarihin hem de sosyolojinin ortak sorunudur. Biz çalışmamızı bu konuya istinaden belli değerlendirmeler yapmamıza imkân sağlayacağı için yaptık ve belli sonuçlara vardık. Tartışılacak konular yine var fakat bu tez bize bir tartışmada kendi yönümüzü belirlememiz bakımından katkı sunmayı amaçlamıştır. Giriş bölümünde ele aldığımız konuları değerlendirme ve fethin Doğu ve Batı açısından önemini Batılı kaynaklarla doğrulama imkânı bulduk. Böylece hem görüşümüzü doğrulamış olduk hem de belli sonuçlar çıkardık. Elde ettiğimiz sonuçların akademik ve gündelik konularımıza ayna tutmasını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

1. SEYAHATNAMELER

- Ancona, Cyriac of: **Life And Early Travels**, ed. Charles Mitchell, Edward W. Bodnar, Clive Foss, Cambridge, Harvard University Press, 2003.
- Barbaro, Niccolo: **Kostantınniye Muhâsarası Ruznamesi 1453**, çev. Şemseddin Talip Diler, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1976.
- Bondelmontii, Florentini, Christoph.: **Librum insularum Archipelagi**, Codicibus Parisinis Regiis Nunc Primum Totum Edidit, Praefatione et Annotatione Instruxit Gabr. Rud. Ludovicus de Sinner, Helveto-Bernas, Lipsiae et Berolini, 1824.
- Bouvier, Gilles le: **Le Livre de la Description des Pays de Gilles Le Bouvier, dit Berry**, Paris, Ernest Leroux, Editeur, 1848.
- Broquière, Bertrandon de la: **Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati**, çev. İlhan Arda, yay. haz. Ch. Schefer, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2000.
- Clavijo, Ruy Gonzales de: **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, Köprü Kitapları, 2016.
- Lannoy, Guillebert de: **Voyages Et Ambassades de Messire Guillebert de Lannoy**, Mons. Typographie D'em Hoyois, Libraire, 1840.
- Tafur, Pero: **Pero Tafur Seyahatnamesi: 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438**, çeviri, önsöz ve notlar Hakan Kılınç, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2021.

2. DİĞER KAYNAKLAR

- Acar, Dilek: “Turizmin Tarihi Kökenleri –IV”, **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, 2021, c. 32, sayı 2, s. 294-303.
- Ahunbay, Metin: “Kara Surları”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 77-79.
- Ahunbay, Metin & Ahunbay, Zeynep: “Sur Onarımları”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 79-80.
- Ak, Mahmut: “Fatih Döneminde İstanbul’da İmar Faaliyetleri ve Mahalle Yerleşimi Hakkında”, **İstanbul: Şehir ve Medeniyet**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2004, s. 235-245.
- Akbaş, Turgut: **Osmanlı İstanbul’unda (1453-1826) Meydanların Biçim ve İşlev Açısından Değerlendirilmesi**, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2022.
- Altan, Ebru: “İstanbul’un Fethi Sırasında Şehirde Yaşanalar ve Psikolojik Durum”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul, 2017, sayı 66, s. 63-76.
- Anadol, Köksal & Arnoğlu, Ersin: “Galata Kulesi”, **Mimarlık Dergisi**, 1979, c. 17, sayı 158, s. 49-55.
- Angiolello, J. M.: **Edition de J. M. Angiolello 1452-1525 Ses Manuscripts Inédits I.**, ed. Jean Reinhard, Besançon, Imprimerie Jacques et Demontrand, 1913.
- Artan, Tülay: “Eski Saray”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 204-205.

- Auzepy, Marie-France: “İstanbul’un Hipodromu”, **Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar**, ed. Annie Pralong, çev. Buket Kitapçı Bayrı, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016, s. 49-70.
- Auzepy, Marie-France: “Konstantinopolis’in Siyasal ve Dinsel Yaşamında Ayasofya’nın Yeri”, **Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar**, ed. Annie Pralong, çev. Buket Kitapçı, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016, s. 100-117.
- Aydın, Derya Uzun: **Sanay-i Nefise Mektebi’nin Türk Heykel Sanatındaki Yeri ve İlk Heykeltraşlar**, Doktora Tezi, İzmir, Ege Üniversitesi, 2013.
- Babinger, Franz: “Fatih Sultan Mehmed ve İtalya”, çev. Bekir Sıtkı Baykal, **Belleken**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1953, c. 17, sayı 65, s. 41-82.
- Babinger, Franz: "Angiolello, Giovanni Maria", **Dizionario Biografico degli Italiani**, volume 3, 1961, [https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-maria-angiolello_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-maria-angiolello_(Dizionario-Biografico)/) 29.08.2023.
- Badoer, Giacomo: **Il Libro dei Conti di Giacomo Badoer (Costantinopoli 1436-1440): complemento e indici**, ed. Giovanni Bertele, Padova, Esedra Editrice, 2002.
- Bakır, Mevlüde: “Depremelerin Oluş Nedenlerine İlişkin Bizans Teorileri”, **İTÜ Dergisi**, 2005, c. 2, sayı 1, s. 3-9.
- Balta, Evangelia & Dağlı, Yücel: “Evliya Çelebi’ye Göre Mora Yarımadası ve Girit’te Bağcılık ve Şaraplar”, çev. R. Aslıhan Aksoy Sheridan, **Evliya Çelebi Konuşmaları/Yazılar**, yay. haz. M. Sabri Koz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 103-127.

- Bayrav, Süheyla: “Robert de Clari ile Villehardouin’in Vekâynamelerinde İstanbul”, **Türk Kültürü**, Ankara, 1976, c. 14, sayı 163, s. 407-417.
- Başar, Fahameddin: “İstanbul’un Fethine Dair Literatür Değerlendirmesi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, İstanbul, 2010, c. 8, sayı 16, s. 61-100.
- Başar, Fahameddin: “1251-1453 Yılları Arasında İstanbul’u Etkilemiş Olan Doğal Afetler”, **Afetlerin Gölgesinde İstanbul**, ed. Said Öztürk, İstanbul, İBB Çevre Koruma ve Kontrol Daire Başkanlığı, 2009, s. 85-106.
- Baştav, Şerif: “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş Esnasında Bizans ve Avrupa”, **Belleten**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2004, c. 68, sayı. 251, s. 63-104.
- Belge, Murat: **İstanbul Gezi Rehberi**, yay. haz. Ayşe Anadol, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- Benjamin, Tudelalı & Petachia, Ratisbonlu: **Orta Çağ’da İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri**, çev. Nuh Arslantaş, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009.
- Berger, Albrecht: “Petra”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 6, s. 248-249.
- Berger, Albrecht: “Hodegetria Manastırı ve Ayazması”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 82.
- Berger, Albrecht: “Nüfus”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 6, s. 107-108.
- Berger, Albrecht: “Neorion”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 6, s. 66.

- Berger, Albrecht: “Theodosius Limanı”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 263.
- Bizbirlik, Alpay & Altan, Melis: “15. Asrın Yabancı ve Osmanlı Kaynaklarındaki Bilgilere Göre Fatih Sultan Mehmed ve Osmanlı Ordusu İmajı”, **9. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi 12-13 Aralık 2020, Bildiri Tam Metin Kitabı**, Ankara, 2020, s. 47-60.
- Braudel, Fernand: **Akdeniz: Mekân, Tarih, İnsanlar ve Miras**, çev. Necati Erkurt, Aykut Derman, İstanbul, Metis Yayınları, 2013.
- Boccaccio, Giovanni: **Decameron**, çev. Rekin Tekinsoy, İstanbul, Oğlak Yayıncılık, 1998.
- Bostan, İdris: “İmparatorluk Donanmasına Doğru: Tersâne-i Amire’nin Kuruluşu ve Denizlerde Açılım”, **Türk Denizcilik Tarihi**, İstanbul, 2009, c. 1, s. 121-131.
- Bourgin, Georges: “Berry, Gilles le Bouvier, detto le heraut B”, Enciclopedia Italiana, 1930, [https://www.treccani.it/enciclopedia/berry-gilles-le-bouvier-detto-le-heraut-b_\(Enciclopedia-Italiana\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/berry-gilles-le-bouvier-detto-le-heraut-b_(Enciclopedia-Italiana)/), 11.12.2022.
- Bozkurt, Nebi: “Sarnıç”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, c. 36, s. 158-159.
- Bulunur, Kerim İlker: **Osmanlı Galatası 1453-1600**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2014.
- Bulunur, Kerim İlker: “II. Mehmed Tarafından Galatalılara Verilen 1453 Ahidnâmesi ve Buna Yapılan Eklèmeler Hakkında Yeni Bilgiler”, **Tarih Dergisi**, İstanbul, 2010, sayı 50, s. 59-85.

- Caraci, Giuseppe: “Clavijo, Ruy Gonzales”, Enciclopedia Italiana, 1931, [https://www.treccani.it/enciclopedia/ruy-gonzalez-clavijo_\(Enciclopedia-Italiana\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/ruy-gonzalez-clavijo_(Enciclopedia-Italiana)/), 11.12.2022.
- Cesarea, Procopio Causidico di: **Opere di Procopio di Cesarea: Degli Edifizii Dell’Imperadore Giustiniano**, Milano, Tipi di Francesco Sonzogno, 1828.
- Charanis, Peter: “Bizans İmparatorluğu’nun Çöküşündeki Ekonomik Faktörler”, çev. Melek Delilbaşı, **Belleten**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1984, c. 48, sayı 191-192, s. 523-536.
- Clari, Robert de: **İstanbul’un Zaptı (1204)**, çev. Beynun Akyavaş, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- Coco, Carla: “İstanbul’daki Venedik Topluluğu”, çev. Mahmut H. Şakiroğlu, **Erdem**, Ankara, 1991, c. 7, sayı 20, s. 667-687.
- Coroneo, Roberto: “Reimpiego di Sculture Costantinopolitane a Istanbul: Un’indagine Sul Campo ArcheoArte, 1, Cagliari, 2012, s. 605-628., <https://ojs.unica.it/index.php/archeoarte/article/view/478/459> 09.01.2023.
- Çağrııcı, Mustafa: “Seyahat”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, c. 37, s. 7-9.
- Çakmak, Abdullah: “Müslümanların İstanbul’daki İlk Eğitim Kurumu: Ayasofya Medresesi”, **Ayasofya: Fethin Nişanesi Fatih’in Emaneti**, Ankara, 2020, s. 127-138.
- Çelik, Gülbahar Baran: “Delfi’den Sultanahmet’e Bir Anıt-Eserin Öyküsü: Yılanlı Sütun”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, İstanbul, 2012, sayı 225, s. 32-38.

- Çetinkaya, Haluk: “Bizans Dönemi Mimarisi”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c. 8, s. 24-67.
- Çöl, Nilgün: “İstanbul’da Akdeniz Liman Kenti Görünüşü: Galata”, **Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Eskişehir, 2004, c. 2, sayı 1-2, s. 29-43.
- Dalby, Andrew: **Bizans’ın Damak Tadı: Kokular, Şaraplar, Yemekler**, çev. Ali Özdamar, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003.
- Daş, Mustafa: “Bizans İstanbul’unda Siyasi Gelişmeler”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c. 2, s. 30-57.
- Daş, Mustafa: “Bizans Başkenti İstanbul’unda Eğlence Hayatı”, **Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu, 14-17 Aralık 2010**, İstanbul, 2010, s. 147-155.
- Daş, Mustafa: “Bizans Kaynaklarında Timur İmajı”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, İzmir, 2005, c. 20, sayı 2, s. 43-58.
- Demirci, Kürşat: “Ortodoksluk”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, c. 33, s. 409-414.
- Demirkent, Işın: “Bizans”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, c. 6, s. 230-244.
- Demirkent, Işın: “Haçlılar”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, c. 14, s. 525-546.
- Demirkent, Işın: “1082-1302 Yılları Arasında Bizans-Venedik İlişkilerine Kısa Bir Bakış”, **İstanbul**

Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,
İstanbul, 1995-2000, sayı 36, s. 137-154.

Demirkent, Işın:

Niketas Khoniates'in Historiası (1195-1206):
İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve
Yağmalanması, İstanbul, Dünya Kitapları, 2004.

Demirkent, Işın:

“Bizans Kaynaklarına Göre IV.-XI. Yüzyıllarda
İstanbul ve Çevresinde Depremler”, **Tarih**
Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem
Semineri, 22-23 Mayıs 2000, İstanbul, 2001, s.
51-65.

Demirkent, Işın:

“Herakleios”, **DİA,** İstanbul, Türkiye Diyanet
Vakfı Yayınları, 1998, c. 17, s. 210-215.

Diğer, Füsun İstanbullu &
Çakmak, Tolga Fahri:

“Seyyahlar Şehri İstanbul ve Tarihi Devrimin
İçerisinde Bir Kent Görüntüsü”, **Turizmoloji**
Dergisi, 2015, c. 1, sayı 1, s. 42-55.

Dirimtekin, Feridun:

“Fetihden Evvel İstanbul”, **Fethin 511'inci**
Yıldönümü Konferansları, İstanbul, 1964, s. 36-
41.

Dirimtekin, Feridun:

Fetihden Sonraki İstanbul: Ecnebi Seyyahlara
Nazaran, İstanbul, İstanbul Fethi Derneği, 1953.

Dukas:

Bizans Tarihi, çev. VI Mirmiroğlu, İstanbul,
İstanbul Fethi Derneği, 1956.

Durak, Koray:

“Konstantinopolis'in Yükselişinin İktisadi
Temelleri”, **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla**
Büyük İstanbul Tarihi, İstanbul, İBB Kültür
A.Ş., İSAM, 2015, c. 6, s. 24-43.

Dursteler, Eric:

“Erken Modern Dönem İstanbulu'nda Latin
Kilisesi Hristiyanları”, **Osmanlı İstanbulu I: I.**

**Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu
Bildirileri 29 Mayıs-1 Haziran 2013, İstanbul,
2014, s. 127-135.**

Durgun, Fatih:

“Batılıların Doğu Hakkındaki Tahayyüllerine Özgün Bir Örnek Olarak Presbyter Johannes (Prester John) Efsanesinin Ortaya Çıkışı: 1165 Öncesi”, **Akademik Hassasiyetler**, İstanbul, 2020, c. 7, sayı 14, s. 71-94

Ebersolt, Jean:

Bizans İstanbul’u ve Doğu Seyyahları, çev. İlhan Arda, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1996.

Eğribel, Ertan:

“İstanbul’un Kimliği: İmparatorluk Merkezi”, **Sosyoloji Yıllığı Kitap 20: Türk Sosyologları ve Eserleri II: Genel Eğilimler ve Kurumsallaşma**, ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul, Kitabevi, 2010, s. 309-315.

Eğribel, Ertan:

“Anadolu: Savaş Yolları Kavşağı”, **Sosyoloji Yıllığı Kitap 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması: Semavi Eyice’ye Saygı**, yay. haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2005, s. 149-171.

Eğribel, Ertan:

“Yeni Türkiye’nin Kuruluşu: Tek Ülkede Yalnız Devrim”, **Sosyologca**, 2023, sayı 26, s. 9-22.

Eğribel, Ertan & Demir, Meryem:

“1980/90 Sonrası İstanbul Beyoğlu’nun Yama Kimliği: Devlet ve Toplum Krizine Bağlı Değersizleşme ve Temsil Sorunu”, **Sosyologca**, İstanbul, 2022, sayı 23, s. 169-182.

Eğribel, Ertan & Özcan, Ufuk

“Roma Dünya Egemenliği: Doğu ile İlişkiler ve İki Merkezlilik”, **Sosyoloji Yıllığı Kitap 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması: Semavi Eyice’ye Saygı**, yay. haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2005, s. 221-233.

- Elâm, Nilgün: “Bizans-Osmanlı İlişkilerinde Sözde Barış Dönemi (1413-1421)”, **History Studies**, c. 13, sayı 4, s. 1205-1237.
- Emecen, Feridun: “Niğbolu Savaşı”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, c. 33, s. 89-92.
- Emecen, Feridun: “Osmanlılar”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, c. 33, s. 487-496.
- Emecen, Feridun: “Gelibolu”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, c. 14, s. 1-6.
- Emecen, Feridun: “Karadan Yürütülen Gemiler Fatih Sultan Mehmed’in Gizli Projesi miydi?”, **Fatih Sultan Mehmed Han ve Dönemi**, ed. Ayşenur Bilge Zafer, Bursa, Gaye Kitabevi, 2016, s. 60-69.
- Emecen, Feridun: “Konstantinopolis’in Son Kuşatması ve Düşüşü”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c. 2, s. 294-347.
- Emecen, Feridun: “Süleyman I”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, c. 38, s. 62-74.
- Emecen, Feridun: “İstanbul’un Fethi Olayı ve Bazı Meseleleri”, **İstanbul Üniversitesi 550 Yıl Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. Yüzyıl) 30-31 Mayıs 2003**, İstanbul, 2004, s. 19-39.
- Emecen, Feridun: “Batı’nın Doğu’su-Doğu’nun Batısı: İstanbul”, **Sosyoloji Yıllığı Kitap 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması: Semavi Eyice’ye Saygı**, yay. haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2005, s. 272-277.

- Ergin, Gürkan: “Antik İstanbul’da Bir Taraftar İsyanı: Nika Ayaklanması”, **İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul**, ed. Feridun Emecen, İstanbul, Kitabevi, 2010, s. 61-75.
- Ermış, Ü. Melda: “Ayvansaray’da Ortaya Çıkartılan Bir Bizans Kilisesi”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, İstanbul, 2011, sayı 17, s. 41-48.
- Ertuğ, Zeynep Tarım: "Topkapı Sarayı", **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, c. 41, s. 256-261.
- Esmer, Kerim: **Tarih Boyunca İstanbul Suları ve İstanbul Su ve Kanalizasyon Sorunu**, İstanbul, İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Yayınları, 1983.
- Evliya Çelebi: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul**, yay. haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2018.
- Eyice, Semavi: **Yabancıların Gözüyle Bizans İstanbul’u**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2021.
- Eyice, Semavi: “Bizans İmparatorluğu’nun Çöküşünün Başlangıcı”, **Dîvân: İlmi Araştırmalar**, İstanbul, 2004, c. 9, sayı 16, s. 183-208.
- Eyice, Semavi: Bertrandon de La Broquière ve Seyahatnamesi (1432-1433), **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, İstanbul, 1975, c. 6, sayı 1-2, s. 85-126.
- Eyice, Semavi: “Bertrandon de La Broquière”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, c. 5, s. 523-524.

- Eyice, Semavi: “İstanbul’da Bizans İmparatorlarının Sarayı: Büyük Saray”, **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 1998, c. 1, sayı 3, s. 3-36.
- Eyice, Semavi: “Blahernai Sarayı”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 263.
- Eyice, Semavi: “Blahernai Kilisesi”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 262-263.
- Eyice, Semavi: “Zeyrek Kilise Camii”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 555-557.
- Eyice, Semavi: “İmrahor İlyas Bey Camii”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, c. 22, s. 228-231.
- Eyice, Semavi: “Galata”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 348-349.
- Eyice, Semavi: “Galata Kulesi”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, c. 13, s. 313-316.
- Eyice, Semavi: “Arab Camii”, **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1959, c. 2, s. 936-947.
- Eyice, Semavi: “Arap Camii”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, c. 3, s. 326-327.
- Eyice, Semavi: “Sarnıçlar”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 6, s. 469-472.
- Eyice, Semavi: “Hamamlar”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 538-542.

- Eyice, Semavi: “Galata Hakkında İki Kitap ve Bu Münasebetle Bazı Notlar”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul, 1949, s. 201-219.
- Eyice, Semavi: “Tauri Forumu”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 225-227.
- Eyice, Semavi: “Theodosius I Anıtı”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 262-263.
- Eyice, Semavi: “Mangana Sarayı”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 295-296.
- Eyice, Semavi: “Anemas Zindanı ve Kulesi”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 1, s. 269-271.
- Eyice, Semavi: “İki İslam Minyatüründe Ayasofya Önündeki Atlı İmparatorluk Heykeli”, **M. Uğur Derman Armağanı: Altmış Beşinci Yaşı Münasebetiyle Sunulmuş Tebliğler**, İstanbul, 2000, s. 283-311.
- Eyice, Semavi: “Kariye Camii”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 466-469.
- Eyice, Semavi: “Eleutherius Limanı”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 153.
- Eyice, Semavi: “İstanbul’un Fethinde Bizans’ın Mimari Mirası”, **Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VII. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler 9-11 Mayıs 2003**, İstanbul, 2003, s. 20-47.
- Eyice, Semavi: “Ayasofya”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, c. 4, s. 206-210.

- Eyice, Semavi: “Eski İmaret Camii”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, c. 11, s. 391-392.
- Eyice, Semavi: “Kalenderhâne Camii” **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, c. 24, s. 251-252.
- Eyice, Semavi: “Fatih Camii ve Külliyesi”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, c. 12, s. 244-249.
- Eyice, Semavi: “Gotlar Sütunu”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 404.
- Eyice, Semavi: “Ayasofya Medresesi”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c.1, s. 460-461.
- Eyice, Semavi: “Yerebatan Sarayı”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 503-504.
- Eyice, Semavi: “Cantacasın”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, c. 7, s. 155-156.
- Eyice, Semavi: “Ceneviz Sarayı”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 407.
- Fadrique, Santiago Ruiz-Morales: “Ruy Gonzales de Clavijo”, Real Academia De La Historia,
<https://dbe.rah.es/biografias/11040/ruy-gonzalez-de-clavijo>, 11.12.2022.
- Ferrari, Nicole Kançal: “Topkapı Sarayı”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c. 8, s. 140-151.
- Ferwerda, Frank Fokke: “Barbaro, Niccolo”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, c. 5, s. 65.

- Finkel, Caroline: **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı: Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923**, çev. Zülal Kılıç, İstanbul, Timaş Yayınları, 2007.
- Forner, Fabio: “Pizziccoli, Ciriaco de”, **Dizionario Biografico degli Italiani**, volume 84, 2015, [https://www.treccani.it/enciclopedia/ciriaco-de-pizziccoli_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/ciriaco-de-pizziccoli_(Dizionario-Biografico)/), 11.12.2022.
- Frazer, Charles A.: “İstanbul’un Fethinden Sonra: Osmanlıların Kazanımları ve Katoliklerin Tepkisi”, çev. Mehmed Şahin, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya, 2004, sayı 17, s. 211-236.
- Gallotta, Aldo: “Ceneviz”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, c.7, s. 363-365.
- Genim, Sinan: “Kastellion Tou Galatau”, **Turing**, İstanbul, 2021, sayı 406, s. 40-49.
- Gilles, Pierre: **The Antiquities of Constantinople with a Description of its Situation, the Conveniencies of its Port...**, written originally in Latin by Petrus Gyllius..., translated into English..., by John Ball..., Londra, 1729, s. 123.
- Gökyay, Orhan Şaik: “Kızılelma”, **DİA**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022, c. 25, s. 559-560.
- Gökyay, Orhan Şaik & Özen, Şükrü: “Molla Lutfi”, **DİA**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, c. 30, s. 255-258.
- Gökberk, Macit: **Felsefe Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1980.
- Gülersoy, Çelik: “Kapalıçarşı”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 422-430.

- Gündüz, Şinasi: “Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerler”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2002, c. 2, sayı 1, s. 1-21.
- Gürer, Serpil: **XVII.- XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumı**, Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2010.
- Gyllius, Petrus: **İstanbul’un Tarihi Eserleri**, çev. Erendiz Özbayoğlu, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1997.
- Halaçoğlu, Yusuf: “Ankara Savaşı”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, c. 3, s. 210-211.
- Han, Ayhan: “Osmanlı Döneminde Yerebatan Sarnıcı ve Mahallesi”, **Yıllık: Annual of İstanbul Studies**, İstanbul, 2019, sayı 8, s. 81-99.
- Hanılçe, Murat: “II. Kısım: Geçmişten Günümüze Seyyahlar ve Seyahatnamelerin Tasnifine Dair Bir Deneme-2”, **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, 2021, c. 32, sayı 2, s. 273-293.
- Hanılçe, Murat: “Turizm Tarihinin Kaynakları-4”, **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, 2022, c. 33, sayı 2, s. 102-145.
- Harman, Ömer Faruk: “İstanbul’daki Katolikler”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c. 5, s. 120-126.
- Hür, Ayşe: “Yangınlar”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 426-427.
- Hür, Ayşe: “Latinler”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 198.
- Hür, Ayşe: “Cenevizliler”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 407-408.

- Hür, Ayşe: “Mutfak”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 6, s. 1.
- Irving, Thomas B.: “Kastilya”, **DİA**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022, c. 25, s. 1-2.
- İbn Battuta Tanci,
Ebu Abdullah Muhammed: İbn Battuta Seyahatnamesi c.1, çev. A. Sait Aykut, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İnalcık, Halil: “Mehmed II”, **DİA**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, c. 28, s. 395-407.
- İnalcık, Halil: “Murad II”, **DİA**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, c. 31, s. 164-172.
- İnalcık, Halil: “Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul’un Yeniden İnşası”, çev. Fahri Unan, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Samsun, 1988, sayı 3, s. 215-225.
- İnalcık, Halil: “Fatih, Fetih ve İstanbul’un Yeniden İnşası”, **7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler I İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul**, c. 1, s. 3-26.
- İnalcık, Halil: “Bayezid I”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, c. 5, s. 231-234.
- İnalcık, Halil: “Ottoman Galata 1453-1553”, **Première Rencontre Internationale sur l’Empire Ottoman et la Turquie Moderne**, ed. Edhem Eldem, İstanbul, Paris, Isis Press, 1991, s. 17-116.
- İnalcık, Halil & Arı, Bülent: “Türk İslam Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık’ın Çalışmaları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 3, sayı 6, İstanbul, 2005, s. 27-56.

İnanan, Filiz &
İnanan, Burak Evren:

“Bizans Döneminde Balıkçılık Aktiviteleri ve Mozaiklerde Görülen Balık Türleri”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Bursa, 2018, c. 19, sayı 35, s. 527-554.

İstek, Emrah:

“Gayrimüslim Seyyahların Eserlerinde Ayasofya’nın Yeri”, **Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Sempozyumu 2-4 Ekim 2020**, Ankara, 2021, s. 665-698.

Kala, Ahmet:

Şehir ve Kültür: İstanbul, İstanbul Üniversitesi Ders Kitabı,
https://www.academia.edu/19750947/Sehir_ve_Kultur_Istanbul_Ders_Kitabi, 08.12.2022

Kantarıcı, Şenol:

“Tarihte İlk Doğu-Batı Çatışması Olarak Görülen Troia Savaşı’nın ‘Tarafları Üzerine’ Psikopolitik Bir Değerlendirme: Batı Düşününde Troialılar ve Akhalar”, **Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı, 30 Ağustos 2021, c. 5, s. 173-196.

Karakaya, Enis:

“Sarnıç”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, c. 36, s. 161-162.

Kayaalp, Elif Keser:

“Bizans İstanbul’u Çalışmaları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, İstanbul, 2010, c.8, sayı 16, s. 9-32.

Keçiş, Murat:

“Bizans Döneminde İstanbul’un Kent Yönetimi”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c. 3, s. 18-37.

Kiel, Machiel:

“Benefşe”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, c. 5, s. 434-436.

- Kılınç, Hakan: Orta Çağ Akdenizi'nde İspanyol Bir Seyyah: Pero Tafur'un Doğu Seyahati (Tercüme ve Değerlendirme), Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2014.
- Koç, Yunus: "Bizans Döneminde İstanbul Nüfusu", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c. 3, s. 458-466.
- Koçu, Reşat Ekrem: "Galata", **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, Koçu Yayınları, 1973, c. 11, s. 5882-5886.
- Koçu, Reşat Ekrem: "Galata Kalesi, Surları ve Hendeği", **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, Koçu Yayınları, 1973, c. 11, s. 5899-5901.
- Koçu, Reşat Ekrem: "Balıkpazarı", **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960, c. 4, s. 2022-2024.
- Koçu, Reşat Ekrem: "Galata Yeni Camii", **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, Koçu Yayınları, 1973, c. 11, s. 5954.
- Koder, Johannes: "Konstantinopolis'te Yemekler ve Mutfak", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c.4, s. 164-173.
- Kordatos, Yannis: **Bizans'ın Son Günleri**, çev. Muzaffer Baca, İstanbul, Alkım Yayınevi, 1999.
- Köroğlu, Gülgün: "İstanbul'daki Bizans Sarayları", **Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına**, İstanbul, 2008, s. 249-283.
- Kuban, Doğan: "Augusteion", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 1, s. 422-424.

- Kuban, Doğan & Kahya, Yegan: “Hippodrom” **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 75-77.
- Kuban, Doğan: “Kalenderhâne Camii”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 396-398.
- Kuban, Doğan: “Külliyeler”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 165-169.
- Kuban, Doğan: “Topkapı Sarayı”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 280-291.
- Kuban, Doğan: **Osmanlı Mimarisi**, İstanbul, YEM Yayın, 2016.
- Kuş, Fatma: **Galata Surları**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Küçüksipahioğlu, Birsal: “Sicilya ve Napoli Kralı Charles D’Anjou’nun 1261’den Sonra Bizans’ı Zapt Etme Girişimi”, **Sosyoloji Yıllığı Kitap 12: Tarihte Doğu- Batı Çatışması: Semavi Eyice’ye Saygı**, İstanbul, Kızıl Elma Yayıncılık, 2005, s. 306-311.
- Küçüksipahioğlu, Birsal: “Birinci Haçlı Seferi’nden Fethine Kadar Batılıların İstanbul’u Ele Geçirme Çabaları”, **İstanbul Üniversitesi Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul, 2017, sayı 66, s. 35-46.
- Küçüksipahioğlu, Birsal: “Bizans Döneminde İstanbul Topoğrafyasına Etki Eden Yangınlar ve Seller”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c. 1, s. 480-485.
- Küçüksipahioğlu, Birsal: “Bizans İmparatorluğu Tarihine Genel Bir Bakış”, **Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni: Antikçağ Yunan & Ortaçağ Düşüncesi**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2015, s. 525-553.

- Kütükoğlu, Mübahat S.: **Tarih Araştırmalarında Usûl**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 1998.
- Kütükoğlu, Mübahat S.: “Ahidnâme”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, c. 1, s. 536-540.
- Kritovulos: **Kritovulos Tarihi (1451-1467)**, çev. Ari Çokana, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Lafli, Ergün: “Ahi Birlikleri ile Bizans Loncaları Üzerine Bir Deneme”, **III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu: XIII. Yüzyıla Kadar Türk ve İslam Dünyasında Ahiliğin Temelleri**, 5-7 Ekim 2017, Kırşehir, 2018, s. 183-203.
- Maguire, Henry: Gardens and Parks in Constantinople, **Dumbarton Oaks Papers**, vol. 54, 2000, s. 251-264.
- Mango, Cyril: **Bizans Yeni Roma İmparatorluğu**, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Mansel, Arif Müfid: “İstanbul’daki “Burmali Sütun” Bugüne Kadar Yapılan Araştırmalara Toplu Bir Bakış”, **Belleten**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1970, c. 34, sayı 134, s. 189-209.
- Menavino, Giovan Antonio: **Türklerin Hayatı ve Âdetleri Üzerine Bir İnceleme**, çev. Harun Mutluay, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011.
- Merianos, Gerasimos: “Oil and Wine in Byzantine Alchemical Recipes”, **Identità euromediterranea e paesaggi culturali del vino e dell’olio**, ed. Antonella Pellettieri, Foggia, Edizioni Centro Grafico, 2014, s. 249-259.

Meriç, Ümit:

Seyyahların Aynasında Şehirlerin Sultanı İstanbul, İstanbul, Albaraka Türk Yayınları, 2010.

Nalçacı, Nida Nebahat:

“İstanbul’un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, İstanbul, 2010, c. 8, sayı 16, s. 523-562.

Nalçacı, Nida Nebahat & Çetinkaya, Nazmiye:

İstanbul’un 100 Seyyahu, İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2011.

Necipoğlu, Gülru:

15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar, çev. Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

Necipoğlu, Nevra:

“Cristoforo Buondelmonti”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 333-334.

Necipoğlu, Nevra:

“Geç Bizans Döneminde İmparatorluk ve İmparatorluk İdeolojisi: Gelenek, Dönüşüm ve Yenilik”, **Kariye Camii, Yeniden**, ed. Brigitte Pitarakis, Holger A. Klein, Robert G. Ousterhout, yay. haz. Gülru Tanman, çev. İnci Türkoğlu, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2011, s. 269-296.

Necipoğlu, Nevra:

“İaşe”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 116.

Necipoğlu, Nevra:

“Ticaret”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 265-266.

Necipoğlu, Nevra:

Byzantium between the Ottomans and the Latins: politics and society in the late Empire, New York, Cambridge University, 2009.

- Nutku, Özdemir: “Nahil”, **DİA** İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, c. 32, s. 299-300.
- Okur, Esra: **Galata Surlarının Yıkım Süreci**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2011.
- Olgati, Giustina: “Giustiniani (Giustiniani Longo), Giovanni”, **Dizionario Biografico degli Italiani**, volume 57, 2001, [https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-giustiniani_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-giustiniani_(Dizionario-Biografico)/) 07.01.2023.
- Ortaylı, İlber: “İstanbul’da Tarihi Yaşamak”, **Şehir ve Kültür: İstanbul**, ed. Ahmet Emre Bilgili, İstanbul, İstanbul Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü, 2010, s. 61-101.
- Ortaylı, İlber: “Galata”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, c. 13, s. 303-307.
- Ortaylı, İlber: “Langa”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 195-196.
- Ozansoy, Esin: “Bizans Kaynaklarına Göre 1200-1453 İstanbul Depremleri”, **Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri, 22-23 Mayıs 2000**, İstanbul, 2001, s. 1-27.
- Özbayoğlu, Erendiz: “İstanbul’un Bronz Atları”, **Anadolu Araştırmaları**, İstanbul, 1989, sayı 11, s. 155-163.
- Özdemir, Yasemin: **IV. Haçlı Seferi ve Latin Döneminde Konstantinopolis/ İstanbul’da Yok Olan, Kaçırılan Mimari Ögeler ve Eserler**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2019.

- Özdemir, Öznur: “Sevad’dan İstanbul’a: İslam’a Açılan Topraklardaki Kalıcılık, İktisadi Düzen ve Sosyal Adalet”, **Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi**, Sakarya, 2020, c. 6, sayı 1, s. 81-82.
- Özkan, Nevin: “**Bir İtalyan Arşiv Belgesine Göre Şehzade Mehmed’in Sünnet Düşünü (1582)**”, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Bursa, 2003, c. 4, sayı 4, s. 89-110.
- Özkan, Nevin: “Fetih Sonrası Galata ve Buradaki İtalyan Varlığı”, **Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şölenleri 2: Perof. Dr. Halil İnalıcık**, Bursa, 2016, s. 122-135.
- Palazzo O.P., P. Benedetto: **Arap Camii veya Galata Saint Paul Kilisesi**, çev. İ. Burhan Yentürk, İstanbul, Bilge Karınca, 2014.
- Pekak, M. Sacit: “İstanbul’da Studios Manastırı, H. Ioannes Prodomos Kilisesi I”, **Sanat Tarihi Dergisi**, İzmir, 2000, c. 10, sayı 10, s. 101-121.
- Pekak, Sacit: “Arkadios Forumu”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 1, s. 306.
- Pertusi, Agostino: **La Caduta di Constantinopoli v. 1. Le testimonianze dei contemporanei**, Milano, Fondazione Lorenzo Valla, Arnoldo Mondadori Editore, 1976.
- Pirenne, Henri: **Ortaçağ Kentleri**, çev. Şadan Karadeniz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Priego, Miguel Angel Perez: “Pero Tafur”, Real Academia De La Historia, <https://dbe.rah.es/biografias/8460/pero-tafur>, 11.12.2022.

- Ray, Micheal: “History of Burgundy”, Britannica, <https://www.britannica.com/place/Burgundy/History> 21.12.2022
- Rice, Tamara Talbot: **Bizans’ta Günlük Yaşam: Konstantinopolis Bizans’ın Mücevheri**, çev. Bilgi Altınok, İstanbul, Özne Yayıncılık, 2002.
- Rocca, Raimondo Morozzo della & Bertelè, Tommaso: “Badoer, Giacomo”, **Dizionario Biografico degli Italiani**, volume 5, 1963, [https://www.treccani.it/enciclopedia/giacomo-badoer_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giacomo-badoer_(Dizionario-Biografico)/) 21.08.2023.
- Sağlam, Hasan Sercan: “Galata Kulesi’nin Ceneviz Dönemine Yönelik Bir Yeniden Değerlendirme”, **Yıllık: Annual of Istanbul Studies**, İstanbul, 2020, s. 53-80.
- Sakaoğlu, Necdet: “Atmeydanı”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 1, s. 414-418.
- Schreiner, Peter: “Konstantinopolis’te Seyyahlar ve Rehberleri”, **Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar**, ed. Annie Pralong, çev. A. Ufuk Kılıç, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016, s. 302-315.
- Schlumberger, Gustave: “Blakherna Sarayı ve Kilisesi”, **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, çev. Bekir Tosun, İstanbul, 2002, sayı 16, s. 47-64.
- Schneider, Alfons Maria: “XV. Yüzyılda İstanbul’un Nüfusu”, **Belleten**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1952, c. 16, sayı 61, s. 35-48.
- Sezer, Baykan: **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2011.
- Seropyan, Vağarşag: “Kevork (Surp) Kilisesi”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 552-554.

- Shaw, Stanford: **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808**, Cambridge, Cambridge University Press, 1976, c. 1.
- Sinanlar, Seza: **Atmeydanı: Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005.
- Sipahioğlu, Ahmet: “İstanbul’da Bir Kilise Harabesi Khalkoprateia Manastırı Kilisesi”, **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 1995-1996, sayı 13, s. 13-17.
- Sönmezer, Şükrü & Şahin, Soner & Kolay, İlknur Aktuğ: “İstanbul’daki Osmanlı Dönemi Su Yolu Yapıları”, **Turkish Studies**, c. 13, sayı 18, s. 1191-1226.
- Söğüt, Sibel Gürses: “Yeni Belgelerle 1865 Hocapaşa Yangınının Sınırları”, **Toplumsal Tarih**, 2015, sayı 263, s. 74-80.
- Surdich, Francesco: “Niccolo de’ Conti”, **Dizionario Biografico degli Italiani**, volume 28, 1983, [https://www.treccani.it/enciclopedia/ciriaco-de-pizzicolli_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/ciriaco-de-pizzicolli_(Dizionario-Biografico)/), 11.12.2022.
- Şahin, M. Süreyya: “Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, c. 12, s. 342-348.
- Şahin, Işık: Roma Yolu “Via Egnatia”, ed. Sibel Turan, **Keşan Sempozyumu Bildiri Tam Metinleri 15-16 Mayıs 2003**, İstanbul, 2006, s. 70-74.
- Şakiroğlu, Mahmut H.: “Sicilya”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, c. 37, s. 138-139.
- Şakiroğlu, Mahmut H.: “Fatih Sultan Mehmed’in Galatalılara Verdiği Fermanın Türkçe Metinleri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 1981-1982, c. 14, sayı 25, s. 211-224.

- Şakiroğlu, Mahmut H.: “Frenk”, DİA, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, c. 13, s. 197-199.
- Şatıroğlu, Ayşen: “Marco Polo’nun Doğu ile İlgili Gözlemleri”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, İstanbul, 1999, c. 3, sayı 5, s. 127-141.
- Şatıroğlu, Ayşen: “Marco Polo’nun Gezileri Bir Ütopya Olarak Okunabilir mi?”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, İstanbul, 2003, c. 3, sayı 6, s. 29-44.
- Şatıroğlu, Ayşen: “Marco Polo Seyahatnamesinde Rahip John Efsanesi ya da Asya’da Hristiyan Ülke Arayışı”, **Sosyoloji Yıllığı Kitap 12: Tarihte Doğu-Batı Çatışması: Semavi Eyice’ye Saygı**, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2005, s. 325-332.
- Marmara, Rinaldo: **Bizans’tan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi**, çev. Saadet Özen, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006.
- Tanrıverdi, Ünal: “1261 Sonrası Bizans-Ceneviz İlişkileri ve Cenevizlilerin Galata’ya Yerleşme Süreci”, **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi**, 2019, c. 2, sayı 2, s. 214-226.
- Tanrıverdi, Ünal: “Bizans ve Osmanlı’nın Buluştuğu Yer: Tekfur Sarayı”, **Üsküdar Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi**, 2019, s. 143-149.
- Tekin, Oğuz: “Eski Çağ’da İstanbul Topoğrafyası”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c.1, s. 402-409.
- Tekin, Oğuz: “İstanbul’un Tarihini Sikkelerden Okumak: Tarih Boyunca İstanbul’da Sikke Darbı ve Sikkeler”, **Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu, 14-17 Aralık 2010**, İstanbul, 2010, s. 45-77.

- Tezcan, Hülya: **Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi**, İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1989.
- Tezcan, Hülya: “Saray-ı Cedid’in (Topkapı Sarayı) Bizans Devri Arkeolojisi”, **7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi: Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul, Bildiriler IV**, Ankara, 2012, c. 4, s. 321-336.
- Toprak, Zafer: “Nüfus”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 6, s. 108-111.
- Turchetto, Jacopo: “Per Una Topografia Letteraria di Constantinopoli: Il Mitaton dei Saraceni di Niceta Coniata”, **Medioevo Greco**, 2014, s.269-284
- Turan, Şerafettin: **Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklulardan Bizans’ın Sona Erişine**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Turan, Şerafettin: “Levant”, **DİA**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, c. 27, s. 145-147.
- Uluskan, Murat: “İstanbul Balıkhanesi ve Balıkthane Mukataası (1550-1735)”, **Osmanlı İstanbulu III: III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 25-26 Mayıs 2015**, İstanbul, 2015, s. 535-546.
- Varlık, Nükhet: “İstanbul’da Veba Salgınları”, çev. Ahmet Aydoğan, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c. 4, s. 146-151.
- Villehardouin, Geoffroi de-Valenciennes, Henri de: **IV. Haçlı Seferleri Kronikleri**, çev. Ali Berktaş, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

- Vilimonovic, Larisa Orlov: “The Fall of Constantinople to the Ottomans in the Eyes of Edward Gibbon: A Case Study in Orientalist Discourse and Post-Colonial Criticism”, **Osmanlı İdaresinde Balkanlar II**, Konya, 2020, s. 399-419.
- Weiss, Robert: “Buondelmonti, Cristoforo”, **Dizionario Biografico degli Italiani**, volume 15, 1972, [https://www.treccani.it/enciclopedia/cristoforo-buondelmonti_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/cristoforo-buondelmonti_(Dizionario-Biografico)), 11.12.2022.
- Wiener, Wolfgang Müller: **İstanbul’un Tarihsel Topoğrafyası**, çev. Ülker Sayın, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Wiener, Wolfgang Müller: **Bizans’tan Osmanlı’ya İstanbul Limanı**, çev. Erol Özbek, yay. haz. Ayşe Berktaş, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998.
- Yalçın, Asnu Bilban: **Bizans Büyük Saray Yapıları ve Kurumları**, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2000.
- Yalçın, Asnu Bilban: “Havariyun Kilisesi”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 23-24.
- Yalman, Yelda: **Pantepoptes Manastırı Kilisesi: Eski İmaret Camii**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1990.
- Yavuz, Ayşe Kapucu & Eryiğit, Burak Hamza: “Seyahatnamelerde İstanbul”, **International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal**, 2021, sayı 54, s. 3644-3661.
- Yazıcı, Hüseyin: “Seyahatname”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, c. 37, s. 9-11.

- Yerasimos, Marianna: “Osmanlı Döneminde Rum Mutfakları”, **Türk Mutfağı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2008, s. 219-229.
- Yerasimos, Stefanos: “Giovan Maria Angiolello ve İstanbul’un Fethinden Sonraki İlk Tasviri”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, İstanbul, 1988, sayı 58, s. 226-233.
- Yerasimos, Stefanos: **Sultan Sofraları: 15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı Saray Mutfağı**, çizimler Belkıs Taşkeser, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Yerasimos, Stefanos: “Bertrandon de la Broquière”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 159.
- Yerasimos, Stefanos: “Kostantiniye Kiliselerinden İstanbul Camilerine Bir Değişimin Tarihi”, **Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar**, ed. Annie Pralong, çev. Buket Kitapçı Bayrı, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016, s. 182-193.
- Yıldız, Kenan: “Şehir Topoğrafyasına Etkisi Bakımından Osmanlı Dönemi İstanbul Yangınları”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c. 1, s. 486-503.
- Yıldız, Kenan: “Bitmeyen Bir İskan Tartışması: Galata’da Yeni Valide ve Arap Camileri Etrafında Katolik-Müslüman Çekişmesi (1693-1713)”, **Güney-Doğu Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 2020, sayı 34, s. 93-117.
- Yılmaz, Hayri Fehmi: “Zeyrek Kilise Camii”, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, c. 44, s. 377-378.
- Yılmaz, Gülin Işık: **Haliç Kıyı Şeridinde Sanayileşme ile Ortaya Çıkan Kentsel Dönüşüm**, Doktora Tezi, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2008.

- Yılmaz, Murat: “Bizans Kaynaklarına Göre Ankara Savaşı”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. 11, sayı 60, s. 460-481.
- Yılmaz, Hayri Fehmi “Yedikule Hisarı ve Zindanı”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 460-462.
- Yurtoğlu, Gökhan: **XV. Yüzyılda Rumeli’de Heterodoks Bir Türk Sûfisi: Otman Baba ve Velayetnamesi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi, 2012.
- Yücel, Erdem: “Bizans Devrinde İstanbul’un Dikilitaşları”, **Hayat Tarih Mecmuası**, İstanbul, 1972, c. 1, sayı 6, s. 65-71.
- Yücel, Erdem: “Bizans Devrinde İstanbul Limanları”, **Hayat Tarih Mecmuası**, İstanbul, 1969, c. 1, sayı 3, s. 48-55.
- Yüksel, Musa Şamil: “Timur’un Yükselişi ve Batı’nın Diplomatik Cevabı, 1390-1405”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya, 2005, sayı 18, s. 231-243.
- Zigler, Philip: “XIV. Yüzyılda Avrupa’yı Perişan Eden Veba”, çev. Ali Önder, **Hayat Tarih Mecmuası**, İstanbul, 1972, cilt 1, sayı 3, s. 33-35.
- Zingarelli, Nicola: “Latino”, **Il Nuovo Zingarelli: Vocabolario Della Lingua Italiana**, Undicesima edizione, ed. Miro Dogliotti e Luigi Rosiello, Milano, Zanichelli, 1990, s. 1023.
- Zingarelli, Nicola: “Loggia”, **Il Nuovo Zingarelli: Vocabolario Della Lingua Italiana**, Undicesima edizione, ed. Miro Dogliotti e Luigi Rosiello, Milano, Zanichelli, 1990, s. 1060.

Ziya, İhtifalci Mehmed:

İstanbul ve Boğaziçi: Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Kalıcı Eserleri II, yay. haz. Basri Kabasoy, Kahramanmaraş, Samer Yayınları, 2021.

[“Barbaro, Niccolò”, Dizionario Biografico degli Italiani, volume 6, 1964,](https://www.treccani.it/enciclopedia/niccolo-barbaro_%28Dizionario-Biografico%29/)
https://www.treccani.it/enciclopedia/niccolo-barbaro_%28Dizionario-Biografico%29/,
11.12.2022.

"Kariye Müzesi Sanat Tarihi Raporu", **Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi**, İstanbul, 2015, s. 17-34.
https://kudeb.ibb.istanbul/wp-content/uploads/2019/12/Restorasyon-Konservasyon-Calismalari-dergisi-14.sayi_.pdf
09.02.2024.

“Marmara Surları”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 76-77.

“Haliç Surları”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 75-76.

“Su”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 47-49.

“Bozdoğan Kemeri”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 319-320.

“Eğlence Hayatı”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 140-144.

“Çarşılar”, **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 475-477.

Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han Vakfiyesi (Ayasofya Vakfiyesi), Millet Kütüphanesi,

https://mk.gov.tr/GalleryFiles/250/ayasofya_vakfi_yesi_defter-35339641-a0db-42de-a761-8fa0a28d5c32.pdf 29.08.2023

Fatih Camileri ve Mescidleri, yay. haz. İrfan Üstündağ, Hakkı Alçep, Erdal Karaman, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Fatih Müftülüğü Yayını, 2017.

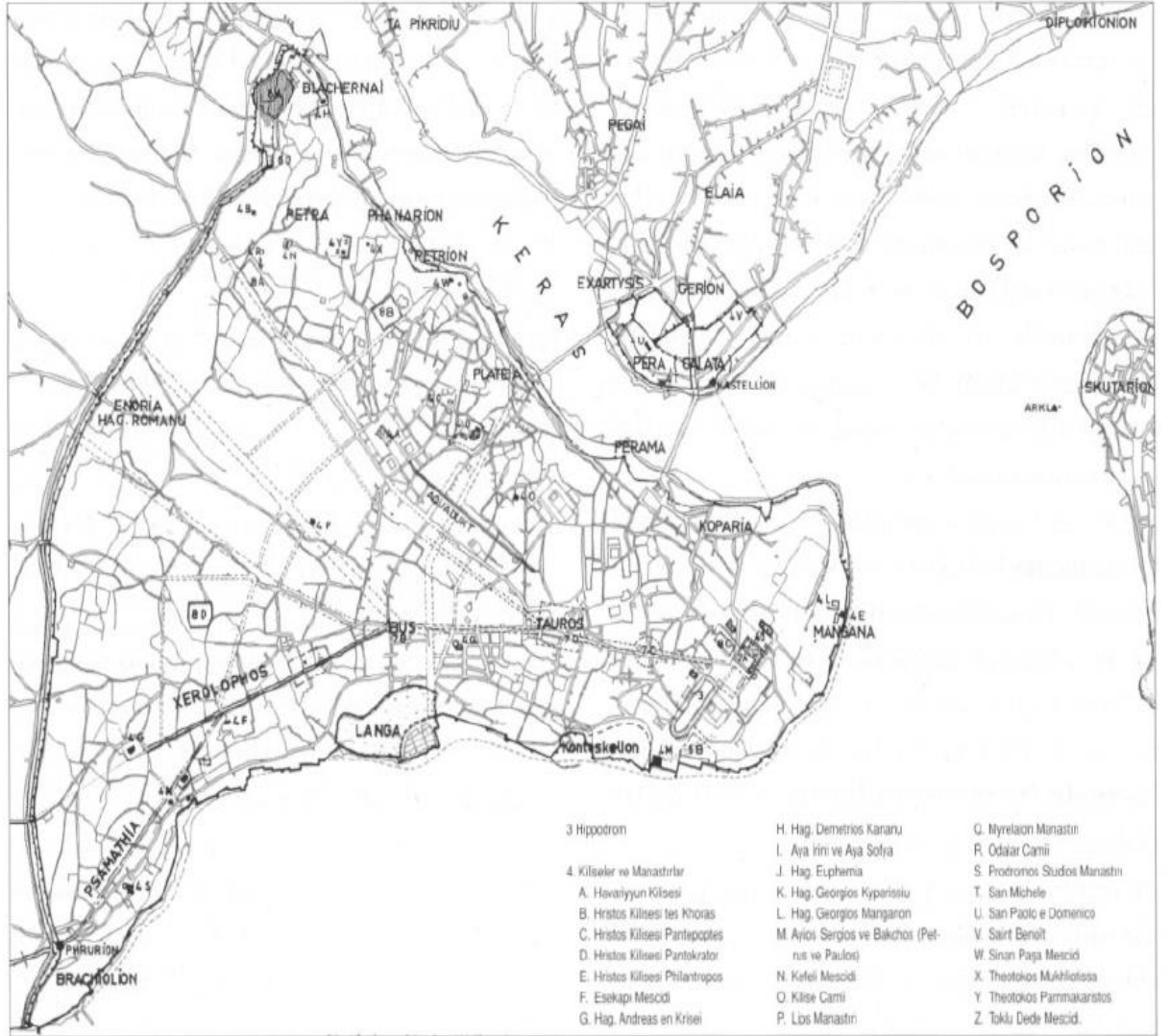
<https://www.ayasofyacamii.gov.tr/tr/fetih-ve-ayasofya> 27.04.2023.

<https://www.ortodokslartoplulugu.com/azizlerimi-zin-hayat-hikayeleri/17-aralik-kutsal-peygamber-daniyel-ve-uc-kutsal-genc/> 15.08.2023.

EKLER

Ek 1: Venedikli ressam Domenico Tintoretto tarafından resmedilen Konstantinopolis'in Haçlılar tarafından işgali (Nida Nebahat Nalçacı, Nazmiye Çetinkaya, **İstanbul'un 100 Seyyahı**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2011, s. 35.)

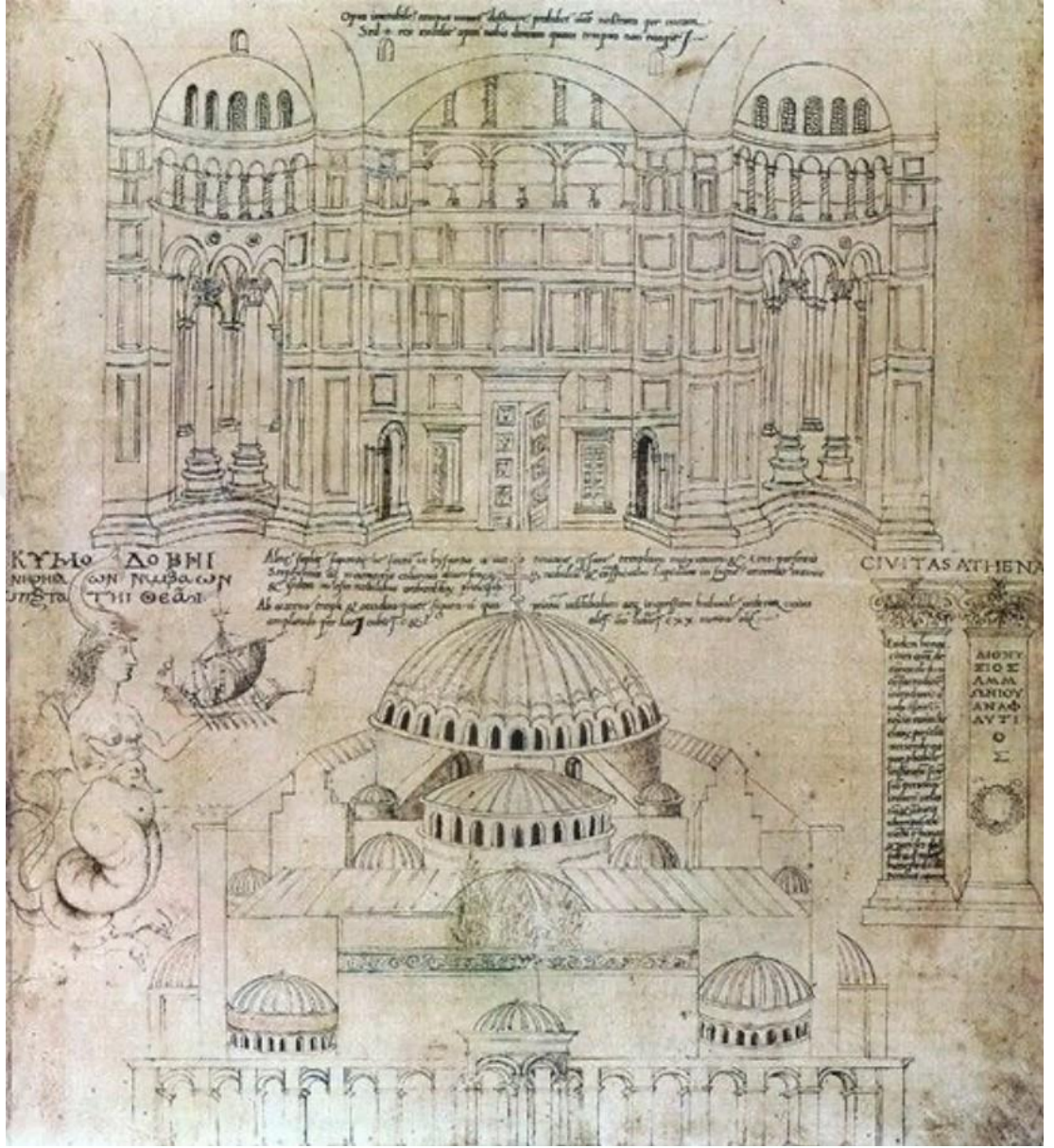
Ek 2: Bizans İstanbul'u haritası, XIII.-XV. yüzyıl ortasına kadar. (Wolfgang Müller Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası**, çev. Ülker Sayın, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 27.)

Ek 3: Cristoforo Buondelmonti'nin 1422 yılına tarihlenen İstanbul'un bilinen en eski haritası, Konstantinopolis ve Pera. (Ayşe Yetişkin Kubilay, **İstanbul Haritaları 1422-1922**, İstanbul, Denizler Kitabevi, 2009, s. 31.)

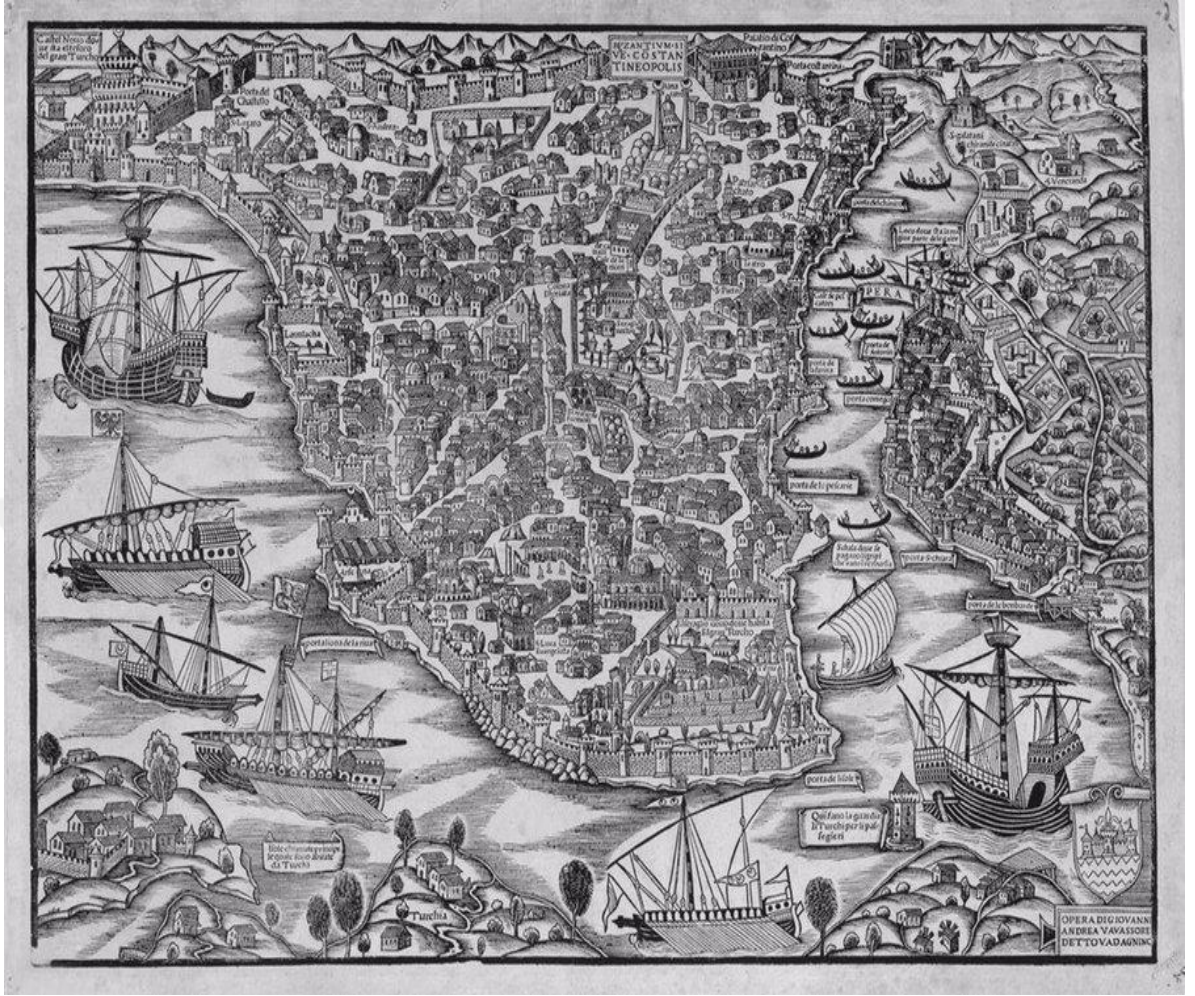
Ek 4: Cristoforo Buondelmonti'nin Konstantinopolis haritası (Ms. Vat. Lat. XIV.45 fol. 123r), Venedik Marciana Milli Kütüphanesi'nde bulunan kopyası <https://istanbulsurlari.ku.edu.tr/tr/essay/63/surlari-tasvir-etmek> 14.04.2024.

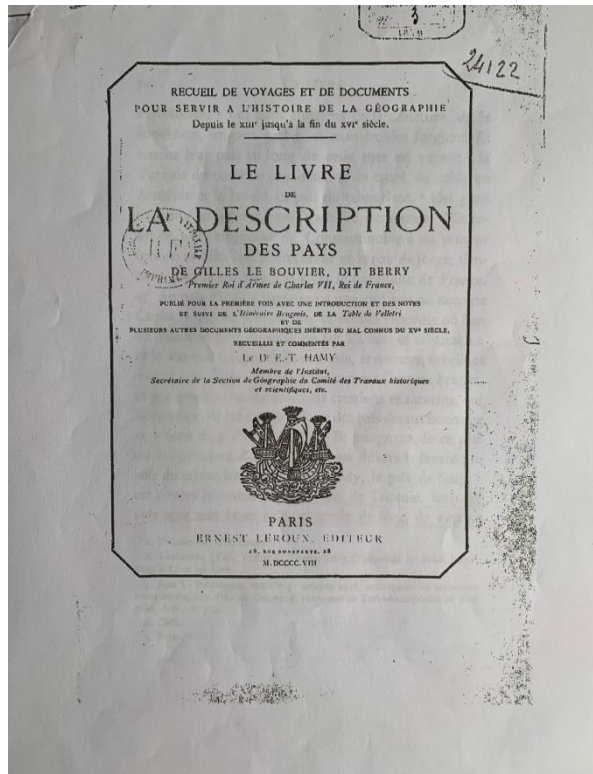
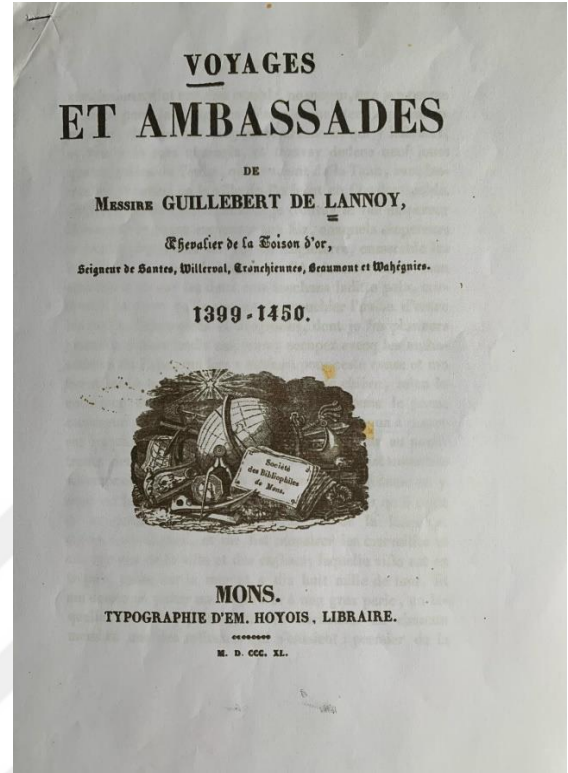
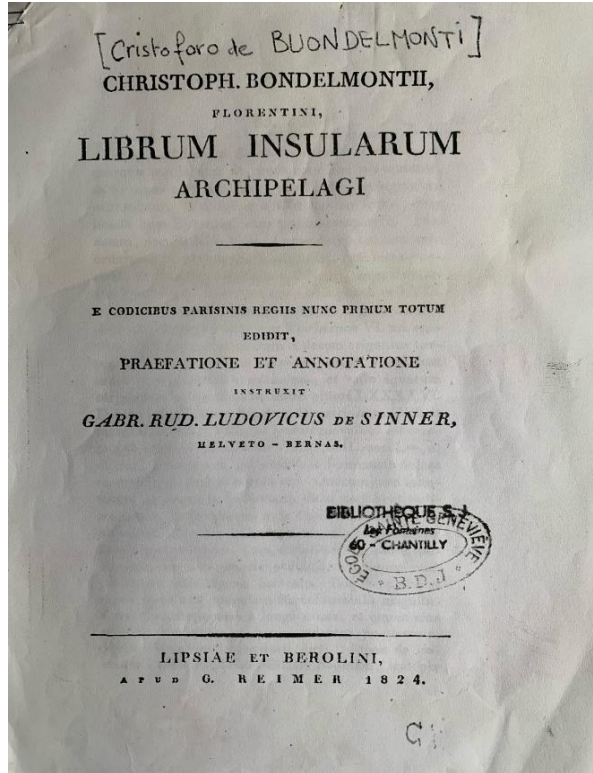
Ek 6: Ayasofya'nın iç ve dış görünümüne dair bilinen en eski çizimler İtalyan mimar ve heykeltıraş Giuliano da Sangallo tarafından tahminen 1510 sonrasında yapılmıştır. Bu çizimlerin kaynağı Ciriaco d'Ancona'nın 1444 yılında çizdiği ve "Commentaria" isimli günlüğünde yer alan Ayasofya eskizleri olmuştur. (600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-1849 Fossati Restorasyonu, İstanbul, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2000, s. 75.)

Ek 7: Bertrandon de la Broquière'in fetihten 2 yıl sonra tamamlanan seyahatnamesinde yer alan minyatür, Türklerin İstanbul kuşatması, Jean Mielot, 1455. (Nida Nebahat Nalçacı, Nazmiye Çetinkaya, **İstanbul'un 100 Seyyahı**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2011, s. 51.)

Ek 8: Venedikli haritacı Giovanni Andrea Vavassore'nin 1479 tarihli kayıp bir çizim üzerinden ürettiği düşünülen, fetih sonrası İstanbul'u gösteren bir gravür, 1520. (Ayşe Yetişkin Kubilay, "Batı Kaynaklı Haritalardaki İstanbul", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., İSAM, 2015, c. 1, s. 525

Ek 9: Latin seyyahlara ait seyahatnamelerin Latince ve Fransızca kapaklarından örnekler.